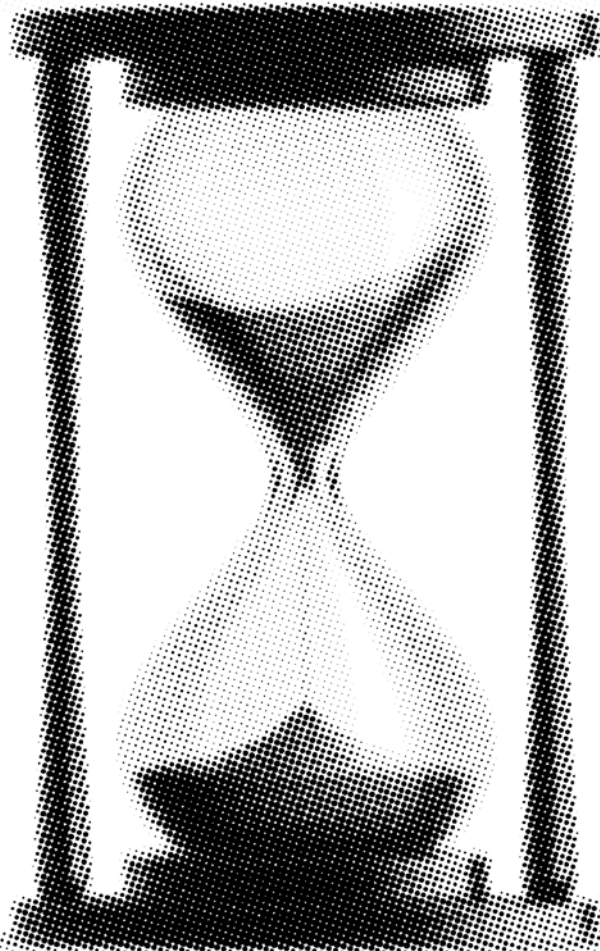

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 64 | 2010 | št. 1-2 (141) | str. 1–254

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik),
dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein,
dr. Žarko Lazarevič, dr. Dušan Mlacović (namestnik odgovornega urednika),
dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (odgovorni
urednik), dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo
vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena marca 2010

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Niko Hudelja (nemščina),
Anja Naglič (nemščina), Janina Kos (francoščina),
Primož Simoniti (nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2010: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

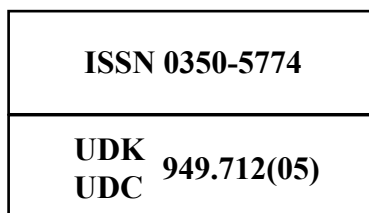
Sofinancirajo: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, maj 2010

Naklada: 1370 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
baza: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (Technical Editor),
dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein,
dr. Žarko Lazarević, dr. Dušan Mlacović (Deputy Editor-in-Charge), dr. Božo
Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (Editor-in-Charge),
dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with
explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on March 2010

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Niko Hudelja (German),
Anja Naglič (German), Janina Kos (French), Primož Simoniti (German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200,
e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2010): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €,
retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,

1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: National book agency

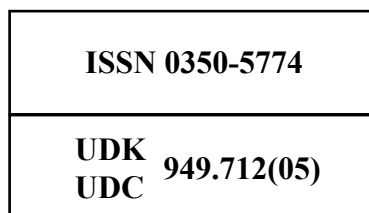
Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, May 2010

Print Run: 1370 copies

Historical Bulletin is included in the following international databases:
International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC
CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's
Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>

info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Miha **Kosi**, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku) (II.del)..... 8–44
Pre-Urban or Early Urban Settlements? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* and Other Non-Agrarian Central Settlements in the Early Middle Ages). Part II
- Robert **Svetina**, Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich / Sv. Lambert in Slowenien 46–114
Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich / Sv. Lambert in Slowenien
O izvoru in razširjenosti čaščenja svetega Lamberta v Sloveniji
- Primož **Simoniti**, Postojnski grad v letu 1508 in Maksimilijan I. z vzdevkom »Leviades« 116–135
Postojna Castle in 1508 and the »Leviades« Maximillians
- Aurelie **Fertil**, Prometne poti v Ilirskih provincah oziroma strategije integracije nepovezanega in strateškega prostora..... 136–152
Traffic Routes in Illyrian Provinces: Integration Strategies for a Divided Strategic Area
- Jernej **Kosi**, Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete?... 154–175
Was the 19th-Century Process of the Formation of the Slovene Nation Truly a Mere Continuation of the Millenary Slovene Continuity?
- Nade **Proeva**, Savremeni makedonski mit kao odgovor na nacionalne mitove suseda. Albanski panilirizam, grčki panhelenizam i bugarski pantrakizam..... 176–219
Modern Macedonian myth as a response to the national myths of the neighbors (Albanian panillyrism, Greek panhellenism and Bulgarian panthracism)

Kongresi in simpoziji – Congresses and Symposium

- Posvet »Epidemične bolezni v Istri« med 19. in 20. stoletjem.
Študijski dan o historični demografiji Istre.
Izola, 6. 10. 2009 (Aleksej Kalc)..... 222–224
A Conference on Epidemic Diseases in Istria during
the 19th and the 20th Centuries. A Study Day on Historic
Demography of Istria, Izola, 6. 10. 2009
- Mednarodna konferenca »Intelligence & Democracies in Conflict
and Peace«. Tel Aviv, 18.–19. 10. 2009
(Ljuba Dornik Šubelj)..... 225–228
International Conference »Intelligence & Democracies
in Conflict and Peace«. Tel Aviv, 18.–19. 10. 2009

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Zdravko Šundrica, Tajna kutija dubrovačkog arhiva:
II. dio (Ignacij Voje)..... 230–233
- Vom Nutzen des Edierens. Akten des internationalen Kongresses zum
150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische
Geschichtsforschung
- Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des
internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen
des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
(Harald Krahwinkler)..... 234–237
- Wilhelm Voss, Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain
(1754–1883) – Poskus zgodovine botanike na Kranjskem
(1754–1883): znanstvenokritična izdaja (Jože Maček)..... 238–244
- Branko Marušič, Mejačevi iz Komende, Slovenska družina
v dogajanjih vojne in miru (Peter Vodopivec)..... 245–247
- Jurij Perovšek, V zaželjeni deželi: slovenska izkušnja s Kraljevino
SHS/Jugoslavijo 1918–1941 (Mirko Stiplovšek)..... 248–251
- Božo Repe, Jože Prinčič, Pred časom: portret Staneta Kavčiča
(Kornelija Ajlec)..... 252–254

Razprave

Miha Kosi

Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine?
(*Civitas Petouia, Carnium/Creina* in druga
centralna naselja neagrarnega značaja
v zgodnjem srednjem veku) (II.del)

UDK 904(497.4 Kranj)“653”

KOSI Miha, dr., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-1000, Ljubljana, Novi trg 2, kosi@zrc-sazu.si

Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku), II. del

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141), št. 1-2, str. 8–44, cit. 133

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: Kranj, zgodnjeurbane naselbine, mesta, zgodnji srednji vek, visoki srednji vek

Kranj je poleg Ptuja najpomembnejša zgodnjeurbana naselbina na Slovenskem, z večstoletnim postopnim razvojem v pravo mesto. Ogromno germansko in staroselsko grobišče 6. stoletja in odkrita velika cerkev s slovanskim grobiščem 9.–11. stoletja pričajo o pomembni centralni naselbini. Na domnevno gentilno središče Karniolcev 9. stoletja se je oprla tudi frankovska oblast. V 11. stoletju o pomenu Kranja pričajo briksenske tradicijske notice škofa Altwina, tu je bil najverjetneje sedež mejnega grofa Kranjske. V teku 12. stoletja je prišlo do socialne in urbanistične preobrazbe starega naselja v mesto nove dobe (1221 *burgenses*, 1256 *civitas*).

Avtorski izvleček

UDC 904(497.4 Kranj)“653”

KOSI Miha, PhD, Senior Scientific Fellow, Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Science and Arts, SI-1000, Ljubljana, Novi trg 2, kosi@zrc-sazu.si

Pre-Urban or Early Urban Settlements? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* and Other Non-Agrarian Central Settlements in the Early Middle Ages). Part II.

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, pp. 8–44, 133 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

Key Words: Kranj, early urban settlements, towns, Early Middle Ages, High Middle Ages

In addition to Ptuj, Kranj (*Carnium/Creina/Chreinburg*) is the most important early urban settlement in the area of present day Slovenia, that had evolved in the course of several centuries into a true medieval town. The vast Germanic and indigenous burial site dating from the 6th century and a church with a large Slavic burial ground from the period between the 9th and the 11th centuries both indicate the importance of the central settlement. In the 9th century this presumed center of the Carniolan Slavs also served as a base for the ruling Franks. *Notitiae traditionum* of Bishop Altwin of Brixen from the second half of the 11th century are a good evidence of the significance of Kranj, which at that time was probably also the seat of the margrave of Carniola. During the 12th century, the old settlement transformed socially and urbanistically into a contemporary medieval town also in legal terms (1221 first mention of *burgenses*, 1256 *civitas*).

Author's Abstract

Carnium – Chreina – civitas Chreinburch

Poleg Ptuja, gotovo najpomembnejšega naselja celinske Slovenije v obdobju od zgodnjega srednjega veka do 12. stoletja, ki smo ga predstavili v prvem delu razprave,¹ moramo med večjimi naselbinskimi središči z vidno centralno funkcijo na prvem mestu izpostaviti Kranj, poznoantični *Carnium*.² Na pomolu nad sotočjem Save in Kokre, z naselbino že v halštatskem, latenskem in zgodnjem rimskem (avgustejskem) obdobju,³ je bila ob koncu antike izredno važna strateška postojanka nad prehodom čez Savo, ki je zapirala dostop v Zgornjesavsko dolino. Okrog 700 na Lajhu ob južnem robu naselja odkritih (domnevno okrog 1000) grobov Vzhodnih Gotov, Langobardov in staroselcev iz 6. stoletja priča o pomenu pripadajoče naselbine, nekropolo pa uvršča na prvo mesto kot največje odkrito vzhodnoalpsko grobišče tega časa.⁴ Arheološke najdbe znotraj in okrog kasnejše župne cerkve sv. Kancijana sredi naselja ter odkritje bližnje osmerokotne stavbe (morda krstilnice) kažejo na obstoj precej velike, verjetno še poznoantične cerkve.⁵ Tudi ostaline, odkrite ob prehodu čez reko onstran Save (»križišče Iskra«) pričajo o poznoantičnem cerkvenem objektu. Pripadajoči grobišči ob obeh cerkvah vsebujeta grobove staroselskega romaniziranega prebivalstva.⁶

Izredno strateško in prometno lego so za naselitev izkoristili tudi Slovani. Močnejšo slovansko prisotnost v Kranju je zaslediti od začetka 9. stoletja, ko je bila zgrajena na temeljih poznoantične tudi nova zgodnj srednjeveška cerkev (sv. Kancijana in tovarišev). Okrog nje je bilo odkrito ogromno slovansko grobišče 9.–11. stoletja, z okrog 1000 grobovi največje te vrste v Vzhodnih Alpah.⁷ To

¹ Kosi, *Predurbane*, str. 289 sl.

² Poznoantično ime Kranja – *Carnium*, nam prinaša prvi šele anonimi geograf iz Ravenne v svojem delu *Cosmographia*, nastalem okrog leta 700, vendar se razmere, ki jih prikazuje, najverjetneje nanašajo na gotsko obdobje v 6. stoletju. Gl. Štih, *Kranjska (Carniola)*, str. 14 sl.

³ Avguštin, *Kranj*, str. 14 sl.; Sagadin, *Zgodnjeantični Kranj*, str. 71 sl.

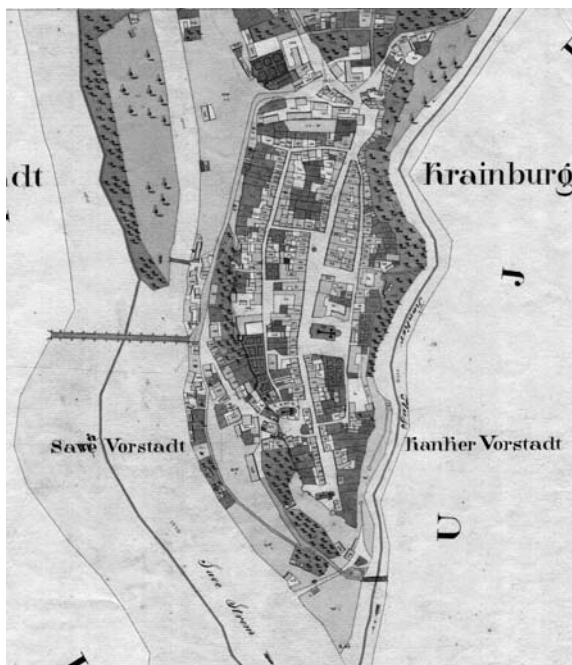
⁴ Ciglenečki, *Kastel Karnij*, str. 356 sl.; Pleterski, *Karnij*, str. 395 sl.; Avguštin, *Kranj*, str. 23 sl.; Žontar, *Zgodovina*, str. 4 sl. O nekropoli Stare, *Kranj*; povzetek izsledkov in nekatere nove ugotovitve pri Knifc, *Vojščaki*, str. 23 sl.; o politični sliki tega obdobja Štih, *Ozemlje*, str. 7 sl.; Kos, *Postanek*, str. 239 sl.

⁵ Podrobno Sagadin, *Najstarejša cerkvena stavba*, str. 37 sl.; Pleterski, *Karnij*, str. 396 sl.

⁶ Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 66; Pleterski, *Karnij*, str. 395.

⁷ Pleterski, *Karnij*, str. 397; Valič, *Oris*, str. 159 sl.; isti, *Osnovna izhodišča*, str. 88 sl.; isti, *Staroslovanski Kranj*, str. 417 sl.; Kastelic, *Staroslovanski Kranj*, str. 38 sl.; Avguštin, *Kranj*, str. 29 sl.

najdišče vsekakor opravičuje sklep o pomembni pripadajoči naselbini. Oživitev pomena centralno ležeče in dobro zavarovane lokacije na stiku Save in Kokre bi nedvomno lahko povezovali s plemenom Karniolcev, ki so živeli v zgornjem Posavju, in jih k letu 820, ko jih je frankovska vojska ponovno podredila, omenjajo frankovski državni anali (*Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant*).⁸ Morda je Kranj imel prvotno vlogo regionalnega plemenskega središča z odgovarjajočimi funkcijami.⁹ Na večjo koncentracijo prebivalstva na območju Kranja kaže tudi veliko slovansko pokopališče ob cerkvi sv. Martina na »križišču Iskra« onstran Save, kjer so začeli pokopavati kmalu po letu 800,¹⁰ in številna odkrita manjša slovanska grobišča v bližnji in daljni okolici: Srednje Bitnje, Drulovka (okrog cerkve sv. Mihaela), Gorenja Sava, Britof (okrog cerkve), Suha, Kokrica, Mlaka, Zgornje Duplje, Šmartno pri Cerkljah (okrog cerkve sv. Martina), Komenda (okrog cerkve sv. Petra), Mengeš.¹¹

Slika 1: Staro jedro Kranja na pomolu med rekama Savo (levo) in Kokro (desno). Na glavnem trgu je lepo vidna stara župnijska cerkev sv. Kancijana, okrog katere se je raztezalo veliko zgodnesrednjeveško grobišče iz 9.–11. stoletja z več kot 1000 grobovi (Franciscejski kataster okrog 1825, Arhiv Republike Slovenije, AS 176, mapa L121, karta A5).

⁸ Gradivo II, št. 61; Štih, *Kranjska (Carniola)*, str. 16; isti, *Ozemlje*, str. 36 sl., 56.

⁹ Tako tudi Štih, *Ozemlje*, str. 37. Prim. ugotovitve o dobro arheološko raziskanem regionalnem slovanskem središču iz 9.–10. stoletja Gars–Thunau v Spodnji Avstriji. Gl. Kosi, *Predurbane*, str. 292, op. 124.

¹⁰ Odkopani del z 279 zgodnesrednjeveškimi grobovi – od tega 30 staroselskih – je po oceni predstavljal polovico velikosti grobišča, torej je šlo za precej obsežno nekropolo. Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 13, 66 sl.

¹¹ Gl. zemljevid pri Valič, *Vprašanja*, za str. 112; isti, *Arheološka raziskovanja*, str. XI, XVIII sl.; Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 50, 68–69.

Tudi frankovska oblast 9. stoletja in tedanji razmah oglejske misijonarske dejavnosti med predniki Slovencev sta se nedvomno oprla na centralno naselbino v Kranju. To nakazuje tipičen oglejski patrocinij sv. Kancijana za centralno prafarno cerkev v Kranju in frankovski kult sv. Martina pri cerkvi na grobišču onkraj Save.¹² Zelo verjetno je Kranj najpozneje v 9. stoletju dobil funkcijo upravnega, cerkvenega in gospodarskega središča Karniole, jedra poznejše Kranjske. Arheološko gradivo tega časa kaže na močno kulturno (trgovsko-obrtno) središče, tesno povezano z ostalim vzhodnoalpsko–panonsko–jadranskim prostorom.¹³ Najbrž je bil Kranj že zgodaj utrjen, saj se je še poznosrednjeveško mestno obzidje v veliki meri navezovalo na utrdbe poznoantičnega Karnija.¹⁴ Neko logično povezavo lahko vidimo tudi med pokrajinskim središčem v Kranju in kastelom na Gradišču nad Bašljem pri Preddvoru, okrog 10 km severno. Tamkajšnje izjemne arheološke najdbe orožja, vojaške in konjeniške opreme iz 9. stoletja dokazujejo pomembno vojaško postojanko, ki je imela verjetno funkcijo nadzora prometnih povezav Kranja prek gorskih prelazov – zlasti Jezerskega – s Koroško.¹⁵

Novo obdobje v razvoju Kranjske in z njo Kranja je nastopilo z razširitvijo in utrditvijo oblasti nemškega cesarstva v tem prostoru po koncu madžarskih pohodov. V dveh darovnicah cesarja Otona II. iz leta 973, s katerima je freisinški škofiji podelil obsežne kraljeve posesti na Kranjskem, jedro bodočega freisinškega loškega gospostva, Kranjska že nastopa kot formalnopravno organizirana mejna krajina, podrejena oblasti koroškega vojvode (*Carniola ... quod vulgo Creina marcha appellatur*).¹⁶ Sedež v teh listinah imenovanega mejnega grofa Popona in kasneje Waltila bi si težko predstavljali drugje kot v centralno ležečem, še z antičnimi utrdbami zavarovanem naselbinskem središču v Kranju, ki je imelo obenem že uveljavljeno cerkveno funkcijo (cerkev z velikim grobiščem). Tu se je verjetno razvil pravi centralni kraj Gorenjske. V omenjeni freisinški listini iz novembra 973 je kot meja darovane kraljeve posesti navedena tudi *via quae vocatur via Chreinariorum*.¹⁷ Nedvomno je šlo še za staro antično cesto, ki je iz smeri Ljubljane v ravni črti vodila preko Sorškega polja proti Kranju in se je po njem – regionalnem središču – tudi imenovala. Na neko naselbinsko aglomeracijo in identiteto prebivalstva Kranja lahko sklepamo tudi na osnovi formulacije, ki bi jo dobesedno prevedli kot »cesta Kranjčanov«.¹⁸

Iz 11. stoletja so nam kljub izredno skopi ohranjenosti virov na voljo pisni dokumenti, ki posredno nakazujejo in utrjujejo domnevo o pomenu in različnih

¹² Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 10 sl., 24 sl.; isti, *Gradivo*, str. 229 sl.; Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 68 sl.

¹³ Valič, *Staroslovanski Kranj*, str. 421; isti, *Oris*, str. 161. S temi ugotovitvami se ujemajo tudi domneve o regionalnem središču izdelovanja nakita (delavnicah) v Kranju. Gl. Sagadin, *Kranj križišče Iskra*, str. 48, 50.

¹⁴ Sagadin, *Rezultati*, str. 10 sl.; Pleterski, *Karnij*, str. 395 sl.

¹⁵ Knific, *Gradišče nad Bašljem*, str. 398 sl.

¹⁶ DO II, št. 47, 66; Gradivo II, št. 444, 445. Podrobno o obeh listinah Štih, *Diplomatične*, str. 301 sl.

¹⁷ DO II, št. 66; Gradivo II, št. 445.

¹⁸ Tako tudi Kos, *Starejša naselitev*, str. 51.

funkcijah Kranja. To so tradicijske notice briksenskega škofa Altwina (1049–1097). Pričajo o podelitvah posesti, ki so jih briksenski cerkvi zapuščali številni plemiči, med drugim na Kranjskem in Koroškem. Kar 38 daritev je bilo v obdobju 1050–1090 pred različnimi pričami izvedenih v Kranju – *actum Chreine*.¹⁹ Čeprav se v dokumentih 10. in 11. stoletja s tem imenom kot *marcha (pagus) Chreina* imenuje mejna grofija Kranjska – očitno sta ime marke in njenega sedeža sovpadala, čeprav sta dejansko različnega izvora²⁰ – gre pri briksenskih tradicijah nedvomno za Kranj in ne le za splošno oznako »na Kranjskem«. ²¹ To lahko sklepamo zlasti na osnovi štirih tradicij, ki se nanašajo neposredno na briksensko posest *in loco Chreina*. Edina lokacija s tem imenom, ki pride v poštev, je centralno in (arheološko dokazano) veliko naselitveno središče Gorenjske v Kranju, ki se od začetka 13. stoletja pojavlja z imenom *Creinburc*. V prvi notici iz časa 1065–1077 je škof Altwin podelil visokoplemenitemu Henriku – zelo verjetno iz družine Eppensteincev²² – in njegovi ženi vso briksensko posest *in loco Chreina*, vključno s fevdi klerikov in ministerialov (*cum clericorum ministerialiumque beneficiis*) – gl. sliko 2.²³ Šlo je za utrdbo v naselbini in drugo pripadajočo posest, kot je razvidno iz druge listine, s katero sta nekaj let zatem Henrik in žena škofu vrnila *quandam munitioem loco Chreine sitam taleque praedium ...*, kar sta nekoč dobila od škofa v doživljenjski užitek.²⁴ Kasneje jima je Altwin še drugič podelil v uporabo *munitioem quam in loco Chreine possedit ac praedia mancipiaque*²⁵ – utrdbo v Kranju s pripadajočo posestjo in podložniki – kar je od Henrikove vdove dobil nazaj po njegovi smrti med 1075–1090.²⁶ Med letoma 1085 in 1090 je tudi neki svobodni Slovan (*ingenuus*) Vencegoj daroval Briksnu svojo posest *in loco Chreina*.²⁷

¹⁹ TB, št. 126, 133, 137, 138, 139, 145, 146, 166, 175, 211, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 291, 305, 306, 307, 308, 311, 320, 321, 322, 323, 324, 334, 348, 352, 353, 359, 379, 380; Gradivo III, št. 159, 162, 164, 165, 166, 168, 209, 214, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 302, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 368, 369, 370, 372, 377, 378. Prim. Albertoni, *Začetki*, str. 49 sl.

²⁰ Prim. Štih, *Kranjska (Carniola)*, str. 14; isti, *Prva omemba*, str. 25.

²¹ Pri navedbi kraja pravnega dejanja gre vedno za *locus*, neko natančno imenovano lokacijo. Ostale briksenske tradicije so bile izpeljane na primer *actum Steine* (Kamen v Podjunu), *actum Brixine* (Briksen). Zato se *actum Chreine* nikakor ne more nanašati le na pokrajinsko oznako Kranjske, ali na Bled, kot je mislil Redlich v TB, op. pri št. 126. Še manj zadovoljiva je rešitev Franca Kosa, ki je to ime enačil s Kranjsko Goro!?! Gl. Gradivo III, op. pri št. 159 in 244. Prim. Štih, *Prva omemba*, str. 25 in op. 220; Dopsch, Meyer, *Von Bayern nach Friaul*, str. 352; Giesler, *Der Ostalpenraum*, str. 320.

²² O identiteti Henrika argumentirano Dopsch, Meyer, *Von Bayern nach Friaul*, str. 351 sl.; Štih, *Prva omemba*, str. 28; isti, *Lastniki*, str. 30 sl., 44 sl.

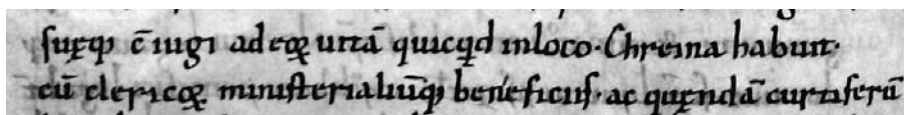
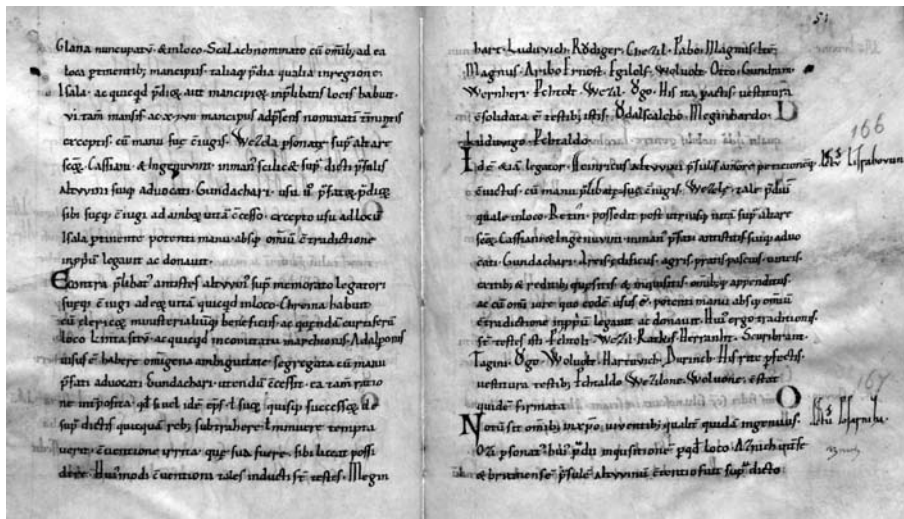
²³ TB, št. 228; Gradivo III, št. 244; Albertoni, *Začetki*, str. 56–57; Štih, *Prva omemba*, str. 25 in op. 284.

²⁴ TB, št. 236; Gradivo III, št. 258.

²⁵ TB, št. 237; Gradivo III, št. 259.

²⁶ TB, št. 282; Gradivo III, št. 299.

²⁷ TB, št. 353; Gradivo III, št. 370.

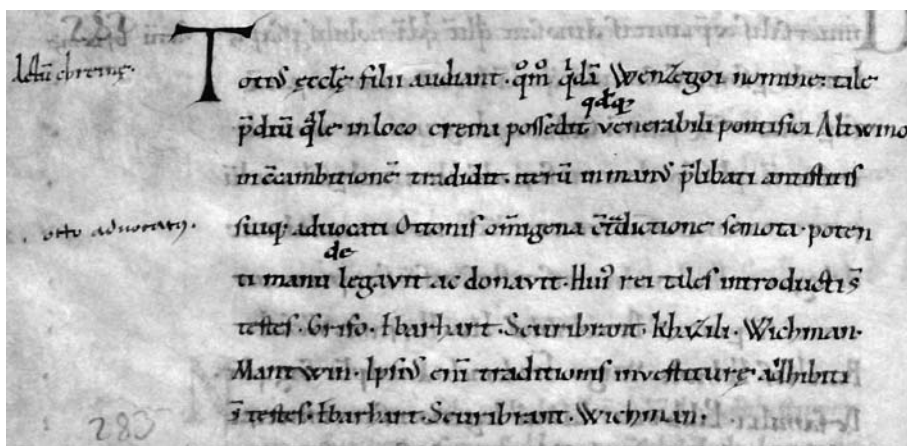

Slika 2: Tradicijski kodeks briksenskega škofa Altwina iz druge polovice 11. stoletja. Prelat okrog 1065/77 podeljuje visokoplemenitemu Henriku (Eppensteinu) in njegovi ženi Wezali v doživljenjski užitek posest v Kranju skupaj s fevdi klerikov in ministerialov, zakonca pa mu prepuščata med drugim svojo posest v Ratnju (Artegna) v Furlaniji. Na spodnji sliki detajl glede posesti v Kranju (Staatsarchiv Bozen, BAB, Hs. 146, fol. 50-51).

Na osnovi teh virov lahko zaključimo, da je imela briksenska škofija v Kranju večjo posest z utrdbo, pod katero so sodili podložniki – morda prebivalci dela naselja – in fevdi v naselbini, ki so jih posedovali kleriki in ministeriali. Med pričami tradicij, izpeljanih v Kranju, lahko poleg imen, ki nedvomno predstavljajo potujoče briksenske uradnike in se pojavljajo v škofijskih središčih od Briksna do Kranja, najdemo tudi imena, ki se pojavljajo izključno (*Ezeman* 13-krat) ali pretežno v Kranju (*Orendil* 11-krat, plemeniti *Gundram* 10-krat, svobodni *Mazili* 6-krat, *Preslav* 6-krat, bivši servus *Sinzo* 4-krat, *Adalwart* 3-krat, svobodni *Adalfrit* 3-krat – imel je sinova *Ivana* in *Preslava*, plemenita *Ivan* 3-krat in *Nebkor* 3-krat). Kot je razvidno, so nekateri označeni kot svobodni (*liber*, *libertus*, *ingenuus*), drugi kot plemeniti (*nobilis* oz. *ingenuus*) ali kot ministeriali (*ministeriales*; *de familia*). Verjetno je vsaj v nekaterih primerih šlo za pomembnejše prebivalce Kranja, da so jih pogosto pritegnili za priče daritev. Tudi nekaj briksenskih ministerialov je bilo najtesneje vezanih na Kranj, kjer se *Mantwin* kot priča pojavlja kar 12-krat, *Altger* 8-krat in *Albger* 5-krat. Posebej zanimivo je, da sta bila *Mantwin* in *Albger* ministeriala, ki ju je Briksnu daroval zgoraj omenjeni plemeniti Henrik,²⁸ več desetletij posestnik kranjske utrdbe in dela naselbine, in oba se nato v tradicijskih

²⁸ TB, št. 240b; prim. Kos, *Naselitev Gorenjske*, str. 14.

noticah kot priči pojavljata izključno v Kranju. Očitno sta bila prebivalca naselbine in morda lahko v njiju prepoznamo ministeriale, ki so bili v Altwinovi daritvi omenjeni kot posestniki v Kranju.²⁹ Kot kranjske prebivalce lahko domnevamo tudi tiste osebe, ki v tradicijah nastopajo le po enkrat ali dvakrat izključno v Kranju – plemeniti *Winrih*, *Motger*, *Beruvart* in Slovani: *Zebebor*, *Radoh*, *Janiz*, *Zloslav*, *Juvan*, *Nenadej*, *Welechne*, *Semiko*, *Wekewoj*. Očitno gre za prebivalce, ki so bili kot priložnostne priče v domačem okolju pritegnjeni k pravnemu dejanju.³⁰ Da so tudi tisti, ki so imeli izkazana zemljišča drugod po Gorenjskem, lahko imeli eno od bivališč v Kranju, kaže svobodni (plemeniti) Slovan Vencegoj, posestnik v Zgoši in Želečah pri Bledu, ki je imel še do konca 11. stoletja zemljišče v Kranju in enkrat tu nastopa tudi kot priča (gl. sliko 3). Omenimo naj še tradicijo, s katero je Slovan Domoslav škofu Altwinu prepustil *curtiferum unum* z dvema zgradbama ter nekaj obdelovalne zemlje, brez natančnejše navedbe lokacije.³¹ Glede na to, da sta bili daritev in investitura v posest izvedeni v Kranju vpricho tipičnih kranjskih prič, kot smo jih spoznali zgoraj (*Ezeman*, *Mantwin*, *Altger*, *Sinzo*), moramo dopustiti možnost, da je šlo za parcelo oz. zgradbi v sami kranjski naselbini. Omemba klerikov kot koristnikov zemljiške posesti v Kranju kaže morda celo na neko organizirano cerkveno kongregacijo, ki bi jo lahko povezovali z briksenskim upravnim središčem v Kranju, in ne zgolj običajni personal župnije, o čemer pa žal nimamo nobenih drugih indicev.

Slika 3: Svobodni Slovan (*ingenuus*) Vencegoj, morda kosez, škofu Altwinu okrog 1085/90 prepušča svojo posest v Kranju (*tale predium quale in loco Creina possedit*). Pravno dejanje je bilo izvedeno v Kranju, kot dokazuje pripis na robu (*actum Chreine*), med pričami pa sta navedena tudi Kacili (*Kocelj?*) in briksenski ministerial Mantwin. Vencegoj se v še eni tradiciji pojavlja kot priča v Kranju, kjer je morda prebival. Tradicijski kodeks briksenskega škofa Altwina (*Staatsarchiv Bozen, BAB, Hs. 146, fol. 85'*).

²⁹ O vlogi ministerialov v zgodnji meščanski naselbini prav na primeru Briksna v 12.–13. stoletju gl. Pfeifer, *Ministerialität*, str. 131 sl.

³⁰ Gl. izčrpano analizo prič pri Nabergoj, *Poskus*, str. 168; prim. Kos, *Naselitev Gorenjske*, str. 12 sl.

³¹ TB, št. 320; Gradivo III, št. 310.

Socialna in posestna sestava naselbine je bila zelo pestra, kar je splošno ugotovljena značilnost zgodnjih neagrarnih naselbin tega časa.³² Podložniki, svobodni in plemeniti slovanskega rodu (s slovanskimi in nemškimi imeni), nedvomno tudi že germanski priseljenci (zlasti briksenski ministeriali) in kleriki so verjetno skupaj sestavljali prebivalstvo kranjske naselbine. S temi ugotovitvami lahko povežemo tudi značilnosti z grobišča okrog župne cerkve, kjer se slovansko opredeljeni pridatki pojavljajo še večji del 11., morda celo do 12. stoletja, obenem pa je precej sočasnih grobov tudi brez kulturnih pridatkov.³³ Škofijska posest – verjetno utrdba – v Kranju kot središču mejne grofije je bila izbrana lokacija, kjer so se izvajale zemljiške transakcije v korist Briksna, in ne Bled, kasnejše središče briksenskega zemljiškega gospostva na Kranjskem.³⁴ Kranj je bil v času škofa Altwina, v drugi polovici 11. stoletja, po pogostosti briksenskih tradicij med 54 kraji na tretjem mestu, takoj za Briksnom in Aufhofnom na Tirolskem in pred tirolskim Rasenom in koroškim Kamnom (Stein) v Podjuni. Po skupnem številu zapisanih prič je bil na drugem, po povprečnem številu prič na listino pa na tretjem mestu, kar bi posredno lahko imeli za kazalec večjega naselbinskega središča. Omenjenih pet lokacij izrazito prednjači med vsemi ostalimi kraji tradicij in so očitno imele v briksenski upravi značaj pomembnih »centralnih krajev«, središč škofove oblasti in uprave.³⁵ Tu so se ob dokumentiranih pravnih dejanjih, a nedvomno ne le tedaj, zbirali in srečevali ljudje z raznih koncev Gorenjske, domnevamo lahko obstoj raznih objektov za bivanje in oskrbo, nedvomno tudi trgovanje. Verjetno Kranj ni bil v celoti briksenski, temveč le del naselbine. Kje je stala utrdba s pripadajočim arealom, arheološko še ni ugotovljeno. Škofijsko naselbino si hipotetično lahko predstavljamo kot utrdbo (utrjeni dvor?) s pripadajočim neagrarnim naseljem, kjer so delovali raznovrstni obrtniki in se je trgovalo.³⁶ O ureditvi takšnega centralnega neagrarnega središča so imeli škofje obilo izkušenj iz Briksna, kjer je v času škofa Altwina med 1085–1097 poleg utrjene škofijske že obstajala tržna naselbina, v kateri je na primer eno zemljišče (*aream unam in mercato foris urbem sitam*) posedoval zlatar Chono. To zemljišče je škof v zamenjavo podelil nekemu svobodnemu Frideriku³⁷ (kot zanimivost – pri tej tradiciji sta pričala plemeniti Ratkis in ministerial Lantfrid, ki ju zasledimo kot priči tudi malo prej v Kranju). Naselje je bilo torej razdeljeno na parcele, na katerih so bili naseljeni tudi (nesvobodni?) obrtniki. Med letoma 1115–1125 je bil del briksenske naselbine že obzidan, imenovan *civitas* – škof je nekemu dekanu podelil *aream unam infra civitatem ante portam* – v nekaj virih pa se omenja tudi *murus civitatis*.³⁸ Vsaj v nekem omejenem obsegu si tako ureditev nedvomno lahko predstavljamo tudi v briksenskem delu Kranja. Kaj se

³² Gl. poglavje o Ptuju v Kosi, *Predurbane*, zlasti str. 321 sl.

³³ Valič, *Osnovna izhodišča*, str. 93 sl.

³⁴ O nastanku in razvoju briksenskega gospostva Bled Štih, *Prva omemba*, str. 20 sl., 27 sl.; isti, *Izvor*, str. 45.

³⁵ Nabergoj, *Poskus*, str. 23, 84, 147; prim. Giesler, *Der Ostalpenraum*, str. 320.

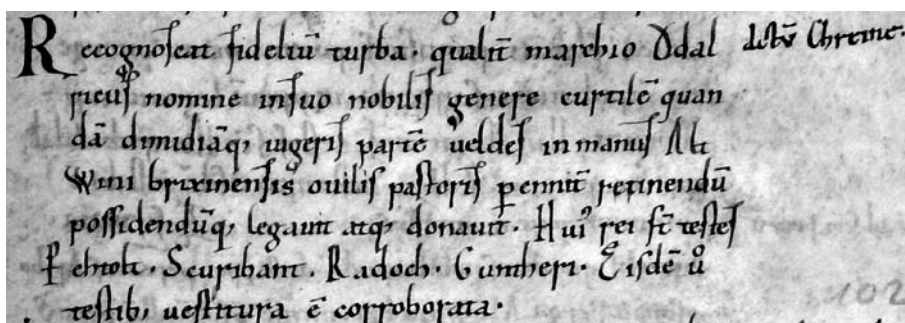
³⁶ Prim. Avguštin, *Novejša raziskovanja*, str. XXXVIII sl.; isti, *Kranj*, str. 33 sl.

³⁷ TB, št. 385: ... *aream unam in Brixinensi mercato foris urbem sitam quam Chono aurifex tunc temporibus possederat ... tradidit*. Prim. Tavernier, *Grundherrschaft*, str. 90 sl.

³⁸ TB, št. 428, 435, 467, 473. Prim. Tavernier, *Grundherrschaft*, str. 93 sl.

je zgodilo s tukajšnjo škofijsko naselbino, nam obstoječi viri ne poročajo, vendar briksenska posest v Kranju kasneje ni nikdar več izkazana.³⁹ Težišče se je preneslo bolj na sever Gorenjske, z novim središčem na blejskem gradu, kjer se je z arondacijami zlasti v teku 11. stoletja oblikovalo bolj ali manj zaključeno zemljiško gospodstvo.⁴⁰ Posest v Kranju, ki je za škofe s tem izgubila centralno funkcijo, so morda odprodali.

Ali je v času škofa Altwina imel v Kranju sedež tudi relativno pogosto omenjeni kranjski in istrski mejni grof Ulrik iz rodu Weimar-Orlamünde, se ne da dokazati. Je pa njegova posest prav na osnovi briksenskih tradicij dokazana na severnem Gorenjskem v širši okolici Kranja – v Lešah in Bistrici pri Tržiču, v Begunjah, dvor na Bledu.⁴¹ Eno od daritev Briksnu je enkrat med letoma 1060–1070 tudi sam izpeljal v Kranju (*actum Chreine*) – gl. sliko 4.⁴²

Slika 4: Kranjski mejni grof Ulrik Weimar–Orlamünde (*marchio Odalricus*) okrog 1060/70 podarja škofu Altwinu svoj dvor in pol orala na Bledu. Donacija je bila izvedena v Kranju (*actum Chreine*), med pričami pa je bil tudi Slovan Radoh, ki se v tradicijah nekajkrat pojavlja izključno v Kranju. Tradicijski kodeks briksenskega škofa Altwina (*Staatsarchiv Bozen, BAB, Hs. 146, fol. 33*).

Druga cerkvena institucija s prisotnostjo in dejavnostjo v Kranju v 11. stoletju je bil poleg Briksna nedvomno Oglej. Oglejski cerkvi gre na prvem mestu pripisati cerkveno aktivnost. Kranjska pražupnija, ki je prvotno očitno zajemala široko območje severno od mesta do Karavank, z izrazitim oglejskim patrocinjem sv. Kancijana in pripadajočim velikim grobiščem, je bila celotno obdobje do konca srednjega veka v popolni upravi Ogleja, celo ena elitnejših župnij, kamor so nastavljali ugledne klerike.⁴³ Čeprav nimamo o župniji v Kranju do 13. stoletja v pisnih

³⁹ Dušan Kos domneva, da je Briksen obdržal utrdbo v Kranju do srede 13. stoletja in s tem povezuje leta 1247 omembo Gebharda, ki je bil *miles de Chrainburch* in naj bi bil briksenski človek. Kos, *Vitez in grad*, str. 164. Vendar Gebhard nastopa v krogu plemiških prič različne proveniencie s širše Gorenjske in ni nikakršnih argumentov, da bi bil briksenski miles, zato hipoteza o briksenski utrdbi v Kranju v tem času nima trdnejše opore. Listina objavljena v UBK II, št. 141.

⁴⁰ O tem podrobno Albertoni, *Začetki*, str. 53 sl.; Štih, *Prva omemba*, str. 27 sl.; Bizjak, *Razvoj*, str. 111 sl.

⁴¹ TB, št. 74, 137, 166; Gradivo III, št. 143, 164, 209.

⁴² TB, št. 166; Gradivo III, št. 209; Albertoni, *Začetki*, str. 55.

⁴³ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 24 sl.; isti, *Gradivo*, str. 229 sl., 244.

virih nobenega podatka, o oglejski aktivnosti ne gre dvomiti. Dejavnost patriarhov v cerkvenih zadevah na Kranjskem, v neposredni bližini Kranja, je nesporno dokazana že v 11. in zlasti 12. stoletju. Že med letoma 1063 in 1068 se je patriarh Rabengar v Tolminu pogajal z briksenskim škofom Altwinom in mu v zameno za briksenske desetine v patriarhatu in dve kmetiji v Begunjah prepustil desetino od oglejskih posesti na Kranjskem (*decimas ex cuncto eius predio in Carniolo*).⁴⁴ Leta 1074 sta se patriarh Sigehard in freisinški škof Ellenhard dogovarjala glede desetini in oglejske jurisdikcije pri cerkvah na freisinškem škofjeloškem gospostvu. Škof je patriarhu v odkup desetini prepustil dve kmetiji, ki sta sodili pod njegov dvor v Loki.⁴⁵ V 12. stoletju pa viri dokazujejo patriarhovo urejanje cerkvenih razmer v okviru župnije v Vodicach (ok. 1118),⁴⁶ pri cerkvah v Preddvoru (1154) ter Cerkljah in Velesovem (1163).⁴⁷ Na osnovi teh in nekaj virov iz prve polovice naslednjega stoletja je razvidno, da je imel Oglej cerkveno upravo pri že obstoječih župnijah v Vodicach, Cerkljah in Šenčurju, cerkev v Preddvoru pa je sodila pod (oglejsko) župnijo v Kranju, ki pa je šele 1226 z župnikom (*plebanus de Crainburg*) prvič tudi izrecno omenjena.⁴⁸ Kljub pozni omembi pa arheološko dokazana starost kranjske cerkve in zgodnje ogromno (cerkveno!) grobišče evidentno kažejo, da je šlo nedvomno za prvotno in najstarejše cerkveno središče Gorenjske, ki je bilo – glede na oglejski patrocinijski sv. Kancijana – že zelo zgodaj tudi v oglejski upravi. Glede na tak pomen lahko cerkveno naselbino okrog stare kranjske cerkve morda upravičeno smatramo kot enega jeder v zgodnjem razvoju mesta.⁴⁹

Vprašanje je, ali je poleg uprave župnije Oglej v 11.–12. stoletju posedoval tudi naselbino v Kranju ali njen del? Kot lahko retrogradno sklepamo na osnovi listine iz leta 1261, je bil Kranj uradni fevd, ki je nekoč sodil k mejnogrofovski oblasti na Kranjskem. V tem dokumentu je namreč patriarh Gregor de Montelongo investiral koroškega vojvodo Ulrika III. Spanheima v *legale feudum de Crenenburch et tota iurisdictione marchie Carniole*.⁵⁰ Dejansko je bil oglejski patriarh že od konca 11. stoletja, po smrti mejnega grofa Ulrika, uradni mejni grof – Kranjsko je leta 1077 (ponovno 1093) prejel iz rok cesarja Henrika IV.⁵¹ Domnevali bi lahko, da je imela tudi oblast nad Kranjem od konca 11. stoletja oglejska cerkev. Morda je bilo prav povečanje vpliva Ogleja vzrok za umik briksenskih škofov iz Kranja. Vendar pa zija v virih glede Kranja ravno za 12. stoletje (skoraj) popolna luknja. Niti en dokument nam ne dokazuje oglejske oblasti ali dejavnosti v Kranju in tudi Kranjska se celo stoletje ne omenja kot mejna grofija, dokler ni 1208 – ko mu je bila Kranjska

⁴⁴ TB, št. 183; Gradivo III, št. 227.

⁴⁵ UBK I, št. 50; Gradivo III, št. 284.

⁴⁶ Kos, Žontar, *Neznana listina*, str. 236 sl.

⁴⁷ UBK I, št. 111, 128; Gradivo IV, št. 323, 462.

⁴⁸ UBK II, št. 48, 49, 103; Gradivo V, št. 449, 450, 699; Höfler, *Gradivo*, str. 231 sl., 241, 249; Žontar, *Zgodovina*, str. 50 sl.

⁴⁹ Tako Avguštin, *Novejša raziskovanja*, str. XXXVIII sl.; isti, *Kranj*, str. 33, 37.

⁵⁰ MDC IV/1, št. 2761; UBK II, št. 290.

⁵¹ DH IV, št. 296, 432; UBK I, št. 52, 59; Gradivo III, št. 331, 400. Nazadnje o tem izčrpno Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 40 sl.; isti, *Kranjska v času Andeških*, str. 18 sl.

odvzeta – v posesti pokrajine izpričan istrski mejni grof Henrik Andeški.⁵² Kdo je v 12. stoletju vladal Kranju in Kranjski? To vprašanje je za našo tematiko še posebej odločilnega pomena, ker je očitno Kranj ravno v tem obdobju kot star centralni kraj doživel urbano transformacijo v pravo srednjeveško mesto. Leta 1221 se namreč v originalni listini, s katero je bil razsojen spor zaradi neke posesti v Goričah pri Golniku, kot priče omenjajo kranjski meščani: Bernhard, Eberhard in Volbert, *burgenses de Creinbvr.*⁵³ Termin *burgenses* pa je izraz, ki je nedvoumno označeval socialno kategorijo svobodnih meščanov⁵⁴ in dokazuje prebivalce urbane naselbine v Kranju, ki je s tem virom tudi prvič posredno izpričana. Pravna in urbanistična preobrazba naselja v »pravo« srednjeveško mesto pa je bila tako zapleten proces, da je moral potekati na pobudo oz. pod vodstvom nekega mestnega gospoda, ki jo je izvedel na osnovi svojih izkušenj in vzorov oz. modelov.⁵⁵ Mestnega gospoda je Kranj vsekakor moral imeti. Ker neposredne oglejske oblasti nad Kranjem v virih 12. stoletja ni zaslediti, se je v zgodovinopisju utrdilo mnenje, da je Oglej podeljeval mejno grofijo in z njo Kranj v fevd svojim namestnikom in kot taki naj bi jo najkasneje v drugi polovici 12. stoletja dobili grofje Andeški.⁵⁶ Če se ne spuščamo v argumente za ali proti, oziroma v pomanjkljivosti te interpretacije, ostaja dejstvo, da se leta 1141 vovbrški grof Popon I. – domnevno v funkciji oglejskega namestnika – v listini glede neke salzburške posesti na Kranjskem med pričami imenuje kot *comes Poppo de Creine*, najverjetneje po središču mejne grofije Kranju.⁵⁷ Kljub pomanjkanju jasnih virov ostaja ena od možnosti, da so po podelitvi mejne grofije konec 11. stoletja oglejski patriarhi sami v Kranju kot njeni pertinenci in izredno pomembnem starem centralnem kraju izpeljali »ustanovitev« mesta. Kot deželni gospodje v Furlaniji, ki je sodila v krog starih urbaniziranih sredozemskih pokrajin, so imeli obilo izkušenj, in njihova aktivnost pri razvoju tamkajšnjih urbanih naselbin je dokazana tudi z viri. V letih 1136–1137 je pravna meščanska ureditev izpričana v Ogleju, kjer je patriarh Peregrin proštu in kapitlju iz koroške Krke podelil v fevd *curtem unam in civitate Aquileiensi iuxta forum sitam*, torej dvor (= parcelo z zgradbo) ob mestnem trgu, in sicer *cum omni forensi iure*.⁵⁸ Še bolj

⁵² Nazadnje in z novo interpretacijo Komac, *Od mejne grofije*, str. 64 sl.; prim. Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 43 sl.; isti, *Kranjska (Carniola)*, str. 20 sl.

⁵³ MDC IV/1, št. 1829; UBK II, št. 42; Gradivo V, št. 348.

⁵⁴ Stoob, *Kartographische Möglichkeiten*, str. 24; Schlesinger, *Burg und Stadt*, str. 138 sl; Knittler, *Städtewesen*, str. 491; Jakobs, *Stadtgemeinde*, str. 32; Marckhgott, *Zur Bezeichnung*, str. 226 sl.; Zwitter, *K predzgodovini*, str. 227 sl.

⁵⁵ Prim. Avguštin, *Novejša raziskovanja*, str. XL sl.; isti, *Kranj*, str. 39 sl.

⁵⁶ Drugače Komac, *Od mejne grofije*, str. 64 sl.

⁵⁷ UBSt I, št. 208; Gradivo IV, št. 169; prim. Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 46.

⁵⁸ MDC I, št. 84; Gradivo IV, št. 108. Z *ius forense* je bil nedvomno mišljen meščanski pravni status zemljišča, posedovanje po meščanskem pravu, zvezano z določenim plačilom mestnemu gospodu (cenzus). Prim. listino iz 1166, ko je samostan Seckau v Fischauu, trgu štajerskega mejnega grofa, kupil *curtim unam*, za kar je bil mestnemu gospodu dolžan *annuatim ius forense quod uulgo purchreht appellatur ...* (UBSt I, št. 499). Celoten kompleks zemljišča s to pravico je bil v Ogleju predan v fevd krškemu kapitlju, ki ni bil več dolžan plačila cenzusa patriarhu. To potrjuje potrditev tega privilegija s strani patriarha Ulrika leta 1169, ko je določil, da krški kanoniki ... *ab omni ... forensi censu liberi permaneant*. MDC I, št. 258. Prim. o podobnih razmerah na Ptujju leta 1203 v KOSI, *Predurbane*, str. 326.

zgovoren je primer Čedadu – kot pri Kranju gre za centralni kraj z večstoletnim razvojem – ki mu je patriarh Ulrik II. leta 1176 potrdil pravi mestni privilegij, podeljen naselbini že od patriarha Peregrina (torej med 1132–1161).⁵⁹ Privilegij je vseboval vse osnovne pravne kategorije izoblikovane urbane naselbine: občino meščanov (*universi cives Austriae Civitatis*), pravico do javnega trgovanja (*forum publicum*), meščansko pravno ureditev naselbine (*jura fori*) z zagotovljenim dednim zakupom parcel za letno plačilo cenzusa in s pravico do svobodnega razpolaganja,⁶⁰ gospodarske privilegije (oprostitev plačevanja mitnine za *habitatores*), patriarhu je bila pridržana le sodna oblast nad prebivalci (*iustitia*). Neko podobno preureditev oglejskega središča v Kranju, ki je nedvomno tedaj že vzdrževal stike z ostalimi oglejskimi središči v Furlaniji (zlasti Čedadom), vsekakor lahko dopustimo.

Glede na to, da dejansko v virih pred letom 1261 ni niti najmanjšega namiga, ki bi neposredno povezoval oglejskega patriarha z naselbino v Kranju, je po mojem mnenju verjetnejša možnost, da so mesto v drugi polovici 12. stoletja razvijali grofje Andeški.⁶¹ Ti so do naselbine lahko prišli kot dokazani dediči mejnih grofov Weimar-Orlamünde, od katerih so najverjetneje prevzeli tudi veliko gospodstvo s središčem v Kamniku.⁶² Kot ena vodilnih bavarskih plemiških družin te dobe so imeli obilo vzorov in izkušenj. V tem času so bili ustanovitelji vrste urbanih naselbin na Bavarskem in Frankovskem,⁶³ v Innsbrucku na Tirolskem⁶⁴ kot tudi v Kamniku in Slovenj Gradcu.⁶⁵ Po Kamniku so se že sredi 12. stoletja občasno imenovali *comes de Stain* (prvič ok. 1145).⁶⁶ Za andeško udejstvovanje pri razvoju Kranja bi govorila predvsem podoba na grbu – orel – ki kot simbol mesta nedvomno izvira iz neke plemiške rodbine in je po prevladujočem mnenju prevzet z grba Andeških (pred 1228).⁶⁷ Vendar uganke o kranjskih mestnih gospodih v 12. stoletju in »ustanoviteljih« mesta verjetno nikoli ne bo moč dokončno razrešiti. Sem pa z zgornjimi primeri nakazal dve verjetni smeri vplivov na urbanizacijo na Slovenskem. Nosilci novosti in novih modelov organiziranja centralnih neagrarnih krajev pri nas so bili v prvi vrsti bavarsko in drugo nemško visoko plemstvo, pogosto s posestmi tako v matični pokrajini na severu, kjer so imeli obilo vzorov, kot v jugovzhodnih obmejnih pokrajinah, kamor so te modele lahko prenašali (zlasti Andeški, Otokarji, Spanheimi, Babenberžani), ter bavarski škofje s sedeži v urba-

⁵⁹ De Rubeis, *Monumenta*, st. 597 sl.; RG I, št. 264; Gradivo IV, št. 571 (le skop regist).

⁶⁰ ... *ut negotiatores ibi domos habentes, quisque pro uno passu de terra nostra, quam occupavit, duos denarios Friesacensis monetae singulis annis ... persolvant ... eamdem terram hereditario jure ipsi et heredes ipsorum habeant vel quibuscumque ipsi et herede eorum dare, commutare, vendere voluerint, liberam potestatem et licentiam habeant*. Prav tam.

⁶¹ V Andeških vidi ustanovitelje mesta Kranj tudi Cene Avguštin, ki pripisuje bistveno vlogo mejnemu grofu Henriku IV. (1204–1228). Avguštin, *Kranj*, str. 40.

⁶² Gl. Komac, *Od mejne grofije*, str. 52 sl., 183.

⁶³ Gl. Dippold, *Die Städtegründungen*, str. 183 sl.; Herrmann, *Zu den Stadtrechtsverleihungen*, str. 179 sl.

⁶⁴ *Ausgewählte Urkunden*, št. 21, 37; Hye, *Innsbruck*, str. 10 sl.

⁶⁵ Gl. Kosi, *Začetki mesta Slovenj Gradec*, str. 138 sl., 147 sl.

⁶⁶ MDC III, št. 770, 1377/1; Gradivo IV, št. 195, 235.

⁶⁷ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 74; Komac, *Od mejne grofije*, str. 183.

nih središčih z že večstoletnim razvojem (Salzburg, Freising, Bamberg).⁶⁸ Drugo žarišče urbanizacije pa je bila verjetno bližnja Furlanija, s katero so nedvomno že dolgo obstajali raznovrstni intenzivni stiki – na prvem mestu gre omeniti stoletne cerkvene povezave z Oglejem – od koder bi kot nosilce vzorov in modelov lahko domnevali oglejske patriarhe in grofe Goriške.

Najverjetneje se je Kranj v teku 12. stoletja – v nemajhnem obdobju sto let, za katera nimamo nobenih virov – razvil v »pravo« srednjeveško meščansko naselbino, ki jo dokazujejo leta 1221 omenjeni meščani. Srednjeveška urbanizacija pa je bila kompleksen proces, ki je vključeval na eni strani socialno komponento (oblikovanje novega socialnega sloja meščanov in tozadevne ukrepe mestnega gospoda), pravni vidik te nove socialne skupine (posebno pravo) kot tudi tehnično-urbanistične ukrepe, ki so v oblikovnem pogledu ustvarjali popolnoma novo naselbinsko obliko. Ta je bila neposredno zvezana z novimi načini (meščanskega) življenja in je imela odgovarjajoč izraz v bivalni kulturi oziroma v (postopno?) novih oblikah bivalnih zgradb. Kot je splošno znano in so prepričljivo pokazale tudi inovativne nove študije Erwina Reidingerja na mnogih avstrijskih primerih, je šlo pogosto za izredno natančne, velikopotezne in predvsem izjemno načrtno izpeljane tehnične postopke, ki so vključevali izmere zemljišč, parcelacijo, opredelitev mestnih arealov za različne namene (tržni prostor, kulturni prostor, obrtniški predeli ...).⁶⁹ Tudi viri 12.–13. stoletja pogosto govorijo o *fora nova*, *civitates novae*, *oppida nova*, *nova plantatio* ..., povezano z izrazi kot *construere* oziroma *aedificare*, *facere*, *fundare*, *locare* in podobno, ki očitno odražajo ta intenzivni novi proces. Najpogosteje je šlo za zasnovo in gradnjo novega naselja na praznem, do tedaj neposeljenem zemljišču poleg starejšega, že obstoječega naselja, ki je lahko že prej doseglo centralno vlogo in določen neagraren, zgodnjeurban značaj (pri nas npr. Škofja Loka, Slovenj Gradec, Gorica, Lož⁷⁰). V takšnih primerih je razvoj jasen in na primeru Loža leta 1341 tudi izjemno lepo dokumentiran z listino o preselitvi naselbine.⁷¹ Manj jasen in posebej zanimiv pa je ta proces v primerih, ko je bil star centralni kraj urbanistično in pravno »prestrukturiran« in preoblikovan tako rekoč na istem arealu stare naselbine – in ravno to imamo pri Kranju in Ptujju. Najverjetneje je šlo tudi v zgoraj omenjenem primeru Čedadu, središča s kontinuiteto iz antike, za neko tehnično-urbanistično preobrazbo naselbine, kateri je sledila uvedba sodobne pravne ureditve (»mestne pravice«). Za takšen proces preobrazbe, »urbane transformacije« starih centralnih krajev, ki so lahko že prej dosegli zgodnjeurbano razvojno stopnjo, imamo v celotnem evropskem prostoru sicer izredno malo virov, zato so kakršnekoli analogije toliko vrednejše. Dva primera z zelo ugodno strukturo ohranjenih virov –

⁶⁸ Gl. Dopsch, *Zur topographischen*, str. 61 sl.; Kosi, *Začetki Škofje Loke*, str. 98 sl. Tudi Avguštin omenja vplive na razvoj in išče paralele k tlorisni zasnovi Kranja v bavarskih mestih. Avguštin, *Kranj*, str. 46 sl.

⁶⁹ Gl. Reidinger, *Mittelalterliche Gründungsstädte*, str. 1 sl.; Nitz, *Ettlingen – Eppingen*, str. 73 sl.; pronicljiva in problemsko zastavljena razprava tudi Meckseper, *Zur Typologie*, str. 51 sl.; starejša, a še aktualna študija iz leta 1957 Reincke, *Über Städtegründung*, str. 331 sl.

⁷⁰ Gl. Kosi, *Začetki mesta Slovenj Gradec*; isti, *Začetki Škofje Loke*; isti, *Nastanek mesta Gorica*, str. 171 sl. Številni primeri pri Fischer, *Die Siedlungsverlegung*.

⁷¹ Gl. Kosi, *Nastanek mesta Gorica*, str. 180.

mesti Ardres v severni Franciji in Lippstadt v Westfaliji – omogočata podrobnejši vpogled v proces in zadevne velikopotezne ukrepe mestnih ustanoviteljev v 12. stoletju.⁷² Podoben proces, povezan tudi z vpeljavo nove pravne ureditve (nemško mestno pravo), je bil pogost pri številnih starih podgrajskih naselbinah, izvirajočih iz 10.–11. stoletja, na primer na Češkem in Moravskem, v Šleziji, na Poljskem, in je tudi arheološko vedno boljše dokumentiran.⁷³ Tamkajšnji primeri nam lahko služijo kot analogija in ilustracija verjetno zelo podobnega razvoja v nekaterih naših središčih. Kaj je ta proces dejansko pomenil, imamo v primeru Krakova – kjer je bilo v staro zgodnjeurbano aglomeracijo leta 1257 umeščeno novo načrtno ustanovljeno urbano jedro po nemškem pravu – izjemno lepo dokumentirano tudi s pisnimi, kronikalnimi viri. Anali krakovskega stolnega kapitlja za to leto poročajo, da so bili ob podelitvi nemškega prava novi naselbini spremenjeni položaj trga, hiš in parcel – *situs fori ... et domorum et curiarum immutatur*.⁷⁴ Kronist Jan Długosz pa je kasneje (15. stol.) še natančneje opisal ta proces. S strani vojvode postavljeni odvetnik naj bi mestno zasnovo, ki je bila nenačrtna, s hišami, stoječimi brez reda, preoblikoval (*translocat et transmutat*), pri čemer je najprej zasnoval trg in nato glede nanj enakomerno še ulice.⁷⁵ Celoten areal je bil načrtno razparceliran na *areae* oziroma *curiae* kot temeljne pravno-posestne enote, podeljene v zakup za letno plačilo (cenzus). Natančno razmejene parcele pravilnih oblik s hišo, bivališčem za služinčad in gospodarskim poslopjem pa so bile v nekaterih starih centralnih krajih (npr. Wrocław) arheološko ugotovljene že za konec 11. oziroma za 12. stoletje – torej nekih načrtnejših, pravilnih zasnov naselbinskega areala sploh ne moremo povezovati izključno s kasnejšimi pravno izoblikovanimi meščanskimi naselbinami po nemškem pravu. Na primeru šlezijskega Głogówa so bili arheološko lepo dokumentirani spreminjanje parcelacije, pojav načrtnosti pozidave in sekvenca različnih tipov hiš (domov) tako rekoč na istem poselitvenem arealu od 10. do 14. stoletja.⁷⁶ Tudi pri Kranju si lahko preoblikovanje naselbine predstavljamo kot zahteven planski proces, vključujoč izmere in parcelacijo, ki pa najverjetneje ni bil vezan na celoten areal kasnejšega mesta naenkrat. Morda je šlo za proces v več korakih, ki je postopno zajemal različne starejše dele (naselbinska jedra). Nedvomno pa lahko kot »konstitutivno« dejanje nove urbane zasnove smatramo določitev in izmero namenskega tržnega prostora, ki je kot topografsko jedro naselbine usmerjal nadaljnji razvoj, ter neposredno nanj vezano parcelacijo

⁷² Gl. Irsigler, *Was machte*, str. 32 sl.

⁷³ Glej odličen zbornik *Hausbau und Raumstruktur*, zlasti razprave Schich, *Die Gründung*, str. 7 sl.; Žemlička, *Entstehung*, str. 17 sl.; Hendel, Moždioch, *Die frühstädtischen Siedlungskomplexe*, str. 87 sl.

⁷⁴ Citat po Schich, *Die Gründung*, str. 13–14.

⁷⁵ ... *qui urbis situm et domos passim et sine lege, sine ordine consistentes translocat et transmutat et circo urbis primo ordinato, etiam plateas ipsius porporcionabiliter et ex equo distinguit*. Prav tam.

⁷⁶ Gl. Hendel, Moždioch, *Die frühstädtischen Siedlungskomplexe*, str. 89, 94 sl. Podobne zaključke o postopni pozidavi in hitrem spreminjanju oblik zgradb na posameznih mestnih parcelah v relativno kratkem časovnem obdobju omogočajo arheološke ugotovitve iz moravskih mest Brno in Uherské Hradiště. Gl. Procházka, *Zur Frage*, str. 120 sl., 128 sl., 137.

okoljskega terena. To v nobenem primeru ni bil naraven razvojni proces neke naselbine in je moralo iti za enkratno in načrtno dejanje, izpeljano na iniciativo določenega mestnega gospoda in preko nekkih dejanskih izvajalcev (specializiranih mojstrov, »zemljemercev«, v dragocenih redkih virih označenih kot *magister*, *geometrici* in podobno⁷⁷). Paralele v obliki tržnih prostorov Kranja in na primer Brež na Koroškem (ter drugih mest), kot jih je ugotovil Avguštin, zato verjetno res lahko povezujemo z določenimi kulturnimi tokovi in prenašanjem vzorcev, ki so se širili tudi z omenjenimi potujočimi mojstri.⁷⁸

Urbanistično preoblikovanje starega Karnija pa je seveda moralo imeti odgovarjajočo komponento v socialni in pravni preobrazbi. Raznoliko prebivalstvo že prej intenzivno poseljene in verjetno obsežne naselbine (grobišče, briksenske tradicije!), se je preobrazilo v bolj ali manj enoten meščanski sloj.⁷⁹ Ta dolgotrajnejši socialni in pravni proces, ki ga pri Kranju – kot tudi v večini mest drugod – podrobneje ni moč slediti, je nedvomno temeljil na dveh demografskih skupinah: na domačem slovanskem prvotnem prebivalstvu kranjske naselbine in njene okolice in na priseljencih iz nemško govorečih območij, kot smo jih zaznali že v briksenskih tradicijah in jih izpričujejo tudi imena meščanov od prve omembe leta 1221 dalje.⁸⁰ Približno ilustracijo dinamike tega procesa, kot ga lahko domnevamo pri Kranju, nam nudijo izredno dobro ohranjeni viri 12. stoletja za mesto Breže (Friesach) na Koroškem. Na eni strani dokazujejo prehod domačega slovanskega prebivalstva, ki v zgodnjih virih še ohranja slovanska imena, v svoboden sloj meščanov. Tako se v listini, nastali po letu 1139, med ostalimi *multi forenses* nahaja Preslav, v viru iz leta 1149 pa so med pričami – zelo verjetno breškimi meščani – tudi Adalbert Dober, njegov brat Prodan in kovač Witomer.⁸¹ Na drugi strani pa že najzgodnejše listine dokazujejo med meščani doseljence iz severnih germanskih, tudi zelo oddaljenih dežel: Bertold *Bawarus*, Arnold in Dietrik *Saxones*, Konrad *de Wirzeburch*, Konrad *Coloniensis*.⁸² Že v 12. stoletju so izpričani številni specialni poklici breških prebivalcev: kovač, kožar, kolar, čevljar, pek, mesar, kramar, livar, izdelovalec ščitov (*schiltar*, *scutiferar*), menjalec denarja (*monetarius*, *argentarius*, *trapezita*), mitničar, verjetno tudi rudarji (*cadmiarius*), večkrat omenjeni kot priče.⁸³ Videti je, da je bilo

⁷⁷ Irsigler, *Was machte*, str. 32, 34; Reincke, *Über Städtegründung*, str. 341 sl., 347 sl., 360.

⁷⁸ Avguštin, *Kranj*, str. 45 sl. O tipologiji mestnih tlorisov in prenašanju vzorov polemčno Meckseper, *Zur Typologie*, str. 64 sl.

⁷⁹ O tem zapletenem procesu gl. citate v Kosi, *Predurbane*, str. 326, op. 362, ter zlasti Dilcher, *Die Rechtsgeschichte*, str. 314 sl., 317, 320 sl., 338 sl.; prim. Pitz, *Europäisches Städtewesen*, str. 287 sl., 325 sl.; na konkretnem primeru Lippstadta Irsigler, *Was machte*, str. 35 sl.

⁸⁰ V 12. stoletju so bili na sosednjem škofjeloškem gospostvu že naseljeni migranti s severa, Bavarci in Korošci, kot jih dokazuje freisinški urbarialni zapis *Noticia bonorum de Lonka* iz leta 1160 (UBK I, št. 122; Gradivo IV, št. 410). Vsekakor lahko domnevamo sočasno prihajanje tujih doseljencev tudi v neagrarno središče v Kranju. Prim. Žontar, *Zgodovina*, str. 43 sl.

⁸¹ MDC III, št. 605/IV; MDC I, št. 164.

⁸² MDC I, št. 164, 201, 279; MDC III, št. 887, 1035, 1101, 1108, 1161; Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 30 sl.; Sacherer, *Zur Stadtwerdung Friesachs*, str. 141 sl.

⁸³ MDC I, št. 164, 198, 291, 434; MDC III, št. 777, 887, 1035, 1037, 1092, 1101, 1161, 1519; MDC IV/1, št. 1717; Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 84 sl.

prebivalstvo mesta v 12. stoletju še precej socialno neenotno in med njimi najdemo tako podložnike kot cenzuale, salzburške ministeriale in serve (npr. *Pernhardus servus iudicis* kot priča listine).⁸⁴ Dinamičnost procesa oblikovanja meščanskega sloja in novost socialne in naselbinske kategorije meščanstva oziroma mesta odraža v breških virih tudi neenotna in pestra terminologija – *forenses, burgenses, cives de foro, forenses cives, Frisacenses; iudex civitatis, iudex burgenses, iudex fori, iudex Frisacensis* – in šele od omembe *cives ipsius civitatis* leta 1215 dalje začneta dosledno nastopati ta dva termina.⁸⁵ Nek podoben razvoj si lahko predstavljamo tudi pri Kranju v 12. stoletju, ko se je iz ljudi različnega socialnega in etničnega porekla oblikovala svobodna skupnost meščanskega prebivalstva. S tem procesom se ujemajo ugotovitve z grobišča okrog kranjske župne cerkve, kjer slovanskim grobovom sledijo zgodnjeromanski pokopi 12. in 13. stoletja, »ki ostajajo popolnoma brez staroslovanskih grobnih pridatkov, brez prejšnjega kulturnega vpliva in materialne tradicije, razen iste smeri pokopov«. ⁸⁶ Pri tem je šlo nedvomno za prepletenost različnih vplivov in bi bilo potrebno bolj kot do sedaj upoštevati zlasti prehajanje cenзуalov in v manjši meri tudi ministerialnega oziroma plemiškega sloja v mestno prebivalstvo, kot so pokazale nekatere novejšje študije.

Pravni položaj cenзуalstva – osvobojenega podložnika, darovanega običajno cerkveni instituciji, z obveznostjo majhne letne dajatve (cenзusa) v znamenje svobode – je omogočal veliko mobilnost tega sloja in lastno razpolaganje z delovno silo in rezultati dela, kar je nedvomno imelo močan vpliv na rast ter pravni in gospodarski razvoj prebivalstva nastajajočih mestnih naselbin.⁸⁷ Vrsta virov o cenзуalih v 12. stoletju na Koroškem, zlasti v zvezi s krško škofijo, omogoča domnevo o vlogi ljudi tega socialnega porekla pri zgodnjem razvoju koroških mest⁸⁸ in nedvomno je bilo podobno tudi na Kranjskem. Da možnost cenзуalov kot enega virov mestnega prebivalstva Kranja ni zgolj teoretična, dokazuje dokument iz neposredne bližine. Okrog leta 1160 je freisinski duhovnik Ivan objavil, da je svoji cerkvi podelil 14 svojih podložnikov s pogojem, da bodo po njegovi smrti letno plačevali Freisingu simbolno vsoto tri pfenige (šlo je za osvoboditev podložnikov z obvezo dajatve, običajno imenovane cenзus), škof pa se je moral obvezati, da jih ne bo podeljeval dalje v fevd. Slavnostno dejanje se je zgodilo v pričo koroškega vojvode, ki je bil odvetnik na loškem gospostvu (*aduocatus apud Lonke*), Otokarja iz Poženika pri Cerkljah, Herwika in njegovega brata Trebemerja (brata z nemškimi in slovanskimi imenoma!) in drugih prisotnih, v seznamu prič pa je naveden tudi Herwik *de Creine*,

⁸⁴ MDC III, št. 1014, 1092, 1101, 1161; MDC I, št. 291; Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 30 sl., 63 sl.; Sacherer, *Zur Stadtwerdung Friesachs*, str. 142–143.

⁸⁵ MDC I, št. 138, 164, 185, 198, 201, 279; MDC III, št. 605, 777, 985, 1103, 1108; MDC IV/1, št. 1717.

⁸⁶ Valič, *Osnovna izhodišča*, str. 94.

⁸⁷ Gl. Schultz, *Zensualitet und Stadtentwicklung*, zlasti str. 87; Dilcher, *Die Rechtsgeschichte*, str. 339 sl.; Pitz, *Europäisches Städtewesen*, str. 297; Haverkamp, *Die »frühbürgerliche« Welt*, str. 585–586; Ennen, *Frühgeschichte*, str. 273; Engel, *Wege*, str. 15 sl.; Knittler, *Städtewesen*, str. 490, 492 sl.; Opll, *Das Werden*, str. 587; *Gospodarska in družbena zgodovina II*, str. 311 sl.

⁸⁸ Gl. primere MDC I, št. 109, 193, 198, 383, 384, 438; MDC II, št. 559, 679.

najverjetneje iz Kranja.⁸⁹ Kontekst dokumenta ter priče nedvomno nakazujejo, da je bilo dejanje izvedeno na freisinškem loškem gospostvu, verjetno v Škofji Loki, in osvobodjeni cenzu ali so teoretično imeli možnost svobodne mobilnosti – tudi v bližnjo nastajajočo meščansko naselbino v Kranju. Vstop plemiča iz okolice med kranjske meščane je izrecno izpričan konec 13. stoletja,⁹⁰ vendar so tudi zgodnejši primeri vsekakor verjetni – spomnimo se pestre socialne slike Kranja iz briksenskih tradicij 11. stoletja in omembe ministerialov.⁹¹ V primeru Celovca in delno drugih koroških mest je bil ugotovljen celo opazen delež kosezov med meščani,⁹² česar ob številnih naselbinah kosezov okrog mesta ne moremo izključiti tudi pri Kranju.⁹³ Že Ljudmil Hauptmann je, verjetno upravičeno, videl koseze v tistih Slovanih, ki se z oznakami *nobilis* ali *ingenuus* množično pojavljajo kot tradenti posesti v Zgornjem Posavju v briksenskih tradicijah 11. stoletja⁹⁴ in so bili že tedaj ob pravnih dejanjih pogosti obiskovalci ali celo prebivalci Kranja.

Žal zaradi izredne skoposti virov in pomanjkanja trdne opore pri interpretaciji tudi ni moč nesporno s Kranjem kot centralno naselbino povezati imen vrste oseb, ki se v virih 12. stoletja, običajno med pričami v listinah, imenujejo *de Chreina*. Kot pa je iz konteksta posameznih navedb razvidno – ko se ostale priče na primer imenujejo po nekem kraju oz. gradu – gre vsaj v nekaterih primerih gotovo za ljudi iz Kranja in ne le splošno oznako »s Kranjske«. Tako je že okrog leta 1106 v spanheimski tradiciji za samostan Št. Pavel med pričami nastopal Friderik *de Chreina* poleg Otona *de Graze* (iz Slovenj Gradca), Bena *de Friesah* (iz Brež), Tima iz Salzburga in drugih.⁹⁵ Leta 1136 v listini krškega škofa Romana med desetimi prič, imenovanih večinoma po koroških gradovih in krajih, nastopa Warmot *de Chreine* (ker je edina priča s Kranjske, gre tu verjetno za pokrajinsko oznako).⁹⁶ V listini salzburškega nadškofa Konrada iz leta 1141 je med uglednimi pričami, ki so imele tesne vezi s Kranjsko – grofom Sigfridom iz Lebnaua, grofom Otonom Ortenburškim, Otonom iz Machlanda, Henrikom Prisom, Majnhardom Šumberškim – nastopal vovbrški grof Popon, in sicer z nazivom *comes Poppo de Creine*.⁹⁷ V kontekstu navedenih oseb bi bilo tolmačenje »grof s Kranjske« skoraj nesmiselno in vovbrški grof se je verjetno imenoval po Kranju, kot se običajno domneva.⁹⁸ Med letoma 1144–1161 v tradiciji spanheimskega ministeriala za samostan Admont med pričami zasledimo Hiltibranta *de Craine* pred Markwardom *de Laibach* (oba s

⁸⁹ UBK I, št. 121; Gradivo IV, št. 411.

⁹⁰ Žontar, *Zgodovina*, str. 43–44.

⁹¹ O ministerialih v mestih gl. Dilcher, *Die Rechtsgeschichte*, str. 344 sl.; Haverkamp, *Die »frühbürgerliche« Welt*, str. 587 sl.; Marckhgott, *Zur Bezeichnung*, str. 228 sl.; Dopsch, *Zur topographischen*, str. 90 sl.; in zbornik *Stadt und Ministerialität* (1973). Na primeru Briksna tudi Pfeiffer, *Ministerialität*.

⁹² Fresacher, *Klagenfurt*, str. 118 sl.

⁹³ Žontar, *Zgodovina*, str. 12.

⁹⁴ Hauptmann, *Staroslovenska družba*, str. 108–115; Kos, *Naselitev Gorenjske*, str. 9 sl.

⁹⁵ MDC III, št. 528; Gradivo IV, št. 17.

⁹⁶ MDC I, št. 90; Gradivo IV, št. 135.

⁹⁷ UBSt I, št. 208; Gradivo IV, št. 169. O njem prim. zgoraj str. 18.

⁹⁸ Prim. Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 46.

Kranjske, prvi verjetno imenovan po Kranju).⁹⁹ Zelo zanimiva je listina iz leta 1155, izstavljena pri cerkvi sv. Ruperta v Vidmu pri Krškem, s katero je Henrik Pris po naročilu koroškega vojvode Henrika Spanheima prepustil krškemu škofu kranjsko posest Tirna pri Vačah.¹⁰⁰ Med elitnimi pričami na začetku seznama je brat Henrika Prisa Majnhalm, začetnik grofov Višnjegorskih, vendar imenovan kot Majnhalm *de Chraine*, proti koncu pa je med ministeriali grofov Bogenskih za Bertoldom *de Gurkeulde* (iz Krškega) naveden Ditrik *de Chraine*. Tudi v tem primeru, ko se številne priče imenujejo po gradovih ali drugih krajih – Ptuj, Rajhenburgu, Vitanju, Žebniku, Višnji Gori, Krškem idr. – bi bila nedoločna oznaka »s Kranjske« skoraj nesmiselna. Iz istega razloga velja izpostaviti še zgoraj omenjeno freisinško listino iz okrog 1160, najverjetneje nastalo v Škofji Loki, kjer je pričal Herwik *de Creine*.¹⁰¹ Med letoma 1181–1200 je bil priča listine grofa Alberta Višnjegorskega Pabo *de Chrein*.¹⁰² Zelo zanimivo dejstvo je, da se Majnhalm iz rodu svobodnih Puxov, prednik grofov Višnjegorskih, v kar šestih virih iz časa 1136–1165 imenuje *de Chraine*.¹⁰³ Ali je imel kakšno povezavo s Kranjem? Vsekakor bi pri pogostih omembah in pri relativno znani osebi stežka sprejeli, da se imenuje le zelo splošno »s Kranjske«. Potrebno je priznati, da gre pri vseh omenjenih osebah za pričanja v plemiških pravnih zadevah in nimamo pravih osnov za sklepanje o meščanskem sloju, temveč prej o plemiškem ali ministerialnem izvoru. Obstaja pa verjetnost, da je vrsta plemičev, ki se v listinah imenujejo *de Chraine*, dejansko imela bivališče v Kranju kot centralni naselbini Kranjske in verjetnem mejnogrofovskem sedežu, kot so nam pestro sliko predstavile že briksenske tradicije za drugo polovico 11. stoletja.

Razvoj Kranja v meščansko naselbino v 12. stoletju ostaja v podrobnostih neznan. Povezujemo ga lahko prvenstveno z vlogo naselbine kot regionalnega centralnega kraja Gorenjske. Za razliko od Ptuja s prvovrstnim prometno-trgovskim položajem na nekdanji rimski cesti in obmejno lego pa je Kranj ležal odmaknjen od pomembnejših poti trgovine na večje razdalje. Glavni dejavnik razvoja mesta so bile nedvomno centralne funkcije sredi gosto poseljene agrarne pokrajine, koncentrirane na ugodni lokaciji na stiku prometnih poti. V 12. stoletju je bila širša okolica Kranja že intenzivno poseljena in kultivirana – večina vasi v ravnini Kranjskega in Sorškega polja, teras ob Savi in Tržiški Bistrici ter v podnožju Karavank je dokumentiranih že z viri 12. in začetka 13. stoletja, mnoge so še rezultat prvotne slovanske poselitve.¹⁰⁴ Takšna agrarna pokrajina je nujno potrebovala centralni kraj, kjer so se na staro cerkveno središče navezovala trgovsko-obrtne (regionalna menjava in oskrba), prometne funkcije (stičišče prometnih smeri, prehod čez reko z odgovarjajočimi dejavnostmi), vsaj določeno obdobje sodne in

⁹⁹ MDC III, št. 862; Gradivo IV, št. 205.

¹⁰⁰ MDC I, št. 187/II; Gradivo IV, št. 358.

¹⁰¹ Gl. op. 89.

¹⁰² UBSt I, št. 661; Gradivo IV, št. 653.

¹⁰³ MDC I, št. 187; MDC III, št. 673; UBSt I, št. 174, 180, 355, 488; Gradivo IV, št. 128, 144, 157, 337, 358, 480.

¹⁰⁴ Gl. Kos, *Starejša naselitev*, zlasti str. 69 sl.

upravne dejavnosti (briksensko upravno središče, sedež mejnega grofa?), vojaško-obrambna vloga. Nedvomno je šlo za močno centralno, tudi obrambno opremljeno naselbino, na kar bi lahko sklepali po pridevku *Chrainburg*, katerega pojav sovпада s prvo omembo meščanov leta 1221. Po zanimivih ugotovitvah Alfreda Ogrisa za koroška mesta se poimenovanje meščanov z *burgenses*, kot ga zasledimo pri Kranju in pomeni starejši termin, ki ga od začetka 13. stoletja hitro izpodrinejo *cives*, pojavlja izključno pri najstarejših koroških mestih, ki so imela kontinuiran razvoj že od 11.–12. stoletja: v Brežah (od 1158), Beljaku (1211), Velikovcu (1217).¹⁰⁵ Posredni argument za postavitev urbanega razvoja Kranja v 12. stoletje so tudi tesne vezi z mesti na Koroškem, kjer lahko tak razvoj sledimo že celo 12. stoletje. Poleg Velikovca lahko zlasti nastanek Celovca, ki se med 1193–1199 prvič pojavi kot meščanska naselbina vojvod Spanheimov (*in foro Chlagenuurt*),¹⁰⁶ povezuje mo z odgovarjajočim urbanim središčem tostran Karavank v Kranju. Vsekakor so intenzivne trgovsko-prometne vezi med temi tremi mesti prek prelazov Ljubelj in Jezerski vrh potrjene s številnimi kasnejšimi viri.¹⁰⁷

Po letu 1221, ko izpričan obstoj meščanov potrjuje že obstoječe urbano naselje v Kranju, imamo nekaj več virov. Šele 1226 je prvič dokumentiran župnik nedvomno bistveno starejše kranjske župnije (*plebanus de Crainburg*).¹⁰⁸ Med letoma 1230–1246 je bil Kranj v sklopu posesti, ki so kot dota Agnes Andeško-Meranske prišle v roke avstrijskim Babenberžanom – vojvodi Frideriku II. – kar posredno priča o predhodni andeški oblasti nad mestom do smrti mejnega grofa Henrika IV. leta 1228. Mesto je namreč izkazano v seznamu babenberških dohodkov od kovnic in mitnic na Kranjskem – *redditus in Carniola de muta et moneta*¹⁰⁹ – kar priča o trgovanju in prometu v Kranju, od česar se je plačevala mitnina. Zanimivo je, da so dohodki Kranja (*de Chrainburch*) kar petkrat manjši od dohodkov Kamnika, ki je kot andeško-babenberška rezidenca očitno imel v tem času že prioriteto. Dobo prosperitete mesta je nedvomno pomenil čas koroškega vojvode in gospoda Kranjske Ulrika III. Spanheima, ki je v Kranju dokumentirano dvakrat bival in listinil.¹¹⁰ Najpomembnejša je listina iz leta 1256, ko je vojvoda grofom Ortenburškim za sklenjeno zavezništvo *in civitate Chreinburch* podelil zemljišče, na katerem so lahko zgradili utrdbo z (mestnimi) vrati (gl. sliko 5).¹¹¹ S to omembo je Kranj kot razvita urbana naselbina neizpodbitno potrjen.

¹⁰⁵ Ogris, *Die Bürgerschaft*, str. 61 sl.; prim. Marckhgott, *Zur Bezeichnung*, str. 226 sl.; Melik, *Mesto (civitas)*, str. 299 sl. Termin *burgenses* zasledimo med letoma 1220–1224 tudi pri Mariboru, kjer začetek urbanega razvoja nedvomno sodi v 12. stoletje (MDC IV/1, št. 1808; Gradivo V, št. 329).

¹⁰⁶ MDC III, št. 1412; Webernig, *Wie alt ist Klagenfurt?*, str. 11 sl.

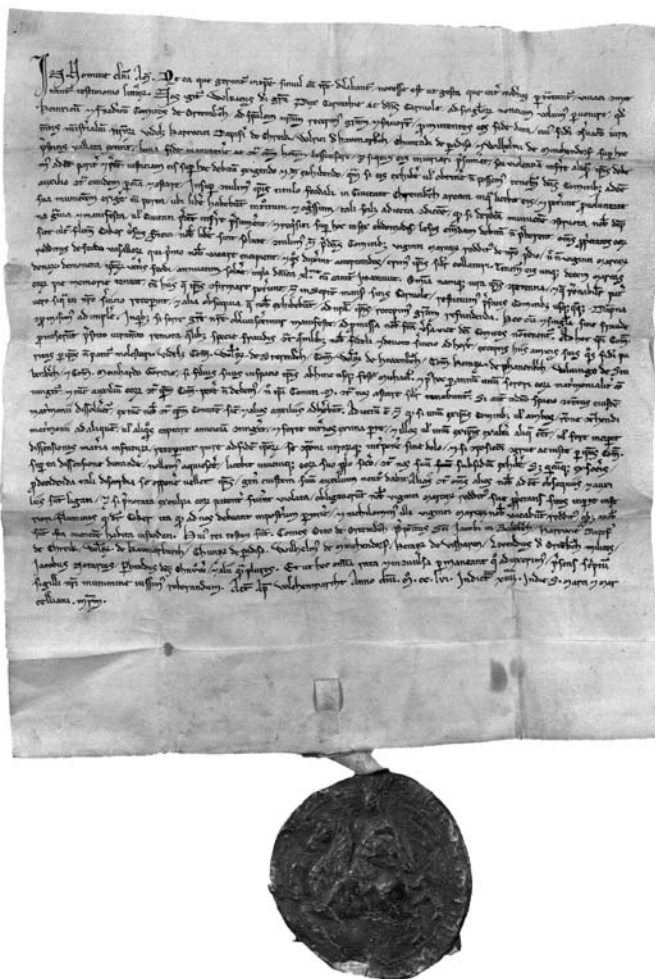
¹⁰⁷ Gl. Žontar, *Vloga Kranja*, str. 137 sl.; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 60, 253 sl.

¹⁰⁸ UBK II, št. 48, 49; Gradivo V, št. 449, 450.

¹⁰⁹ *Die Landesfürstlichen Gesamturbare*, str. 51.

¹¹⁰ UBK II, št. 200, 363.

¹¹¹ MDC IV/1, št. 2632; UBK II, št. 225. Kot so potrdile arheološke raziskave, je šlo za prvotni stolp kot izvorni in najstarejši del kasnejšega mestnega gradu Khislstein. Gl. Sagadin, *Rezultati*, str. 9–10.

*Insup cuiusmodi ipis titulo feudali in Civitate Chrenbich aream
libe habebat*

Slika 5: Listina koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima iz leta 1256, s katero je ortenburškima grofoma Henriku in Frideriku v svojem mestu Kranj podelil zemljišče, kjer sta smela zgraditi utrdbo z (mestnimi?) vrati. Najverjetneje je šlo za prvotni stolp kasnejšega mestnega gradu Khislstein. V tem dokumentu je Kranj prvič omenjen z uglednim nazivom civitas (mesto). Spodaj detalj z omembo Kranja (originalna listina v Haus- Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, Allgemeine Urkundenreihe, 1256 VI 18, Velikovec).

Kot smo prikazali, sodi Kranj poleg Ptuja nedvomno med najstarejša slovenska celinska mesta. Kot prastar centralni kraj je skozi stoletja doživljal naravni razvoj v meščansko naselje in je enkrat v teku 12. stoletja pod vodstvom (neznanega) mestnega gospoda tudi v pravnem pogledu in urbanistični zasnovi dobil svojemu času odgovarjajoč urbani značaj. Kot je ugotovil že Vasilij Melik in kar dodatno potrjuje naš oris razvoja, se Kranj poleg Ptuja in Beljaka v virih niti enkrat ne omenja kot

forum, temveč zgolj *civitas* oziroma *Stadt*.¹¹² Oznaka *forum* je v 12. in prvi polovici 13. stoletja pomenila v prvi vrsti začetno fazo načrtno ustanovljenih novih meščanskih naselij ali mestnih predelov, ki se niso razvili neposredno iz starejših naselbinskih predhodnikov, kakršen je bil na primer centralni Kranj.¹¹³ Ravno za omenjena tri mesta pa imamo dokazan stoletja trajajoč razvoj že od zgodnjega srednjega veka, morda celo od pozne antike. Vsekakor Kranj ni bil novoustanovljeno meščansko naselje, ki bi se šele pravno izločilo iz nekega zemljiškega gospostva, temveč je šlo za prastaro središče, ki je imelo vedno bolj ali manj neagraren značaj in s tem predispozicije za zgodnjo preobrazbo v mesto nove dobe.

Zaključek

Osnovni namen pričujoče razprave je bil, da problem »nastanka« srednjeveških mest na Slovenskem na nekaj primerih prikažem v novi, drugačni perspektivi, zlasti na osnovi sodobnih pogledov na to problematiko, do katerih je v zadnjih desetletjih prišla evropska primerjalna zgodovina mest. Novo izhodišče bi najbolje ponazorili z ustrežnejšim izrazom »nastajanje« namesto »nastanek« ali »ustanovitev« srednjeveškega mesta, kar bolje prikaže bistvo problema. V večini primerov je šlo namreč za dolgotrajne, stoletja trajajoče procese s socialno, ekonomsko, pravno, urbanistično-gradbeno komponento. V slovenskem zgodovinopisju je tema na prvi pogled že davno razjasnjena in se z njo v zadnjem času podrobneje ni ukvarjal nihče. Izrazi »ustanovitev mesta« ali »mestne pravice« oziroma »podelitev mestnih pravic« so nam na videz jasni, vsakdanji, pogosto uporabljeni ob prilikah proslavljanja starosti določenega mesta oz. pridobitve mestnih pravic. V standardnih zgodovinskih sintezah najdemo stavke kot: *v notranjosti slovenskega ozemlja ... so antična mesta propadla ... nastala je agrarna pokrajina, v kateri so od 12. stoletja nastajala mesta povsem na novo; ... največ meščanskih naselbin na Slovenskem je nastalo v 13. pa tudi še v 14. stoletju, naselbine iz 11. ali 12. stoletja so omejene na Koroško ...*¹¹⁴ Narejene so preglednice nastanka mest z letnicami, ko naj bi dobila mestne pravice (za vsa slovenska celinska mesta domnevno šele od začetka 13. stoletja dalje).¹¹⁵ K problemu nastajanja mest običajno še vedno pristopamo s predpostavko, da so se pojavila v nekem trenutku iz nič in gre za popolnoma nov pojav v srednjeveški družbi, brez kakršnekoli povezave z različnimi zgodnejšimi naselbinskimi oblikami. Stvar pa dejansko ni tako jasna in že kar naivno preprosta. Kaj pa je bilo pri nas med 6. in 13. stoletjem? Samo vasi polne slovenskih kmetov, tu in tam že kakšen grad in nič več?

V našem pogledu na to problematiko že predolgo prevladujejo klišejske predstave, ki so se uveljavile pod vplivom pravnih zgodovinarjev v 19. stoletju, in so morda dopustne v preprostem laičnem razumevanju problema, za stroko pa

¹¹² Melik, *Mesto (civitas)*, str. 308.

¹¹³ Gl. navedbo literature pri Kosi, *Začetki Škofje Loke*, str. 88.

¹¹⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 191–193.

¹¹⁵ Prav tam, str. 193.

nesprejemljive. Zgodovinopisje v srednjeevropskem, problemsko nam sorodnem prostoru, je namreč že pred desetletji prišlo do nekaterih splošno priznanih novih pogledov oz. izhodišč glede nastanka in razvoja pojava, ki ga običajno imenujemo »srednjeveško mesto«. ¹¹⁶ Enostransko opredeljevanje mest izključno s pravnimi kriteriji že dolgo ne zadošča več za zaobjetje izrazito kompleksne problematike. Vidik »mestnih pravic« kot konstitutivnega elementa mestnega značaja naselbine je preživet, za znanstveno zgodovinsko raziskovanje nedopusten in vodi v brezplodno iskanje trenutka »povzdiga v mesto« oziroma »podelitve pravic«. V virih dejansko razpolagamo le s popolnoma naključno ohranjenimi prvimi omembami naselbin s termini, ki pomenijo že obstoječo meščansko naselbino (*civitas, Stadt, forum ...*) oziroma meščane (*cives, burgenses ...*). Prve omembe v virih pa so za resno znanstveno proučevanje zelo dvomljive vrednosti in v najboljšem primeru omogočajo zgolj približno časovno orientacijo in nič več. O zgodnji zgodovini posamezne urbane naselbine ne povedo nič! Kot je jedrnat zapisal eden najbolj pronicljivih preučevalcev naših mest, pokojni akademik Sergij Vilfan: *Kar zadeva posamezna mesta na Slovenskem, se njihova krajevna zgodovina ... le prerada zadovoljuje s prav tako cenenim kot dvomljivim pripomočkom, kakršne so prve omembe v pisanih virih.* ¹¹⁷

Takšna obravnava nastanka mest avtomatsko izključuje vse predoblike, zgodnje oblike oziroma faze razvoja mest, zamegljuje pogled na pogosto precej dolgotrajen razvoj posamezne urbane naselbine in je zato znanstveno popolnoma neutemeljena. Zgodovina mest se ne začne šele z dobo 12.–13. stoletja, ko se je izoblikovala pravno opredeljena naselbinska kategorija v obliki, ki jo običajno razumemo kot »srednjeveško mesto«. Urbane naselbine – razen redkih izjem – najpogosteje niso nastale iz nič, »na zeleni trati«, imele so zgodnejše razvojne faze, ki so sestavni del zgodovine posameznega mesta. Že zgodnejša obdobja so razvila različne centralne kraje z neagramnim značajem – pogosto zametke kasnejših mest – ki jih ne moremo ignorirati, če hočemo kompleksen pojav resnično razumeti. Prav te zgodnje faze v nastajanju mest so v zadnjih desetletjih eno od torišč zgodovinskega proučevanja.

V središču moje razprave je bila ta »predzgodovina« slovenskih mest, če uporabim v naši stroki uveljavljen, a za sodoben pogled na nastajanje mest ne ravno posrečen, morda celo neprimeren izraz. ¹¹⁸ Gre namreč za zgodnje, v neredko primerih fundamentalno, obdobje kot sestavni del organskega in dolgotrajnega razvoja mnogih urbanih naselbin, ne pa za manj pomembno »predzgodovino«. Ker je količina ohranjenih pisnih zgodovinskih virov za obdobje zgodnjega in visokega srednjega veka, ki je v jedru obravnave zgodnje mestne zgodovine, precej

¹¹⁶ Nekaj temeljnih novejših zbornikov in monografij: Schlesinger, *Beiträge* (1963); Stoob, *Forschungen* (1970); Ennen, *Die europäische Stadt* (1972); *Vor- und Frühformen I* in II (1973, 1974); *Die Stadt des Mittelalters I* (1975); Isenmann, *Die deutsche Stadt* (1988); Pitz, *Europäisches Städtewesen* (1991); Engel, *Die deutsche Stadt* (1993); Nicholas, *The Growth of the Medieval City* (1997).

¹¹⁷ Vilfan, *Zgodovina mest*, str. 157.

¹¹⁸ Prim. Zwitter, *K predzgodovini*, str. 218 sl.; Štih, *K predzgodovini*, str. 243 sl.

pičla, je nujen interdisciplinaren pristop, z velikim poudarkom zlasti na ugotovitvah arheologije. Žal je naša srednjeveška arheologija, zlasti kar se tiče – za našo problematiko bistvenih – raziskav starih mestnih jeder, še bolj ali manj v povojih, in zato pri argumentiranju posameznih tez pogosto ni mogoče postaviti trdnih zaključkov, temveč le bolj ali manj verodostojne hipoteze. Se je pa kot absolutno nujen metodološki pristop glede razjasnitve mnogih problemov terminologije, pravno- in socialnozgodovinske tematike ipd. pokazala primerjalna obravnava, ki se je v evropskem proučevanju mest uveljavila kot eden temeljnih znanstvenih pristopov (vergleichende Städtegeschichte). Naj glede tega navedem še eno od misli Sergija Vilfana: *Razvoj evropske primerjalne zgodovine mest utegne v marsičem pripomoči do bolj življenjskih predstav tudi o sami zgodovini slovenskih mest*.¹¹⁹

Zadržimo se še pri problemu, ki je bil izpostavljen v naslovu razprave – »Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine?« Na začetku je potrebno poudariti, da v mednarodnem zgodovinskem proučevanju mest še ni konsenza glede enotne terminologije za zgodnje centralne naselbine neagrarnega značaja in diskusija je še vedno odprta.¹²⁰ Znanost je v desetletjih od druge svetovne vojne do danes naredila izjemen napredek glede poznavanja teh zgodnjih središč, zlasti na osnovi izjemnih in velikopoteznih arheoloških raziskav.¹²¹ Dejansko gre za pravi tektonski premik v pristopu k problematiki mest, ki pa v naše zgodovinopisje – kdove zakaj – do sedaj še ni začel prodirati. Splošno sprejeto dejstvo je, da je šlo v celotnem evropskem prostoru najkasneje od frankovskega obdobja dalje za obstoj številnih naselbin neagrarnega značaja in s celim spektrom centralnih funkcij, ki so se iz različnih vidikov jasno ločile od preprostih agrarnih naselij (vasi). Poleg mest znotraj meja nekdanjega rimskega cesarstva, kjer je obstajala večja ali manjša kontinuiteta z antiko, so te središčne naselbine (»centralni kraji« po uveljavljeni terminologiji, prevzeti iz geografije) nastajale na zelo različnih političnih in družbeno-zgodovinskih podlagah – in odgovarjajoče tudi v različnih pojavnih oblikah – od Anglije, Belgije, Nizozemske, vikinškega sveta Skandinavije in obal sosednjih dežel, pa do pokrajin nemškega cesarstva in vzhodnih slovanskih dežel (Poljske, Češke, Moravske, Rusije) ter Madžarske. Njihovo skupno značilnost pomenijo jasno izražena multifunkcionalnost ter centralni pomen znotraj določene regije oziroma izoblikovani intenzivni prostorski odnosi med središčem in širšim agrarnim zaledjem. V znanosti za njihovo označevanje zasledimo različne termine: zgodnja mesta, zgodnesrednjeveška mesta, zgodnje mestne naselbine, zgodnje oblike mest, starejša mesta, mesta starejšega tipa, protomesta, predkomunalna

¹¹⁹ Vilfan, *Zgodovina mest*, str. 157.

¹²⁰ Različni pogledi in nenenotnost v terminologiji so prišli do izraza še na simpoziju »Internationale Tagung Europäische Städte im Mittelalter«, ki je potekal od 14. do 17. oktobra 2008 na Dunaju.

¹²¹ Gl. na primer zbornike: *European Towns* (1977); *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen* (1982); *Frühgeschichte der europäischen Stadt* (1991); *Burg–Burgstadt–Stadt* (1995); *Hausbau und Raumstruktur* (1996); *Die Frühgeschichte der europäischen Stadt* (1998); *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt* (2001); *Post Roman Towns, Trade and Settlement* (2007).

mesta, predurbane naselbine, zgodnji mestni naselbinski kompleksi in podobno (*frühe Städte, Frühstädte, frühmittelalterliche Städte, frühstädtische Siedlungen, Frühformen der Stadt, ältere Städte, Städte alter Art, Protostädte, vorkommunalen Städte, präurbane Siedlungen, frühstädtische Siedlungskomplexe*). V novejših obravnavah so smatrana za zgodnjo fazo oziroma pojavno obliko kasnejših pravno izoblikovanih mest visokega in poznega srednjega veka in pretežna večina se jih je dejansko razvila v močna urbana, še danes obstoječa središča. V bistvu novega gledanja gre za razumevanje in sprejemanje teh zgodnjih pojavov kot samostojne in posebne reprezentativne oblike fenomena mesto in ne zgolj kot nepomembne predhodnike, »predzgodovino« kasnejših »pravih« mest, ki je lahko odpravljena v uvodnem poglavju obravnav posameznih urbanih središč. Odgovarjajoče takšnemu izhodišču mnogi strokovnjaki te zgodnjeurbane naselbinske oblike že označuje kot mesta, sicer z različnimi pridevki, ki jih ločujejo od kasnejše faze »pravnega«, »komunalnega mesta« (*Rechtsstadt, kommunale Stadt*).¹²²

V zvezi s takim pristopom k problemu se znova in znova pojavlja vprašanje definicije srednjeveškega mesta, ki v znanstveni diskusiji nikakor ne izgublja na pomenu.¹²³ V novejših poskusih definicij prevladuje tendenca po univerzalnih kriterijih, ki bi zajemali pojav ne glede na čas in prostor. Za ilustracijo, kakšna so danes metodološka izhodišča sodobnega zgodovinskega proučevanja mest, naj navedem nekaj novejših poskusov opredelitve pojava mesta.

Definicija Franza Irsiglerja se glasi:

»Mesto je naselbina, ki se razlikuje od vasi in neagrarnih monofunkcijskih naselij, ima relativno *večji obseg, zgoščeno* in *diferencirano pozidavo*, poklicno *specializirano* in *socialno diferencirano prebivalstvo* ter *centralne funkcije* (v politično-gospodstveno-vojaškem, gospodarskem, kulturnem in kulturnem smislu) za določeno regijo in regionalno prebivalstvo. Njena pojavna oblika, notranja struktura ter število in značaj funkcij so glede na čas in prostor različni. Vsakokratna kombinacija določa na eni strani individualnost vsakega mesta posebej, na drugi pa omogočajo tipične kombinacije prepoznavanje začasnih in regionalnih tipov ali značilnih oblik mest (glede na prevladujoče kriterije).«¹²⁴

Priznana angleška medievistka Susan Reynolds je pred desetletjem mesto definirala na sledeč način:

»Funkcionalni vidik: mesto je stalna in *zgoščena* človeška naselbina, v kateri se znaten del prebivalstva ukvarja z *neagrarnimi dejavnostmi*, zlasti z različnim trgovanjem in obrtni ter morda *upravnim, političnim* ali drugim poklicnim delom. Mesto tako normalno živi, vsaj delno, od živil, pridelanih s strani prebivalstva, živečega izven mestne naselbine. Večja mesta lahko uvažajo del potrebnih živil od daleč, a večina jih živi prvenstveno od produkcije okoliškega podeželja, kateremu sama nudijo v mestu proizvedene dobrine in razne storitve. Mestne funkcije kot

¹²² Nekaj novejših prispevkov o tej problematiki: Müller-Mertens, *Frühformen*, str. 997 sl.; Engel, *Die deutsche Stadt*, str. 17 sl.; ista, *Wege*, str. 9 sl.; Brachmann, *Von der Burg zur Stadt*, str. 317 sl.; Opll, *Das Werden*, str. 561 sl.; ter monografija Pitz, *Europäisches Städtewesen*.

¹²³ Pregled pri Heit, *Vielfalt der Erscheinung*, zlasti str. 10 sl.

¹²⁴ Irsigler, *Was machte*, str. 40; citirana tudi pri Heit, *Vielfalt der Erscheinung*, str. 11.

tržno središče omogočajo ugodne razmere za izvajanje *sodnih, verskih* in *administrativnih* dejavnosti. Katere od teh funkcij se pojavijo prve in katere kasneje prevladajo, variira od mesta do mesta in v teku časa.

Socialni vidik: prebivalci mesta imajo običajno zavest, da so drugačna, posebna skupina ljudi, in jih kot take smatrajo tudi prebivalci ostalih, pretežno kmečkih naselbin. Čeprav so lahko notranje razdeljeni in razslojeni, izražajo skupno *zavest o drugačnosti* od prebivalstva izven mesta.¹²⁵

Ferdinand Opll je šel v težnji, da bi definicija mesta v največji možni meri zaobsegla celotno srednjeveško obdobje, v abstrahiranju še najdlje:

»Srednjeveško mesto v svoji kronološko kot regionalno vsakokrat drugačni pojavnimi oblikami je neagrarna velika oziroma *večja* naselbina z *diferenciranimi* in *organiziranimi strukturami* v *ekonomskem, pravnem, socialnem* in *topografskem* oziru ter s *centralnimi funkcijami*.«¹²⁶

Bistvo teh sodobnih definicij je v relativnosti, odprtosti, nenavezanosti na določeno ožje zgodovinsko obdobje in njegovo specifično, kar šele v nadaljnji zgodovinski analizi posameznih primerov omogoča konkretizacijo in podrobnejše opredeljevanje posameznih značilnosti oziroma oblik. Znanost se torej ne zavzema za absolutno, strogo in izključujočo definicijo mesta – kot starejše zgodovinopisje – temveč dopušča obstoj različnih pojavnih oblik glede na čas in prostor. To je tako rekoč revolucionaren napredek glede na preživeto pravno definiranje mest. Značilno je, da se vse tri zgornje opredelitve izogibajo kakršnikoli pravnim kriterijem in historičnim terminološkim oznakam (npr. *civitas*, *Stadt* in podobno), ki so v svoji izpovednosti nujno zelo relativne vrednosti. Nesluten razvoj evropske srednjeveške arheologije, z že kar nepregledno maso gradiva in ugotovitev, je pripeljal celo do potrebe, da si arheološka veda izdelala svoje lastne kriterije za opredeljevanje »urbanosti« naselbin, ki so predmet raziskav.¹²⁷ Arheološki kazalci nakazujejo izjemne možnosti za boljše razumevanje najrazličnejših vidikov mestnih naselbin, zlasti v zgodnejših obdobjih, za katera so pisni (zgodovinski) viri najpogosteje preveč pičli in nezadovoljivi. Obenem je tu očitna nujnost povezovanja različnih strok, na prvem mestu zgodovine in arheologije, za čimbolj objektivni interdisciplinaren pristop k problematiki srednjeveških mest.

Skušajmo v luči prikazanih sodobnih izhodišč primerjalne zgodovine mest povzeti ugotovitve glede dveh najbolj reprezentativnih zgodnesrednjeveških centralnih krajev celinske Slovenije – zgoraj prikazanega Kranja ter Ptuja, ki smo ga obravnavali v prvem delu razprave.¹²⁸ Katere značilne mestne poteze, glede na navedene definicije, bi v teh primerih lahko izpostavili? Nedvomno gre v obeh primerih za *večji obseg* naselij, bistveno drugačen od tedanjih vasi. Pri Ptujju je to evidentno izraženo v znameniti listini kralja Arnulfa s konca 9. stoletja in njenih kasnejših potrditvah, kjer imamo celo podrobnejše topografske opredelitve – govor

¹²⁵ Reynolds, *English Towns*, str. 207–208, s pronicljivim argumentiranjem svoje definicije.

¹²⁶ Opll, *Das Werden*, str. 564.

¹²⁷ Gl. Steuer, *Überlegungen zum Stadtbegriff*, str. 31 sl.

¹²⁸ Kosi, *Predurbane*, str. 289 sl.

je o posameznih tretjinah naselbine oziroma o zgornjem, vzhodnem »mestu«, kjer so gradili novo cerkev, ter spodnjem, zahodnem delu Ptuja. O velikosti pričajo tudi tri cerkve, izpričane že za 9. stoletje, ter veliko zgodnjeresrednjeveško grobišče, kakršnih ne premorejo agrarne naselbine. Omenjen opis omogoča tudi sklep o *zgoščeni* in obenem *diferencirani pozidavi*. Poleg cerkva so na Ptujju omenjeni različni »dvori« oziroma parcele (*curtilia loca*), ki bi ob primerjavah s podobnimi termini drugod lahko pomenili že neko načrtno parcelacijo naselja.¹²⁹ Dokumentirani obiski salzburškega nadškofa, dejstvo, da je eno od cerkva zgradil knez Kocelj, ter odkriti grobovi plemiške elite omogočajo sklep, da so poleg utrdbe na grajskem griču verjetno obstajali še kakšni reprezentativnejši bivalni objekti v naselbini. Tudi v primeru Kranja posredno lahko sklepamo na precejšnjo velikost naselbine, saj gre okoli cerkve sredi naselja za ogromno grobišče (okrog 1000 odkritih grobov), o zgoščenosti pozidave oziroma razporeditvi ali tipih zgradb v tistem času pa žal še ni ustreznih arheoloških ugotovitev. Na diferencirano pozidavo kažejo briksenske tradicije iz srede 11. stoletja, ki omenjajo utrdbo ter fevde (zemljišča) ministerialov in klerikov v naselbini, ki seveda predpostavljajo tudi ustrezne zgradbe. V obeh naselbinah lahko nedvomno govorimo tudi o *socialno diferenciranem prebivalstvu*, ki so ga v Kranju sestavljali ministeriali, kleriki, svobodnjaki in podložniki (*mancipia*), tako slovanskega kot nemškega rodu, omenjeni v briksenskih tradicijah. Tudi situacija na Ptujju je bila verjetno podobna – kot v številnih bolj dokumentiranih zgodnjearhonskih naselbinah je precej prebivalstva nedvomno sestavljala sloj podložnikov raznih poklicev, vsaj v 9. stoletju pa tudi nek elitni, plemiški sloj, ki je jasno izpričan v odkritih grobovih.¹³⁰ Število cerkva in obiski salzburških nadškofov nedvomno pričajo o določenem številu klerikov v naselbini, utrdba nad mestom o vojaškem sloju (že ministeriali?). O *poklicni specializaciji* prebivalstva obeh naselbin za sedaj še ne moremo podrobneje govoriti, bi pa odločilne odgovore lahko dala morebitna bodoča arheološka odkritja. Ravno v tem segmentu so namreč arheološke raziskave številnih zgodnjih mestnih središč po Evropi prinesle najbolj senzacionalna spoznanja. Posredno bi o različnih poklicih prebivalcev na Ptujju lahko sklepali ob omembi mitnine, ki predpostavlja promet ter redno in urejeno trgovanje, s tem pa obstoj trgovcev (najdbe celo bizantinskih novcev), tovarnikov, nosačev, določenih obrtnikov (kovači, kožarji in sedlarji, lončarji, morda tudi bolj specializirane obrti – obdelava kovin, roževine ...), tudi tavern z ustrezno poklicno sestavo prebivalstva ter »uradniškega« sloja (mitničarji, sodniki, redarji idr.).¹³¹ Glede *organiziranih struktur* različnih vidikov moramo v primeru Ptujja izpostaviti dejstvo, da Arnulfova darovnica poleg mitnine navaja posebno sodstvo za naselbino (*bannum*), ki je bilo v tem času specifikum tržnih središč,¹³² ter most čez Dravo, ki je pomenil gospodarski in strateški moment izjemnega pomena in je bil nedvomno odgovarjajoče oskrbovan in vzdrževan. Vse to

¹²⁹ Prav tam, str. 298 sl., 323–324. Žal te teze za sedaj ne moremo podkrepiti s kakršnikoli arheološkimi ugotovitvami.

¹³⁰ Prav tam, str. 300, op. 177.

¹³¹ Prav tam, str. 321 sl.

¹³² Prav tam, str. 305 sl.

pa predpostavlja neko stopnjo notranje organiziranosti naselbine. S tem lahko pri Ptujju nedvomno povezujemo tudi oznako *civitas*, ki je v tedanjem času pomenila pomembnejši centralni kraj – vsekakor precej več kot običajno agrarno naselbino in nikakor ne le samega gradu. Določeno organizirano strukturo je pomenil tudi obstoj več cerkvenih objektov z odgovarjajočim kulturnim/religioznim vplivom na življenje cele naselbine. V primeru Kranja za razpoznavanje organiziranih struktur ne razpolagamo s tako dobrim virom, vendar lahko opozorimo na zgođen obstoj cerkvenega objekta, prafarnega središča za velik del Gorenjske, in omembo v naselbini bivajočih klerikov. Dejstvo, da je bilo v drugi polovici 11. stoletja v Kranju vpričo briksenskega škofa in na desetine prič različnega socialnega statusa izvedenih kar 38 tradicij posesti, omogoča sklep o ustreznih strukturah za bivanje ter redno oskrbo precej ljudi in posredno o komuniciranju z okoliškimi podeželjem, transportu in menjavah dobrin (trgovanju). Drug pomemben moment je nedvomno predstavljala utrjenost kranjske naselbine – ohranjenost poznoantičnega obzidja, ki je prostorsko definiralo meje, znotraj katerih se je oblikovalo in organiziralo življenje naselja. Občutek skupne varnosti in odgovarjajoče organiziranje obrambe ter vzdrževanja obrambnih naprav so nedvomno prispevali k posebni skupni zavesti o pripadnosti nasproti »onim zunaj«, kar je bil lahko eden od pomembnih zgodnjih indicev mestne identitete. Ravno to nam z vidika »zunanjih« morda kaže detajl iz omenjene listine za Škofjo Loko iz leta 973, ki govori o *via Chreinariorum*, cesti »Kranjčanov«. ¹³³ Vse omenjeno nas pripelje do *centralnih funkcij* Ptujja in Kranja, tistih dejavnosti, ki so jih središča opravljala za širše zaledje:

- promet (nekdanje rimske ceste in most pri Ptujju; prehod čez reko in morda že most pri Kranju);
- trgovanje (pobiranje mitnine in *bannum* kot posebno tržno pravo, jasen indic tržnega središča pri Ptujju; pri Kranju domnevno regionalno tržišče glede na druge centralne funkcije);
- kulturne/religiozne dejavnosti (prafarno središče s tremi cerkvami pri Ptujju; pomembna prafara z zgodnjim cerkvenim objektom iz 9. stoletja v Kranju);
- upravne funkcije (pri Ptujju prvotno središče kraljeve posesti, zatem velikega zemljiškega gospostva Salzburga, jedro obsežne agrarne kolonizacije med 10.–12. stoletjem, osrednji kraj širše regije med Pohorjem in Ogrsko [*marchia Pitouiensis*]; pri Kranju prvotno središče Gorenjske, morda center »plemena« Karniolcev, upravno središče briksenske posesti na Kranjskem, sedež mejnega grofa);
- vojaške/obrambne funkcije (Ptuj z utrdbo nad mestom strateška postojanka države na meji z Ogrsko; Kranj z antičnim obzidjem prvotna vojaška postojanka Kranjske).

Kljub za zdaj še rudimentarnosti navedenih kazalcev zgodnjega mestnega značaja Ptujja in Kranja sem prepričan, da bi temeljite arheološke raziskave v marsičem potrdile oziroma dopolnile zgornje, v nekaterih pogledih še hipotetične ugotovitve. Nedvomno pa lahko zaključimo sledeče:

¹³³ Gl. zgoraj str. 11.

Ptuj in Kranj sta bila v obravnavanem obdobju naselbini, bistveno drugačni od preprostih agrarnih naselij. Šlo je za relativno večji naselbini, s precejšnjo koncentracijo prebivalcev in mnogoterimi centralnimi funkcijami, v čemer sta se temeljito razlikovali od vasi. Ptuj je bil do ustanovitve Maribora v 12. stoletju (in še kasneje) daleč najpomembnejši centralni kraj v Podravju, Kranj do razvoja novih urbanih naselbin v Kamniku in Škofji Loki v 12.–13. stoletju najzgodnejše in najpomembnejše središče na Gorenjskem, v jedru prvotne Kranjske. Oba kraja sta se kasneje razvila – dokazano zgodaj – v pravno izoblikovano mesto visokega oz. poznega srednjega veka. Pri Ptujju z oznako *civitas* že v zadnji četrtini 12. oz. na prelomu iz 12. v 13. stoletje, pri Kranju z leta 1221 izpričanimi meščani (*burgenses*) ter leta 1256 statusno oznako *civitas*, kar vse predpostavlja ustrezno pravno-ekonomsko strukturo meščanske naselbine nove dobe. Oba kraja sta tako, v slovenskem okviru med najzgodnejšimi, še v pravnem pogledu dopolnila in zaključila svoj večstoletni naselbinski razvoj. Ali bi ju lahko že v prikazanem obdobju med 9. in 12. stoletjem imenovali »mesto« ali »mestna naselbina«? Ob pomanjkanju arheološko podkrepljenih argumentov in trenutno tudi v okviru evropske primerjalne zgodovine mest še neenotni terminologiji bi bilo to morda za sedaj še sporno oziroma pretirano. Nedvomno pa tudi slovenska zgodovinska znanost potrebuje nek strokovni termin, s katerim bi označevali takšne zgodnje srednjeveške centralne kraje in jih jasno opredelili od navadnih agrarnih naselij. Če se vrnemo k naslovu razprave in v njem zastavljeni dilemi – »predurbane ali zgodnjeurbane naselbine« – mislim, da v primeru Ptujja in Kranja te dileme ni več. Glede na predstavljene definicije pojma »mesto«, ki se v zadnjem času uveljavljajo v znanosti, obe naselbini v mnogočem izpolnjujeta kriterije in izkazujejo določen urban, mestni značaj. Za označitev takšnih naselbin zato predlagam in postavljam slovenski zgodovinski (in arheološki) stroki v diskusijo uporabo termina »zgodnjeurbana naselbina« ali »zgodnja mestna naselbina« (ekvivalent v nemški historiografiji uporabljanih izrazov *frühstädtische Siedlung*, *präurbane Siedlung* in podobno). Poleg uvedbe nove terminologije pa je bistvenega pomena, da v stroki tudi spremenimo tradicionalen in zastarel pogled na problematiko srednjeveških mest in ga osvežimo z novo, bolj življenjsko in realnostim tistega časa prilagojeno perspektivo. Upam, da sem s pričujočo razpravo v tem vsaj do neke mere uspel.

Okrajšave:

DO II	<i>Die Urkunden Otto des II.</i>
DH IV	<i>Die Urkunden Heinrichs IV.</i>
Gradivo	<i>Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku</i>
MDC	<i>Monumenta historica ducatus Carinthiae</i>
RG	<i>Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol</i>
TB	<i>Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen</i>
UBK	<i>Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain</i>
UBSt	<i>Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark</i>

Viri:

- Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der Deutsch-Österreichischen Erblände im Mittelalter*, Ernst Schwind, Alfons Dopsch (ed.). Innsbruck: Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1895.
- De Rubeis, Ioannes F. B. M., *Monumenta ecclesiae Aquilejensis. Argentinae, 1740.*
- Die Landesfürstlichen Gesamtbare der Steiermark aus dem Mittelalter*, Alfons Dopsch (ed.). Österreichische Urbare, I. Abteilung, 2. Band. Wien und Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1910.
- Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I. Band: 957–1271*, Hermann Wiesflecker (ed.). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1949.
- Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen*, Oswald Redlich (ed.), Acta Tirolensia. Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols, I. Band. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1886.
- Die Urkunden Heinrichs IV.*, Dietrich von Gladiss (ed.). *Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/1.* Hannover: Hermann Böhlau Nachfolger, 1978.
- Die Urkunden Otto des II.*, Theodor Sickel (ed.). *Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1.* München: MGH, ²1980.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Druga knjiga (801–1000)*, Franc Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba, 1906.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Tretja knjiga (1001–1100)*, Franc Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba, 1911.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Četrta knjiga (1101–1200)*, Franc Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Peta knjiga (1201–1246)*, Milko Kos (ed.). Ljubljana: Leonova družba 1928.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Erster Band: Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1896.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Zweiter Band: Die Gurker Geschichtsquellen 1233–1269*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1898.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Dritter Band: Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1904.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, Vierter Band: Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269, Erster Teil: 1202–1262*, August von Jaksch (ed.). Klagenfurt: Verlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1906.
- Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, I. Band: 798–1192*, Josef Zahn (ed.). Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.
- Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. Band: 777–1200*, Franz Schumi (ed.). Laibach: samozaložba, 1882/3.
- Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band: 1200–1269*, Franz Schumi (ed.). Laibach: samozaložba, 1884/1887.

Literatura:

- Albertoni, Giuseppe, Začetki razdrobljene briksenske posesti na Kranjskem v 10. in 11. stoletju. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 49–59.
- Avguštin, Cene, *Kranj. Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.

- Avguštin, Cene, Novejša raziskovanja o umetnostni zgodovini Kranja; v: Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, ²1982, str. XXXVIII–XLVII.
- Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Bernhard Diestelkamp (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 11. Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1982.
- Bizjak, Matjaž, Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 111–124.
- Brachmann, Hansjürgen, Von der Burg zur Stadt. Magdeburg und die ostmitteleuropäische Frühstadt. Versuch einer Schlußbetrachtung. *Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann (Hg.). Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Berlin: Akademie Verlag, 1995, str. 317–348.
- Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann (Hg.). Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Berlin: Akademie Verlag, 1995.
- Ciglencčki, Slavko, Kastel Karnij in njegova posadka. *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Modrijan, 1999, str. 356–358.
- Die Frühgeschichte der europäischen Stadt im 11. Jahrhundert*, Jörg Jarnut, Peter Johaneck, (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 43. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1998.
- Die Stadt des Mittelalters. Erster Band: Begriff, Entstehung und Ausbreitung*, Carl Haase (Hg.). Wege der Forschung 243. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, ²1975.
- Dilcher, Gerhard, Die Rechtsgeschichte der Stadt. *Deutsche Rechtsgeschichte. Land und Stadt – Bürger und Bauer im Alten Europa*, Karl S. Bader, Gerhard Dilcher (Hg.). Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Berlin–Heidelberg–New York: Springer 1999, str. 251–827.
- Dippold, Günther, Die Städtegründungen der Andechs-Meranier in Franken. *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Mittelalter. Ausstellung in Bamberg vom 19. 6. bis 30. 9. 1998*. Mainz am Rhein: Zabern, 1998, str. 183–196.
- Dopsch, Heinz, Zur topographischen, rechtlichen und gesellschaftlichen Struktur bayerischer Bischofsstädte. Regensburg, Salzburg, Passau und Freising im Vergleich. *Vom Ursprung der Städte in Mitteleuropa. Jubiläumsschrift zur 1200. Wiederkehr der Erstnennung von Linz*, Christian Rohr (Hg.). Linz: Archiv der Stadt Linz, 1999, str. 61–102.
- Dopsch, Heinz, Meyer, Therese, Von Bayern nach Friaul. Zur Herkunft der Grafen von Görz un ihren Anfängen in Kärnten und Friaul, Krain und Istrien. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 65, 2002, str. 293–370.
- Engel, Evamaria, *Die deutsche Stadt des Mittelalters*. München: C. H. Beck, 1993.
- Engel, Evamaria, Wege zur mittelalterlichen Stadt. *Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann (Hg.). Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Berlin: Akademie Verlag, 1995, str. 9–26.
- Ennen, Edith, *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht, ⁴1987.
- Ennen, Edith, Frühgeschichte der europäischen Stadt – wie ich sie heute sehe. *Edith Ennen. Gesammelte Abhandlungen zum europäischen Städtewesen und zur rheinischen Geschichte*, Georg Droege et al. (Hg.). Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1977, str. 259–284.
- European Towns. Their Archaeology and Early History*, M. W. Barley (ed.). London–New York–San Francisco: Academic Press for Council for British Archaeology, 1977.

- Fischer, Herbert, *Die Siedlungsverlegung im Zeitalter der Städtebildung. Unter besonderer Berücksichtigung des österreichischen Raumes*. Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten, Band 1. Wien: Verlag Herold, 1952.
- Fresacher, Walter, Klagenfurt – eine Edlinger-Siedlung? *Carinthia I* 150, 1960, str. 118–161. *Frühgeschichte der europäischen Stadt. Voraussetzungen und Grundlagen*, Hansjürgen Brachmann, Joachim Herrmann (Hg.). Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 44, Berlin: Akademie Verlag, 1991.
- Giesler, Jochen, *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen, Teil 2: Historische Interpretation*. Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Band 1. Rahden/Westfalen: Verlag Marie Leidorf, 1997.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek: Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: SAZU, 1980.
- Hauptmann, Ljudmil, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 10 I. razreda, Ljubljana: SAZU, 1954.
- Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996.
- Haverkamp, Alfred, Die »frühbürgerliche« Welt im hohen und späteren Mittelalter. Landesgeschichte und Geschichte der städtischen Gesellschaft. *Historische Zeitschrift* 221, 1975, str. 571–602.
- Heit, Alfred, Vielfalt der Erscheinung – Einheit des Begriffs? Die Stadtdefinition in der deutschsprachigen Stadtgeschichtsforschung seit dem 18. Jahrhundert. *Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff*, Peter Johaneck, Franz-Joseph Post (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 61. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2004, str. 1–12.
- Hendel, Zenon, Mozdioch, Slawomir, Die frühstädtischen Siedlungskomplexe und Lokationsstädte in Schlesien im 12.–13. Jh. (Änderungen der Raumstruktur im Lichte der archäologischen Quellen). *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 87–100.
- Herrmann, Erwin, Zu den Stadtrechtsverleihungen der Grafen von Andechs. *Oberbayerisches Archiv* 107, 1982, str. 179–184.
- Höfler, Janez, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Radovljica in Kranj. *Acta ecclesiastica Sloveniae 10. Miscellanea*. Ljubljana: Teloška fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkev, 1988, str. 201–251.
- Höfler, Janez, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986.
- Hye, Franz-Heinz, *Innsbruck. Geschichte und Stadtbild bis zum Anbruch der Neuen Zeit*, Tiroler Heimatblätter, Sonderband – 800 Jahre Stadt Innsbruck. Innsbruck-Wien: Tyrolia Verlag, 1980.
- Irsigler, Franz, Was machte eine mittelalterliche Siedlung zur Stadt?. *Universitätsreden* 51. Saarbrücken: Universität des Saarlandes, 2003, str. 17–44.
- Isenmann, Eberhard, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer, 1988.
- Jakobs, Hermann, Stadtgemeinde und Bürgertum um 1100. *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Bernhard Diestelkamp (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 11. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1982, str. 14–54.

- Kastelic, Jože, Staroslovanski Kranj. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 38–50.
- Knific, Timotej, Gradišče nad Bašljem, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Modrijan, 1999, str. 398–401.
- Knific, Timotej, Vojščaki iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik 1995*. Kranj: Mestna občina Kranj, 1995, str. 23–40.
- Knittler, Herbert, Städtewesen, Handel und Gewerbe. *Österreich im Hochmittelalter (907–1246)*, Anna M. Drabek (Hg.). Österreichische Akademie der Wissenschaften, Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs, Band 17, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991, str. 473–494.
- Komac, Andrej, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 5. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- Kos, Dušan, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Kos, Milko, Naselitev Gorenjske v ranem srednjem veku. *Arheološki vestnik XXI–XXII*, 1870–1971, str. 7–16.
- Kos, Milko, Postanek in razvoj Kranjske. *Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*, Bogo Grafenauer (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1985, str. 234–257.
- Kos, Milko, Starejša naselitev na Kranjski ravnini. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 51–73.
- Kos, Milko, Žontar, Josip, Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah iz 12. stoletja. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20, 1939, str. 236–243.
- Kosi, Miha, Nastanek mesta Gorica – dileme in nove perspektive. *Kronika* 55, 2007 [Iz zgodovine Goriške], str. 171–184.
- Kosi, Miha, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998.
- Kosi, Miha, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (Civitas Pettouia, Carnium/Creina in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku), I. del. *Zgodovinski časopis* 59, 2005, str. 269–331.
- Kosi, Miha, Začetki mesta Slovenj Gradec. Prispevek k nastanku mest na jugovzhodnem Koroškem v srednjem veku. *Kronika* 56, 2008 [Iz zgodovine Koroške], str. 131–164.
- Kosi, Miha, Začetki Škofje Loke in freisinški škofje kot ustanovitelji mest. Primerjalna študija k nastanku mest na Kranjskem v srednjem veku. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). Loški razgledi, Doneski 11. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 83–110.
- Marckhgott, Gerhart, Zur Bezeichnung der Stadtbewohner in den Quellen des Hochmittelalters. *Vom Ursprung der Städte in Mitteleuropa. Jubiläumsschrift zur 1200. Wiederkehr der Erstnennung von Linz*, Christian Rohr (Hg.). Linz: Archiv der Stadt Linz, 1999, str. 225–231.
- Meckseper, Cord, Zur Typologie und Verbreitung stauferzeitlicher Stadtgrundrisse. *Stadt in der Stauferzeit*, Karl-Heinz Rueß (Hg.). Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst 11. Göppingen: Gesellschaft für staufische Geschichte 1991, str. 51–78.
- Melik, Vasilij, Mesto (civitas) na Slovenskem, *Zgodovinski časopis* 26, 1972, str. 299–316.
- Müller-Mertens, Eckhard, Frühformen der mittelalterlichen Stadt oder Städte eigener Art im Frühmittelalter?. Reflexion auf die fränkisch-deutsche Stadtentwicklung vor der Jahrtausendwende. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 35, 1987, str. 997–1006.
- Nabergoj, Tomaž, *Poskus računalniške analize tradicijskih listin briksenskega škofa Altwina*, neobjavljena diplomska naloga, Filozofska fakulteta (Ljubljana 1992).

- Nicholas, David, *The Growth of the Medieval City. From Late Antiquity to the Early Fourteenth century*. A History of Urban Society in Europe. London and New York: Longman, 1997.
- Nitz, Hans-Jürgen, Ettlingen – Eppingen – Durlach – Sinsheim. Planungs- und Vermessungsprinzipien staufischer Stadtgründungen im Oberrheingebiet unter Heinrich VI. Ihre Rekonstruktion mit metrologischen Methoden. *Staufische Stadtgründungen am Oberrhein*, Eugen Reinhard, Peter Rückert (Hg.). Oberrheinische Studien 15. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1998, str. 73–109.
- Ogris, Alfred, *Die Bürgerschaft in den mittelalterlichen Städten Kärntens bis zum Jahre 1335*. Das Kärntner Landesarchiv, 4. Band. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1974.
- Opll, Ferdinand, Das Werden der mittelalterlichen Stadt. *Historische Zeitschrift* 280, 2005, str. 561–589.
- Otorepec, Božo, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.
- Pfeifer, Gustav, Ministerialität und geistliche Stadt. Entwicklungslinien in Brixen bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts. *Stadt und Hochstift. Brixen, Bruneck und Klausen bis zur Säkularisation 1803*, Helmut Flachenecker et al. (Hg.). Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs 12. Bozen: Verlaganstalt Athesia, 2000, str. 131–148.
- Pitz, Ernst, *Europäisches Städtewesen und Bürgertum von der Spätantike bis zum hohen Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991.
- Pleterski, Andrej, Karnij postane Kranj, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Modrijan 1999, str. 395–397.
- Post Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 1: The Heirs of Roman West*, Joachim Henning (ed.). Millenium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 5/1. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2007.
- Procházka, Rudolf, Zur Frage der ältesten Bebauung in den südmarischen Städten. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 120–141.
- Reidinger, Erwin, Mittelalterliche Gründungsstädte in Niederösterreich. Grundlagen – Regeln – Beispiele. *Österreichische Ingenieur- und Architekten-Zeitschrift* 143, 1998, Heft 1, str. 1–20.
- Reincke, Heinrich, Über Städtegründung. Betrachtungen und Phantasien. *Die Stadt des Mittelalters. Band I: Begriff, Entstehung und Ausbreitung*, Carl Haase (Hg.). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975, str. 331–363.
- Reynolds, Susan, English Towns in a European Context. *Die Frühgeschichte der europäischen Stadt im 11. Jahrhundert*, Jörg Jarnut, Peter Johanek (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 43, Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1998, str. 207–218.
- Sacherer, Johannes, Zur Stadtwerdung Friesachs. *Carinthia I* 195, 2005, str. 123–150.
- Sagadin, Milan, *Kranj križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja*. Katalogi in monografije 24. Ljubljana: Narodni muzej, 1987.
- Sagadin, Milan, Najstarejša cerkvena stavba v Kranju. *Pod zvonom sv. Kancijana*. Kranj: Župnijski urad, 1991, str. 31–44.
- Sagadin, Milan, Rezultati raziskav kranjskega mestnega obzidja. *Kranjski zbornik 2005*. Kranj: Mestna občina, 2005, str. 7–18.
- Sagadin, Milan, Zgodnjeantični Kranj. *50 let Gorenjskega muzeja. Avguštinov zbornik*. Gorenjski kraji in ljudje 24. Kranj: Gorenjski muzej, 2003, str. 71–81.

- Schich, Winfried, Die Gründung von deutschrechtlichen Marktorten und Städten östlich der Elbe im 12. und 13. Jahrhundert. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). *Památky archeologické – Supplementum 6*. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 7–16.
- Schlesinger, Walter, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Band II: Städte und Territorien*. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht, 1963.
- Schlesinger, Walter, Burg und Stadt. v: Walter Schlesinger, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters, Band II: Städte und Territorien*. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht, 1963, str. 92–147.
- Schultz, Knut, Zensualitet und Stadtentwicklung. *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Bernhard Diestelkamp (Hg.). *Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 11*. Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1982, str. 73–93.
- Stadt und Ministerialität*, Erik Maschke, Jürgen Sydow (Hg.). *Protokol der IX. Arbeitstagung des Arbeitskreises für südwestdeutsche Stadtgeschichtsforschung*. Stuttgart: Kohlhammer, 1973.
- Stare, Vida, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. Katalogi in monografije 18. Ljubljana: Narodni muzej, 1980.
- Steuer, Heiko, Überlegungen zum Stadtbegriff aus der Sicht der Archäologie des Mittelalters. *Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff*, Peter Johanek, Franz–Joseph Post (Hg.). *Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 61, Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2004, str. 31–51*.
- Stoob, Heinz, *Forschungen zum Städtewesen in Europa. Band I: Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Städte. Eine Aufsatzfolge*. Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 1970.
- Stoob, Heinz, Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Stadtentstehung in Mitteleuropa, besonders zwischen 1450 und 1800. v: Heinz Stoob, *Forschungen zum Städtewesen in Europa. Band I: Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Städte. Eine Aufsatzfolge*. Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 1970, str. 15–42.
- Štih, Peter, Diplomaticne in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66), *Zgodovinski časopis* 51, 1997, str. 301–321.
- Štih, Peter, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik*, Matjaž Bizjak (ur.). *Loški razgledi, Doneski 11*. Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 35–48.
- Štih, Peter, K predzgodovini mesta Maribor. *Studia historica Slovenica* 6, 2006 [Maribor skozi čas III], str. 243–260.
- Štih, Peter, Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 45 II. razreda, Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 1996, str. 13–24.
- Štih, Peter, Kranjska v času Andeških grofov. *Grofje Andeško–Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, Andreja Eržen, Tony Aigner (ur.). Kamnik: Zveza kulturnih organizacij Kamnik, 2001, str. 11–37.
- Štih, Peter, Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju; v: Peter Štih, *Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 27–53.
- Štih, Peter, Prva omemba Bleda v pisnih virih. Listina kralja Henrika II. za briksenškega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D. H. II. 67). *Bled tisoč let. Blejski zbornik 2004*, Jože Dežman (ur.). Gorenjski kraji in ljudje 25. Radovljica: Didakta, 2004, str. 7–34.
- Štih, Peter, Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta* 70, 1999 [Koropčev zbornik], str. 39–53.

- Štih, Peter, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2001.
- Tavernier, Ludwig, Grundherrschaft, Siedlungsvielfalt, geschlossene Stadt. Anfänge und städtebauliche Entwicklung der alten Bischofsstadt Brixen im Mittelalter. *Stadt und Hochstift. Brixen, Bruneck und Klausen bis zur Säkularisation 1803*, Helmut Flachenecker et al. (Hg.). Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs 12. Bozen: Verlaganstalt Athesia, 2000, str. 85–113.
- Valič, Andrej, Arheološka raziskovanja na kranjskem območju v preteklih štirih desetletjih; v: Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, ²1982, str. V–XXIV.
- Valič, Andrej, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju. *Kranjski zbornik 1975*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1975, str. 159–163.
- Valič, Andrej, Osnovna izhodišča arheoloških proučevanj mesta Kranja. *Kranjski zbornik 1985*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1985, str. 88–94.
- Valič, Andrej, Staroslovanski Kranj. *Arheološki vestnik XVIII*, 1967, str. 417–423.
- Valič, Andrej, Vprašanja raziskovanj zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem. *Arheološki vestnik 21–22*, 1970–71, str. 111–116.
- Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff*, Peter Johaneck, Franz-Joseph Post (Hg.). Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 61. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2004.
- Vilfan, Sergij, Zgodovina mest med krajevnim in primerjalnim zgodovinopisjem. *Kronika 25*, 1977, str. 157–159.
- Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, Teil I*, Herbert Jankuhn et al. (Hg.). Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 83. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht, 1973.
- Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, Teil II*, Herbert Jankuhn et al. (Hg.). Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 84. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht, 1974.
- Webernig, Evelyne, Wie alt ist Klagenfurt?. *800 Jahre Klagenfurt. Festschrift zum Jubiläum der ersten urkundlichen Nennung*, Wilhelm Deuer (Hg.). Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 77. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1996, str. 11–23.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage*, Sabine Felgenhauer-Schmiedt et al. (Hg.). Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17. Wien: Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 2001.
- Zwitter, Fran, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. *Zgodovinski časopis VI–VII*, 1952–1953, str. 218–245.
- Žemlička, Josef, Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*, Hansjürgen Brachmann, Jan Klápště (Hg.). Památky archeologické – Supplementum 6. Prague: Institut of Archaeology, 1996, str. 17–27.
- Žontar, Josip, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 137–159.
- Žontar, Josip, *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, ²1982.

ZUSAMMENFASSUNG

Vor- oder frühurbane Siedlungen (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* und andere Zentralorte nichtagrarischen Charakters im Frühmittelalter) (II. Teil)

Miha Kosi

Außer Ptuj/Pettau, dessen Entwicklung zur Stadt im ersten Teil der Abhandlung (ZČ 59, 2005) umrissen wurde, stellt Kranj/Krainburg das schönste Beispiel für eine schrittweise Stadtwerdung schon seit dem Frühmittelalter dar. Sein spätantiker Name *Carnium* ist in dem Werk des anonymen Geographen aus Ravenna aus der Zeit um 700 zum ersten Mal überliefert. Hier befand sich in der ausgehenden Antike ein außerordentlich bedeutender, strategischer, archäologisch gut belegter Stützpunkt am Übergang über die Save, der die Zugänge zum oberen Save-Tal versperrte. An der südlichen Seite der Siedlung, an der Spitze eines natürlichen Felsvorsprungs, wurden 700 (von vermutlich mehr als 1000) Gräber der Ostgoten, Langobarden und der romanischen Altansässigen aus dem 6. Jahrhundert entdeckt. Das ist das größte bekannte Gräberfeld in den Ostalpen aus jener Zeit. In der Mitte der Siedlung wurde auch eine große spätantike Kirchenanlage freigelegt. Auch die Slawen, die sich seit Ende des 6. Jahrhunderts in Krain ansiedelten – Paulus Diaconus nennt es um 760 *Carniola Sclavorum patria* – stützten sich auf diesen mit spätantiken Mauern befestigten und strategisch bedeutenden Zentralort. Vielleicht hatte er den Charakter eines Gentilzentrums des Stammes der Karniolen, die das fränkische Heer im Jahr 820 wieder unterwarf und die die *Annales regni Francorum Carniolenses qui circa Savum fluvium habitant* nennen. Im 9. Jahrhundert wurde auf den Grundsteinen der spätantiken Kirche eine neue mit dem typischen Aquilejer Patrozinium des hl. Kanzian erbaut, um welche ein riesiges slawisches Gräberfeld aus der Zeit vom 9. bis zum 11. Jahrhundert mit mehr als 1000 Gräbern entstand, dem größten im Ostalpenraum. Offensichtlich stützte sich auch die fränkische weltliche und kirchliche Gewalt im 9. Jahrhundert auf diese Siedlung, die zum Verwaltungs- und Kirchenzentrum Krains wurde. Die archäologischen Funde weisen auf ein regionales Zentrum der Schmuckherstellung hin, das mit dem weiteren Alpen-Adria-Pannonien-Raum verbunden war.

Nach ungarischen Einfällen ist Krain bereits 973 als eine dem Herzogtum Kärnten unterworfenen Grenzmark des Heiligen Römischen Reichs überliefert. Aus dieser Zeit liegen keine unmittelbaren Notizen über die Siedlung vor, dennoch muss sich der Sitz der namentlich bekannten Krainer Markgrafen sicherlich in Kranj/Krainburg befunden haben. Sehr aufschlussreich sind dagegen die Quellen für die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts, und zwar die Traditionsnotizen des Brixener Bischofs Altwin, die die Vermutung über die Bedeutung Kranjs/Krainburgs unterstützen. Im Zeitabschnitt 1050-1090 fanden nicht weniger als 38 Schenkungen an die Brixener Kirche in Kranj/Krainburg statt (*actum Chreine*), vier davon beziehen sich unmittelbar auf den Brixener Besitz *in loco Chreina*. In diesen Quellen werden der Besitz der Kleriker und Ministerialen, die Brixener Festung und die Untertanen in der Siedlung erwähnt. Interessant sind die Zeugen der einschlägigen Traditionen – gewiss handelt es sich in vielen Fällen um Einwohner Kranjs/Krainburgs – die germanische und slawische Namen trugen: Ezeman, Orendil, Gundram, Mazili, Adalwart, Adalfrid, Mantwin, Altger sowie Prezlau, Iwan, Sebibor, Radoch, Zuozlau, Nebcor, Wenzegoi, Nenadej, Semiko, Wekewoi. Die soziale und Besitzstruktur der Siedlung war offensichtlich sehr bunt. Hier lebten Untertanen (*mancipium*), Freie (*liber, ingenuus*) und Adelige (*nobilis*) mit slawischen und germanischen Namen sowie Kleriker und Brixener Ministerialen. Auf die Bedeutung von Kranj/Krainburg kann man aufgrund der Tatsache schließen, dass es nach der Häufigkeitszahl der Rechtsgeschäfte von 54 Orten der Brixener Traditionen an dritter Stelle stand, unmittelbar hinter Brixen selbst und Aufhofen in Tirol sowie vor Rasen und Stein in Kärnten. Diese fünf Orte liegen weit vorn und hatten zweifellos den Charakter der Zentralorte, der Macht- und Verwaltungsmittelpunkte des Brixener Bischofs. Wahrscheinlich befand sich in Kranj/Krainburg im 11. Jahrhundert auch der Sitz des Krainer Markgrafen, dessen Besitz in der Umgebung der Siedlung gerade in Altwins Traditionen überliefert ist.

Für das 12. Jahrhundert liegen uns leider keine derartigen Notizen zur Verfügung, dennoch zeigen spätere Angaben, dass sich hier noch weiterhin der Sitz des Markgrafen befand (seit Ende des 11. Jahrhunderts war das der Patriarch von Aquileia). Dieser Mangel an Quellen ist besonders ungünstig, weil die Siedlung wahrscheinlich gerade im Zuge des 12. Jahrhunderts eine Umwandlung von der vorurbanen Phase zu einer echten mittelalterlichen Stadt erfuhr. Im Jahr 1221 werden nämlich in einer Urkunde bereits Bürger aus Kranj/Krainburg (*burgenses de Creinburg*) erwähnt, in einem darauffolgenden Dokument aus dem Jahr 1256 verließ der Kärntner Herzog Ulrich III. schon den Grundbesitz in *civitate Chreimburch*. Das war die erste Erwähnung Kranjs/Krainburgs als Stadt. Die intensive urbane Entwicklung der Siedlung kann höchstwahrscheinlich in erster Linie den Andechs-Meraniern zugeschrieben werden, die in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts und bis 1228 Stadtherren Kranjs/Krainburgs waren und in dieser Zeit ihre Landesherrschaft in Krain herausbildeten, nachdem sie bereits Erfahrungen mit der Entwicklung der Städte auf ihren zahlreichen anderen Besitzungen gesammelt hatten.

So wie im Falle von Pettau handelt es sich auch bei Kranj/Krainburg um ein altes Siedlungszentrum und einen wichtigen Zentralort mit einer jahrhundertelangen kontinuierlichen Entwicklung. Es erhebt sich nur die Frage, wie es zu einer urbanen Transformation bei solchen uralten Siedlungen mit einer langen vorurbanen Entwicklung kam, wo auf einem sozusagen identischen Areal der ursprünglichen Siedlung eine neue bürgerliche Parzellierung mit einem Marktplatz durchgeführt wurde. Leider verfügt man über diesen Prozess, wenigstens für das slowenische Territorium, über keine einschlägigen Angaben. Diese werden erst durch künftige archäologische Forschungen gewonnen werden können.

Die vorerst ziemlich fragmentären Angaben, die uns die Archäologie über die Anfänge urbaner Siedlungen in Slowenien liefert, ermöglichen leider noch nicht, umfassendere Schlussfolgerungen zu ziehen und lassen die oben dargestellte Frühentwicklung der Städte auf der Ebene einer wahrscheinlichen Hypothese. Das vordergründige Ziel dieser Studie bestand jedoch darin, die Entstehung der slowenischen Städte als einen vielschichtigeren, komplizierteren und langwierigeren Prozess darzustellen, als die ältere Geschichtswissenschaft ihn verstanden und interpretiert hatte. In dieser Hinsicht muss die slowenische Geschichtsschreibung einen mehrere Jahrzehnte langen Rückstand hinter anderen europäischen Staaten im Bereich der vergleichenden Städtegeschichte aufholen. Dabei ist es von grundlegender Bedeutung, dass die im Fachbereich Geschichte die traditionelle und veraltete, mit Rechtskriterien belastete Auffassung über die Anfänge der mittelalterlichen Städte verändert und durch eine neue lebensnahe und der Realität jener Zeit angepasste Perspektive ersetzt wird. Zu diesem Zweck wäre es zur Darstellung von frühen Entwicklungsphasen der Städte sinnvoll, auch eine neue terminologische Bezeichnung, etwa »zgodnjeurbana naselbina« oder »zgodnja mestna naselbina« einzuführen als Äquivalent für die in der deutschen Historiographie verwendeten Ausdrücke *präurbane Siedlung*, *frühstädtische Siedlung*.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred šestimi desetletji?

V oceni Prijateljve Zgodovine v navedeni številki muzejskega »Glasnika« in v oceni Goršetove knjige o Valentinu Zarniku v istem časopisu se je dr. Zwitter pridružil Prijateljevi trditvi, da je bil ljubljanski zdravnik dr. Fritz Koesbacher pisec zabavljive pesnitve »Eine Tierfabel aus Krain«, ki je izšla pod psevdonimom na Dunaju 1861. leta ter smešila slovenske prvake: Bleiweisa, Tomana, Costo, Ambroža, Macuna in Ahačiča. Jaz zagovarjam trditev, da je bil pisec te zabavljice Dežman. Vzporedimo dokaze ene in druge strani!

(Dragan Lončar, K Prijateljvi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848–1895, ZČ, 4, 1950, str. 192)

... pred petimi desetletji?

Sorazmerno najbolj ugoden je glede virov položaj pri slovenski zgodovini, čeprav so tudi tu precej obsežne praznine. Uveljavljenje frankovske vrhovne oblasti sredi oziroma konec 8. stoletja ter uvedba frankovske grofijske organizacije v tretjem desetletju 9. stoletja sta zvezani z nastankom in ohranitvijo več sto listin iz končnega obdobja oblikovanja fevdalne družbe; objekti teh listin se postopno širijo od zahodnih in severnih slovenskih pokrajin proti vzhodu in jugu, dokler niso zajele od konca 10. stoletja naprej vseh slovenskih predelov.

(Bogo Grafenauer, Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen preostanek, ZČ, 14, 1960, str. 49)

... pred štirimi desetletji?

Na vprašanje, kako se je razvijala med Slovenci (brez Beneške Slovenije in Prekmurja), nacionalno-politična zavest v času od obnove parlamentarnega življenja 1861 pa do konca habsburške monarhije 1918, dajemo v naslednjem kratko sliko na podlagi rezultatov popisov prebivalstva ter rezultatov volitev v deželne zbornice in v dunajski parlament. Po jeziku je bilo prebivalstvo popisano ob štetjih 1880, 1890, 1900 in 1910. Za kriterij je bil izbran »občevalni jezik« (Umgangssprache), jezik, »ki se ga,« kakor je bilo rečeno v uradnih navodilih, popisovanec »poslužuje v navadnem občevanju« (im gewöhnlichen Umgänge).

(Vasilij melik, O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861–1918, ZČ, 24, 1970, št. 1-2, str. 39)

... pred tremi desetletji?

Podatki o maternem jeziku v popisu iz leta 1970 izhajajo iz odgovorov na vprašanje: »Kateri jezik so govorili poleg angleščine na domu anketirane osebe, ko je bila otrok?« Kot beremo v uvodu ustreznega zvezka podatkov popisa, podatki o maternem jeziku ne utegnejo biti odločilni glede obstoječega jezikovnega znanja anketirane osebe, še zlasti ker je bil namen zbiranja jezikovnih podatkov ugotavljanje posameznih etničnih skupin. Torej odsevajo podatki iz leta 1970 v prenekaterih primerih prej anketirančevo zavest pripadnosti določeni etnični skupini kakor pa poznavanje njenega jezika.

(Toussaint Hočevar, Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupine v ZDA, ZČ, 34, 1980, št. 1-2, str. 215)

... pred dvemi desetletji?

Če upoštevamo misije in stališča, ki so jih izrazili vodilni ljudje iz NOB po drugem zasedanju AVNOJ, t.j. o popolni suverenosti slovenskega in seveda tudi drugih jugoslovanskih narodov oziroma federalnih enot Jugoslavije, da si svobodno sami uredijo življenje znotraj svojih držav, kakor jim v narodnem, političnem, gospodarskem in kulturnem pogledu najbolj ustreza, da prostovoljno in sporazumno določijo tiste zadeve, ki jih naj predvsem za zagotovitev njihove suverenosti opravlja zveza, da v nobenem primeru ne sme biti niti prevlade ali t.i. majorizacije enega naroda nad drugimi niti drugih narodov nad enim, da se v primeru kršenja tega načela lahko narod ali federalna enota odcepi od zveze, se sprašujem, ali smo sploh imeli državo, ki bi popolnoma slonela na vseh teh načelih.

(Tone Ferenc, Vprašanja samo odločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ, ZČ, 44, 1990, št. 1, str. 100)

... pred desetletjem?

Za versko življenje in slovenščino vneti Jožef Kukačka je spričo svojega delovanja kmalu postal trn v peti tedanjega ukovskega župana Franza Ehrlicha in njegovih somišljenikov v občinskem odboru. Spor med župnikom in županom se je zaostрил zaradi Kukačkovega vztrajanja pri slovenskem uradovanju (pošiljanja slovenskih dopisov občinskemu odboru, ki je razglasil za uradni jezik nemščino), zlasti pa zaradi »slovenskih vpisov« v matične knjige, s katerimi naj bi po mnenju župana »sloveniziral« nemška imena.

(Janez Cvirn, Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukev, ZČ, 54, 2000, št. 2, str. 184)

Robert Svetina

Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich / Sv. Lambert in Slowenien

UDC 27 (436.5)“653”

UDK 27 (436.5)“653”

SVETINA Robert, dr. iur., Kustos des Karolinger-
museums Moosburg, A 9062 Moosburg.

Privat: A 9020 Klagenfurt, Flatschacherstraße
134/II, rob.svetina@aon.at

**Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der
Verehrung des hl. Lambert von Lüttich /
Sv. Lambert in Slowenien**

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141),
št. 1-2, pp. 46–114, 409 notes

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik De. (Sn.,
De., Sn.)

Schlüsselworte: Heiligenverehrung, Mittelalter,
hl. Lambert, Slowenien, Askuiner

Der Artikel schließt an eine Arbeit des Autors über die Verehrung des hl. Lambert von Liège (Lüttich) in Karantanien an. Die Arbeit machte wahrscheinlich, dass die Verehrung des Lütticher Heiligen zur Zeit Arnulfs von Kärnten nach Karantanien kam. Im heutigen Kärnten gibt es 16 Lambertkirchen; in Slowenien lassen sich für das Mittelalter 10 oder 11 Lambertkirchen und weitere 8 Kirchen mit Reliquien des Heiligen nachweisen, davon der Großteil in Gorenjska. Diese Kirchen stehen an alten Verkehrswegen bzw. in Grenzzonen. Eine der Lambertkirchen könnte schon der Gatte der hl. Hemma, Wilhelm II., errichtet haben, für die meisten anderen ist ein Bezug zu den aus Kärnten kommenden Askuiern sehr wahrscheinlich.

Abstract des Verfassers

SVETINA Robert, dr. iur., Kustos des Karolinger-
museums Moosburg, A-9062 Moosburg.

Privat: A-9020 Klagenfurt, Flatschacherstraße
134/II, rob.svetina@aon.at

**O izvoru in razširjenosti čaščenja svetega
Lamberta v Sloveniji**

Zgodovinski časopis (Historical Review),
Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, str. 46–114,
cit. 409

Language: De. (Sn., De., Sn.)

Ključne besede: čaščenje svetnikov, srednji
vek, sv. Lambert, Slovenija, Askvinci

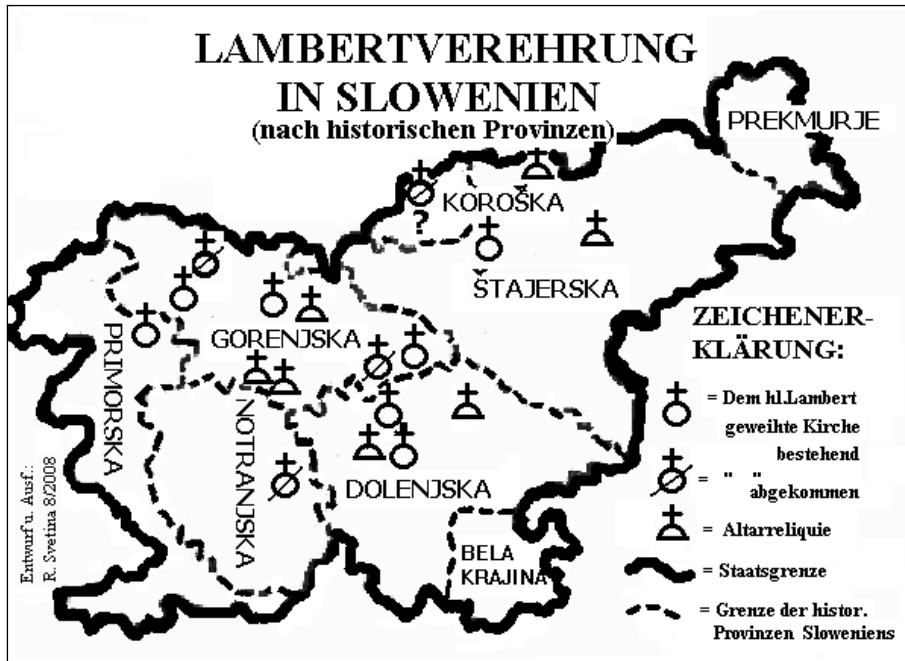
Članek dopolnjuje avtorjevo razpravo o čaščenju sv. Lamberta iz Liègea v Karantaniji. Razprava je pokazala, da so lišškega svetnika v Karantaniji verjetno začeli častiti v času Arnulfa Koroškega. Na današnjem Koroškem je 16 Lambertovih cerkev; za srednji vek je na območju Slovenije mogoče dokazati 10 ali 11 cerkev, poimenovanih po tem svetniku, poleg tega pa še 8 cerkev, ki hranijo njegove relikvije (večina jih je na Gorenjskem). Omenjene cerkve stojijo na starih prometnih poteh ali na mejnih območjih. Eno od Lambertovih cerkev je morda postavil že mož sv. Heme Krške, Viljem II., za večino drugih pa je zveza z Askvinci, ki prihajajo s Koroške, zelo verjetna.

Avtorski izvleček

Vorbemerkung zur Methode

Bei der nun folgenden Darstellung der Lambertverehrung in Slowenien erschien es dem Autor zweckmäßig, die Gliederung nicht nach den heutigen statistischen, sondern nach den traditionellen Regionen vorzunehmen. Deshalb waren sowohl die historische Provinz Kranjska (Krain), unterteilt in Gorenjska (Oberkrain), Dolenjska (Unterkrain), Notranjska (Innerkrain) und Bela Krajina (Weisskrain) wie auch die seit dem Ende des Ersten bzw. des Zweiten Weltkrieges hinzu gekommenen Regionen Koroška (Slowenisches Kärnten), [Spodnja] Štajerska (Slowenische Steiermark), Primorska (Küstenland) und Prekmurje (Übermur) zu berücksichtigen (s. Landkarte 1). Zur leichteren Orientierung in den Quellen wurden neben den slowenischen Provinz-, Orts- oder Burgnamen zumeist auch ehemalige deutschsprachige Bezeichnungen angegeben.¹ – Bei der Ermittlung der Orte mit Lambertverehrung wurde zunächst von den aktuellen Kirchenpatrozinien ausgegangen, die jedoch mit Hilfe von historischen Quellen (Urbarien, Weiheregister, Visitationsberichte, Reliquienverzeichnisse) ergänzt wurden. Für die Altersbestimmung der jeweiligen Lambertkirchen wurden soweit möglich schriftliche Quellen und kunsthistorische Bewertungen herangezogen. Die urkundlichen Erstnennungen waren jedoch vielfach sehr zufällig und wenig aussagekräftig. Schon auf Grund der Ergebnisse der Untersuchung der Lambertverehrung in Kärnten wurde daher auch die topographische Situation der Orte mit Hinweisen auf eine Verehrung des hl. Lambert berücksichtigt und diese wurden daher vom Verfasser z. T. mehrfach aufgesucht: Berücksichtigt wurden insbesondere die Nähe zu alten Verkehrsadern, Gewässern, Burgen und anderen Herrschaftsmittelpunkten sowie, soweit zugänglich, Ergebnisse der Archäologie und der Ortsnamenkunde. Einbezogen wurde auch die Möglichkeit eines Patrozinienwechsels. Es wurde auch versucht, an Hand der urkundlichen Nennungen, der geographischen Verteilung der Orte und genealogischer Zusammenhänge die Träger der Lambertverehrung und ihre Herkunft zu ermitteln.

¹ Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 nebst vollständigem alphabetischen Namensverzeichnis. Hsg. von der k. k. statistischen Zentralkommission in Wien, Wien 1915.

Landkarte 1

Einleitung

Der Autor hat 2006 eine Arbeit mit dem Titel „Zum Beginn der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich in Karantanien“ veröffentlicht.² Den Anstoß gab ein Jubiläum: In den Jahren 2005 und 2006 gedachten die belgische Stadt Liège (Lüttich), die gleichnamige Diözese, die Provinz sowie die Universität Liège des vor 1200 Jahren ermordeten hl. Lambert von Lüttich und der Bedeutung seiner Verehrung für die Stadt und das einstige geistliche Fürstentum Lüttich. Bei der Gelegenheit wurde auch auf die weite Verbreitung seines liturgische Kultes in Europa hingewiesen.³ – Lambert von Lüttich war Bischof von Tongern-Maastricht, gilt als Missionar Toxandriens (Nord-Brabant) und hatte u. a. am Hof des Karolingers Pippin II. lange Zeit bedeutenden Einfluss. Er fiel am 17. September 705 oder 706 ohne eigenes Verschulden in Maastricht der Blutrache einer rivalisierenden Adelsgruppe zum Opfer. Er hat, obwohl ihm ein Bediensteter das Herannahen der Feinde gemeldet hatte und er offenbar kampferprobt war, auf Gegenwehr verzichtet und wurde beim Gebet getötet. Da er sich nicht gewehrt hatte, wurde er bald als Märtyrer hoch verehrt.⁴ Ausgangspunkt seines liturgischen Kultes war Lüttich, wohin seine Gebeine übertragen worden waren und wo ihm 714 die erste Kirche geweiht wurde. Seine Vita erfuhr später mehrere Umformungen und diese wurde

² Svetina, Verehrung, S. 227–254.

³ De Saint Lambert ... au Pays de Liège; <http://www.prov-liege.be/saintlambert/calendrierD.htm>.

⁴ Vita Landeberti vetustissima, Sp. 1627/28.

auch in die weit verbreitete *Legenda aurea* des Jacopo de Voragine⁵ aufgenommen. – Einen wertvollen, oft zitierten Überblick über die Verbreitung des Lambertkultes in Europa bietet Matthias Zender mit über 800 Einzelbelegen (Nennung von Lambertkirchen, -kapellen und –altären sowie Altarreliquien) unter Angabe der jeweiligen Erstnennung.⁶ Die geographische Verbreitung des Lambertkultes reicht nach Zender von Nordfrankreich bis Polen und von Norddeutschland bis Kärnten und vereinzelt auch nach Ungarn sowie seiner Meinung nach mit nur einem einzigen Beleg⁷ auch nach Slowenien. Die größte Dichte an Belegen findet sich im Maas- und Rheingebiet; diese nimmt aber im ehemaligen Heiligen Römischen Reich nach Osten und auch Richtung Südosten, d. h. Bayern und Österreich, stark ab. – Die Verehrung des hl. Lambert von Lüttich beginnt wie erwähnt im 8. Jahrhundert. „Der Höhepunkt der Lambertusverehrung liegt ... für fast alle Gebiete vor dem Jahr 1000. Spätestens seit dem 12. Jahrhundert stagniert die Verehrung überall“⁸ Als Träger des Kultes betrachten Zender wie auch Heinz Dopsch⁹ den hohen Adel. Die Annahme Zenders, dass die Verehrung des Heiligen aus dem heutigen Bayern in die Steiermark und nach Kärnten gekommen sei,¹⁰ wurde auch von anderen Historikern übernommen,¹¹ ist aber nicht haltbar (s. unten). Heinz Dopsch nimmt an, dass der Kärntner Herzog Otto „von Worms“ die Lambertverehrung nach 978 aus seiner Heimat am mittleren Rhein nach Kärnten gebracht hätte, was jedoch ebenfalls und nicht nur aus chronologischen Gründen unwahrscheinlich ist.¹² – Im Anschluss an die oben genannte, 2006 vorgelegte Arbeit konnte der Autor feststellen, dass es in Slowenien nicht nur die eine von Zender angeführte Lambertkirche gibt und dass auch Altarreliquien nachweisbar sind. Es zeigte sich auch, dass die Geschichte und Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich in Slowenien einige Gemeinsamkeiten mit dessen Verehrung in Kärnten aufweist, sodass die für Kärnten vorgelegten Ergebnisse auch Aufschlüsse für die Lambertverehrung in Slowenien bieten und umgekehrt. Daher erschien es wünschenswert, die vorliegende Arbeit, die eigentlich nur ein Anfang sein kann, in Slowenien zu publizieren.¹³ Zu Vergleichszwecken soll daher zunächst das Resultat der Arbeit über die Lambertverehrung in Karantanien im Überblick vorgestellt werden¹⁴: Auf dem Gebiet des karolingischen Karantanien, das neben dem heutigen Kärnten auch den Großteil der österreichischen Steiermark, den südlichsten Teil von Niederösterreich und auch die heutige slowenischen Region Koroška und

⁵ Verfasst zwischen 1263 und 1273, s. Benz, *Die Legenda aurea*, S. 719–720.

⁶ Zender, *Räume*, S. 27–60.

⁷ Zender, *Räume*, S. 56, alphabetisches Verzeichnis, Beleg Nr. 666, Kirche in Skomarje.

⁸ Zender, *Räume*, S. 33.

⁹ Dopsch, *Die Anfänge der Kärntner Klöster*, S. 89–122, S. 97.

¹⁰ Zender, *Räume*, S. 33.

¹¹ z. B. Ebner, *Romanische Kunst*, S. 293.

¹² Dopsch, *Die Stifterfamilie St. Georgen*, S. 98–139, S. 105. Vergleiche dazu Svetina, *Verehrung*, S. 233 u. 249.

¹³ Für die Möglichkeit der Veröffentlichung im *Zgodovinski časopis* danke ich Herrn Univ. Prof. Dr. Peter Štih ganz besonders.

¹⁴ Im Detail darf auf Svetina, *Verehrung*, verwiesen werden.

Teile der Region Štajerska umfasste, sind 23 dem hl. Lambert von Lüttich geweihte Kirchen nachweisbar, im heutigen Bundesland Kärnten 16. Diese sind auf das ganze Bundesland verteilt. Im übrigen heutigen Österreich gibt es insgesamt 17 Lambertkirchen (s. Landkarte 2),¹⁵ wobei die Bundesländer Vorarlberg, Salzburg und Burgenland und der Westteil Tirols überhaupt keine Lambertkirchen aufweisen. In der Steiermark sind Lambertkirchen nur südlich der oberen Mur und bis zum Murknie bei Bruck an der Mur zu finden. Von Kärnten und der oberen Mur nach Norden schließt eine fast 200 km lange und 100 km breite Zone ohne Lambertkirchen an. Diese finden wir erst wieder im Innviertel und entlang der Donau bzw. nördlich davon. Schon der oben genannte breite Gürtel ohne Lambertverehrung, der zudem größtenteils Gebiete umfasst, die ursprünglich zum Herzogtum Baiern gehörten, spricht gegen die angenommene Herkunft der Lambertverehrung in Karantainen bzw. Kärnten aus Baiern. Dieses Ergebnis bestätigt auch der Vergleich der Zahl und der frühen urkundlichen Erstnennungen von Lambertkirchen in Altbaiern (heutige Regierungsbezirke Ober- und Niederbayern und Oberpfalz) mit Kärnten: Nach Zender gibt es in Altbaiern 15 Lambertkirchen, in Kärnten (im Gebietsumfang bis 1122) 17. In Baiern werden zwei Lambertkirchen schon im 9. Jahrhundert genannt, zwei weitere im 10. Jahrhundert, im 11. und 12. Jahrhundert fehlen weitere Erstnennungen.¹⁶ In Kärnten wird die erste, schon bestehende Lambertkirche 983 urkundlich genannt,¹⁷ im 11. und 12. Jahrhundert je drei weitere.¹⁸ Die vier ersten urkundlich genannten Lambertkirchen im heutigen Österreich stehen in Kärnten (Landkarte 2). Die kirchliche Obrigkeit in Kärnten, sei es das Erzbistum Salzburg, dessen Kirchenprovinz im Süden bis zur Drau reichte, oder das von Süden her ebenfalls bis zur Drau reichende Patriarchat Aquileja bzw. die Salzburger Suffraganbistümer Gurk und Lavant wie auch die Kärntner Klöster haben die Verbreitung des Lambertkultes nicht gefördert.¹⁹ Es konnte auch geklärt werden, dass der Kult des im Bistum Freising verehrten Bischofs und Bekennters *Lantbert* († 957)²⁰ nicht bis Kärnten gelangt ist. Hingegen sind in Kärnten schon 983 die Lambertkirche unter dem Ulrichsberg und 1169 auch die Pfarrkirche St. Lambert in Pisweg bei Gurk ausdrücklich dem Lütticher Bischof und Märtyrer Lambert bzw. dem Märtyrer Lambert geweiht.²¹ Zudem feiern alle Lambertkirchen in Kärnten das Fest des Kirchenpatrons am 17. September, dem Todestag des hl. Lambert von Lüttich.— Was schon Zender allgemein ausgesprochen hat, gilt auch für Kärnten bzw. für Karantainen: Gerade die frühesten Lambertkirchen sind offensichtlich adelige Eigenkirchen. Eine karantanische Besonderheit scheint es zu

¹⁵ Zum Vergleich wurden nur Kirchen mit Lambertpatrozinium herangezogen, da z. B. Nachrichten über Altarreliquien zu sehr vom Zufall abhängen.

¹⁶ Svetina, Verehrung, S. 228.

¹⁷ D. O. II., Nr. 292: Pörschach unter dem Ulrichsberg.

¹⁸ Svetina, Verehrung, S. 228 mit Anm. 9.

¹⁹ Weder im Erzbistum Salzburg noch in den einstigen Besitzungen Salzburgs oder des Bistums Gurk in Slowenien finden sich Lambertkirchen. Das gilt auch für den einstigen Patriarchenstaat in Friaul.

²⁰ Zender, Räume, S. 34; Svetina, Verehrung, S. 231.

²¹ D. O. II., Nr. 292; MC I, S. 196, Nr. 256.

sein, dass mehrere der früh genannten Lambertkirchen auf einstigem Königsgut der späten Karolingerzeit stehen. Dieses Königsgut wurde z. T. schon von Kaiser Arnulf „von Kärnten“ bzw. dessen Sohn Ludwig IV. an königliche Gefolgsleute geschenkt.²² Darunter sind die Vorfahren der Gräfin Hemma von Zeltschach-Friesach²³ (gest. 1045), weiterhin als hl. Hemma bezeichnet,²⁴ und Angehörige der sogen. „älteren Wilhelminer“. Deren Nachfahren sind die „jüngeren Wilhelminer“ in Kärnten, die mit der Ermordung des Grafen Wilhelm II. (1036) in der männlichen Linie ausgestorben sind.²⁵ Das liturgische Gedächtnis für Wilhelm II., den Gatten der hl. Hemma von Gurk, seine Söhne und seine anderen Blutsverwandten wurde in der Bischofskirche von Gurk noch bis ins 18. Jahrhundert nicht am Todestag des Grafen (20. März), sondern am Fest des hl. Lambert von Lüttich (17. September) gefeiert.²⁶ Er und seine Sippe müssen daher den hl. Lambert besonders verehrt haben wie wahrscheinlich schon die „älteren“ Wilhelminer. Auch die hl. Hemma besitzt 1043 eine dem hl. Lambert geweihte, ererbte Kirche im Trixnertal. Hemma (oder ihr Gatte?) soll auch die Lambertkirche von Pisweg bei Gurk erbaut haben.²⁷ Die Lambertverehrung des Grafen Wilhelm II. und der hl. Hemma haben höchstwahrscheinlich die Blutsverwandten der hl. Hemma, die auch für Slowenien bedeutsamen Askuner, die ab 1072 und bis 1130 Erbvögte des Bistums Gurk waren (s. Anhang 1), übernommen. – Als Ursprung der Lambertverehrung in Karantanien konnte wahrscheinlich gemacht werden, dass Gefolgsleute König Arnulfs „von Kärnten“, darunter die Vorfahren Hemmas und Wilhelms (s. oben), in den Jahren 882 und 891 an den Feldzügen des genannten Königs gegen die Nordmänner (Wikinger) in der Gegend von Lüttich teilgenommen haben. Die Beziehung der an diesen Feldzügen teilnehmenden Wilhelminer zu Lüttich und seinem kriegerischen Bischof Franco ist ebenso nachweisbar wie die besondere Beziehung des Königs Arnulf zu diesem Bischof und seiner Kirche.²⁸ König Arnulf hat aber auch wenige Tage vor dem Sieg über die Nordmänner an der Dyle bei Löwen (Anfang November 891) für das königliche Kloster Stablo, wo der hl. Lambert 7 Jahre in Verbannung gelebt hatte und daher sein Kult gepflegt wurde, geurkundet.²⁹ Der genannte, noch lange unvergessene Sieg Arnulfs über die Nordmänner wurde vermutlich ebenso der Hilfe des Patrons der Lütticher Kirche zugeschrieben wie später der Sieg am Lechfeld (955) dem hl. Mauritius und der Heiligen Lanze.³⁰ Es ist daher sehr wahrscheinlich, dass die Gefolgsleute des Königs oder der König selbst um 892 den Lambertkult – um einen mächtigen himmlischen Schutzherrn zu gewinnen und wohl auch zur Erinnerung an den eigenen Erfolg – nach Karan-

²² DD. Arn., Nrn. 138, 162; D. LK., Nr. 31; D. O. II. Nr., 292; Lit.: Svetina, Verehrung, S. 248–249.

²³ Dopsch, Die Stifterfamilie Gurk, S. 95–124.

²⁴ Sie wurde 1938 heilig gesprochen.

²⁵ Štih, Viljemovci, S. 241–242.

²⁶ Necrologium Gurcense zum 17. 9., S. 452.

²⁷ Svetina, Verehrung, S. 237.

²⁸ Svetina, Verehrung, S. 247–248.

²⁹ D. Arn., Nr. 94.

³⁰ Prinz, Das wahre Leben, S. 154.

tanien brachten. Zu diesen Gefolgsleuten aus Karantanien gehörten höchstwahrscheinlich mehrere Wilhelminer³¹ sowie der Hemmavorfahre Waltuni³² und auch Sighardinger. Als 983 der Kärntner Herzog Otto „von Worms“ für die Lambertkirche unter dem Ulrichsberg 983 eine königliche Schenkung erbat, knüpfte er ziemlich sicher nur an die noch lebendige Verehrung des hl. Lambert in Kärnten an. Weitere Lambertkirchen werden in Kärnten zwar erst im 11. und 12. Jahrhundert erstmals urkundlich erwähnt, sie können aber durchaus älter sein. Diese Kirchen stehen durchwegs an strategisch wichtigen Positionen, vier der ältesten an weithin sichtbaren Stellen, die im Frühmittelalter wohl Signalplätze waren. Auch daher ist es wahrscheinlich, dass man damals den hl. Lambert von Lüttich auch in Kärnten ebenso als Behüter des Landes vor Feindesgefahr verehrte, wie dessen Name schon nach der ältesten Vita des Heiligen im Maasland erklärt wurde (Landbert = „Landwart“).

Abbildung 1: Statue des hl Lambert von Lüttich/Liège in der Kirche von Pörschach unter dem Ulrichsberg in Kärnten. (Aufn. d. Verf.).

³¹ D. Arn., Nr. 109.

³² D. Arn., Nr. 138.

Die Bedeutung Lamberts als Schutzherr war um 1000 so groß, dass sich der bedrängte König Heinrich II. ausdrücklich nach Lüttich begab, um dessen Schutz zu erlangen.³³ Als sich der Adel später längst der Verehrung des hl. Georg zugewendet hatte, wurde der hl. Lambert in Kärnten von der Landbevölkerung noch lange offenbar wie einer der 14 Nothelfer verehrt. Dem Heiligen wurden in der Zeit der Türkeneinfälle (Ende 15./16. Jh.) nochmals eine renovierte Kirche, Altäre und Altarreliquien geweiht und er auch bildlich dargestellt. Im Jauntal in Kärnten war Lambert noch im 16. Jahrhundert ein öfters für Bauern verwendeter Tauf- und dann auch Vulgarnamen.³⁴ Aber spätestens ab dem Ende des 17. Jahrhunderts verlor die Verehrung des hl. Lambert so sehr an Bedeutung, dass etliche Lambertkirchen noch einen zweiten Schutzheiligen bekamen, der allerdings den ursprünglichen bis heute nicht verdrängen konnte.³⁵ Heute gibt es in Kärnten nur mehr eine Wallfahrt zu einer hoch gelegenen Lambertkirche.³⁶ Hier bittet man den hl. Lambert um gutes Wetter.

Landkarte 2

³³ Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg, liber V c. 28.

³⁴ KLA HA Bleiburg Hs. 32b, Urbar der Herrschaft Bleiburg von 1571.

³⁵ Z. B. St. Lambert b. Rosegg/Semisvavče s. Lavrič, Ljubljanska škofija, S. 161, aber auch St. Lambert in Gösselsdorf/Goselna vas, Lamprechtskogel usf.

³⁶ ADG Wallfahrten in Kärnten: <http://www.kath-kirche-kaernten.at/pages/bericht.asp?id=190>, Wallfahrt zur Kirche St. Lambert auf dem Lampersberg in Oberkärnten.

Oberkrain (Gorenjska)

In Gorenjska (einschließlich Posavje) lassen sich drei Lambertkirchen sicher nachweisen (Lancovo, Zalog, Šentlambert), zwei weitere werden zumindest einmal genannt (Zabreznica, Vače). Dazu kommen noch Reliquien des heiligen Lambert in vier verschiedenen Kirchen (Velesovo, Ljubljana 2x, Šmarna Gora).

Lancovo

Die Kirche Sv. Lambert na Lánčovem (ASL. S. 82, A1) mit dem Kirchenpatron oder Schutzheiligen Sveti Lambert mučenec, d.i. der hl. Bischof und Märtyrer Lambert von Lüttich, ist heute die einzige³⁷ und war zumindest seit dem späten Mittelalter eine der Filialkirchen der Pfarrkirche von Radovljica (Radmannsdorf). Diese Lambertkirche wird erstmalig 1468 in der Matrik dieser Pfarrkirche und 1498 im Urbar der Herrschaft Radmannsdorf /Radovljica genannt³⁸ Auch in einem Visitationsbericht von 1584 gehört sie als Filiale zur Pfarrkirche von Radovljica.³⁹ Das Patronat der Lambertkirche stand ab 1348 den Inhabern der Herrschaft Waldenberg/Lipnica zu.⁴⁰ Alter und Erbauer der Kirche sind urkundlich nicht nachweisbar. – Die Kirche Sv. Lambert na Lánčovem ist von einem aufgelassenen Friedhof umgeben. Das spätgotische Presbyterium der Kirche wurde nach Janez Höfler um 1510–1520, errichtet.⁴¹ Da die Kirche schon 1468 genannt wird, wurde das Presbyterium an ein älteres Kirchenschiff angebaut. Das barockisierte Kirchenschiff zeigt keine älteren datierbaren Merkmale mehr.⁴²

Weder die urkundliche Erstnennung, noch der kunsthistorische Befund stimmen aber mit dem vor das 13. Jahrhundert weisenden Patrozinium und der besonderen Lage der Kirche überein. Es soll versucht werden, das tatsächliche Alter der Kirche zu erschließen.⁴³ Die Lambertkirche ist nur zwei Kilometer von der einstigen Burg *Waldenberg*, heute Ruine Pusti Grad oder auch Lipniški Grad, entfernt. Die genannte Burg hat nach Dušan Kos schon vor dem Ende des 12. Jahrhunderts bestanden.⁴⁴ 1228 wird erstmalig ein Ministeriale der Oberkärntner Grafen von Ortenburg nach der Burg benannt.⁴⁵ Mit dem Teilungsvertrag der Ortenburger von 1263 wird Waldenberg Mittelpunkt der ortenburgischen Verwaltung in Gorenjska

³⁷ www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/897DFC03B74ACFF5C12572030034F72B

³⁸ Höfler, Gradivo, S. 217.

³⁹ Smole, Vicedomski urad, S. 206.

⁴⁰ Höfler, Gradivo, S. 216.

⁴¹ S Anm. 38.

⁴² RSRKD, evidenčna št. 2206.

⁴³ Mezler Andelberg, Heilige Patrone S. 15–25, S. 18: “Den Kirchenpatrozinien (Kirchentiteln) kommen besonders – aber nicht nur – für Zeiten mit ganz fehlender oder geringer schriftlicher Überlieferung die Funktion von Geschichtsquellen zu.”

⁴⁴ Kos, In Burg und Stadt, S. 299.

⁴⁵ MC I, S. 404, Nr. 520: Als Zeugen in einer Gurker Urkunde Hermannus comes in Ortenburch et ministerialis suus Fridericus de Waldenberch.

Abbildung 2: Kirche Sv. Lambert na Lancovem (Aufn. d. Verf.)

(Oberkrain).⁴⁶ Auf Waldenberg residiert 1390 der letzte Ortenburger,⁴⁷ der 1418 auch hier stirbt. Die ortenburgischen Besitzungen, darunter auch Waldenberg und Radovljica (Radmannsdorf), und ihre Patronats- und Vogteirechte gingen 1420 an die Grafen von Cilli und 1457 an die Habsburger über.⁴⁸ Die für Waldenberg, Lipnica und Lancovo zuständige Pfarrkirche befand sich ursprünglich im 10 km entfernten Rodine. Der Pfarrsitz wurde erst 1296 oder wenig zuvor nach Radovljica übertragen.⁴⁹ Wie schon oben angeführt wurde, saßen auf der Burg Waldenberg nicht nur Ministerialen der Ortenburger, sondern die Grafen residierten hier seit dem 13. Jahrhundert und bis zu deren Aussterben immer wieder selbst. Die Grafen empfingen in Waldenberg auch hochgestellte geistliche Würdenträger: So suchte 1245 der Herr der Herrschaft Bled (Veldes), der Brixener Bischof Eginio, den Grafen Hermann II. v. Ortenburg auf der Burg auf.⁵⁰ In der Burg Waldenberg gab es auch eine kleine, dem hl. Pankratius geweihte Kapelle, die aber offenbar erst in spätgotischer Zeit errichtet wurde.⁵¹ Selbst wenn es diese Kapelle schon früher gegeben haben sollte, so war deren Besuch nur einem sehr kleinen Personenkreis, etwa dem hochadeligen Burgherrn und seiner Familie, vorbehalten. Für das Gesinde

⁴⁶ MC IV/2, S. 595, Nr. 2805.

⁴⁷ Grafenauer, *Die Reichweite*, S. 271.

⁴⁸ Stopar, *Burgen und Schlösser*, S. 236; Adam, *Zakaj razstava*, S. 4.

⁴⁹ S. Anm. 40.

⁵⁰ Bizjak, *Urbarji*, S. 126.

⁵¹ Občina Radovljica, aktuelle Informationstafel „Naravoslovna učna pot Pusti grad“.

und vor allem für die Untertanen der Grundherrschaft Lipnica, zur Grundherrschaft gehörten z. B. etwa 60 Bauerngehöfte, wurde eine eigene Kirche benötigt. Ein Besuch der Pfarrkirche war nur zu den Hochfesten und bei Taufen oder der Firmung zwingend. Hätte es nicht schon im 13. Jahrhundert die Lambertkirche von Lancovo mit ihrem Friedhof gegeben, so hätten die Ortenburger wohl unter der Burg im Ort Lipnica eine unter ihrem Patronat stehende Kirche für alle Bewohner der Burg, die untertänigen Bauern des Tales von Lipnica und das dazu gehörige Gesinde errichtet, was aber nicht der Fall war. Dass die Ortenburger statt dessen die Lambertkirche von Lancovo errichtet hätten, ist unwahrscheinlich, denn auf ihren einstigen Besitzungen im heutigen Slowenien, die sie siedlungsmäßig erschlossen haben, wie etwa in Kočevje (Gottschee), gibt es keine Lambertkirchen. Die Ortenburger müssen die Lambertkirche daher schon vorgefunden haben. – Nach einer lokalen Überlieferung soll die Lambertkirche oberhalb von Lancovo die Kirche der *Suličarji* (Krieger mit Lanzen) der Burg Pusti Grad gewesen sein,⁵² wohl ein volkstümlicher Versuch, den Namen zu erklären, aber keine Aussage darüber, wer die Kirche errichtet hat. – Der Ort Lancovo wird erstmals 1296 genannt: Ein *Friz von Lanczawe und sin brüder Leutolt* sind damals auf der Burg Waldenberg im Gefolge zweier Grafen von Ortenburg Zeugen einer Urkunde.⁵³ Die beiden niederen Adeligen, die sich nach ihrem Hof Lancovo nennen, sind offensichtlich Ministerialen der Ortenburger. In Kärnten findet sich der Ortsname *Láncove, na Láncovo* als slowenische Entsprechung für die deutsche Ortsnamenform Lanzendorf.⁵⁴ Der Ortsname Lanzendorf findet sich urkundlich in Österreich auch außerhalb von Kärnten mehrmals, und zwar schon vor 1200. Er wird als Dorf des Lanzo, d. i. eine Kurzform von Landbert oder Lambert, erklärt.⁵⁵ Da der slowenischsprachige Ortsname *Láncove* in Kärnten mit dem deutschsprachigen Lanzendorf identisch ist, ist es wahrscheinlich, dass auch der Ortsname Láncovo in Gorenjska auf den vor 1200 gebräuchlichen Personennamen Lanzo zurückgeht. Dieser Personenne geriet bald in Vergessenheit, sodass die oben zitierte lokale Überlieferung den Namen mit Lanzenreitern (?) in Verbindung brachte. Nach dem Tod Friedrichs III., des letzten Ortenburgers (1418), ging auch Waldenberg zunächst an die Grafen von Cilli und 1457 an die Habsburger über, die es sogleich verpfändeten.⁵⁶ Waldenberg verlor bald seine Bedeutung, wurde 1509 oder 1511 durch ein Erdbeben beschädigt, brannte danach ab⁵⁷ und wurde etwa im 17. Jahrhundert aufgegeben.⁵⁸ Dass die Lambertkirche erst durch die Rechtsnachfolger der Ortenburger, d. s. die Grafen von Cilli und die Habsburger, oder durch den Propst des Domkapitels von Ljubljana, dessen Tischgut die Pfarre Radovljica ab 1461 war,⁵⁹ erstmals errichtet worden

⁵² Globočnik, Sveti Lambert, S. 11.

⁵³ MC VI, S. 248/49, Nr. 365.

⁵⁴ Zdovc, Slovenska krajevna imena, S. 59.

⁵⁵ Hausner-Schuster, ANB, S. 595–674, S. 646–647: Erklärung der Ortsnamen Lanzendorf, Lanzenkirchen, Lanzenberg. <http://oeaw.ac.at/1617-9inhalt?frames=yes>.

⁵⁶ Bizjak, Urbarji, S. 58.

⁵⁷ Avguštin, Lancovo, S. 96.

⁵⁸ Predovnik, Arheological sources.

⁵⁹ S. Anm. 40.

wäre, kann schon wegen des damals nicht mehr „aktuellen“ Lambertpatroziniums ausgeschlossen werden. – Bodenfunde stehen für die Altersbestimmung der Kirche nicht zur Verfügung, denn im Gegensatz zum Gebiet von Bled oder der Umgebung von Radovljica sind für das Plateau von Lancovo-Waldenberg keine altslawischen bzw. frühmittelalterlichen,⁶⁰ sondern nur ein bronzezeitlicher Bodenfund zwischen Lancovo und der Sava dokumentiert.⁶¹

Aussagekräftig ist jedoch die Lage der Kirche: Diese steht westlich des Ortes Lancovo auf einem halbinselförmigen Hügel, der offenbar durch noch erkennbare Erdwälle befestigt war. Dieser Hügel erhebt sich auf einem Plateau, das sich im Westen bis zur teilweise tief eingeschnittenen Sava Bohinjka und bis zum von der Kirche 800 m entfernten Zusammenfluss der beiden Arme der Sava (Sava Bohinjka und Sava Dolinka) und im Osten bis zum Dorf Lipnica und der Ruine Pusti Grad erstreckt. Die nördliche Begrenzung des Plateaus bildet die rd. 100 Meter tiefer fließende vereinigte Sava, die südliche Begrenzung die mehrere hundert Meter steil ansteigende Jelovica. Vom Kirchhügel selbst fällt das Gelände im Nordosten steil zur Sava ab, wo eine Brücke den Fluss überspannt. Über diese Brücke führte spätestens im 13. Jahrhundert ein Karrenweg oder eine Straße von Radovljica nach Waldenberg, die vom Kirchhügel aus überwacht werden konnte. Südlich an der Kirche vorbei führte ein Weg vom 2 km entfernten Waldenberg über die schon 1254 urkundlich erwähnte, aber wohl wesentlich ältere Brücke über die Sava Bohinjka bei Ribno⁶² nach Bled (Veldes). Vom Kirchhügel aus bestehen beste Sichtverbindungen zur genannten Brücke unter Radovljica, zur Ruine Pusti Grad und zur Stadt Radovljica sowie zum Burgberg von Bled. Die mehrfach geschützte und daher einst strategisch bedeutende Position des Kirchhügels ist unverkennbar. Auf diesem könnte vor der Errichtung der Kirche sogar ein befestigter Hof gestanden sein. Er war jedenfalls als Standort einer dem hl. Lambert, dem „Hüter des Landes“, geweihten Kirche wie geschaffen. – Für ein weit vor die erste zufällig erhaltene Nennung (1468) der Lambertkirche zurückreichendes Alter scheint auch folgende Beobachtung zu sprechen: Das Plateau von Lancovo/Waldenberg lag bereits in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts zwischen zwei großen geistlichen Grundherrschaften, die größtenteils aus Königsgut hervorgegangen sind und die durch das genannte Plateau getrennt in Luftlinie nur rd. 6 km (ASL 82) von einander entfernt waren. Diese Grundherrschaften waren der rund 500 km² große, geschlossene Freisinger Besitz in und um Škofja Loka (Bischoflack) und der große Brixener Besitz in und um Bled und in Bohinj (Wochein). Die Nordgrenze des Freisinger Besitzes lag ab 1002 am Bache *Lipnica*,⁶³ 4,5 km östlich der späteren Burg Waldenberg. Eine weitere Ausdehnung auf das Plateau von Waldenberg gelang Freising auch später nicht, obwohl damit eine günstige Verbindung

⁶⁰ Vodopivec, Slovenska zgodovina, S. 23; Korošec, Zgodnjesrednjeveška slika, S. 241–248 (Index).

⁶¹ <http://portal.geopedia.si/scripts/viewTableData.php?run&layer=1582&theme=336&page=2&sort=f4645>

⁶² Bizjak, Urbarji, S. 124 u. 126 mit Anm. 39.

⁶³ D. H. II., Nr. 32; Lit.: Blaznik, Škofja Loka, S. 15.

zum schon zwischen 1029 und 1045 erworbenen Freisinger Besitz um Dovje (Lengenfeld)⁶⁴ hergestellt worden wäre. – Der große Brixner Besitz um Bled, der durch Königsgutschenkungen von 1004 und 1011⁶⁵ sowie durch Erwerb von kleinen lokalen Adeligen entstanden war, wurde im Südosten ab 1040⁶⁶ durch die Sava Bohinjka bis zu deren Vereinigung mit der Sava Dolinka begrenzt. Obwohl Brixen im 11. Jahrhundert durch weitere königliche und herzogliche Güterschenkungen auch umfangreichen Besitz nördlich der Sava bis zur Tržiška Bistrica (Neumarkter Feistritz) und den Karawanken erwarb,⁶⁷ konnte es auf dem der Burg Bled nahe gelegenen Plateau von Lancovo-Waldenberg ebenso wenig wie Freising Fuß fassen, ein deutliches Zeichen dafür, dass es hier bereits einen anderen mächtigen Grundherrn gab. Wer dieser Grundherr war, lässt eine Königsurkunde aus dem Jahre 1063 erkennen: Mit diesem Diplom schenkte Kaiser Heinrich IV. der Brixener Kirche in der Mark Krain aus dem Reichsgut die *Staeinberch* und *Otales* genannten Berge,⁶⁸ die zwischen der Grenze (dem Gebiet)⁶⁹ von *Linta* und dem Fluss *Steinpach* gelegen sind (*montes ... duos Staeinberch et Otales dictos inter terminum Linta et flumen Steinpach sitos*), mit allem Zubehör. Dieses Schenkungsgut lokalisiert Andrej Pleterski als Teil der Jelovica westlich der Linie Ledine-Bach Kamenek⁷⁰ mit den Alpen Talež (ASl. S. 82, A2) und Pečana (ASl. S. 103, B1) unter dem Ratitovec.⁷¹ Der Zugang auf die Alpe Talež (rd. 730 m Seehöhe) ist von Bled aus über die oben genannte Brücke von Ribno leicht möglich.⁷² Die genannte Schenkung erbittet der Krainer Markgraf Ulrich I. von Weimar-Orlamünde.⁷³ Im Text der genannten Urkunde wird auffällig betont, dass die Schenkung auch den Beifall des Markgrafen finde (*ipso ... marchio conlaudante et rogante*). Diesen Beifall des Markgrafen zu betonen war wohl nur dann notwendig, wenn dieser das östlich an das Schenkungsgut anschließende Gebiet von *Linta* als königliches Lehen⁷⁴ oder als Allod besaß und mit diesem Besitz bisher eine Nutzung zumindest eines Teiles der nun an Brixen geschenkten Berge und ihres Zubehörs (*appendicia*) verbunden gewesen war. Bei Zutreffen der Lokalisierung muss der Besitzkomplex (*predium*) *Linta* im Südwesten bis auf die Jelovica gereicht haben und selbst östlich davon auf dem Plateau von Lancovo-Waldenberg gelegen gewesen sein. Dort gibt

⁶⁴ Bizjak, Urbarji, S. 122.

⁶⁵ D. H. II., Nrn. 67 u. 228.

⁶⁶ D. H. III., Nr. 24.

⁶⁷ D. H. IV., Nr. 259.

⁶⁸ D. H. IV., Nr. 111.

⁶⁹ "Terminum könnte nach D. H. IV., Nr. 259 von 1073, Gegensatz *certo limite* und *infra quem terminum*, auch mit „Gebiet“ übersetzt werden.

⁷⁰ Albertoni, *Inter duos fluvios*, S. 8: "identifichiamo i due montes con gli alpeggi di Talež e Pečana sull' altopiano di Jelovica". Ebenso: Bizjak, Urbarji, S. 122/23 und Anm. 14 und S. 265 (Landkarte).

⁷¹ Zur Lokalisierung des Baches Steinpach s. auch Sinobad, *Opis meja* S. 2: Der bei Brda, unweit von Lancovo, entspringende Bach Kamenek, der westlich von Lancovo in die Sava Bohinjka fließt, wurde auch Stäinpach genannt.

⁷² Turistična karta občine Bled 1:30.000.

⁷³ Štih, *Von der Urgeschichte*, S. 75.

⁷⁴ Dienst(Amts-)gut/-lehen des Markgrafen vom Reich s. Štih, *Von der Urgeschichte*, S. 58.

es tatsächlich unterhalb der Ruine Pustigrad den Ort Lipnica, Sitz der früheren Herrschaft *Lipnica* (1591: *an der Leybniz*).⁷⁵ Dieser slowenische Ortsname entspricht dem genannten *Linta*.⁷⁶ – Was bedeutet das für den Errichtungszeitpunkt der Lambertkirche? Die Grenzen des *Linta* genannten Besitzes können nach dem oben Gesagten ab 1063 mit einiger Sicherheit einerseits mit der Ostgrenze des Brixener Besitzes an der Jelovica und an der Sava Bohinjka, d. i. auch die Ostgrenze des späteren Landgerichtes Bled (Veldes),⁷⁷ und andererseits mit der schon 1002 erreichten Nordgrenze des Freisinger Besitzes am Bach Lipnica angenommen werden. Demnach umfasste der Besitzkomplex *Linta* im 11. Jahrhundert sowohl den Kirchhügel von Sv. Lambert wie auch das spätere *Waldenberg*. War *Linta* ursprünglich ein königlicher Hof, so gehörte zu diesem in aller Regel auch eine reich dotierte *Capella*,⁷⁸ die meist etwas außerhalb des Herrenhofes lag, was auch auf unsere Lambertkirche zuträfe. Die Fialkirche Sv. Lambert besaß noch im 16. Jahrhundert 6 Huben, die z. T. dem Besitz der Pfarrkirche von Radovljica benachbart waren, weshalb auch dieser Besitz der Pfarrkirche ursprünglich ebenfalls zur Dotation der Lambertkirche gehört haben kann.⁷⁹ Das genannte *Linta* kann ebenso wie Kranj (Krainsburg), mit dem es offenbar durch einen Weg entlang des Baches Lipnica und südlich der Sava verbunden war, nicht nur Dienstlehen des genannten Markgrafen Ulrich I. sondern schon seiner Vorgänger, der Markgrafen aus dem Geschlecht der Ebersberger oder Sighardinger (zwischen 1011? und 1058),⁸⁰ gewesen sein. Da die Sighardinger in Kärnten schon vor 1091 bei dem späteren Kloster St. Paul im Lavanttal eine Lambertkirche besaßen,⁸¹ scheinen sie diesen Heiligen verehrt zu haben. Als besonderer Schutzpatron der Ebersberger ist allerdings der hl. Sebastian überliefert.⁸² Daher können schon die genannten Markgrafen mit Hilfe eines Vasallen namens Lanzo⁸³ die genannte Lambertkirche auf ihrem Dienst(Amts-) lehen *Linta* errichtet haben, und dieser siedelte sich unter der Kirche an. – Es gibt jedoch noch eine weitere Erklärungsmöglichkeit: Erstmals 1077 und dann ab 1093 war der Patriarch von Aquileja formal Markgraf von Krain⁸⁴ und über dessen Dienstlehen verfügungsberechtigt. „In Krain regierten [ab 1093]

⁷⁵ Urbar der Herrschaft Radmannsdorf von 1579, KLA HA Bleiburg Hs. 33.

⁷⁶ Hausner-Schuster, ANB, S. 657: Auch Leibnitz in der Steiermark ist aus slaw. *lipa=Linde zu erklären.

⁷⁷ S. Anm. 71.

⁷⁸ Vgl. etwa MC III, S. 218, Nr. 539: 1107-c. 1120 wird der Hof Razvanje mit einer Eigenkirche genannt (curtis et ecclesiam Razwei), s. a. Kap. Betnava.

⁷⁹ Eine Parallele dazu findet sich bei der Dotation der 983 genannten Lambertkirche von Pörschach unter dem Ulrichsberg in Kärnten. Auch hier ging ein Teil der Dos an die spätere Pfarrkirche St. Michael am Zollfeld verloren s. Svetina, Verehrung, S. 232–237.

⁸⁰ Štih, Von der Urgeschichte, S. 75.

⁸¹ MC III, S. 193, Nr. 496.

⁸² Chronicon Eberspergense, 13.

⁸³ 1002 erwirbt Brixen Königsgut in Regensburg (D. H. II. Nr. 27), das u. a. ein Lanzo besitzt. Dieser könnte allenfalls ab 1004/11 über das Brixner Bled nach Krain gekommen und schließlich Vasall des Markgrafen geworden sein. Im Index SUB II finden sich 6 Belegstellen für den Namen Lanzo vor dem Jahre 1000.

⁸⁴ D. H. IV. Nr. 432.

in Wirklichkeit die Stellvertreter, denen der Patriarch zusammen mit dem Dienstlehen Krainburg die Markgrafenwürde verlieh“. Ein solcher Stellvertreter des Markgrafen in Krain („Landgraf“) war höchstwahrscheinlich um 1100 der Askuiner Starchand II.⁸⁵, der Bruder des Gurker Erbvogtes Werian und Onkel der Edelfreien von Pux.⁸⁶ Stane Adam vertrat 2002 anlässlich einer Ausstellung über die Ortenburger die Ansicht, dass Lipnica und ein Teil von Bohinj Besitz der Askuiner gewesen sei, den Meinhard I. von Ortenburg durch seine Ehe mit einer Tochter Starchands I., der ebenfalls Gurker Erbvogt war, um 1102 als Dos, Mitgift oder Erbe erlangt habe.⁸⁷ Da, wie schon oben ausgeführt wurde, die Ortenburger als Erbauer der Lambertkirche von Lancovo ausscheiden, ist es nicht unwahrscheinlich, dass diese Kirche von den Askuinern errichtet wurde. Als *terminus ante quem* kann dann das Jahr 1102 angesehen werden. Wenn die Askuiner vor 1102 tatsächlich das Plateau von Waldenberg und einen Teil von Bohinj besessen haben, könnte das auch der Beginn der legendenhaften Erinnerung an die hl. Hemma und ihren Gatten Wilhelm in Bohinj (Wochein) sein, wenn diese heute auch erst späteren Kolonisten aus Kärnten zugeschrieben wird.⁸⁸ Dann hätten die Askuiner nicht nur die Erinnerung an ihre Blutsverwandte, die Gräfin Hemma von Friesach-Zeltschach, nach Gorenjska gebracht, sondern auch die Verehrung des hl. Lambert, des Schutzheiligen ihres Gatten Wilhelm II. Auf die Verbindung des Lambertkultes in Lancovo mit Kärnten scheint sogar noch eine um 1515 in Kärnten angefertigte Lambertstatue aus der genannten Kirche hinzuweisen.⁸⁹ Gewissheit über das Alter der Lambertkirche von Lancovo könnten allerdings nur archäologische Grabungen auf dem dortigen Kirhhügel bringen.

Zabreznica

Im Urbar der Herrschaft Radovljica/Radmannsdorf aus dem Jahre 1579 werden auch Zehentrechte der genannten Herrschaft in Zabreznica (ASL. S. 56 A3) ausgewiesen: *Zehennndt zu Säbreßniz ... Leonhard Stoyan, S. Lamprechts Kirchen zu Sabresniz unterthan 1 Hub*. Unmittelbar darauf folgt die Angabe: *Nabrego Jherney Pernätsch sannct Lamprechts Kirchen Zu Lannzaw vndtertan*.⁹⁰ Sofern sich der Schreiber des Urbars nicht geirrt hat, scheint es sich um je eine Lambertkirche zu Zabreznica und zu Lancovo zu handeln. In Zabreznica gibt es heute keine Kirche, wohl aber oberhalb von Zabreznica die schon 1372 und noch 1631 und 1668 genannte,⁹¹ später verfallene und erst in jüngster Zeit wieder errichtete Filialkirche Sv. Lovrenc nad Zabreznico. Die genannte Kirche des hl. Lorenz ist nach den Aufzeichnungen des landesfürstlichen Vizedomantes in Kranj von 1584 eine der 23 Filialkirchen

⁸⁵ Štih, Von der Urgeschichte, S. 76–77.

⁸⁶ Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, S. 238.

⁸⁷ Adam, Zakaj razstava, S. 1.

⁸⁸ Till, Hema Krška, S. 184–186.

⁸⁹ Höfler-Štefanac, Arhitektura in kiparstvo, S. 54.

⁹⁰ KLA HA Bleiburg Hs. 33, ohne Blatt- oder Seitennummerierung.

⁹¹ Lavrič, Vizitacije, S. 143.

der Pfarrkirche von Radovljica; eine weitere Kirche gibt es 1584 in Zabreznica nicht.⁹² Da jedoch bei der Neuanlage von Urbarien häufig schon aus Gründen der Rechtssicherheit wesentlich ältere Angaben wörtlich übernommen wurden, kann es sein, dass der genannte Bauer zwar noch immer zehentpflichtig, die Lambertkirche aber bereits bei den Türkeneinfällen Ende des 15. Jahrhunderts untergegangen war. – Der Ort Zabreznica gehört heute zur Pfarre Breznica, zuvor zur Pfarre Radovljica und bis zum Ende des 13. Jahrhunderts zur Mutterkirche in Rodine (Rodein). Das gesamte Gebiet dieser Mutterpfarre weist nicht nur mehrere spätantike Fundstätten, sondern auch Zeugnisse für die mit dem 7. Jahrhundert einsetzende slawische Besiedlung des Raumes auf.⁹³ Zabreznica ist nur 2 Kilometer von der einstigen, schon 1154 genannten „Römerbrücke“ bei Moste und 4 Kilometer von Koroška Bela (*Karner*, d. i. Kärntner *Vellach*) entfernt. Über die Karawanken gab es westlich des Loiblpasses eine Reihe von Saumpfaden, die noch bis ins 19. Jahrhundert häufig begangen wurden. Der Ausbau des Saumweges über den Loibl zur Straße erfolgte auf der Kärntner Seite erst 1575.⁹⁴ Wie auch der Ortsname Koroška Bela, aber auch die im genannten Urbar verwendete Bezeichnung *Kerner Saw* für die Sava Dolinjka erkennen lassen, müssen diese Übergänge, das sind die Saumpfade über den Bärensattel-Medvedjak, den Kočna- und den Rožica (Rosenbach)-Sattel, bis zum Bau der Brücke über die Drau bei Hollenburg vor 1220⁹⁵ und die ständige Betreuung des Loiblweges durch das Kloster Viktring nach 1239⁹⁶ mit dem Loiblweg gleichwertig und schon im Hinblick auf die Besitzungen auswärtiger geistlicher und weltlicher Herren in Krain nach der Schlacht auf dem Lechfeld (955) und die bald darauf beginnende Wiedereingliederung Krains in das *Sacrum Imperium* sehr wichtig gewesen sein. Dass diese Übergänge nicht nur für Bergerfahrere passierbar waren, zeigt etwa der Übergang von französischen Truppen im Jahre 1813 von Jesenice (Abling) nach Suetschach-Sveče mit schwererem Gerät.⁹⁷ Einen Aufstieg von Zabreznica aus scheint es auch über die Zabreška planina vorbei an der spätantiken Befestigung Ajdna⁹⁸ gegeben zu haben. Es fällt auf, dass am Beginn des Aufstieges zum Bärensattel auf der Kärntner Seite in Suetschach-Sveče ebenso eine Kirche des hl. Lambert von Lüttich steht⁹⁹ wie in St. Lambrecht-Semislavče am Übergang über die Drau bei Rosegg (ASl. S. 29 A1). Diesen Übergang benützten im 12. Jahrhundert offenbar sowohl die zu den Askuinern gehörenden Grafen von Sternberg wie auch die Eltern des Patriarchen Ulrich II. von Aquileja, Graf Wolfrat von Treffen und Hemma, eine Puxerin (s. Anhang 1), die bei St. Jakob im Rosental,¹⁰⁰

⁹² Smole, Vicedomski urad, S. 206.

⁹³ Vodopivec, Zgodovina, S. 23.

⁹⁴ Paschinger, Grundzüge, S. 377.

⁹⁵ MC IV/1, S. 109/110, Nr. 1809.

⁹⁶ MC IV/1, S. 270/71, Nr. 2184.

⁹⁷ Jerabek, Die Kämpfe, S. 27.

⁹⁸ Vodopivec, Zgodovina, S. 23 u. ASl. 56 A2.

⁹⁹ 1239 wird bereits ein magister Petrus ecclesiasticus der villa Zwenca genannt: MC IV/1, S. 268, Nr. 2180.

¹⁰⁰ Erschlossen auf Grund der Schenkung einer wohl ererbten Eigenkirche durch Patriarch Ulrich II. s. MC III, S. 431, Nr. 1144.

also am Aufgang zum Rožicasattel und ebenso in Krain Besitz hatten.¹⁰¹ Wolfrat von Treffen erwarb 1142 zum genannten Besitz bei St. Jakob noch Gut im nahen *Fresnach*-Brežnje pri Podgorjah und in *Sowen*, vielleicht einem Ort an der oberen Sava.¹⁰² Aus den oben genannten Gründen ist es nicht unwahrscheinlich, dass es in Zabreznica tatsächlich eine Lambertkirche gegeben hat, die möglicherweise sogar durch einen Askuiner errichtet worden war. Schon im Hinblick auf die Erstarrung der Lambertverehrung um 1200 müsste daher diese verschwundene Lambertkirche vor 1200 errichtet worden sein.

Zalog

Die Kirche Sv. Lambert v Zalogu pri Golniku (ASl. S 83, B2) ist dem Sv. Lambert mučenec, also dem hl. Lambert von Lüttich, geweiht und untersteht schon im 19. Jahrhundert der Pfarrkirche Sv. Andrej v Goričah als Filialkirche.¹⁰³ Das Kirchengebäude ist im Kern mittelalterlich und wurde zuletzt nach 1901 umgebaut. Der Glockenturm stammt aus dem Jahre 1701.¹⁰⁴ Nach Milko Kos wird der Ort *Salog* erstmals 1364 urkundlich erwähnt, die Kirche 1493, und 1499 scheint dieses *Salog* im Register der Pfarrkirche von Naklo (Naklas) auf.¹⁰⁵ Die Pfarre Naklo gehörte ab 1462 zum neu gegründeten Bistum Ljubljana (Laibach). Aus den Visitationsberichten dieses Bistums ist zu entnehmen, dass Bischof Christof Rauber/Ravbar (1488–1536) 1521 die zur Pfarre Naklo gehörige Filialkirche Sv. Lamberta v Zalogu und darin zwei nicht näher beschriebene Altäre geweiht hat. 1631 werden in dieser noch immer zur Pfarre Naklo gehörigen Filialkirche je ein dem hl. Lambert und ein dem hl. Georg geweihter Altar genannt.¹⁰⁶ Gorenjska (Oberkrain) hatte in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts durch Türkeneinfälle schwer zu leiden.¹⁰⁷ 1511 erlitten die Burg Bled und Radovljica und sicherlich auch die Umgebung durch ein Erdbeben schwere Schäden. Die neuerliche Weihe der Kirche im Jahre 1521 war daher wohl nach Behebung der durch die Türken oder allenfalls auch durch das Erdbeben erlittenen Schäden erfolgt. Es ist anzunehmen, dass der 1631 genannte Georgsaltar bereits 1521 diesem Heiligen geweiht worden war, denn der aus einem alten kärntnerisch-krainerischen Rittergeschlecht stammende Bischof hat selbst militärische Aufgebote gegen die Venezianer und in Dolenjska gegen die Türken geführt und daher dürfte er wie die Kaiser Friedrich III. und Maximilian I. diesen Ritterheiligen verehrt haben.¹⁰⁸ Der Altar kann aber auch

¹⁰¹ Grebenc, *Gospodarska ustanovitev*, S. 16 Nr. 10: Im Jahre 1178 schenken die Eltern des Patriarchen Ulrich II. das Praedium Lessou, wahrscheinlich Leskovec nad Višnjo goro, an Stična; zu den Grafen von Heunburg-Sternberg, s. Komac, *Od mejne grofije*, S. 51.

¹⁰² MC III, S. 292, Nr. 749.

¹⁰³ Šilc, *Župnije* S. 315.; www.druzina.si/icd/spletna.stran.nsf/all/.

¹⁰⁴ RSRKD Evidenčna št. 1818.

¹⁰⁵ Kos, *Gradivo za historično topografijo*, S. 749.

¹⁰⁶ Lavrič, *Vizitacije*, S. 140.

¹⁰⁷ Ivanič-Vidic, *Turki in kmečki upori*, S. 54.

¹⁰⁸ Wiesflecker, *Maximilian I.*, S. 431–453.

deshalb dem hl. Georg geweiht worden sein, weil der Heilige damals vom Volk als einer der 14 Nothelfer besonders verehrt wurde.¹⁰⁹ Sollte man den hl. Georg in Zalog erst 1521 dem hl. Lambert an die Seite gestellt haben, dann wäre das wohl ein Zeichen dafür, dass man durch die Anrufung des hl. Lambert allein nicht mehr ausreichende Hilfe bei der Türkenabwehr erwartete. Da das Lambert-Patrozinium der Kirche aber beibehalten wurde, obwohl die Bischöfe von Laibach dem hl. Lambert sonst nirgends eine Kirche geweiht, sondern in Einzelfällen nachweisbar sogar ein bestehendes Lambertpatrozinium durch ein „moderneres“ Patrozinium ersetzt haben,¹¹⁰ ist dies ein indirekter Beweis für das Alter der Lambertkirche von Zalog. Im Gegensatz dazu wurde fast zur gleichen Zeit im kirchlich zum Patriarchat Aquileja gehörenden Würmlach in Kärnten am Fuß des Plöckenpasses, wo die Türken ebenfalls gewütet hatten, das Patrozinium der Lambertkirche nach deren Wiederaufbau auf „Lambert und Georg“ geändert.¹¹¹ Das Lambertpatrozinium der Kirche von Zalog war jedoch nicht nur 1521, sondern auch schon 1493, zur Zeit der ersten urkundlichen Nennung, längst unzeitgemäß.¹¹² Die Kirche muss daher schon lange vor 1493 bestanden haben. Deshalb soll versucht werden, das tatsächliche Alter der Kirche zu erschließen: Zalog liegt am Fuße steil aufsteigender Berge auf einer sanft nach Süden geneigten Ebene. Es handelt sich jedenfalls um Altsiedelland mit zahlreichen Edlingern¹¹³ und hoch gelegenen Kirchen in der Nachbarschaft (Sv. Lovrenc schon 1154 genannt), die bei Feindesgefahr wohl als Wacht- und Signalstationen dienten. Auf dem in der Nähe von Zalog gelegenen steilen Hügel Gradišče nad Bašljem (ASl. 83 u. 84) befand sich in der Spätantike eine Befestigung, in deren Resten u. a. auch Pferdezaumzeug und Sporen aus dem 9. Jahrhundert gefunden worden sind.¹¹⁴ An Zalog vorbei führte im Mittelalter ein wichtiger Weg aus Kärnten vom Loiblpass nach Preddvor und weiter nach Kamnik und bis Celje oder aber auch über Mengeš und Moravče nach Dolenjska. In Predvor (Höflein, *Niuwenhouen*), das 7 km östlich von Zalog liegt (ASl. S. 84, A2), traf der Loiblweg auf einen weiteren wichtigen Weg aus und nach Kärnten, den Weg durch das Kokra(Kanker-)tal zum Seebergsattel/Jeserski vrh. Diese beiden Wege stellten schon im 11. Jahrhundert die Verbindung zwischen den Besitzungen der hl. Hemma von Gurk in Kärnten und in Krain her und auf diesen gelangten später auch ihre Blutsverwandten, die Askuiner, und auch die Bischöfe von Gurk zu ihren von Hemma stammenden Besitzungen in Dolenjska. Wenn es auch schwierig erscheint, eindeutig unserem Zalog zuordenbare frühe urkundliche Nachrichten zu finden, weil es in Gorenjska mehrere Zalog gibt,¹¹⁵ ist nicht zu übersehen, dass die Namen zahlreicher Ortschaften in der Nachbarschaft schon im 12. Jahrhundert genannt werden: Das Kärntner Kloster Viktring hatte 1147 durch

¹⁰⁹ LDM IV Sp. 1274.

¹¹⁰ Lavrič, *Vizitacije*, S. 161: Änderung des Patroziniums St. Lambert auf St. Augustin der Kirche von St. Lambert bei Rosegg-Semislavče pri Rožeku in Kärnten.

¹¹¹ DEHIO Kärnten, S. 275.

¹¹² Zender, *Räume*, S. 33.

¹¹³ Milkowicz, *Die Supanei-Verfassung*, S. 41–52, S. 41–48.

¹¹⁴ Vodopivec, *Zgodovina*, S. 26; Korošec, *Arheološka slika*, S. 27, Nr. 66.

¹¹⁵ Zalog bei Golnik oder Šenčur, bei Cerklje und bei Ljubljana.

eine Schenkung eines Viktringer Mönches Eberhard und eines Andechser Ministerialen, des Meinhard Schabab de Chochoer (Kokra/Kanker), in Preddvor Fuß gefasst¹¹⁶ und 1154 vom Patriarchen von Aquileja die durch ihn vom Bischof Ulrich von Treviso eingetauschten Eigenkirchen Preddvor und Tupalice samt Zubehör und auch Zehentrechte erhalten.¹¹⁷ Der Besitz des Klosters in und um Preddvor wurde um 1154 durch Schenkungen des Grafen Berthold III. von Andechs und der Gräfin Hadwiga von Bogen, aber auch durch den Grafen Meinhard von Schönberg/Schwarzenburg in Preddvor und im nahe gelegenen Breg (*Rain*) vermehrt. Bischof Ulrich von Treviso war der Bruder des genannten Grafen Meinhard. Die Mutter der beiden Brüder war eine Askuinerin¹¹⁸ und daher stammten höchstwahrscheinlich das von Meinhard geschenkte Gut in Preddvor und Breg wie auch die für ihn namengebende Burg Schönberg/Šumberk in Dolenjska (s. Kap. Male Pece) und die beiden Eigenkirchen des Bischofs Ulrich aus dem askuinischen Erbe. Die Schenkung Meinhards an Viktring fand in der Burg Weichselburg/Višnja Gora, die von einem Zweig der Edelfreien von Pux, die auch zu den Askuinern gehörten (s. Anhang 1), errichtet worden war, statt. Die Schenkung der Gräfin Hadwiga, einer Tochter des letzten Markgrafen von Krain aus dem Hause Weimar-Orlamünde, erfolgte durch die Hand des Edelfreien Heinrich I. Pris [von Pux], der wohl ebenso ihr Besitznachbar war wie Graf Meinhard von Schönberg und dessen Bruder Ulrich. Heinrich von Pux war auch gemeinsam mit seinem Bruder Meginhalm und dem oben genannten Grafen Meinhard von Schönberg Zeuge der Schenkung der oben genannten Kirchen durch den Patriarchen an Viktring gewesen.¹¹⁹ Da sich die Andechser Besitzungen überwiegend von Preddvor nach Osten erstreckten und ihren Mittelpunkt in Kamnik (Stein) hatten, ist anzunehmen, dass die Besitzungen der Puxer bzw. ihrer askuinischen Vorfahren nicht nur in Preddvor, sondern vor allem westlich davon lagen. Die Puxer hatten ihren Stammsitz an der Nordgrenze des Herzogtums Kärnten an der Mur unweit des damals schon berühmten Klosters St. Lambrecht und sie hatten auch Besitzungen in Dolenjska (s. Kap. Pristava). Auf dem Wege zwischen diesen Besitzungen hatten sie nachweisbar Stützpunkte am Loibl¹²⁰ und bei Klagenfurt¹²¹ (s. Landkarte Nr. 3). Schon weil Zalog für sie ebenso auf dem Wege zum Loibl lag wie Preddvor, wäre es zumindest möglich, dass auch Zalog zu diesen Stützpunkten der Askuiner gehörte. Mit der von Milko Kos erwähnten Urkunde von 1364 (s. oben) verkauft ein Enderli von Salog eine Hube bei Šenčur (ASL. S. 106 A1) südlich von Preddvor. Erbetener Mitsiegler der Urkunde ist der Adelige Gotfrid von Graednik.¹²² Ein Chonrad de Grednik ist schon 1300 gemeinsam mit einem Ulricus de Zalog Zeuge einer Urkunde, mit der Wulfin

¹¹⁶ MC III, S. 519/20, Nr. 1377.

¹¹⁷ MC III, S. 360/61, Nr. 928; Lit.: Mlinarič, Posest, S. 101–119, 101–106.

¹¹⁸ Hauptmann, Višnjegorski, S. 238.

¹¹⁹ MC III, S. 361, Nr. 928.

¹²⁰ Grebenc, Ustanovitev, S. 14/15, Nr. 8.

¹²¹ MC IV/1, S. 270/71, Nr. 2184: Schenkung des Patronatsrechtes der Kirche Alt-St. Leonhard nördlich des Loibl aus Weichselburger Erbe zufolge MC IV/1, S. 33, Nr. 1597; MC IV/1, S. 60/61, Nr. 1675: Weriand de Hoheneke als Lehensherr in Cetolik, d. i. St. Martin b. Klgtf.

¹²² Gorenjski muzej Kranj, 13640618, L3.

von Gurnitz eine Hube beim genannten Šenčur verkauft.¹²³ Die Gurnitzer wie die mit ihnen verwandten Greifenfelser stammten wie die von Graednik aus Kärnten. Dušan Kos weist für das Jahr 1299 einen Adelshof Zalog bei Šenčur aus.¹²⁴ Die Stammburgen der Gurnitzer und der Greifenfelser standen in Kärnten unweit der schon 1217 als Pfarrkirche genannten Lambertkirche auf dem Radsberg/Radiše. Die Gurnitzer waren dort schon 1142 Besitznachbarn des Grafen Wolfrat von Treffen, der mit der Askuinerin Hemma von Zeltschach verheiratet war.¹²⁵ 1298 verkauft ein Gurnitzer sein Allod in Veliki Gaber bei Stična, also mitten im einstigen Machtbereich der Grafen von Weichselburg, an seinen Lehensmann.¹²⁶ 1273 hat ein ehemaliger Ministeriale der Grafen von Weichselburg bzw. der Edelfreien von Pux, Engelbert von Breitenau,¹²⁷ Besitz am Loibl und in *Breitenau/Zalog* in Dolenjska. Dieser Engelbert stammte höchstwahrscheinlich vom genannten Radsberg in Kärnten, denn dort vertauschte er Viktring 10 Huben.¹²⁸ Der Besitz des erwähnten Engelbert am Loibl stammte wie auch sein Lehen in Breitenau nahezu sicher von den Edelfreien von Pux. 1154 ist ein Gurnitzer Zeuge der Übergabe der Schenkung der Gräfin Hadwig von Bogen an Viktring von Gut etwas östlich von Zalog durch Heinrich Pris [von Pux].¹²⁹ Deshalb können die Gurnitzer ihren Besitz in Šenčur unweit von Zalog wie auch in Veliki Gaber ebenfalls von den Askuiern erworben haben, etwa ursprünglich als freie Gefolgsleute, wenngleich die Gurnitzer später Ministerialen verschiedener führender Adelsgeschlechter waren.¹³⁰ Und daher kann auch jener um 1300 genannte Ulricus de Zalog auf ursprünglich askuinischem Besitz gesessen sein. Auf den einstigen Besitzungen der Andechser und der Bogener im heutigen Slowenien sind jedenfalls keine Lambertkirchen nachweisbar. Ebenso wenig haben mit einer Ausnahme (s. Kap. Rut) die Patriarchen von Aquileja Lambertkirchen errichtet. Die zu den Askuiern gehörenden Puxer werden erstmals 1136 als Grundbesitzer in Dolenjska genannt,¹³¹ verpflichteten sich aber bereits 1132, Zehent von ihren Besitzungen in der Kirchenprovinz des Patriarchen, also jedenfalls südlich der Drau, zu leisten.¹³² Da das *praedium ... Sitik*, das die Puxer um 1136 dem Patriarchen Peregrin I. übergaben (s. Kap. Stična), offensichtlich zuvor schon länger in ihrer Hand gewesen war, hatten sie sicher auch schon 1132 Stützpunkte in Gorenjska. Wie oben erwähnt wurde, kannten die Puxer die Lambertverehrung schon durch die Nähe ihres Stammsitzes zum Stift St. Lambrecht (heute Obersteiermark); sie waren Nachfahren jenes Blutsverwandten der hl. Hemma namens Askuin und damit Erben eines Teiles der einstigen Besitzungen

¹²³ MC VII, S. 8, Nr. 16.

¹²⁴ Kos, Burg, S. 41.

¹²⁵ MC III, S. 292, Nr. 749. Genannt werden comes Wolurad de Ratenstain (Rottenstein unter dem Radsberg) und Bernhardus de Gurnocia.

¹²⁶ Kos, Burg, S. 114.

¹²⁷ Komac, Od mejne grofije, S. 124–125.

¹²⁸ MC V, S. 23–24, Nr. 43.

¹²⁹ MC III, S. 524, Nr. 1377.

¹³⁰ Komac, Od mejne grofije, S. 105 und Anm. 400.

¹³¹ UBKr I, S. 88/89, Nr. 79.

¹³² MC III, S. 255–257, Nr. 641.

ihres Gatten Wilhelm II. Daher ist es auch wahrscheinlich, dass sie zumindest am Beginn ihres Auftretens in Krain die Lambertverehrung Wilhelms II. fortsetzten. Wenn die Puxer und nicht schon ihre Vorfahren die Lambertkirche von Zalog errichtet haben, ist als *terminus ante quem* der Errichtung der Kirche mit einiger Wahrscheinlichkeit das Jahr 1132 anzusehen.

Velesovo

1607 hat Bischof Hren von Ljubljana im Dominikanerinnenkloster Velesovo (Michelstetten) [ASL S. 84, B3], das damals kirchlich noch im Patriarchat Aquileja gelegen war, die profaniert gewesene Klosterkirche und den einzigen Altar zu Ehren der Gottesmutter Maria, der hl. Maria Magdalena und der bisherigen Kirchenpatrone, des hl. Stefan und der hl. Dorothea, geweiht. Unter den zahlreichen in den Altar eingeschlossenen Reliquien werden genannt eine des bisherigen Kirchenpatrons Stephanus und *Reliquiae ... S. Nicolai et Lamberti Episcoporum et S. Benedicti Abbatis Confessoris*.¹³³ Der hl. Nikolaus ist der Patron des 1461 gegründeten Bistums Ljubljana und wurde daher wohl von Bischof Hren beige stellt. Die übrigen Reliquien könnten aus der profanierten Klosterkirche oder auch aus der älteren Pfarrkirche St. Margaretha (Sv. Marjeta na Trati) gestammt haben. Das Kloster Velesovo wurde erst 1238 vom Patriarchen Berthold von Aquileja gegründet. Die erforderliche wirtschaftliche Basis stammte aber von dem Andechser Ministerialen Gerloch von Stein,¹³⁴ dessen Familie in Velesovo (Michelstetten) ihren Stammhof hatte.¹³⁵ Schon 1163 hatte Patriarch Ulrich II. die Übergabe einer Kapelle der hl. Margaretha in *Michilstet* an den Andechser Ministerialen Gerloch I. (von Michelstetten) beurkundet, die offenbar auch Pfarr-Rechte erhielt.¹³⁶ 1511 weihte und entsühnte (*reconciliavit*) Bischof Peurl von Lavant den Chor der Pfarrkirche *S. Margarethe prope Michelstettn* und darin einen Altar. Unter den im Konsekrationsbericht genannten vier Altarreliquien war keine des hl. Lambert.¹³⁷ Die 1163 und 1511 genannte Margarethenkirche ist mit der heutigen Filialkirche Sv. Marjeta na Trati, die der Pfarrkirche von Velesovo untersteht, identisch.¹³⁸ Ein Sohn des 1163 genannten Gerloch, der Andechser Ministeriale *Gerlochus* [II.] *de Stain/Kamnik* verkauft 1207 Gut in Breg bei Velesovo an das in Preddvor begüterte Kloster Viktring.¹³⁹ Gut bei Preddvor besaß 1147/54 auch ein Meinhard Schabab von Kanker/Kokra, der Onkel des oben genannten Gerloch I.. Meinhard vertauschte diesen Besitz dem Kloster Viktring gegen anderen in Kärnten und verkaufte diesem Kloster auch noch sein Gut Waidmannsdorf bei Klagenfurt.¹⁴⁰ Sein Besitz

¹³³ Höfler, Gradivo, S. 63.

¹³⁴ UBKr II, 74–5 zitiert nach: MC IV/1, S. 257, Nr. 2165.

¹³⁵ Kos, Burg, S. 206.

¹³⁶ UBKr I, S. 120–21, Nr. 128.

¹³⁷ Veselski, Die Konsekrationsberichte, S. 46, Nr. 101–102.

¹³⁸ Schon im 19. Jhdt. s. Šilc, Župnije, S. 315.

¹³⁹ MC IV/1, S. 32, Nr. 1596. Genealogische Übersicht bei Komac, Od mejne grofije, S. 104.

¹⁴⁰ MC III, S. 523, Nr. 1377, UBKr. I, S. 108–112, Nr. 113.

in Waidmannsdorf wie auch sein Besitz bei Preddvor war Besitzungen der Askuiner benachbart. (s. Kap. Zalog). Es ist daher nicht unwahrscheinlich, dass die Verehrung des hl. Lambert durch diese Nachbarschaft auch zu Meinhards Verwandten nach Velesovo kam. Wie schon im Kapitel Zalog ausgeführt wurde, trafen in Preddvor der Loiblweg und der Weg über den Seebergpass aufeinander. Velesovo ist kaum 3 km von Preddvor entfernt. Am Wege vom Loibl nach Preddvor stand im 12. Jahrhundert höchstwahrscheinlich schon die Lambertkirche von Zalog und am Beginn des Weges über den Seebergsattel auf der Kärntner Seite in Gösselsdorf-Goselna Vas ebenfalls eine alte Lambertkirche. Die Lambertverehrung in Velesovo kann daher auch unter diesem Einfluss nach Velesovo gekommen sein. Die Vermittlung Viktrings ist aber auszuschließen, denn der hl. Lambert ist kein Zisterzienserheiliger; ebenso wenig ist anzunehmen, dass die Dominikanerinnen oder erst Bischof Hren diese Verehrung nach Velesovo gebracht hätten. Schon durch die Erstarrung des Lambertkultes im 12. Jahrhundert ist eine Übernahme der Lambertverehrung nach 1200 auszuschließen. Am ehesten kam die Lambertverehrung daher über den oben genannten Meinhard Schabab nach Velesovo. Da Gerloch I. die Margarethenkirche erst 1163 erwarb, wäre als *terminus post quem* der Verehrung einer Altarreliquie des hl. Lambert in Velesovo das Jahr 1163 anzusehen, sofern die 1607 genannte Lambertreliquie tatsächlich aus der Kirche Sv. Marjeta na Trati gestammt hat. Ob es in dieser Kirche nur eine Lambertreliquie oder ursprünglich auch einen Lambertaltar gegeben hat, ist nicht beurteilbar.

Ljubljana-Reliquien

Lambertreliquien in Ljubljana (Laibach)

Vom Beginn des 17. Jahrhunderts sind Aufzeichnungen des Laibacher Bischofs Tomaž Hren über die von ihm vorgenommenen Kirch- und Altarweihen erhalten, die auch die jeweils in die Altäre eingeschlossenen Reliquien mit Heiligennamen anführen: Im Jahre 1606 weiht der Bischof die auf älterer Grundlage erbaute Kirche der Karthäuser in Ljubljana (Laibach) und den Altar mit genannten Reliquien, darunter auch solche des hl. Abtes Benedikt und *S. Lamberti Episcopi et Confessoris*.¹⁴¹ 1608 weiht Bischof Hren in Ljubljana das Kloster der neu angesiedelten Kapuziner (im Bereich des heutigen Kongresni Trg) und dabei eine neue Kirche auf den Namen Jesu und der Jungfrau Maria sowie des hl. Johannes Evangelist. Diese wurde an Stelle von zwei offenbar profanierten Kirchen, einer nicht weit entfernten Martinskirche und einer Marienkirche, errichtet. Im Hauptaltar wurden 83 Reliquien eingeschlossen, darunter auch solche des hl. Martin (*Episcopi et Confessoris Patroni*) und der Kirchenfürsten und Bekenner (*Pontificum et Confessorum*) Lambert, Servatius, Nikolaus, Wolfgang sowie Ulrich. Auch Reliquien des hl. Leopold und eines Herzogs Wilhelm werden genannt. Da nur der hl. Martin

¹⁴¹ Höfler, Gradivo, S. 42.

auch als Patronus bezeichnet wird, stammte zumindest seine Reliquie, wenn nicht auch die übrigen genannten, aus der aufgelassenen Martinskirche.¹⁴² Bischof Hren hat in der Kathedrale in Ljubljana eine Krypta errichtet und 1611 in den dortigen Thomasaltar eine große Anzahl von Reliquien eingeschlossen. Von den bei der Kirche der Kapuziner oben angeführten sind nur solche der Heiligen Nikolaus, des Laibacher Bistumspatrons, und des von den Habsburgern verehrten Leopold darunter.¹⁴³ Es kann daher ausgeschlossen werden, dass der genannte Bischof den Lambertkult gefördert hätte. Vielmehr scheint ihm die Bezeichnung Märtyrer für Lambert von Lüttich unpassend erschienen zu sein, sodass er ihn unter den Bekenner einreichte (s. oben). Die Verehrung eines anderen hl. Bischofs und Bekenner Lambert ist in Slowenien wohl ebenso wenig anzunehmen wie für das österreichische Kärnten. Ob und seit wann es in den genannten Kirchen eine besondere Verehrung des hl. Lambert gegeben hat, ist nicht beurteilbar. Anzumerken ist aber doch, dass die Burg von Ljubljana zwischen 1112 und 1125 in der Hand des Vogtes von Aquileja Rudolf von Tarcento aus dem Geschlecht der Edelfreien von Machland war und dass dieser damals auch zwanzig Bauernhöfe bei dieser Burg an das Kapitel von Aquileja schenkte.¹⁴⁴ Die Machländer waren im Lungau Besitznachbarn der Edelfreien von Pux und im Machland (Oberösterreich) haben sie vor 1141 eine Lambertkirche als Eigenkirche errichtet.¹⁴⁵ Die Lambertverehrung in Ljubljana könnte daher vielleicht sogar auf sie zurückgehen.

Šmarna Gora

Nach Jurij Šilc weihte im Jahre 1673 der Laibacher Bischof Josef Graf Rabatta in der Marienwallfahrtskirche na Šmarni gori (*ecclesia B. M. Virginis in Khallenberg*) bei Ljubljana den Hauptaltar und sechs Seitenaltäre. In den dem hl. Nikolaus, dem Patron des Bistums Ljubljana, geweihten Seitenaltar schließt er Reliquien der Heiligen Servatius, Lambert und Malahias ein. Die genannte berühmte Wallfahrtskirche gehört zur Pfarre Vodice nad Ljubljano und steht auf einem aus der Ebene aufragenden Berg mit ausgezeichnete Sicht auf das umliegende Land. 1314 hat der Patriarch Ottobon Robari de Razzi der *capella Beatae Mariae Virginis in monte qui dicitur Cholempersch* wie schon seine Vorgänger den Besuchern der Kapelle einen Ablass gewährt. Obwohl es nach Šilc reichlich Urkunden über Altarweihen und Ablassgewährungen für die genannte Wallfahrtskirche gibt, enthält seine Arbeit außer der Erwähnung der oben genannten Reliquie keinen weiteren Hinweis auf eine Verehrung des hl. Lambert in dieser Kirche.¹⁴⁶ Die Landschaft um die Šmarna gora stand unter dem Einfluss der Burg Smlednik (Flödnig), die nach

¹⁴² Höfler, Gradivo, S. 72–75.

¹⁴³ Höfler, Gradivo, S. 133–134.

¹⁴⁴ Štih, Der bayerische Adel, S. 4, 15, 24, 51.

¹⁴⁵ Die Kirche des hl. Lambert in Mettensdorf als Dotation des Klosters Baumgartenberg s. Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich I, S. 217, Nr. 166.

¹⁴⁶ Šilc, Nadškof, S. 5–16.

Dušan Kos im 12. und 13. in der Hand der Trixner und der Schärffenberger war.¹⁴⁷ Auch Beziehungen zu den Herren von Pux wurden vermutet. Jede Überlegung, ob es in der erwähnten Marienkirche vor 1673 schon eine Lambertverehrung gegeben hat und ob diese allenfalls auf die erwähnten Askuiner zurückzuführen wäre, muss derzeit reine Spekulation bleiben.

Vače

Nach der die Pfarre Vače (ASL. S. 129, B1) betreffenden Eintragung im Steuerregister des landesfürstlichen Vizedomantes für Krain der Jahre 1732–1734 bestand im Ort Vače (Waatsch) neben der Pfarrkirche St. Andreas und der Kaplanei St. Michael auch eine Kirche des hl. Lambert.¹⁴⁸ Die damals schon bestehende Lambertkirche im Ort Šentlambert konnte mit der im Steuerregister genannten Lambertkirche in Vače nicht gemeint sein, denn dieses Register führt die Kirche von Šentlambert an ganz anderer Stelle, und zwar unter den 9 Filialkirchen der Pfarre St. Peter [und Paul] in Zagorje, an.¹⁴⁹ – Der Chronist der Pfarre Vače, Valentin Benedik, kennt in Vače weder eine Lambertkirche noch einen Lambertaltar oder eine andere Form der Lambertverehrung. Nach ihm soll die älteste Kirche in Vače eine kleine Kapelle *na Grmu*, deren Patrozinium er aber nicht anführt, gewesen sein. Die spätere Pfarrkirche St. Andreas soll mehrere Vorgängerbauten gehabt und in Vače soll schon vor 1262 ein von der Mutterpfarre Mengeš (Mannsburg) abhängiges Vikariat bestanden haben. Die oben genannte Kaplanei St. Michael wurde 1473 gestiftet. Außerdem gab es in Vače noch eine den Heiligen Peter und Paul geweihte Kapelle sowie ein der Gottesmutter geweihtes Benefizium. Das Patronat des genannten Vikariates stand bis 1355 dem Patriarchen von Aquileja, danach dem Landesfürsten und ab 1462 den Zisterzienserklöstern Wiener Neustadt und später Stična zu.¹⁵⁰ Urkundlich erwähnt wird Vače erstmals 1296 als Vikariat der Mutterpfarre Mengeš (Mannsburg).¹⁵¹ Diese Pfarre wurde 1462 im Tausch gegen die Pfarre St. Peter in Ljubljana dem Zisterzienserkloster Allerheiligste Dreifaltigkeit in Wiener Neustadt inkorporiert. Im Jahre 1668 verkauft das genannte Kloster die Pfarre Mengeš mit ihren Vikariaten, darunter St. Andreas zu Vače und St. Peter zu Zagorje, mit Urbar und Zehenten an das Zisterzienserkloster Stična.¹⁵² Während der Zugehörigkeit der Pfarre Mengeš zu den genannten Zisterzienserklöstern erwähnt jedenfalls außer dem oben genannten Steuerregister keine weitere Quelle eine Lambertkirche in Vače: So führt ein umfangreicher Bericht des Abtes Mottoch von Stična aus dem Jahre 1667 an die innerösterreichische Regierung in Graz über die dem Kloster

¹⁴⁷ Kos, Burg, S. 272.

¹⁴⁸ Smole, Vicedomski urad, S. 339, RZ 70: „Davčni izkazi v župniji Vače za leta 1732, 1733, 1734. Navedene so cerkve: ... župnijska cerkev sv. Andreja v Vačah, cerkev sv. Lampreta v Vačah, kaplanija sv. Mihaela v Vačah ...”.

¹⁴⁹ Smole, Vicedomski urad, S. 176, RZ 65.

¹⁵⁰ Benedik, Vače.

¹⁵¹ Granda, Vače, S. 123.

¹⁵² Mlinarič, Opatija, S. 583–584.

inkorporierten Pfarren, Vikariate und Fialkirchen im Ort Vače nur die Kirchen St. Andreas und St. Peter auf dem Friedhof bei der Pfarrkirche an.¹⁵³ Im Jahre 1691 wird in einer Aufstellung des Klosters Stična in Vače neben der Kirche St. Andreas noch ein Benefizium St. Michael genannt.¹⁵⁴ – Anhaltspunkte für mittelalterliche Sakralbauten in Vače gibt es heute abgesehen von der Pfarrkirche offenbar nicht. Und selbst diese zeigt nur an der Südseite des Turms ein gemauertes gotisches Fenster, denn die heutige Pfarrkirche wurde erst 1834 nach einem verheerenden Brand und nach Abtragung des Vorgängerbaues errichtet.¹⁵⁵ Wenn Benedik auch keine Lambertverehrung in Vače erwähnt, scheint es diese doch gegeben zu haben: Als 1752 die bisherige Fialkirche der Pfarre Vače, St. Lambert in Šentlambert, zum Vikariat erhoben wurde, wurden gegenseitige Verpflichtungen des Pfarrers von Vače und des Vikars von Šentlambert festgehalten. Der Vikar wurde für seine Person zu einigen gottesdienstlichen Verrichtungen in Vače und zur Organisation einer Prozession zur Pfarrkirche am Tag des Pestpatrons Sv. Rok verpflichtet, der Pfarrer von Vače bzw. sein Kaplan aber dazu, „am Fest des hl. Lambert“ (17. September) und bei anderen Anlässen, bei denen es bisher Gewohnheit war, in einer Prozession zur Lambertkirche von Šentlambert zu gehen, mit einer Prozession zu dieser Lambertkirche zu kommen.¹⁵⁶ Daraus kann man jedenfalls ein weit zurückreichendes Ansehen der bisherigen Fialkirche in Šentlambert bzw. durchaus auch eine besondere Verehrung des hl. Lambert im Bereich der Pfarre Vače ablesen. – Wenn es die gesuchte Lambertkirche in Vače tatsächlich einmal gegeben hat, dann wurde sie mit einiger Wahrscheinlichkeit von den Askuinern, d. h. den Edelfreien von Pux bzw. den Grafen von Weichselburg, errichtet, denn diese haben bis 1209 die zwei Kilometer von Vače entfernte, im 12. Jahrhundert errichtete Burg *Liebekke/Lebek*, heute Ruine Ljubek (ASL. S. 129, B1), von der Gurker Bischofskirche zu Lehen getragen.¹⁵⁷ Die Burg und das bereits in der Hallstattzeit bedeutsame Vače mit dem möglicherweise den Namen gebenden mittelalterlichen Wachturm¹⁵⁸ waren wichtige Stützpunkte für die Askuiner (s. a. Kap. Šentlambert). Das Gebiet um Vače war wohl auch aus der Dotation des von der hl. Hemma († 1045) gegründeten, vor 1072 aufgelösten Frauenklosters in Gurk an die Gurker Bischofskirche gekommen. Dass Gurk, der Patriarch von Aquileja oder die Spanheimer als Lehensträger der Burg Lebek (ab 1228) oder ab 1462 die Zisterzienser die Lambertkirche errichtet hätten, ist jedenfalls auszuschließen (s. Kap. Stična). Eher ist daran zu denken, dass die Zisterzienser das nicht mehr „zeitgemäße“ Patrozinium etwa anlässlich einer Neuweihe nach einer Restaurierung der bisherigen Lambertkirche geändert haben. Das oben angeführte Steuerregister könnte deshalb in Vače eine bis 1462 bestehende Lambertkirche weiterhin ausgewiesen haben. Als wahrscheinlicher

¹⁵³ Mlinarič, Opatija, S. 848.

¹⁵⁴ Mlinarič, Opatija, S. 655.

¹⁵⁵ Benedik, Vače, ohne Seitenangaben.

¹⁵⁶ Mlinarič, Opatija, S. 775: „Župnik ali njegov kaplan je moral za praznik sv. Lamberta (17. septembra) in ob drugih priložnostih, ko je bilo v navadi hoditi v procesiji k cerkvi sv. Lamberta, prihajati s procesijo k novi dušnopastirski postojanki.“

¹⁵⁷ Kos, Burg, S. 228.

¹⁵⁸ Valvasor, Die Ehre, XI. Buch, S. 623–624.

terminus ante quem der Errichtung dieser Kirche wäre dann das Jahr 1209, in dem die Weichselburger im Mannesstamme ausgestorben sind, anzusehen.

Šentlambert

Die Pfarrkirche Sv. Lambert v Šentlambertu (ASL. S. 130, B1) liegt in der Gemeinde Zagorje ob Savi. Die erste urkundliche Erwähnung des nach dem Kirchenheiligen benannten Ortes ist für 1321 (*Sand Lamprech*) nachweisbar, eine weitere (*Sand Lamprecht*) für 1438.¹⁵⁹ Die für den Ort namengebende Kirche wird selbst erst 1526 erstmals genannt.

Weder der Name des Bauherrn der Kirche noch der Zeitpunkt der Errichtung ist überliefert. Die heutige Pfarrkirche wurde im Jahre 1867 in neoromanischem Stil erbaut.¹⁶⁰ Ältere Stilelemente sind nicht erkennbar. Pfarrpatron ist eindeutig der hl. Lambert von Lüttich, denn das Kirchweihfest wird am Sonntag nach dem Fest des hl. Lambert (17. September) gefeiert.¹⁶¹ Die genannte Lambertkirche gehörte als Filialkirche Jahrhunderte lang zum Vikariat Vače, das wiederum der Mutterpfarre Mengeš unterstand, und teilte auch das wechselhafte Schicksal dieser Pfarre bzw. des Vikariats Vače (s. Kap. Vače). So wird z. B. 1667 St. Lambert in Šentlambert als Filialkirche des Vikariats St. Andreas zu Vače angeführt.¹⁶² 1668 kauft die Abtei Stična die Pfarre Mengeš mit all ihren Vikariaten und Filialkirchen.¹⁶³ 1752 wird Sv. Lambert v Šentlambertu ein Vikariat von Vače und 1862 selbständige Pfarre.¹⁶⁴ Bei der Errichtung des Vikariats wurde bestimmt, dass der Pfarrer von Vače am Festtag des hl. Lambert (17. September) und bei anderen Gelegenheiten, bei denen es [bisher] üblich gewesen ist, von Vače aus mit einer Prozession zur genannten Kirche St. Lambert zu gehen, mit einer Prozession zur nunmehrigen Vikariatskirche zu kommen habe.¹⁶⁵ Aus dieser Nachricht ist deutlich erkennbar, dass die Kirche von Šentlambert durch ihr Patrozinium St. Lambert eine offensichtlich weiter zurück reichende besondere Bedeutung hatte. In diesem Zusammenhang ist darauf zu verweisen, dass es ja auch in Vače eine Lambertkirche gegeben haben soll (s. Kap. Vače). – Der Ort Šentlambert (St. Lambert) gehörte wahrscheinlich ursprünglich zur großen Gurker Grundherrschaft, die mit der Burg *Liebekke*/Ljubek-Lebek bei Vače verbunden war,¹⁶⁶ denn das spätere Landgericht Ponovice an der Sava umfasste auch die Katastralgemeinden Vače, Rovišče und Šentlambert. Bereits Ljudomil Hauptmann vermutete, dass das ganze Gebiet zwischen Gamberk (Gallenberg) und Ponovice ursprünglich Besitz der Markgrafen

¹⁵⁹ Kos, Gradivo za historično topografijo, S. 609.

¹⁶⁰ RSRKD, Nr. 2464.

¹⁶¹ Grošelj, Kraji in zaselki.

¹⁶² Mlinarič, Opatija, S. 850.

¹⁶³ Mlinarič, Opatija, S. 833.

¹⁶⁴ Benedik, Vače.

¹⁶⁵ Mlinarič, Opatija, S. 774–775.

¹⁶⁶ Štih, Von der Urgeschichte, S. 78.

von Saunien, d. h. Wilhelms II. und der Askuiner, bzw. der hl. Hemma war.¹⁶⁷ Burg und Herrschaft Lebek waren bis 1209 Lehen der Grafen von Weichselburg von der Gurker Kirche und wurden 1228 an den Kärntner Herzog zu Lehen gegeben.¹⁶⁸ – Nur 2 km in Luftlinie von Šentlambert und 4, 5 km von Ljubek entfernt liegt Tirna (ASl. S. 130, A1/B1), das nach M. Kos mit dem 1154 vom Kärntner Herzog Heinrich V., einem Spanheimer, an den Gurker Bischof Roman I. verkauften *predium Teramperch ... iuxta fluentia Söwe situm* gleichzusetzen ist.¹⁶⁹ Wie Tirna an den Kärntner Herzog gelangt war, ist nicht bekannt. Es besteht aber die Möglichkeit, dass Bischof Roman dieses Gut vom Herzog nur zurückgekauft hat: Vor 1106 soll der in diesem Jahre abgesetzte Gurker Bischof Perhtold von Zeltschach in großem Umfang Gurker Allode verschiedenen Personen zu Lehen überlassen haben, darunter auch in der Mark dem Kärntner Herzog Heinrich III. und einer namentlich nicht genannten Gräfin, nach August Jaksch vielleicht der Gattin des Spanheimers Engelbert I., 80 *villae* und zwei Höfe.¹⁷⁰ Die Gurker Kirche hat sich jedenfalls bald nach 1106 bemüht, verlehnte Güter zurückzukaufen.¹⁷¹ Vielleicht gilt das auch für das 1154 genannte Tirna. Nur angemerkt sei, dass sich die hl. Hemma nach einer um 1170 gefälschten Urkunde u. a. eine *villa Teramperch in Sovnital* bei der Güterschenkung an das von ihr gegründete Frauenkloster in Gurk vorbehalten hat.¹⁷² Dieses *Teramperch* wird heute allerdings nicht mehr mit Tirna¹⁷³, sondern mit Dramlje (ASl. S. 92, A3) östlich von Celje (Cilli) identifiziert.¹⁷⁴ Tirna war 1154 sicher keine Neugründung und es war damals offenbar von mehreren Seiten vom erwähnten umfangreichen Gurker Grundbesitz umgeben. Kaum zu bezweifeln ist, dass sowohl das Gebiet der Gurker Herrschaft Lebek als auch der vom Süden her bis zur Sava bei Litija reichende Allodialbesitz der Grafen von Weichselburg im Kern von der hl. Hemma stammte, den sie von ihrem 1036 ermordeten Gatten, Graf Wilhelm II., geerbt hatte. Wilhelm II. hatte 1016¹⁷⁵ und 1025¹⁷⁶ vom deutschen König auf dem Gebiet des heutigen Slowenien umfangreiches Reichsgut geschenkt bekommen, darunter solches in Posavje und westlich

¹⁶⁷ Hauptmann, Višnjegorski, S. 227: ... leže u trokotu Trojana- Trbovlje-Sava višnjegorski Gallenberg, Bitiče, krčki Ljubek i Hemina Tirna.

¹⁶⁸ Kos, Burg, S. 228; MC I, S. 404, Nr. 520.

¹⁶⁹ MC I, S. 154–155, Nr. 187. Lit.: Kos, Gradivo, S. 636.

¹⁷⁰ MC I, S. 84, Nr. 39. Daneben besteht allerdings die bei Kapla na Kozjaku (s. dort) skizzierte Möglichkeit, dass sich ab 1106 Graf Bernhard von Spanheim auch hier des Erbes der Askuiner nach der hl. Hemma bemächtigt und dieses an seine Verwandten vererbt hat (MC III, S. 202, Nr. 505).

¹⁷¹ MC I, S. 191, S. 248.

¹⁷² MC I, S. 59, Nr. 17.

¹⁷³ Hauptmann, Višnjegorski, S. 227.

¹⁷⁴ Štih, Zgodovinsko, 18.

¹⁷⁵ D. H. II., Nr. 346. Die Schenkung umfasst 30 Königshuben um Kozje na Kozjanskem und alles, was die Krone noch zwischen der Sava und der Savinja und zwischen der Unterkrainger Sotla (ASl. S. 151, B1) und der Mirna besaß. Lit.: Štih, Zgodovinsko, S. 15.

¹⁷⁶ D. Ko. II, Nr. 32. Diese Schenkung umfasst 30 Königshuben zwischen der Koprivnica, der Hudinja und der Voglajna nördlich von Celje und zwischen der Unterkrainger Gurk und der Sava. Lit.: Štih, Zgodovinsko, S. 15.

davon zwischen der Sava und der Krka, d. h. wohl bis zum Ursprung der Krka (ASl. S. 149, A3). Wilhelm II. war einerseits Graf von Zeltschach-Friesach in Kärnten und andererseits Markgraf an der Sann. Die Westgrenze der Mark an der Sann (*marchia Souana*), an deren Spitze Graf Wilhelm II. stand, ist nicht exakt zu bestimmen; dass Wilhelms Besitz aber bis zur Krka reichte, ist nahezu sicher.¹⁷⁷ Der kürzeste Weg aus der Grafschaft Friesach zur oberen Krka führte den Grafen ohne Zweifel über die Karawankenpässe nach Gorenjska und zur Sava bei Litija und weiter nach Stična (s. Kap. Pristava). Wie der spätere Gurker Besitz um Vače bzw. Lebek und der Puxer Besitz in Biteče und Moravče (ASl. S. 108, B3 u. 129, B. 1) annehmen lässt, besaß Wilhelm II. offenbar auch Stützpunkte nördlich der Sava im Raum Lebek-Vače-Litija. Führte die schnellste Verbindung zu Wilhelms Besitzungen in Dolenjska vom Savaübergang bei Litija nach Süden (s. Kap. Pristava), so war die schnellste Verbindung zwischen diesen Besitzungen und den östlicher gelegenen Wilhelms II. eine bei Litija beginnende Fahrt auf der Sava. Ein Beispiel für die Bedeutung der Flussschifffahrt auf der Sava lässt sich sogar aus der späten Karolingerzeit beibringen.¹⁷⁸ Und schon in der Römerzeit gab es offenbar unter Vernek bei Litija an der Sava einen Flusshafen,¹⁷⁹ wie ab dem Mittelalter in Litija. Östlich von Ponovice bzw. Tirna beginnt eine bei Zagorje unterbrochene Durchbruchsschlucht der Sava (ASl. S. 130/131), die bis in die Neuzeit, von Radeč bis Ponovice noch bis ins 19. Jahrhundert, nur auf Schiffen oder zu Fuß bewältigt werden konnte.¹⁸⁰ Die Verbindung zwischen der Überfuhr bei Litija, Vernek, Lebek oder Vače und dem strategisch wichtigen Zagorje, hier werden 1311 Edlinger genannt, die zur Landgrafschaft im Sanntal gehörten,¹⁸¹ war flussaufwärts oder bei jahreszeitlich bedingten Gefahren (Hoch- oder Niedrigwasser, Eisstau) nur über den Höhenrücken, auf dem Šentlambert liegt, möglich. Diese Umgehung der Savaschlucht findet im Mittelalter ihre Parallele in der zeitweiligen Umgehung des Durchbruches der Drau im Drauwald zwischen Brezno und Fala (ASl. S. 39, B1; S. 40, B2).¹⁸² Die Entfernung zwischen Šentlambert und Zagorje beträgt heute auf der Lokalstraße über Podkraj/Kisovec 5 km (ASl. 110, B3). In Strahovlje bei Kisovec wurden mehrerer frühmittelalterliche Gräber ausgegraben, die nach Paola Korošec karantanischen Einfluss zeigen.¹⁸³ Auf dem etwas mehr als 3 km westlich von Šentlambert gelegenen Kirchhügel von Sveta Gora bei Rovišče (ASl. S. 110, A3) stand in der Spätantike ein Kastell¹⁸⁴ mit hervorragender Fernsicht, dem schon im 12. Jahrhundert ein Vorgängerbau der heutigen Wallfahrtskirche

¹⁷⁷ Hauptmann, Višnjegorski, Karte zu S. 232.

¹⁷⁸ Annales Fuldenses, S. 121–122, Continuatio Ratisbonensis zum Jahr 892: Eine Gesandtschaft König Arnulfs „von Kärnten“ fährt auf der Odra südlich Zagreb bis zur Kolpa und anschließend auf der Sava zu den Bulgaren und zurück.

¹⁷⁹ Kos, Burg, S. 292.

¹⁸⁰ Društvo KRT, Čolnišče.

¹⁸¹ MC VIII, S. 17, Nr. 47.

¹⁸² Fresacher, St. Paul, Anhang, Karte Amt St. Lorenzen in der Wüste.

¹⁸³ Korošec, Arheološka slika, S. 76, Nr. 235.

¹⁸⁴ Vodopivec, Zgodovina, S. 23.

folgte.¹⁸⁵ Von Šentlambert aus konnte man leicht am Kastell bzw. der Kirche vorbei sowohl nach Vače und weiter nach Litija wie auch Richtung Norden nach Moravče gelangen. Bei Rovišče hatten die Weichselburger vor 1238 Allodialbesitz.¹⁸⁶ Aus den genannten Gründen ist es recht wahrscheinlich, dass der gesamte Höhenrücken zwischen Vače und Zagorje ob Savi bereits zur Zeit des Markgrafen Wilhelm II. erschlossen war und dass schon er den Landweg über diesen Höhenrücken benützt hat. Daher kann schon Wilhelm II. dem von ihm verehrten hl. Lambert in Šentlambert eine Eigenkirche errichtet haben. Diese kann aber auch durch die Askuiner als Gurker Lehensträger oder als Teilerben der hl. Hemma errichtet worden sein. Für Letzteres spricht die Tatsache, dass der Kärntner Herzog Heinrich V., ein Spanheimer, 1154 das an den Gurker Bischof Roman I. verkaufte *predium Ternberch* treuhändig dem Askuiner Heinrich Bris [von Pux], einem der Mitstifter des Klosters Stična (s. Kap. Pristava), zur Übergabe an den genannten Bischof überlässt und dass die tatsächliche Übergabe durch diesen Heinrich, der vielleicht per Schiff auf der Sava gekommen war, bei Brestanica/*Richenburg* (ASl. S. 154, B1) im Beisein weiterer Askuiner erfolgt.¹⁸⁷ Hier zeigt sich eine auffällige Parallele zur Betrauung des Heinrich Bris mit der Übergabe von einst askuinischem Gut im slowenischen Drautal durch den Grafen Bernhard von Spanheim vor 1147¹⁸⁸ (s. Kap. Kapla na Kozjaku). Deshalb könnte auch im Falle Tirna der Askuiner mit der Verpflichtung zur Übergabe an Gurk daran gehindert worden sein, das nach 1106 an den Grafen Bernhard von Spanheim verlorene und nach Bernhards Tod (1147) an den Kärntner Herzog gelangte Gut wieder zu erwerben. Heinrich Bris kann 1154 allerdings auch nur als ortskundiger Besitznachbar, ob als Allodialherr oder als Gurker Lehensträger, mit der Übergabe betraut worden sein. Dass die Errichtung der Lambertkirche durch die Bischöfe von Gurk als Lehensherren der Herrschaft Lebek erfolgt wäre, ist auszuschließen, da sich gerade in den großen Besitzungen des Bischofs bzw. des Kapitels von Gurk im Südosten des heutigen Slowenien, die von Gurk siedlungsmäßig erschlossen wurden,¹⁸⁹ keine einzige Lambertkirche findet. Auch die Spanheimer, seit 1228 Lehensträger der Herrschaft Lebek, lassen sich sonst nirgends als Stifter einer Lambertkirche nachweisen. Deshalb ist diese Lambertkirche am wahrscheinlichsten durch die Askuiner, z. B. die Edelfreien von Pux, errichtet worden. Weil die von ihnen abstammenden Grafen von Weichselburg um 1209 im Mannesstamm ausgestorben sind,¹⁹⁰ kann als *terminus ante quem* der Errichtung der Kirche von Šentlambert das Jahr 1209 angesehen werden.

¹⁸⁵ Grošelj, Kraji in zaselki. Der Keller des Pfarrhauses zeigt einen romanischen Torbogen.

¹⁸⁶ Grebenc, Ustanovitev, S. 20, Nr. 25.

¹⁸⁷ MC 1, S. 154, Nr. 187.

¹⁸⁸ MC 3, S. 391–392, Nr. 1041.

¹⁸⁹ Dolinar, Die Verehrung, 122.

¹⁹⁰ Štih, Von der Urgeschichte, S. 78.

Dolenjska (Unterkrain)

In Dolenjska gibt es im Umkreis von 5 Kilometern um das Kloster Stična (Sittich) zwei Lambertkirchen, nämlich Sv. Lambert na Pristavi nad Stično im Norden und Sv. Lambert in Male Pece im Südosten des Klosters (ASL. S.149, B1 u. B2). Außerdem sind im Kloster selbst Altarreliquien eines hl. Märtyrers bzw. Bischofs Lambert nachzuweisen. Eine Altarreliquie des hl. Lambert gab es auch in einer Kirche auf dem Berge Kum bei Svibno:

Stična-Pristava

Die heutige Lambertkirche bei Pristava ober Stična wird 1667 unter den Filialkirchen der Pfarre Šentvid bei Stična,¹⁹¹ heute aber als Filialkirche der Pfarre Stična¹⁹² genannt. An der Nordwand des spätgotisch eingewölbten Presbyteriums der Kirche ist die Jahreszahl 1497 erkennbar, die für das Weihedatum der Kirche gehalten wird. Die Pfarre Šentvid wurde 1389 mit all ihren Filialen dem Kloster Stična inkorporiert¹⁹³ und hat schon vor der Gründung des Klosters (1136) als Mutterpfarre bestanden.¹⁹⁴ Nach dem vom heute erkennbaren Iststand ausgehenden bau- bzw. kunstgeschichtlichen Befund soll die Lambertkirche bei Pristava aus dem späten Mittelalter stammen.¹⁹⁵ Es lässt sich aber zeigen, dass die spätgotischen Merkmale des Kirchengebäudes nur das Ergebnis eines Wiederaufbaues sind: Im Jahre 1500 hat Hieronymus, ein Geistlicher des Patriarchats Aquileja, den Patriarchen Dominicus Grimani gebeten, er möge als Ortsordinarius den Besuchern der Kirche des Hl. Lambert, einer Filialkirche der Pfarrkirche von Šentvid pri Stični, unter der Bedingung Ablässe gewähren, dass sie für die Instandsetzung und Erneuerung dieser Kirche und für Dinge, die dort für den Gottesdienst notwendig sind, einen Beitrag leisten. Diesem Ersuchen wurde offensichtlich entsprochen. Als Tage, an denen Ablässe erlangt werden konnten, wurden der Donnerstag nach Weihnachten und der nach Pfingsten, der Namenstag der hl. Barbara und das Fest des Jahrestages der Weihe der Kirche genannt.¹⁹⁶ Das Patroziniumsfest, d. h. das Fest des hl. Lambert, wird nicht erwähnt, könnte jedoch allenfalls mit dem Kirchweihfest identisch sein. Im Jahre 1677 führte Abt Mottoch von Stična eine Visitation der Pfarre Šentvid pri Stični mit ihren zahlreichen Filialkirchen¹⁹⁷ durch. Im Visitationsprotokoll erwähnte der Abt gesondert die Kirchen St. Lambert na Pristavi und St. Lucia v Mišjem Dolu. Von der Kirche des hl. Lambert bei Pristava

¹⁹¹ Mlinarič, Opatija, S. 840.

¹⁹² Župnija Stična.

¹⁹³ Grebenc, Ustanovitev, S. 80, Nr. 265.

¹⁹⁴ Župnija Stična.

¹⁹⁵ Accetto, Stična.

¹⁹⁶ Mlinarič, Opatija, S. 302.

¹⁹⁷ Nach: Mlinarič, Opatija, S. 839–841, gehörten zur Pfarre Šentvid unmittelbar 32 Filialkirchen und zudem 4 Vikariate mit Filialkirchen.

sagt er, dass sie von allen Filialkirchen des Klosters¹⁹⁸ am meisten mit geistlichen Gnaden versehen sei. Dies sei jedoch mit der Zeit in Vergessenheit geraten, weshalb er die Geistlichkeit beauftragt habe, den Gläubigen bekannt zu machen, an welchen Tagen hier Ablass erlangt werden könnten. Besonders verpflichtete der Abt die Geistlichen, in der Kirche St. Lambert am Namenstag der hl. Barbara (4. Dezember) Gottesdienst zu feiern.¹⁹⁹ Die 1677 erfolgte, besondere Betonung der Verehrung der hl. Barbara, deren Namenstag schon um 1500 zu den Ablassstagen zählte (s. oben), bei gleichzeitiger Nichterwähnung des Patroziniumsfestes, zeigt, dass die unzweifelhaft ältere Lambertverehrung längst an Bedeutung verloren hatte. Dafür hoffte der Abt offensichtlich auf Wallfahrer aus den benachbarten, nördlicher gelegenen Bergbaugebieten. Die Lambertkirche bei Pristava muss aber schon vor 1500 eine besondere Bedeutung gehabt haben, da offenbar nur für deren Renovierung, die vermutlich 1497 einigermaßen abgeschlossen war, ein Ablass beantragt und auch erlangt wurde, obwohl zu dieser Zeit sicher viele der Stična unterstehenden Pfarr- und Filialkirchen dringend einer Erneuerung bedurft hätten bzw. erneuert wurden, denn das Kloster Stična selbst und erst recht dessen ungeschützte Umgebung hat während der Türkeneinfälle, besonders 1471, 1475 und 1492, schwere Schäden erlitten.²⁰⁰ – Im Hinblick auf die wieder belebte volkstümliche Viridis-Überlieferung in Stična²⁰¹ könnte die Bedeutung der genannten Kirche durch die Erinnerung an die in Stična begrabene Fürstin Viridis Visconti gegeben gewesen sein, denn die Lambertkirche wurde angeblich auf den Resten einer Burg der Viridis errichtet. Die Reste einer Burg bei Pristava und dass Viridis in Pristava gelebt habe, erwähnen der auf der nahe gelegenen Burg *Wagensberg*/Bogenšperk lebende große Geschichtsschreiber Johann Weikhardt Freiherr von Valvasor in seinem 1689 erschienenen Werk „Die Ehre des Herzogtums Krain“²⁰² und 1719 der gut informierte und ortskundige Pater Paul Puzel oder Pucelj in seiner *Idiographia* genannten Chronik von Stična. Aber weder Valvasor noch Puzel kennen den Namen der Burg. Puzel gibt nur an, dass Viridis „zu oder bei St. Lambert, nämlich einer Filiale der Kirche von St. Veit ..., wo man heute Mauerreste, die schon beinahe zerfallen und dem Erdboden gleichgemacht sind, sieht, den größten Teil ihrer Witwenschaft gelebt habe“ (*potiori ex parte in Carniola, ad Sanctum Lambertum ... utpote filialem Ecclesiam Sancti Viti, medio itineris Sanctum Martinum à Littay, inter et coenobium Siticense sitam, ubi hodiedum rudera, licet iam penè quassata, ac solo aequata visuntur*).²⁰³ Viridis Visconti ist zwischen 1396 und 1404 urkundlich als Wohltäterin der Klöster Stična und Kostanjevica nachweisbar, verstarb 1414 (?) und hatte sich schon 1399 die

¹⁹⁸ 1667 unterstanden dem Kloster nach Mlinarič, Opatija, S. 839 acht Hauptpfarren, 15 Vikariate und 225 Filialkirchen.

¹⁹⁹ Mlinarič, Opatija, S. 592.

²⁰⁰ Mlinarič, Opatija, S. 825 und 978; Vodopivec, Zgodovina, S. 54.

²⁰¹ Gedenktafel in der Kirche und Ausstellung im Kloster (2007) und Viridis-pot als Wanderweg.

²⁰² Valvasor, Die Ehre, VIII. Buch, S. 693 und XI. Buch, S. 531. Valvasor erwähnt das Kloster Stična und zugleich Viridis.

²⁰³ Pucelj, Idiographia, S. 77, zit. nach Mlinarič, Opatija, S. 184 und Anm. 53.

Klosterkirche von Stična als Begräbnisort ausgewählt.²⁰⁴ Sie war die Gattin des 1386 in der Schlacht von Sempach getöteten Herzogs Leopold III. und Mutter Herzog Ernsts des Eisernen.²⁰⁵

Es ist höchst unwahrscheinlich, dass die alternde Fürstin sich bei dem offensichtlich schon bestehenden *Pristava* (d. i. Meierhof), sie selbst wird in der Sage *Gospa s Pristava* genannt, eine Burg errichten ließ, die dann – für eine fürstliche Burg höchst unpassend – Meierhof geheißen hätte. Grebenc betont, dass sich Viridis 1397 in Pristava, das ihre Domäne war, angesiedelt habe.²⁰⁶ Dieser Meierhof und dessen Umgebung waren also landesfürstlicher Besitz. Er gelangte wohl erst 1374 mit dem Erbe nach Graf Albert III. aus der istrianischen Linie der Grafen von Görz an die Habsburger,²⁰⁷ war einst Besitz der Weichselburger²⁰⁸ und offenbar ursprünglich Zubehör jener „Burg“, die wahrscheinlich schon zur Zeit der Viridis längst verfallenen war. Die Fürstin hatte *Pristava* vermutlich als Wohnsitz gewählt, um auf eigenem Besitz in der Nähe des berühmten Klosters Stična zu sein, in dem sie auch begraben sein wollte. Dass die alternde Fürstin sich für ihre täglichen Andachten jedes Mal ins Kloster begeben hätte, ist unwahrscheinlich. Es wird aber weder von obiger Klosterchronik noch von der Volksüberlieferung berichtet, dass Viridis in Pristava eine Kirche oder Kapelle erbaut hätte. Nicht einmal jene Erzählung aus dem 19. Jahrhundert, nach der die Fürstin Viridis gar die Stifterin des lange vor ihrer Zeit errichteten Klosters Stična gewesen sein soll, weiß etwas davon.²⁰⁹ Demnach muss Viridis die genannte Lambertkirche schon vorgefunden haben, was 1995 offenbar auch Jože Mlinarič angenommen hat.²¹⁰ Dass die aus Oberitalien stammende Fürstin dem hl. Lambert von Lüttich, dem in ihrer Heimat offenbar keine einzige Kirche geweiht ist, eine Kirche erbaut hätte, ist auch nach Folgendem auszuschließen: Viridis streckte 1397 dem Kloster 400 Dukaten vor und verfügte, dass für sie täglich beim Katharinenaltar im Kloster eine Messe gelesen werden und außerdem an ihrem Todestage ein festlicher Jahrtag begangen werden solle; vom hl. Lambert ist keine Rede²¹¹ – Wie bereits oben erwähnt, hat der Chronist Pucelj 1719 nicht nur darauf hingewiesen, dass bei der Lambertkirche kaum mehr erkennbare Mauerreste zu sehen seien, sondern auch, dass die Lambertkirche in der Mitte des Weges von der Sava bei Litija nach Stična stehe (s. oben). Diesen Weg hat Boris Golec in einer Arbeit über ehemalige Zollstellen für das 16. und 17. Jahrhundert ausgewiesen.²¹² Auch die Tatsache, dass die Martinskirche von Šmartno südlich Litija (ASL. S. 129 B2) schon lange vor 1389 der

²⁰⁴ Zadnikar, Samostan Stična, S. 26; Mlinarič, Opatija, S. 186.

²⁰⁵ Mlinarič, Opatija, S. 976.

²⁰⁶ Grebenc, Ustanovitev, S. 168.

²⁰⁷ Štih, Studien, S. 38.

²⁰⁸ Komac, Od mejne grofije, S. 127, Landkarte 6 u. S. 162.

²⁰⁹ Gregorič, Cistercijani, S. 21 u. 158.

²¹⁰ Mlinarič, Opatija, S. 713: „Gotska cerkev sv. Lamberta na Pristavi nad Stično, ob kateri je na začetku 14. stoletja prebivala vojvodina Virida“ und S. 976: „... lebte lange Zeit auf dem Gut Pristava in der Nähe der Abtei“.

²¹¹ Mlinarič, Opatija, S. 185.

²¹² Golec, Trgovski promet, S. 81.

Mutterkirche Šentvid bei Stična unterstellt war,²¹³ beweist die Wichtigkeit dieses Weges. Es ist durch umfangreiche Bodenfunde gesichert, dass der Hügel, auf dem heute die Lambertkirche steht, in der Römerzeit und auch noch in der Spätantike besiedelt und auch befestigt war.²¹⁴ Slavko Ciglenceki geht auf Grund der spätantiken Funde beim heutigen Kirchhügel von Sv. Lambert davon aus, dass man diese „Festung ... nur als Kontrollstation einer wichtigen Straße bzw. eines Durchganges verstehen kann.“²¹⁵ Dieser Durchgang führte von Norden über die spätantike Befestigung auf der Sveta Gora (s. Kap. Šentlambert) zum Savaübergang (Überfuhr, Furt?) bei Litija und über Pristava bei Stična zur Römerstraße von *Emona* (Ljubljana) nach *Noviodunum* (Drnovo bei Krško) und auch zu den spätantiken Befestigungen westlich der oberen Krka (Limberk s. ASl. 148, A3 und Korinjjski hrib s. ASl. 168, A1).²¹⁶ – Nach einem Diplom des Königs Konrad II. von 1025 war Wilhelm II., der Gatte der hl. Hemma von Gurk, (Mark-)Graf in einem Raum, der im Westen von den Flüssen Krka und Sava und im Osten von den Flüssen Koprivnica, Hodinje und Ogvanje begrenzt wurde. Der König schenkte dem Grafen umfangreichen Besitz in seiner Grafschaft, den er sich selbst aussuchen konnte.²¹⁷ Wilhelm II. war gleichzeitig in Kärnten Graf von Friesach-Zeltschach und es ist daher sehr naheliegend, dass er aus diesem Raum seine Gefolgsleute und auch Kolonisten in seine Grafschaft bzw. Mark brachte. Demnach war es schon für Wilhelm II. wichtig, aus Kärnten auf kürzestem Wege auch bis an den Oberlauf der Krka zu kommen, wozu er mit hoher Wahrscheinlichkeit die alten römischen Verkehrswege und daher auch die oben genannte Verkehrsverbindung über Pristava benutzte. Vielleicht hat daher bereits Wilhelm II. auf den Resten der römischen Befestigung bei Pristava einen Stützpunkt (Turmburg?) und, da er ziemlich sicher ein besonderer Lambertverehrer war,²¹⁸ auch eine Lambertkirche errichten lassen. Diese Annahme kann auch dadurch gestützt werden, dass in seiner Grafschaft Friesach bei Gurk, im Trixner Tal auf dem Besitz seiner Gattin, der hl. Hemma, aber auch auf seinem einstigen Besitz um Vitanje in Skomarje je eine Lambertkirche an strategisch wichtiger Stelle zu finden ist. Es ist *opinio communis* der Historiker, dass die hl. Hemma nach dem frühen Tod ihrer gemeinsamen Kinder und der Ermordung Wilhelms II. im Jahre 1036 die umfangreichen Ländereien ihres Gatten erbte und den Großteil ihres riesigen Vermögens dem von ihr errichteten Nonnenkloster Gurk schenkte.²¹⁹ Ein Teil ging jedoch an ihre Blutsverwandten, die sogen. Askuiner.²²⁰ Von diesen stammten auch die Edelfreien von Pux, die ihre Stammburg Pux am Nordrand der Grafschaft Friesach an der oberen Mur hatten, ab. – 1136 beurkundet Patriarch Peregrin I., dass er *praedium quondam in loco, qui vulgo Sitik appellatus est*, also ein Landgut, für die Gründung eines Klosters

²¹³ Mlinarič, Opatija, S. 180.

²¹⁴ Vodopivec, Zgodovina, S. 21 u. 23; Semrov, Die Fundmünzen, S. 226–237 Nr. 106.

²¹⁵ Ciglenceki, Langobardische Präsenz, S. 268.

²¹⁶ Ciglenceki, Slavko: Poznoantično obdobje.

²¹⁷ D. Ko II, Nr. 32.

²¹⁸ Svetina, Verehrung, S. 241.

²¹⁹ Eine kritische Position bezieht neuerdings Sacherer: Die Stiftungsurkunde, S. 95–118.

²²⁰ Štih, Von der Urgeschichte, S. 61–62.

in Stična mit umfangreichem Zubehör von den Edlen Dietrich, Meinhalb und Heinrich [von Pux] gegen kleineren und weniger wertvollen Besitz der Pfarrkirche Šentvid bei Stična eingetauscht habe.²²¹ – Die Edelfreien von Pux/Puchs sind schon 1132 als Grundbesitzer in Krain nachweisbar.²²² Dušan Kos nimmt an, dass sie ihre in Luftlinie rd. 10 km südöstlich von Stična gelegene Burg Šumberk/*Schönberg* (ASl. S.150, A3) schon vor 1141 erbaut hätten.²²³ Nach ihr nennt sich jedenfalls schon 1154 der Gatte einer Tante der Puxer Brüder,²²⁴ Graf Meinhard von Schönberg-Schwarzenburg in Istrien.²²⁵ Die Burg war wohl die Mitgift seiner Frau. Schon vor 1145 hatten zwei der Puxer Brüder auch Besitz an der oberen Krka.²²⁶ Daher führte auch der kürzeste Weg der Puxer aus Kärnten zu ihren Besitzungen um Stična und ihren noch südlicher gelegenen Besitzungen vom Savaübergang bei Litija über die heutige Lambertkirche bei Pristava. 1152 nennt sich der Puxer Meinhalb erstmals nach der Burg *Weichselburg*/Višnja Gora. 1136 und 1140 wird er nur mit der allgemeinen Herkunftsbezeichnung „aus Krain“ (1136: *Meginhalmus de Chreine*) als Urkundszeuge angeführt.²²⁷ Die Burg Višnja Gora wurde jedenfalls später errichtet als die Burg Šumberk.²²⁸ Schon auf Grund der Länge des Weges von den Puxer Besitzungen nördlich von Litija (s. Kap. Vače) bis zur Burg Šumberk ist es sehr wahrscheinlich, dass die Puxer vor 1136 nicht nur Landbesitz in Stična, sondern in der Nähe auch einen befestigten Stützpunkt gehabt haben. Dafür bot sich der heutige Kirchhügel von St. Lambert an. Diesen Besitz hatten sie dann höchstwahrscheinlich wie Stična von ihren askuinischen Vorfahren geerbt und der stammte dann, wie oben erwähnt wurde, wieder von der hl. Hemma als Erbin ihres Gatten Wilhelm II. Wenn diese Burg (?) bei Pristava die für sie wichtige Nord-Süd-Verbindung sicherte, kann sie sogar die älteste Befestigung der Askuiner südlich des Sava-Überganges bei Litija gewesen sein. Dann dürfte die Befestigung bei Pristava erst durch die Errichtung der Burg Weichselburg/Višnja Gora und das Vordringen der Weichselburger bis zur Kolpa in der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts²²⁹ sowie durch die Errichtung weiterer, südlicher gelegener Burgen wie Mehovo/Meichau ihre Bedeutung verloren haben und schließlich verfallen sein. Sogar der Name wurde vergessen; nur die Kirche und der Meierhof blieben bestehen. Die Weichselburger sicherten übrigens später auch den östlicher gelegenen Übergang von Litija nach Veliki Gaber und weiter Richtung Trebnje durch die um 1200 errichtete Burg Lihtenberk beim späteren Bogenšperk (Wagensberg).²³⁰ – Für die Existenz eines befestigten Stützpunktes der Askuiner auf dem heutigen Kirchhügel bei Pristava vor der Errichtung der Burg Weichselburg/Višnja Gora (1152 genannt)

²²¹ UBKr I, S. 88/89, Nr. 79. Lit.: Mlinarič, Opatija, S. 47–48, 57.

²²² MC III, S. 255–257, Nr. 641.

²²³ Kos, Burg, S. 287.

²²⁴ Hauptmann, Višnjegorski, S 238.

²²⁵ MC III, S. 520, Nr. 1377.

²²⁶ UBKr I, S. 99, Nr. 97.

²²⁷ MC III, S. 269, Nr. 673; UBStNeu OB 1, S. 4, verunechtet; UBKr. I, S. 92, Nr. 87.

²²⁸ Kos, Burg, S. 287.

²²⁹ Komac, Od mejne grofije, S. 124.

²³⁰ Kos, Burg, S. 229.

spricht auch die Tatsache, dass die Puxer bis 1136 nicht nur Stična und das nahe gelegene Vinograd besessen hatten und Vögte der Kirche Šentvid waren,²³¹ sondern auch, dass sie ihr Gut Stična der Kirche von Aquileja unter der Bedingung überließen, dass hier ein Kloster gegründet wird.²³² Die Puxer Brüder vermehrten bereits 1145 gemeinsam mit dem Patriarchen die zu geringe Ausstattung des Klosters durch mehrere Güterschenkungen.²³³ Und 1152, 1169, 1177 sowie 1178 stifteten Puxer und ihre Verwandten weitere Güter an das Kloster Stična.²³⁴ Es ist daher sehr wahrscheinlich, dass die Puxer dem neuen Kloster schon ab dessen Gründung und vor der Errichtung der Burg Weichselburg die liturgische Memoria für ihre Familie übertragen wollten. Für die von den Puxern abstammenden Grafen von Weichselburg ist es urkundlich nachweisbar, dass sie in Stična ihre Familiengrablege hatten.²³⁵ – Hatten die Puxer auf dem heutigen Kirchhügel bei Pristava tatsächlich schon vor 1136 zumindest einen Turm und in Pristava einen Meierhof, gab es daneben mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit auch eine Eigenkirche. Dass diese gerade dem hl. Lambert geweiht wurde, spricht für deren Errichtung durch die Askuiner, am wahrscheinlichsten durch die bei der Gründung des Klosters Stična genannten Brüder von Pux, da diese aus einem Gebiet mit Lambertverehrung stammten und wie erwähnt, als Askuiner mit der hl. Hemma verwandt waren und diese beerbt hatten. Wenn die Askuiner tatsächlich die Verehrung des hl. Lambert als „Landwart (Hüter des Landes)“ in den Raum Stična gebracht haben, stellt sich allerdings die Frage, wieso im südlichen Teil von Dolenjska und in der Bela Krajina, die in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts vor allem von den Puxern bzw. Weichselburgern erobert wurden,²³⁶ keine Lambertkirchen mehr zu finden sind. Dafür ist sicherlich einerseits der Einfluss der Zisterzienser von Stična maßgebend, denn der hl. Lambert war kein Zisterzienserheiliger, und andererseits war der hl. Lambert ein Heiliger der Defensive („Landwart“); das Verschieben der Reichsgrenze bis zur Kolpa erforderte aber einen offensiven Schutzheiligen, der im hl. Georg, der gerade zum Schutzherrn der Kreuzfahrer und Ritter²³⁷ geworden war, gefunden wurde. Es ist daher sicher kein Zufall, dass Graf Albert von Weichselburg vor 1194 im Kloster Stična ausgerechnet dem hl. Georg (*miles et martyr*) einen Altar errichten lässt und dotiert, der vom Gurker Bischof Dietrich geweiht wird.²³⁸ Wenn die Askuiner tatsächlich vor der Errichtung der Burg Višnja Gora den Kirchhügel bei Pristava als Stützpunkt genutzt haben, wofür archäologische Befunde sehr erwünscht wären, kann als *terminus ante quem* der Errichtung der Lambertkirche bei Pristava mit einiger Wahrscheinlichkeit das Jahr 1136 (Abschluss der Gründung des Klosters Stična) angenommen werden.

²³¹ UBStNeu SI 1, S. 3: ... per manum Dieterici eiusdem ecclesiae [sancti Viti] advocati ...

²³² UBKr. I, S. 89, Nr. 79; UBStNeu SI 1, 1., S. 1–3: ... petentibus isdem viris ...

²³³ UBKr I, S. 99, Nr. 97; UBStNeu SI 2, 1., S. 1–2.

²³⁴ Grebenc, Ustanovitev, S. 13, Nr. 5, S. 15 Nr. 8 u. 9, S. 16, Nr. 10.

²³⁵ Grebenc, Ustanovitev, S. 18/19, Nr. 19.

²³⁶ Komac, Od mejne grofije, S. 124.

²³⁷ LDM IV, Sp. 1274.

²³⁸ MC III, S. 534, Nr. 1396; Lit.: Grebenc, Ustanovitev, S. 22, Nr. 14.

Stična-Altarreliquien

Die Lambertverehrung scheint selbst im Kloster Stična (Sittich) einen gewissen Stellenwert gehabt haben, obwohl der Lütticher Bischof und Märtyrer nicht zu den Zisterzienserheiligen zählt. Im genannten Kloster gibt es und gab es mit größter Wahrscheinlichkeit auch im Mittelalter weder einen dem hl. Lambert geweihten Altar noch eine ihm geweihte Kapelle.²³⁹ Jože Grebenc berichtet aber über die Bergung einer Schachtel aus Blei anlässlich der Wiederbesiedlung des Klosters im Jahre 1898 aus dem verfallenen Altar des hl. Bernhard. Die Schachtel war verschnürt und mit Siegeln des Abtes Kovačič (1734–1764) versehen. In dieser Schachtel befanden sich Reliquien und eine Pergamenturkunde. Diese Urkunde berichtet über die Weihe eines Altars zu Ehren des hl. Bernhard am 11. Mai 1769 und die Hinterlegung „alter“ und „neuerer“ Reliquien, die namentlich angeführten Heiligen zugeordnet werden, in diesen. Ein hl. Lambert scheint einmal bei den alten Reliquien als Märtyrer und einmal unter den neueren als Bischof auf. Die alten Reliquien sollen schon aus dem 1181 geweihten Kreuzaltar stammen.²⁴⁰ Im Verski muzej im Kloster Stična wird aber auch eine kostbar geschmückte, tropfenförmige Platte (Teil eines Reliquiars?), vermutlich aus dem 18. Jahrhundert, ausgestellt, auf der 14 Reliquienpartikel jeweils mit einem Schriftband angebracht sind (s. Abb. 3).

Abbildung 3: Schautafel mit Reliquien aus dem Slovenski verski muzej in Stična mit Reliquie S. Lamberti eps. (Aufn. d. Verf.).

²³⁹ Grebenc, Ustanovitev, S. 43, 45, 56, 184.

²⁴⁰ Grebenc, S. 208.

Gleich unter dem Schriftband *S. Benedicti* folgt eines mit der Aufschrift *S. Lamberti ep. [iscopi]*. Der Großteil der Heiligennamen auf dieser Platte stimmt mit dem Verzeichnis aus dem oben genannten Reliquienkästchen aus dem Bernhardaltar nicht überein. Da die Platte schon auf Grund der kostbaren Fassung der Reliquien aus Stična stammen dürfte, müsste es im Kloster vor der Aufhebung durch Kaiser Joseph II. (1784) zwei Altäre mit Lambertreliquien gegeben haben. Nach dem oben Gesagten lassen sich in Stična drei Lambertreliquien verschiedenen Alters und mit verschiedener Bezeichnung feststellen: Die Lambertreliquie aus dem 1181 geweihten Kreuzaltar stammt vom Märtyrer Lambert, womit nur Lambert von Lüttich gemeint sein kann. Die zwei von einem hl. Bischof Lambert stammenden Partikel beziehen sich mit großer Wahrscheinlichkeit auch auf ihn. Wenn in den 1181 geweihten Kreuzaltar neben Reliquien von vier Aposteln, von Johannes dem Täufer und dem Erzmärtyrer Stephanus auch Reliquien der Märtyrer Lambert und Veit eingeschlossen wurden, so wurde bei der Auswahl nahezu sicher sowohl auf die Mutterpfarre St. Veit wie auch auf eine zumindest in der Nähe bestehende Lambertverehrung Rücksicht genommen. Die Grafen von Weichselburg, ein Zweig der Puxer (s. Anhang 1), waren nachweisbar ab 1177 Vögte des Klosters²⁴¹ und wurden als (Mit-)Stifter des Klosters auch in diesem begraben, wie die letzte Weichselburgerin, die Markgräfin Sophie, ausdrücklich betont.²⁴² Die Reliquie des Märtyrers Lambert aus dem Kreuzaltar kann daher auf die schon im Kapitel Pristava angedeutete Lambertverehrung der Weichselburger bzw. Puxer im Raum Stična hinweisen. Die „jüngeren“ Reliquien des hl. Bischofs Lambert können aus einer der dem Kloster unterstellten und wahrscheinlich in der Zeit der Türkeneinfälle profanierten, später wieder dem hl. Lambert geweihten Kirchen (Sv. Lambert nad Pristavo, Male Pece, vielleicht auch Ilova Gora) ins Kloster gelangt sein. Wie die Nachrichten von 1500 und von 1667 über die Bemühung, die hl. Barbara in der Lambertkirche von Pristava verehren zu lassen,²⁴³ zeigt, war die Lambertverehrung im Kloster Stična spätestens ab dem Ende des Mittelalters in Stična kein Anliegen mehr. Die genannten Reliquien müssten daher älter sein.

Male Pece

Die dem hl. Bischofs Lambert geweihte Kirche in Male Pece (1667: *Khlein Steindorff*), 5 km südöstlich von Stična (ASl. S. 149, B2), wird erstmals 1643 urkundlich erwähnt. Der heutige Bauzustand wird in das zweite Viertel des 17. Jahrhunderts datiert.²⁴⁴ 1667 ist die Kirche ebenso wie noch heute und wohl schon seit ihrer Errichtung eine Filialkirche der schon vor 1136 bestehenden Pfarrkirche von Šentvid pri Stični (St. Veit bei Sittich).²⁴⁵ Wer die Kirche errichtet hat, ist

²⁴¹ UBKr. I, S. 150–151, Nr. 173a.

²⁴² Grebenc, S. 18, Nr. 19.

²⁴³ S. Kap. Pristava und Anm. 196 u. 199.

²⁴⁴ RSRKD, evidenčna št. 2494.

²⁴⁵ Mlinarič, Opatija, S. 840. Pfarre Šentvid: www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/D3

unbekannt. Patriarch Peregrin I. von Aquileja schenkte um 1145 dem Kloster Stična bei obigem Šentvid vier *villae*, darunter zwei mit dem Namen *Steindorf*, die mit Velike und Male Pece identifiziert werden.²⁴⁶ Das Kloster Stična hat auch noch 1505 Besitz in Male und Velike Pece.²⁴⁷ Die Lambertkirche von Male Pece steht in einer Senke unter der Siedlung, neben dem Weg nach Velike Pece. Die Lage der genannten Kirche ist gänzlich ungeschützt. Sie weist im Gegensatz zur erstmals 1642 genannten Marienkirche von Velike Pece²⁴⁸ keinerlei mittelalterliche Stilelemente auf. Es sieht im Hinblick auf das Alter von Lambertpatrozinien so aus, als wäre die Kirche nach den Zerstörungen der Türkeneinfälle aufgegeben und erst im 17. Jahrhundert, möglicherweise sogar an anderer Stelle, mit dem alten Patrozinium wieder errichtet worden. — Wie schon mehrfach ausgeführt wurde (s. Kap. Pristava), hat Patriarch Peregrin I. das *praedium ... in loco, qui vulgo Sitik appellatus est*, um 1136 von den Edelfreien Heinrich, Dietrich und Meinhard [von Pux] für die Errichtung eines Klosters erworben. In der Nachbarschaft von Stična lagen umfangreiche Besitzungen der späteren, von Meinhard von Pux abstammenden Grafen von Weichselburg und anderer Puxer, die alle zu den Askuinern gerechnet werden (s. Anhang 1). 1145 haben die Puxer Brüder dem Kloster auch mehrere ihrer Güter an der Krka übergeben.²⁴⁹ Auf dem Wege von Stična zur oberen Krka stand auch die vor 1141 von den Askuinern errichtete Burg Šumberk (Schönberg).²⁵⁰ Einen Teil ihres Besitzes um Stična scheinen die Weichselburger oder ihre askuinischen Besitzvorgänger auch an Ministerialen und freie Gefolgsleute verleht oder als Entlohnung für geleistete Dienste verschenkt zu haben. So erwarb das Kloster Stična vor 1250 Gut von einem ehemaligen Ministerialen der Weichselburger im rund 4 km von Male Pece entfernten Veliki Gaber (*Hagenbuch*).²⁵¹ Und in eben diesem Ort besaßen bis 1298 die Herren von Gurnitz, die offenbar als Gefolgsleute der Askuiner nach Krain gekommen waren, ein Allod.²⁵² Die Gurnitzer waren schon 1142 am Radsberg in Kärnten Besitznachbarn des mit einer Askuinerin verheirateten Grafen Wolfrat von Treffen.²⁵³ Radsberg-Radiše hat eine dem hl. Lambert geweihte Kirche. Es ist, wie schon mehrfach erwähnt wurde, *opinio communis* der Historiker, dass zumindest der Kern der Weichselburger Besitzungen in Dolenjska auf das Erbe nach der hl. Hemma, die auch in Dolenjska reich begütert gewesen ist, zurückgeht.²⁵⁴ — Male und Velike Pece benachbart ist das Dorf Artiža vas. Dieses wird mit jenem *Hartwigisdorf* gleichgesetzt,²⁵⁵ das

86844CB676D558AC12572030034F9B3?OpenDocument

²⁴⁶ UBKr. I, S. 99, Nr. 97. Lit.: Grebenc, Ustanovitev, S. 12, Nr. 4; Kos, Gradivo I, S. 422.

²⁴⁷ Grebenc, Ustanovitev, S. 108, Nr. 145, 146.

²⁴⁸ RSRKD, evidenčna št. 2501: "... prvotno gotska cerkev".

²⁴⁹ UBStNeu I SI 2, S. 2, Nr. 1: Ozipdorff iuxta fluvium Gurcae ... III mansi iuxta fluvium Gurgke; zur Lokalisierung s. Grebenc, Ustanovitev, S. 12, Nr. 4.

²⁵⁰ Kos, Burg, S. 287.

²⁵¹ Grebenc, Ustanovitev, S. 22, Nr. 2.

²⁵² Kos, Burg, S. 114.

²⁵³ MC III, S. 292 u. 294, Nr. 749: Wolfrat de Ratenstein (Treffen) ... Bernhardus de Gurnocia als Zeugen der Dotation des Klosters Viktring (s. Anhang 1).

²⁵⁴ Dopsch, Geschichte Salzburgs I/2, S. 230; Štih, Von der Urgeschichte, S. 78.

²⁵⁵ Grebenc, Ustanovitev, S. 16/17, Nr. 12.

1190 ein Poppo de Albecke dem Kloster Stična teils verkauft und teils geschenkt hat.²⁵⁶ Es könnte sich um ein Lehen des Bistums Gurk gehandelt haben, da das Rechtsgeschäft vom Gurker Bischof Dietrich, dem Bruder des genannten Poppo, beurkundet wurde. Auch dieser Gurker Besitz stammte dann mit hoher Wahrscheinlichkeit aus der Dotation des einstigen Gurker Frauenklosters durch die hl. Hemma.²⁵⁷ Nach Meinung von August Jaksch besaßen aber die Albecker auch Güter aus dem Erbe einer Askuinerin, das offenbar von der hl. Hemma stammte.²⁵⁸ Wie dem auch sei, das *predium Hartwigisdorf* war sicher ursprünglich Besitz der hl. Hemma. Der Ortsname könnte sogar an Hemmas um 1036 umgekommenen Sohn Hartwig erinnern, wenn auch der Name Hartwig im hohen Mittelalter sehr verbreitet war.²⁵⁹ Ein Hartwig wird auch unter den Zeugen eines später gefälschten Tauschvertrages der hl. Hemma († 1045) mit dem Salzburger Erzbischof Balduin genannt.²⁶⁰ – Nur angemerkt sei, dass die hl. Hemma nach einer in den Jahren 1170/71 gefälschten Urkunde von ihren Gütern in *Sounital*, die sie an das Frauenkloster Gurk in Kärnten schenkte, vier *villae* ausnahm, darunter auch ein *Steindorf*,²⁶¹ das allerdings heute mit Kameno nördlich von Šentjur (östlich von Celje) identifiziert wird.²⁶² Südlich von Stična hatten allerdings um die Zeit der Gründung des Klosters Stična auch die Spanheimer Besitz, denn der Kärntner Herzog Heinrich V. und sein Bruder Hermann vertauschten dem Kloster Stična zwischen 1144 und 1161 32 Huben in der Ebene beim Kloster (*in planitie iuxta monasterium Sittich*).²⁶³ Wie die Spanheimer diesen erworben haben, ist unbekannt. Bekannt ist allerdings der 1106 beginnende Angriff des einflussreichen Grafen Bernhard von Spanheim auf die Askuiner, der ihre Macht in Kärnten und Krain brach. Daher könnte sogar der Besitz der Spanheimer in der Ebene bei Stična bis zum Beginn des 12. Jahrhunderts den Askuiern gehört haben. Möglicherweise haben die Puxer sogar um 1136 ihren Besitz in Stična und vielleicht auch den um *Steindorf* vor 1145 dem Patriarchen von Aquileja überlassen, um ihn vor dem Zugriff der Spanheimer zu retten. Eine unklare mündliche Überlieferung im Kloster könnte so gedeutet werden.²⁶⁴ Es ist jedenfalls auffällig, dass Patriarch Peregrin bei der Beurkundung der Klostergründung (1136) denen, die es wagen sollten, den eben geschenkten Klosterbesitz anzugreifen, mehrfach Exkommunikation und ewige Verdammnis androht. Und auffällig ist es auch, dass Graf Bernhard von Spanheim zwar 1140 bei der Gründung des Klosters Gornji Grad als Zeuge auftritt,²⁶⁵ nicht jedoch in den Urkunden des Patriarchen von 1136 und 1145 für das Kloster Stična (s. Kap. Pristava); ebenso wenig andere Kärntner Spanheimer, obwohl sie wie erwähnt Besitz-

²⁵⁶ MC I, S. 260, Nr. 349.

²⁵⁷ MC I, S. 258, Nr. 348.

²⁵⁸ MC I, S. 158, Nr. 197, Anmerkungen.

²⁵⁹ Štih, *Der bayerische Adel*, S. 46.

²⁶⁰ MC I, S. 57, Nr. 16.

²⁶¹ MC I, S. 59, Nr. 17.

²⁶² Štih, *Zgodovinsko*, S. 18.

²⁶³ Grebenc, *Ustanovitev*, S. 15, Nr. 8 lit. n.

²⁶⁴ Grebenc, *Ustanovitev*, S. 209.

²⁶⁵ UBStNeu OB 1 1., S. 1–3.

nachbarn des Klosters waren. Die Spanheimer gehören erst Mitte des 13. Jahrhunderts zu den Wohltätern Stičnas.²⁶⁶ Vor 1169 schenkt zwar ein Bernhard gemeinsam mit seiner Gattin Ivitta sein Allod in *Altendorff* an Stična. Aber bereits Grebenc ist sich nicht sicher, ob der Schenker tatsächlich Graf Bernhard gewesen sei, denn dessen Gattin hieß Kunigunde.²⁶⁷ Es kann sich vielmehr um den 1147–1154 bei Schenkungen an Viktring in Gorenjska als Zeuge genannten *Bernhard/Weriand de Gurnozia* gehandelt haben.²⁶⁸ Die beiden 1145 genannten *villae Steindorf* scheinen ursprünglich die zwei benachbarten Teile eines gleichnamigen, vor 1145 zerteilten Hofes gewesen zu sein, wie sowohl die ursprüngliche Bedeutung des Grundwortes *-dorf*²⁶⁹ des einstigen deutschsprachigen Ortsnamens als auch die heutige slowenische Bezeichnung Male und Velike Pece vermuten lassen. Gab es hier ursprünglich einen größeren Hof im Besitz eines Adligen, so ist auch die Existenz einer Eigenkirche als Zubehör dieses Hofes zu erwarten. – Dass die Gegend von Male Pece und Veliki Gaber bzw. Artiža Vas schon im Frühmittelalter besiedelt war, lassen archäologische Funde beim Bau der Autobahn in den Jahren 2002 und 2003 annehmen: 3,5 km östlich der Lambertkirche von Male Pece wurden zwischen Zagorica bei Veliki Gaber und Bič Reste einer römischerzeitlichen, spätantiken, frühmittelalterlichen (altslawischen) und mittelalterlichen Siedlung gefunden.²⁷⁰ Zwischen dem Fundort und Male Pece führte eine Römerstraße nach Südosten. Es ist wahrscheinlich, dass diese noch im 12. Jahrhundert, also auch von den Askuinern, auf ihrem Wege zur oberen Krka (Krainger Gurk), weiter benutzt wurde. Rund 4,5 km südlich von Male Pece stand die schon oben erwähnte Burg, heute Ruine Šumberk (ASL 150 A 3) der Askuiner. Schon durch die räumliche Nähe von Male und Velike Pece zu Šumberk ist zu vermuten, dass die Askuiner nicht nur die genannte Burg, sondern auch den Hof *Steindorf* mit einer dem hl. Lambert von Lüttich geweihten Eigenkirche errichtet haben. Vielleicht war der Hof sogar ursprünglich Pertinenz der Burg. Auffällig ist jedenfalls, dass auf dem Wege der Askuiner von ihrer Burg Lebek bis zu ihrer Burg Šumberk fast in einer Linie vier Orte mit Lambertverehrung feststellbar sind, d. h. Vače, Pristava nad Stično, Stična selbst und Male Pece. – Während es Lambertkirchen mit Bezug zur hl. Hemma bzw. den Askuinern gibt,²⁷¹ lässt sich weder für die Patriarchen von Aquileja, noch für die Zisterzienser nachweisen, dass sie die Verehrung des hl. Lambert besonders gepflegt und daher Lambertkirchen errichtet hätten. Demnach müsste der Patriarch die beiden 1145 an das Kloster Stična geschenkten *Steindorf* bereits mit einer Lambertkirche erworben haben. Wieso wird diese dann in der Urkunde von 1145 nicht genannt? Patriarch Peregrin und auch die Puxer hatten dem Kloster Grundbesitz zur Verbesserung der wirtschaftlichen Lage geschenkt. Es lag aber 1145 sicher nicht in der Absicht des Patriarchen, dem Kloster auch

²⁶⁶ UBKr I, S. 89, Nr. 79 und S. 99, Nr. 97. Lit.: Grebenc, Ustanovitev, S. 27, Nr. 37.

²⁶⁷ Grebenc, Ustanovitev, S. 14, Nr. 8 und S. 203.

²⁶⁸ MC III, S. 522 u. 524, Nr. 1377 II u. VIII.

²⁶⁹ Schützeichel, Althochdeutsches Wörterbuch, S. 32.

²⁷⁰ Predovnik, Intenzivni.

²⁷¹ Svetina, Verehrung, S. 237.

Eigenkirchen zu schenken. Erst 1274 inkorporierte ein Patriarch von Aquileja dem Kloster Stična die Pfarre Št. Peter v Savinjski dolini und 1389 die Mutterpfarre Šentvid, allerdings mit allen Filialkirchen.²⁷² Es ist daher naheliegend, dass der Patriarch die Eigenkirche von Male Pece 1145 selbst in der Hand behielt und sie der Mutterpfarre Šentvid unterstellte. Aus den oben genannten Gründen ist als *terminus ante quem* der Errichtung der ersten Lambertkirche von Male Pece mit einiger Wahrscheinlichkeit das Jahr 1145 anzusehen.

Kum

Auf dem 1231 m hohen Berg Kum (ASL 131; B1) bei Svibno (Schärffenberg) gab es auf dem höchsten Punkt, wo heute ein Sendeturm steht, bis 1961 die Kirche Sv. Jošt (St. Jodok) und in geringer Entfernung auf 1219 m Seehöhe die Kirche Sv. Ana, die noch heute besteht.²⁷³ Diese gehört heute als Filialkirche zur Pfarre Dobovec. – Wie aus einem Pontifikalprotokoll des Bischofs Tomaž Hren von Ljubljana hervorgeht, waren die beiden Kirchen auf dem Berge Kum 1603 durch Blitzschläge schwer beschädigt, wieder aufgebaut und 1609 von ihm entsühnt bzw. neu geweiht worden. In der Kirche St. Agnes hatte er zuvor den Hauptaltar geöffnet und darin ein kleines altes, aber unversehrtes Gefäß mit Reliquien gefunden, das mit dem Siegel des Bischofs Christoph Rauber/Ravbar (1494-1536) versehen war. Unter den in diesem Reliquiar vorgefundenen Reliquien befanden sich auch solche der heiligen Bischöfe und Bekenner Martin, Wolfgang und Lambert. Die Kirchen St. Jodok und St. Agnes waren damals Filialen der Pfarrkirche *S. Crucis in Schärffenberg/Svibno*. Nach Angabe des Bischofs Hren gab es in Krain keinen älteren Wallfahrtsort (*concursum peregrinorum, quo alias in Carniola non est antiquior ullus*).²⁷⁴ Die Kirchen auf dem Berge Kum sollen schon im 15. Jahrhundert großen Zulauf von Pilgern gehabt haben. J. W. Valvasor berichtet zu 1688 von 50.000 Pilgern am Tag des hl. Bartholomäus; diese kamen auch aus den Nachbarländern. Die Kirche Sv. Neža ist noch heute Ziel von Wallfahrten.²⁷⁵ Der Berg Kum hat eine dominierende Stellung in der Landschaft und wird daher auch „Triglav von Zasavje“ genannt. Schon auf Grund der seine Umgebung überragenden Lage des Wallfahrtsortes wäre es möglich, dass dort zur Zeit der insbesondere Dolenjska schwer verheerenden Türkeneinfälle des 15. und 16. Jahrhunderts auch der hl. Lambert um Beistand angerufen wurde. Das würde damit übereinstimmen, dass der oben genannte Bischof Rauber in Zalog bei Golnik 1521 eine Lambertkirche geweiht hat (s. Kap. Zalog). In den Visitationsprotokollen des Bistums Ljubljana des 17. Jahrhunderts sind mehrere Visitationen (1631, 1668) der beiden Filialkirchen auf dem Berge Kum und der Pfarrkirche von Svibno verzeichnet; diese Eintragungen enthalten jedoch keinerlei weitere Hinweise auf eine Lambertverehrung in den

²⁷² Grebenc, Ustanovitev, S. 36, Nr. 67 und S. 80, Nr. 265.

²⁷³ Petrič, Franci: Slovenske božje poti, Ljubljana 2008, S. 221.

²⁷⁴ Höfler, Gradivo, S. 98-100.

²⁷⁵ Petrič: Podružnična; www.kam.si/romarske_cerkev/kum.html

genannten Kirchen.²⁷⁶— Nach Dušan Kos war der Raum um Laško (Tüffer) und Svibno, die Burg wurde vor 1169 errichtet, Erbe der Askuiner nach der hl. Hemma. Svibno scheint im 12. Jahrhundert in der Hand der Puxer gewesen zu sein. Vor 1169 heiratete ein vielleicht aus Kärnten oder Rheinfranken stammender Konrad, der erste bekannte Schärffenberger, eine Askuinerin. Dadurch kamen die Namen Leopold und Wilhelm in die Familie der Schärffenberger.²⁷⁷ Auch Heinz Dopsch hält offenbar die Abstammung der Schärffenberger von den Edelfreien von Pux für möglich.²⁷⁸ Konrad von Schärffenberg wird 1169 in einer Urkunde des Patriarchen Ulrich II. neben mehreren Puxern als Wohltäter des Klosters Stična genannt.²⁷⁹ Sofern die von Bischof Rauber in den Altar eingeschlossenen Reliquien von ihm auf dem Berge Kum vorgefunden worden sind, gab es dort eine wesentlich ältere Verehrung des hl. Lambert, die durch die Puxer oder die Ehe des genannten Konrad in den Raum Svibno gekommen sein kann. Die Schärffenberger hatten auch enge Beziehungen zu den Grafen von Heunburg, die zur Verwandtschaft der Askuiner gerechnet werden und ober deren einstiger Stammburg in Kärnten eine romanische Lambertkirche steht.²⁸⁰ 1293 kämpfte und fiel der Schärffenberger Wilhelm II. in der Schlacht am Wallersberg in Kärnten als Mitstreiter des Grafen Ulrich von Heunburg.²⁸¹ Trotzdem kann über den Umfang und den Beginn der einstigen Lambertverehrung im Raum Svibno nur spekuliert werden.

(Spodnja Štajerska (Slowenische Steiermark, Untersteiermark))

Skomarje

In dieser Region gibt es heute nur eine Lambertkirche in Skomarje (ASl. S. 65, B3) unweit von Slovenske Konjice (Gonobitz). Zudem hat es je eine Lambertreliquie in der ehemaligen Filialkirche und nunmehrigen Pfarrkirche Sv. Katarina in Spodnja Kapla na Kozjaku (ASl. S. 15, A3) sowie in der zur Pfarrkirche in Hoče (Kötsch) gehörigen Marienkapelle von Betnava (ASl. S. 42, A3) gegeben. Die genannten Kirchen gehören heute alle zum Erzbistum Maribor (Marburg). Die dem sv. Lambert Ardenski škof in mučenec, d. i. dem hl. Bischof und Märtyrer Lambert von Lüttich, geweihte Pfarrkirche Sv. Lambert in Skomarje (Skommern), Gemeinde Zreče (Retschach),²⁸² unweit von Slovenske Konjice gehörte zum Zeitpunkt der ersten Nennung der Kirche (s. unten) als Filiale zum Vikariat Vitanje (Weitenstein) der Mutterpfarre St. Martin bei Slovenj Gradec (Windischgraz) und mit diesem

²⁷⁶ Lavrič, Vizitacije, S. 175.

²⁷⁷ D. Kos, Burg, S. 276-279.

²⁷⁸ Dopsch, Stifterfamilie, S. 121.

²⁷⁹ Grebenc, Ustanovitev, S. 14, Nr. 8.

²⁸⁰ DEHIO Kärnten, S. 275.

²⁸¹ MC VI, S. 164, Nr. 250.

²⁸² Družina, št. 29, letnik 2008.

zum Archidiakonat Unterkärnten des Patriarchats Aquileja.²⁸³ Skomarje gehörte noch 1782 zur Pfarre Vitanje. Die Vogtei des Vikariats Vitanje und damit auch der Filialkirche in Skomarje übte die Gurker Herrschaft Vitanje aus.²⁸⁴ Das nur wenige Kilometer von Skomarje entfernte Slovenske Konjice gehörte bereits zum Archidiakonat Saunien des Patriarchats. Die Ostgrenze des Archidiakonats Unterkärnten deckte sich noch im 12. Jahrhundert mit der Ostgrenze der Kärntner Grafschaft Jaun.²⁸⁵ Die heutige Kirche von Skomarje zeigt deutlich mehrere Baustufen; so wurde ein spätgotisches Presbyterium an ein älteres, rechteckiges Kirchenschiff angebaut. Weitere bauliche Veränderungen erfolgten im 17., 18. und 19. Jahrhundert.²⁸⁶ – Die erste direkte, auf uns gekommene urkundliche Nennung der Kirche Sv. Lambert in Skomarje stammt aus dem Jahre 1389,²⁸⁷ die erste indirekte Nennung wird mit 1313 angegeben: In diesem Jahr beurkundet der Adelige *Friedrich von Chu^engsperch* (Kunšperk, Königsberg an der Sotla) den Verkauf von 4 Huben an den Abt von Gornji grad (Oberburg). Als Zeugen werden u. a. *Herr Pabe von Sand Lamperth*, *Herr Gottschalch* und nochmals *Herr Gotschalch von Sand Lamprech* (sic!) genannt.²⁸⁸ Diese 1313 nach *St. Lamprecht* (Skomarje) benannten drei Urkundszeugen waren offensichtlich Standesgenossen des Friedrich von Kunšperk und vermutlich wie er Gurker Lehensträger. Kunšperk zählte 1251 zu den fünf Hauptlehen des Bistums Gurk.²⁸⁹ Skomarje gehörte schon lange vor 1313 zur Gurker Herrschaft Vitanje (Weitenstein), die ebenso wie die Herrschaft Lušperk (Luchsberg) südlich von Skomarje (ASl. S. 65, B3) bis 1783 Gurker Besitz blieb.²⁹⁰ Das Bistum Gurk in Kärnten hatte den Besitz um Vitanje nach der Aufhebung des von der hl. Hemma von Gurk errichteten Frauenklosters in Gurk (vor 1072) erhalten. Hemma hatte ihn von ihrem 1036 ermordeten Gatten Wilhelm II. geerbt, dem Sohn des Grafen Wilhelm I.,²⁹¹ der diesen Besitz von Kaiser Otto II. geschenkt bekommen hatte.²⁹² Er reichte nach Hans Pirchegger vom Berg Planinka nördlich von Sl. Konjice (1391 m, ASl. S. 65, A1) bis zur Höhe der Berge Brezen (Wresnitz) und Stenica (sö. v. Vitanje).²⁹³ Der Besitz des Gurker Bischofs in Skomarje ist erstmals 1404 im ersten erhaltenen Urbar der Gurker Bischöfe unter dessen umfangreichen Besitzungen in der Gegend von Vitanje verzeichnet.²⁹⁴ Dieser Besitz geht, wie oben erwähnt wurde, zweifelsfrei auf die hl. Hemma († 1045) zurück. Mittelpunkt der Verwaltung dieses Gurker Besitzes war Vitanje.²⁹⁵ – Wer die Kir-

²⁸³ MC VI, S. 227, Nr. 328; MC VIII, S. 198, Nr. 683. Lit.: Pirchegger, Erläuterungen, S. 136, Zi. 312.

²⁸⁴ Straka, Verwaltungsgrenzen S. 288-289.

²⁸⁵ Pirchegger, Erläuterungen, S. 187-189.

²⁸⁶ RSRKD, evidenčna št. 3362.

²⁸⁷ Blaznik, Slovenska Štajerska, S. 286.

²⁸⁸ Regesten des Herzogtums Steiermark, S. 158, Nr. 581.

²⁸⁹ Kos, Burg, S. 49.

²⁹⁰ Wadl, Das wirtschaftliche Erbe, S. 57-58.

²⁹¹ Štih, Zgodovinsko, S. 16.

²⁹² D. O. II., Nr. 235.

²⁹³ Pirchegger, Herrschaften, S. 5; ders., Untersteiermark, Karte im Anhang.

²⁹⁴ Wiessner, Gurker Urbare, S. 260-261.

²⁹⁵ s. Anm. 290.

che in Skomarje errichtet hat ist ebenso unbekannt wie ihr Errichtungszeitpunkt. Für die Bestimmung des Alters der ersten, dem hl. Lambert geweihten Kirche von Skomarje ist wiederum die Berücksichtigung der Lage der Kirche hilfreich: Durch Vitanje und südlich an Skomarje vorbei führte schon in der Römerzeit eine wichtige Straße von Virunum Richtung Ptuj (Poetovio, Pettau) bzw. Celje (Celeia, Cilli). Diese Straße war durch das ganze Mittelalter hindurch eine wichtige Verkehrslinie.²⁹⁶ Der heutige Ort Skomarje mit der Lambertkirche liegt relativ geschützt ober dem im Mittelalter durch feindliche Einfälle oft gefährdeten Talboden auf rd. 950 m Seehöhe auf einem sonnigen Südhang mit freiem Blick zu den einstigen Burgen Vitanje und Konjice sowie zur auch in der Spätantike besiedelten Brinjeva Gora²⁹⁷ und über die nach Osten offene Ebene bis zur Donačka Gora (Donatiberg) an der heutigen kroatischen Grenze. Die Lage der Kirche ist wie geschaffen für eine mittelalterliche Wacht- und Signalstation. Skomarje war bis 1147 auch Grenzgebiet, denn bis zu diesem Jahr bildete die Dravinja (Drann) die Ostgrenze der Kärntner Grafschaft Jaun.²⁹⁸ Bedenkt man, dass Kaiser Otto II. das Gebiet um Vitanje schon 980, also nur 25 Jahre nach der Schlacht am Lechfeld mit den Ungarn, an den Grafen Wilhelm I. geschenkt hat, ist unverkennbar, dass diesem hier die Sicherung der Reichsgrenze gegen einen möglichen Ungarneinfall übertragen wurde. Dazu benötigte er Siedler, befestigte Plätze und ein gutes Wacht- und Signalsystem. Im Skomarje nahe gelegenen Brezje pri Zrečah wurde ein größeres Gräberfeld archäologisch erforscht, das Funde aus dem 8. – 11. Jahrhundert ergab²⁹⁹ und Ivan Stopar schließt für die nahe gelegene Kirche von Zgornje Zreče (Oberrotschach) sogar karolingerzeitlichen Ursprung nicht aus.³⁰⁰ Dass Skomarje schon in der Römerzeit besiedelt war, beweisen archäologische Funde.³⁰¹ Es ist daher nicht unwahrscheinlich, dass auch zur Zeit des genannten Wilhelm I. oder zumindest seines Sohnes, des Markgrafen Wilhelm II., dem die Könige Heinrich II. und Konrad II. 1016 bzw. 1025 noch weiter südlich umfangreiches Reichsgut zur Erschließung und Verteidigung geschenkt haben,³⁰² in Skomarje eine Siedlung und eine Signalstation bestand. Die Errichtung einer dem hl. Lambert als „Wächter des Landes“ geweihten Eigenkirche würde gut zu dieser Situation passen. Dazu kommt, dass Graf Wilhelm II., der Gatte der hl. Hemma, mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit ein besonderer Verehrer des hl. Lambert von Lüttich war;³⁰³ möglicherweise war das auch schon sein Vater. Die beiden sind höchstwahrscheinlich zumindest in weiblicher Linie Nachfahren der zur Zeit Arnulfs „von Kärnten“

²⁹⁶ Pirchegger, Herrschaften, S. 10.

²⁹⁷ Ciglencečki, Results and Problems, S. 295. Am Rand der Brinjeva Gora stand nach Kos, Burg, S. 326 auch die Burg Freudenberg.

²⁹⁸ Posch, Besiedlung, S. 43, 53.

²⁹⁹ Korošec, Arheološka slika, S. 18, Nr. 23.

³⁰⁰ Stopar, Karolinška arhitektura, S. 31, 66.

³⁰¹ Zu den archäologischen Denkmälern der Gemeinde Zreče gehört auch ein römischer Grabhügel in Skomarje:

Uradni list Republike Slovenije, št. 86/1998 v. 18. 12. 1998, 4. člen št. 3.1.

³⁰² D. H. II., Nr. 346 u. D. Ko. II., Nr. 32.

³⁰³ Svetina, Verehrung, S. 241.

in Karantanien und dem westlichen Pannonien bedeutsamen Wilhelminer.³⁰⁴ Die Gurker Kirche hat auf ihren auf die Dotation des 1043 von der hl. Hemma gestifteten Frauenklosters in Gurk zurückgehenden und von der Gurker Kirche kolonisierten riesigen Besitzungen im Südosten der heutigen Region Štajerska (d. h. das Gebiet nördlich und östlich von Celje, Kozjansko, Bizeljско) sonst nirgends eine Lambertkirche errichtet, scheidet also als Gründerin der Lambertkirche von Skomarje aus. — Dafür, dass die Lambertkirche von Skomarje nicht erst 1313, sondern zumindest schon im 12. Jahrhundert bestanden hat, gibt es offenbar noch einen bisher nicht beachteten urkundlichen Beweis: Im Jahre 1157 ist ein *Nudungus de sancto Lamberto* Zeuge einer Schenkung einer Gurker Ministerialin an ihren Standesgenossen, den Kleriker Heinrich, von Gut bei Gurk.³⁰⁵ Wenig später schenkt dieser Heinrich das Erworbene an das Gurker Domkapitel. Einer der Zeugen ist ein *Nudungus* und sein Sohn *Lambertus*.³⁰⁶ 1158 bezeugt ein *Nudung*, er wird unter den *liberi* (Freien) angeführt, wiederum eine Gurker Urkunde, und zwar zusammen mit Gurker Ministerialen, darunter einigen aus dem heutigen Slowenien, und ein *Lambertus*.³⁰⁷ 1161 treten ein *Nvduungus* und sein Sohn *Gebehardus* in Gurk gemeinsam mit *Ernestus de Pilstain* sowie *Hermannus de Wolchenburch*³⁰⁸ in einer Urkunde, die Gurker Besitz im heutigen Slowenien betrifft, als Zeugen auf.³⁰⁹ *Nudung* erscheint auch in einer 1196-1200 gefälschten Gurker Urkunde mit der Jahresangabe 1164 unter zahlreichen Zeugen vor einem *Wodelscalculus de Witensteine*.³¹⁰ Dass sich *Nudung* nicht nach der Gurk nahe gelegenen Lambertkirche in Pisweg genannt haben kann, ist offensichtlich, weil schon 1121 der Ortsname Pisweg (*in loco Pisiuuih*) bezeugt ist³¹¹ und diese Kirche schon 1169 als *ecclesia sancti Lamberti martyris Pisiwic*,³¹² also mit Angabe des Ortsnamens, genannt wird. Auch 1191 und 1196 wird ein *Hartwicus de Piswich* in Gurker Urkunden erwähnt.³¹³ Eine Herkunftsbezeichnung nach dem Kloster St. Lambrecht in der Obersteiermark ist wohl ebenfalls auszuschließen,³¹⁴ zumal *Nudung* immer wieder gemeinsam mit Gurker Ministerialen auftritt. *Nudung* trägt einen seltenen, aber aus der Heldensage bekannten Namen. Das Bistum Gurk war bemüht, auch seinen Besitz um Vitanje und Sl. Konjice militärisch durch Burgen (Alt-Weitenstein schon um 1100, Luchsberg, Freudenberg bei Zreče) zu sichern, umso mehr, als es noch im 12. Jahrhundert immer wieder zu Kämpfen mit den Ungarn kam,³¹⁵ und diese

³⁰⁴ Štih, *Zgodovinsko*, S. 16.

³⁰⁵ MC I, S. 161, Nr. 199.

³⁰⁶ MC I, S. 162, Nr. 200.

³⁰⁷ MC I, S. 164, Nr. 201.

³⁰⁸ *Obla Gorica: Gurker Besitz in Dolenjska*.

³⁰⁹ MC I, S. 172, Nr. 216.

³¹⁰ MC I, S. 189, Nr. 243.

³¹¹ MC III, S. 227, Nr. 564.

³¹² MC I, S. 196, Nr. 256.

³¹³ MC I, S. 261, Nr. 350 u. S. 270, Nr. 367.

³¹⁴ Kein Eintrag im Index des UBSt.

³¹⁵ Komac, *Od mejne grofije*, S. 124.

Burgen als Lehen zu vergeben³¹⁶ Zu diesem Verteidigungssystem gehörten mit ziemlicher Sicherheit auch geeignete Signalplätze wie etwa Skomarje. So kann auch der Freie Nudung als Lehensträger des Gurker Bischofs aus dem Gurktal nach Skomarje gekommen sein, wo er sich bei der schon bestehenden Lambertkirche ansiedelte. Der hl. Lambert wurde damals wohl noch als „Landwart“ verehrt, weshalb offenbar Nudung sogar einem Sohn den Namen des Kirchenpatrons gab. Nudungs Beziehungen zum Herkunftsgebiet blieben aber aufrecht. Weil er nach der Lambertkirche und nicht nach der Gegend Skomarje benannt wurde, muss er in deren unmittelbarer Nähe ansässig gewesen und die Kirche weitum und schon lange bekannt gewesen sein. Das Gleiche gilt auch für die Herkunftsbezeichnung der 1313 genannten niederen Adeligen. Da der in Skomarje geborene Volksdichter und Sänger Jurij Vodovnik († 1858) von Skomarje sagt: *Tam je mesto Cokelburg/Tja ne pride nekdar Turk*³¹⁷ (Dort ist der Platz Cokelburg, dorthin kommt der Türke niemals), kann es zu seiner Zeit sogar noch eine Erinnerung an eine vergangene Burg und die besondere strategische Position des Kirhhügels von Skomarje gegeben haben. Als *terminus ante quem* der Errichtung der Kirche von Skomarje ist mit Sicherheit das Jahr 1313, mit einiger Wahrscheinlichkeit aber sogar schon das Jahr 1043, d. i. das Jahr der Ausstattung des von der hl. Hemma gegründeten Frauenklosters Gurk mit den vom Markgrafen Wilhelm II. ererbten Gütern, dessen Besitz 1072 an das Bistum Gurk übergang, anzusehen.

Betnava

Eine Lambertreliquie in Betnava (ASl. S. 42, A3): Im Jahre 1511 weihte der Lavanter Bischof Peurl in Betnava/*Wintenaw* eine Kapelle zu Ehren der seligen Jungfrau Maria und den darin befindlichen Altar zu Ehren der seligen Jungfrau Maria, des Apostels Paulus und des hl. Sebastian. In den Altar wurden Reliquien *S. Lamperti et sancte crucis et unum Agnus dei* eingeschlossen. Auffällig ist, dass hier nur eine Heiligenreliquie, eben die des hl. Lambert, hinterlegt wird. Die genannte Kapelle unterstand der Pfarrkirche St. Georg im nahe gelegenen Hoče (Kötsch).³¹⁸ Nach Ivan Stopar stammt das heutige Schloss Betnava aus dem 16. Jahrhundert, wurde aber offenbar an Stelle eines früheren Bauwerks errichtet.³¹⁹ Der Ort Betnava ist erstmals 1319 als *Wintenu* urkundlich nachweisbar und ab 1378 wird wiederholt ein *Paltram von Wintenaw* erwähnt.³²⁰ 1338 soll in Betnava ein Adelshof bestanden haben.³²¹ Ob die Kapelle 1511 neu errichtet oder nur umgestaltet worden war, lässt sich nicht klären.³²² Betnava ist jedenfalls alter Siedlungsboden: In der

³¹⁶ Kos, Burg, S. 49.

³¹⁷ Karo, Zgodovina Zreč, S. 8; [www.Zgodovina_Zrec_in_razvoj_turizma\[1\].pdf](http://www.Zgodovina_Zrec_in_razvoj_turizma[1].pdf)

³¹⁸ Veselsky, Konsekrationsberichte, S. 48, Nr. 122-123.

³¹⁹ Stopar, Burgen und Schlösser, S. 114-116.

³²⁰ Blaznik, Slovenska Štajerska, S. 41.

³²¹ Kos, Burg, S. 40.

³²² Mlinarič, Betnava, S. 13.

Umgebung des Schlosses wurden zahlreiche römische Funde gemacht³²³ und 985 schenkte König Otto III. über Intervention des Kärntner Herzogs Heinrich dem Grafen Rachwin 15 Königshuben im nur wenige Kilometer vom heutigen Schloss Betnava entfernten Ort *Razuuai*, das ist das heutige Razvanje (Rosswein).³²⁴ Um 1100 hat dann Graf Bernhard von Spanheim dem Kloster St. Paul im Lavanttal den Stadelhof *Razwei* und die befestigte Siedlung Radvanje,³²⁵ offensichtlich Erbe nach seiner Mutter Hadwig,³²⁶ geschenkt. Der genannte Stadelhof soll nach Jože Mlinarič mit dem heutigen Betnava gleichzusetzen sein.³²⁷ Und zwischen 1107 und 1120 vertauschte der Bruder des Grafen Bernhard, Markgraf Engelbert von Istrien, dem Kloster St. Paul seinen ererbten Teil des Hofes und der Kirche *Razwei*.³²⁸ Die Kirche von Razvanje ist heute dem hl. Michael geweiht; sie ist eine Filialkirche der großen, bereits 1146 genannten Mutterpfarre Hoče (Kötsch).³²⁹ Die Fragmente von Flechtwerksteinen an der Hoče benachbarten Marienkirche von Slivnica pri Mariboru³³⁰ lassen erkennen, dass dort schon in der späten Karolingerzeit eine Kirche gestanden hat, die wohl nach 907 von den Ungarn zerstört worden war. Die Entdeckung von frühmittelalterlichen/altslawischen Gräbern an mehreren Orten im Raum Radvanje-Slivnica, so auch in Spodnje Hoče,³³¹ beweist die Besiedlung dieses Gebietes schon im 8. und 9. Jahrhundert. Radvanje, Hoče und Slivnica liegen am Ostrand des Pohorje(Bachern)-Gebirges und zugleich am Westrande einer weiten Ebene, dem Dravsko Polje (Draufeld) und haben daher immer wieder, so noch um 1100³³² und erst recht wieder in der Türkenzeit, durch feindliche Einfälle schwer gelitten. Das dem schon 985 genannten Razvanje benachbarte Radvanje wurde ohne Zweifel bei der Wiedergewinnung des Raumes östlich des Drauwaldes, die von Karantaniern aus erfolgte, nach 970 für das Reich wichtig. Da in Kärnten bis 1100 schon vier Lambertkirchen urkundlich nachweisbar sind,³³³ wäre es eigentlich zu erwarten, dass bei der genannten Wiedergewinnung schon auf Grund der strategischen Lage etwa bei Radvanje oder der vor 1124 errichteten Burg Hompoš (Haus am Bacher)³³⁴ bei Hoče auch dem hl. Lambert als „Landwart“ eine Eigenkirche errichtet worden wäre. Hans Pirchegger vermutete sogar, dass das Gebiet um Maribor (Marburg) bis 1106 unter der Leitung des Gurker Hauptvogtes und Grafen Werigand,³³⁵ eines Askuiners, der 1093 westlich von Maribor 2 Huben an

³²³ Mlinarič, Betnava, S. 11

³²⁴ D.O III.22: quindecim mansos regales in villa Razuuai.

³²⁵ MC III, S. 197, Nr. 500.

³²⁶ Ebner, Traungauer, S. 282.

³²⁷ Mlinarič: Betnava, S. 11.

³²⁸ MC III, S. 218–219, Nr. 539.

³²⁹ Pirchegger, Erläuterungen, S. 138, Nr. 321.

³³⁰ Vorromanische Flechtwerksteine an der Süd- und Ostseite der Kirche außen s. Stelé, Vorromanisches, S. 310 und Anm. 1; Höfler-Štefanac, Arhitektura, S. 37.

³³¹ Vodopivec, Zgodovina, S. 22.

³³² s. Anm. 328: ... loca... crebra hostium irruptione devastata ... fuerant ..

³³³ Svetina, Verehrung, S. 231-242.

³³⁴ Kos, Burg, S. 341.

³³⁵ Pirchegger, Erläuterungen, S. 188.

das Kloster St. Paul schenkt,³³⁶ gestanden hätte. Da Graf Weri[g]and ab 1106 Macht und Besitzungen an Graf Bernhard von Spanheim/Marburg verlor (s. Kap. Kapla na Kozjaku) und keine Anhaltspunkte für eine Lambertverehrung der Spanheimer zu finden sind, wäre als *terminus ante quem* der Übertragung der Lambertverehrung aus Kärnten das Jahr 1106 anzusetzen. Die ungünstige Quellenlage macht allerdings den Beweis derzeit unmöglich.

Kapla na Kozjaku

Für die heutige Pfarrkirche Kapla na Kozjaku in Spodnja Kapla (ASL. S. 15, A3), die der hl. Katharina von Alexandria geweiht ist, lässt sich das einstige Vorhandensein einer Altarreliquie des hl. Lambert nachweisen: Im Jahre 1535 weihte der Seckauer Bischof Renner neben der Pfarrkirche St. Georg *am Rembsneckh* auch deren *filialem eccl. S. Catharine ad Rembsneckh*. In den Hauptaltar der genannten Katharinenkirche wurden neben Reliquien vom hl. Kreuz sowie des Erzmärtyrers Stefan auch Reliquien der Heiligen Laurentius, Lampertus, Nikolaus, Katharina, Margaretha und Ursula mit Gefährten eingeschlossen. Die Weihe der beiden Kirchen war durch die beim Türkeneinfall von 1532 erlittenen Schäden notwendig geworden. Es war üblich, in entweihten Kirchen vorgefundene Altarreliquien bei der neuerlichen Weihe wieder zu verwenden, wie das offenbar auch in Kapla der Fall war.³³⁷ – Die Kirche in Spodnja Kapla (Unter-Kappel) wird erstmals 1372 erwähnt³³⁸ (siehe auch unten). Der heutige Kirchenbau stammt aus dem 19. Jahrhundert, denn die Kirche wurde nach einem Brand im Jahre 1813 wieder aufgebaut, lässt allerdings keinerlei ältere Stilelemente erkennen. Selbst wenn die oben genannte Lambertreliquie aus einem profanierten Altar der Katharinenkirche stammte, ist das allein noch kein Beweis für eine besondere Lambertverehrung in Kapla. Erklärungsbedürftig ist dann allerdings das frühe und noch heute gegebene mehrfache Vorkommen des Vulgar- und Familiennamens *Lampre[c]ht/Lampret/Lampred* im Gebiet von Kapla: Im Urbar des Klosters St. Paul im Lavanttal von 1372 ist unter der Überschrift *Predium sancti Pauli in monte Remmsnik* umfangreicher Besitz des Klosters, der von Walter Fresacher überwiegend in den Katastralgemeinden Zgornja und Spodnja Kapla lokalisiert wurde, ausgewiesen.³³⁹ Dabei wird auch erstmals zur Lagebestimmung von Huben *prope Cappellam* angegeben.³⁴⁰

Ebenda (*ibidem*) hat auch ein *Michel* eine halbe Hube, von der er an Stelle eines *Lampreht* Abgaben leistet.³⁴¹ Das älteste, 1289 angelegte Urbar des Klosters weist die Besitzungen *in Remsnych* getrennt nach solchen unter der Vogtei der Herrschaft Mahrenberg (Radlje) und solchen ohne Vogtei aus. Unter letzteren ist auch

³³⁶ MC III, S. 195, Nr. 498: duos mansos trans silvam apud Celnitz.

³³⁷ Veselsky, Konsekrationsberichte, S. 88-89, Nr. 645, 651-652.

³³⁸ Blaznik, Slovenska Štajerska, S. 193.

³³⁹ Fresacher, St. Paul, S. 276-287, Nrn. 1482-1542.

³⁴⁰ Fresacher, St. Paul, S. 286, Nr. 1539: Jacob am Bidentz ... prope Cappellam.

³⁴¹ Fresacher, St. Paul, S. 286, Nr. 1540.

ein Bauer *Lamprecht* ohne nähere Ortsangabe genannt,³⁴² vielleicht ist er identisch mit jenem *Lamprecht*, der im Urbar von 1372 als Vorbesitzer des obigen Michel genannt wird. Vorbesitzer wurden aus Gründen der Rechtssicherheit oft noch nach Jahrzehnten angeführt. Nach dem Atlas Slovenije von 1992 (Bl. 15, A3) gibt es 2,5 km östlich und 2 km westlich der Kirche Sv. Katarina in Kapla einen Bauern *Lamprecht* und einen *Lamprehtov vrh* sowie einen *Lamprehtov potok*. Der genannte Atlas weist auch südlich von Kapla zu beiden Seiten der Drau noch mehrere Bauern mit dem Vulgarnamen *Lamprecht* aus (ASl. S. 39, A1; 40, A3). — Das Kloster St. Paul im Lavanttal (gegründet 1091) hat um die Mitte des 12. Jahrhunderts aus dem Besitz des Grafen Bernhard von Spanheim und seiner Frau Kunigunde das Gut *Vrezen/Brezna* an der Drau (ASl. S. 39, B1) samt Zubehör erworben. 1184 gehörte zu diesem auch die *ecclesia Vrezen* und der umliegende Drauwald mit den dazu gehörenden Mansen. Wie Otto Lamprecht betont, hatte St. Paul mit Beginn des 13. Jahrhunderts bereits den gesamten Bereich des Remschnikberglandes, also auch Spodnja und Zgornja Kapla, besessen und besiedelt, wobei jedoch nach seiner Meinung die Herkunft des Klostergutes auf dem Nordteil des Remschnik ungeklärt ist.³⁴³ Das Gebiet des heutigen Kapla hat ab 1201 zur Pfarre bei der von St. Paul neu errichteten Kirche Sv. Jurij (St. Georg) am Remšnik gehört. Der neue Pfarrsprengel wurde aus der Mutterpfarre Lavamünd eximiert, die bis dahin bis zum schon 1093 genannten Bach *Črmenica/W^odemunde*, Wudmat (ASl. S. 40, A1) gereicht hatte.³⁴⁴ Wenn auch die bedeutende Siedlungstätigkeit des Klosters am Remšnik unbestreitbar ist, scheint es gerade in dessen Nordteil mit Kapla ursprünglich einen anderen Grundherrn gegeben zu haben: Nach einer St. Pauler Traditionsnotiz hat das Kloster zwischen 1193 und 1220 dem Reimbert von Mureck, der damals die Herrschaften Arnfels und Schmirnberg besaß, 60 Mark und ein Pferd gegeben hat, damit er auf sein *predium in Remsnik* verzichte.³⁴⁵ Otto Lamprecht nimmt an, dass der genannte Besitz dem Wert von mindestens 60 Huben entsprochen hat.³⁴⁶ Dieser Reimbert gehörte der ursprünglich hochfreien Sippe der Trixner an³⁴⁷ die zur Verwandtschaft der hl. Hemma gezählt,³⁴⁸ aber 1147 unter den an die Traungauer, die Markgrafen der späteren Steiermark, vererbten Ministerialen des Grafen Bernhard von Spanheim genannt wird³⁴⁹ 1252 gab die Tochter des genannten, schon verstorbenen Reimbert von Mureck von ihrem Eigen als Schadensgutmachung 9 Feuerstätten bei Schmirnberg an St. Paul.³⁵⁰ Demnach kann auch das von St. Paul beanspruchte *predium in Remsnik* ursprünglich freies ererbtes Eigen gewesen sein, das die Trixner etwa nach dem Angriff des Grafen Bernhard auf die Besitzungen der Askuiner ab 1106 (siehe unten) von ihm zu Lehen nehmen mussten.

³⁴² Fresacher, St. Paul, S. 52, Nr. 501.

³⁴³ Lamprecht, Besitz, S. 336.

³⁴⁴ MC III, S. 590, Nr. 1510.

³⁴⁵ MC III, S. 546, Nr. 1421 VII.

³⁴⁶ Lamprecht, Besitz, S. 336.

³⁴⁷ Jaksch, MC IV/2, Anhang IX.

³⁴⁸ Dopsch, Stifterfamilie, S. 110-111.

³⁴⁹ Ebner, Traungauer, S. 291.

³⁵⁰ MC IV/1, S. 465, Nr. 2586.

Dieses Predium hat schon auf Grund seines Umfanges ziemlich sicher einen Hof als Mittelpunkt gehabt, der durchaus in Spodnja Kapla gestanden sein kann. Die späteren Ortsbezeichnungen Ober- und Unter-Kappel lassen jedenfalls auf einen ursprünglich einheitlichen Güterkomplex schließen. Stimmt diese Annahme, dann ist auch mit der Existenz einer Eigenkirche bei diesem Hof vor 1200 zu rechnen. Dafür, dass es diesen Hof wahrscheinlich in Spodnja Kapla gab, spricht auch die bis 1147 gegebene strategisch bedeutsame Eckposition des Ortes: Der bei Spodnja Kapla entspringende und östlich des Ortes durch den Wurmatgraben nach Süden zur Drau fließende Bach Črmenica bildete die Ostgrenze der ursprünglichen Grafschaft Jaun und damit des Herzogtums Kärnten im Drautal³⁵¹ wie auch noch später die Ostgrenze des Salzburger Archidiakonats Unterkärnten³⁵² Und nur rd. 1 Kilometer nördlich der heutigen Kirche St. Katharina grenzte das Herzogtum Kärnten an die (obere) Karantanische Mark. Vom Nordrand der schüsselartigen, kleinen Hochfläche von Kapla, an diesem verläuft heute die slowenisch-österreichische Grenze, hat man eine hervorragende Sicht nach Norden auf das 400 Meter tiefer gelegene Tal. Durch dieses führt eine alte Verkehrsverbindung von Leibnitz zur ehemaligen Burg Arnfels, bei der St. Paul schon vor 1193-1220 Lehen vergab,³⁵³ und zur Ruine Schmirnberg bei Leutschach. Von Schmirnberg aus konnte man ohne besondere Schwierigkeiten und ohne den entfernteren Radelpass zu benützen, entweder nach Kapla oder entlang des Ožbalski potok zur *via regia* (Königsstraße³⁵⁴ im Drautal gelangen. Nicht nur die Lage, sondern auch der Ortsname Kapla spricht für die Errichtung der ersten Kirche von Kapla jedenfalls vor Übergabe des Gutes am Berge Remsник, also vor 1193, denn von den drei Orten mit dem Namen Kappel im heutigen Kärnten werden zwei bereits im 11. und einer im 12. Jahrhundert erwähnt³⁵⁵ und um 1050 wird auch schon Kappel im Sulmtal westlich von Arnfels urkundlich genannt³⁵⁶ Im Bergland nördlich der Drau zwischen Dravograd (Unterdrauburg) und Brezna gibt es zahlreiche Ferialkirchen und selbst St. Georg am Remsник war ursprünglich nur eine Kapelle, ohne dass die Orte oder die Gegend Kapla genannt worden wären. Dass die Gegend von Kapla nach der einzigen Kapelle weitem benannt wurde, beweist daher auch ihre frühe Errichtung. – Das von Reimbert von Mureck an St. Paul abgetretene, schon mehrfach erwähnte Predium schloss im Süden an alten Besitz der Askuiner im Drautal vor dem Drauwald an, denn das Gebiet von Radlje (Mahrenberg) mit seinem bergigen Hinterland war bis etwa 1106 als *provincia Radelach* Besitz des Gurker Hauptvogtes und Grafen Weri[g] and.³⁵⁷ Der genannte Graf hat sein *predium ad Radelach* und seine dortigen Lehen vor 1139 als Sühne für Verbrechen, gemeint ist der Angriff auf den Salzburger

³⁵¹ Dopsch, Steirischen Otakare, S. 121.

³⁵² Mlinarič, Selnica pri Mariboru, S. 119. Pirchegger, Erläuterungen, S. 185.

³⁵³ MC III, S. 551, Nr. 1426 LIII.

³⁵⁴ MC V, S. 215, Nr. 344. Hinterland war bis etwa 1106 als *provincia Radelach*.

³⁵⁵ Eisenkappel-Železna Kapla – MC III, S. 123, Nr. 296; Kappel an der Drau-Kapla ob Dravi – MC III, S. 421, Nr. 1123; Kappel am Krappfeld – MC III, S. 109, Nr. 258.

³⁵⁶ SUB I, S. 230, Nrn. 11 u. 12: *predium ad Chapellun prope Sulpam*.

³⁵⁷ MC III, S. 331-332, Nr. 848.

Erzbischof Thiemo³⁵⁸ dem Salzburger Erzbischof Konrad übergeben,³⁵⁹ Weriant hatte aber schon zuvor um 1106 durch Angriffe des Grafen Bernhard von Spanheim seinen gesamten übrigen Besitz von Radlje bis Brezna ebenso wie auch Slovenj Gradec an diesen verloren.³⁶⁰ Graf Bernhard bemächtigte sich allerdings auch des von Weriant an Salzburg und von diesem an das Stift Admont gegebenen Besitzes ohne ihn zunächst zu ersetzen.³⁶¹

Wie oben erwähnt wurde, hat Graf Bernhard († 1147) einen Teil des den Askuiern im Drautal abgenommenen Besitzes (Brezna im Drautal) an St. Paul geschenkt und den Sohn des Grafen Weriant, Heinrich I. Pris, beauftragt, diesen Besitz nach Bernhards Tod an St. Paul zu übergeben, was um 1162 erfolgte.³⁶² Dadurch, dass er gerade den Askuiner Heinrich Pris I. mit dieser Übergabe an ein Kloster betraute, wollte der Graf wohl verhindern, dass die Askuiner nach seinem Tod Güter, die er ihnen um 1106 entrissen hatte, wieder erwerben konnten. — Wenn Weriant vor 1106 gerade an der Ostgrenze Kärntens, am Beginn des Drauwaldes, Besitz hatte, ist das wohl kaum Zufall. Ihm oder schon seinen Vorfahren oblag wohl auch hier die Verteidigung gegen einen noch immer möglichen Einfall der Ungarn.³⁶³

Und eben diese Aufgabe haben höchstwahrscheinlich auch die Trixner, vielleicht sogar gleichzeitig, z. B. durch die Errichtung eines Hofes und Wachtpostens auf der Höhe von Kapla, übernommen. Deshalb ist es unwahrscheinlich, dass das gesamte Bergland am Remšnik und daher auch das Gebiet von Kapla am Kozjak erst nach 1162 von Brezna aus durch St. Paul erschlossen worden wäre, wie Walter Fresacher meint.³⁶⁴ Viel wahrscheinlicher ist es, dass in Kapla schon vor 1106 ein von den Askuiern errichteter Hof mit Eigenkirche bestand, den die Trixner bis etwa 1200 entweder als Allod oder als vom Grafen Bernhard stammendes Lehen von St. Paul behaupteten. Die hl. Hemma hat 1043 im Trixner Tal eine Lambertkirche als Eigenkirche besessen, die die mit Hemma verwandten Trixner³⁶⁵ erbten. Schon deshalb ist es nicht unwahrscheinlich, dass die erste Kirche in Kapla eine dem hl. Lambert als „Landwart“ geweihte Eigenkirche war. Dass diese Kirche dann 1535 der hl. Katharina geweiht ist, steht dem nicht entgegen. Vermutlich hat St. Paul nach 1200 etwa anlässlich einer Neuweihe infolge einer baulichen Veränderung die Änderung des Patroziniums veranlasst, wie dies auch bei einer schon 1091 in nächster Nähe des Kärntner Klosters gelegenen Lambertkirche geschah.³⁶⁶ Die konservative bäuerliche Bevölkerung von Kapla und Umgebung scheint trotzdem noch lange „ihrem“ Heiligen als Hüter des Landes (?) die Treue gehalten und noch lange Lambert als Taufnamen gewählt zu haben, der auch zum Familiennamen wurde.

³⁵⁸ MC III, S. 202, Nr. 505,

³⁵⁹ SUB II Nr. 196 u. MC III, S. 331, Nr. 848.

³⁶⁰ MC III, S. 202, Nr. 505; MC III, S. 332, Nr. 848.

³⁶¹ MC III, S. 331, Nr. 848.

³⁶² MC III, S. 392, Nr. 1041.

³⁶³ Ebner, Traungauer, S. 283.

³⁶⁴ Fresacher, St. Paul, S. XXII.

³⁶⁵ Dopsch, Stifterfamilie, S. 110.

³⁶⁶ MC III, S. 193, Nr. 496; übertragen auf St. Lambert am Lambrechtsberg östl. v. St. Paul.

Koroška (Slowenisches Kärnten)

Lom

Der Sprachforscher Eberhard Kranzmayer erwähnt im alphabetischen Teil seines Ortsnamenbuches von Kärnten unter Lamberg, dass die seit 1919 nicht mehr zum österreichischen Kärnten gehörige Streusiedlung Lom (ASl. S. 35, B2) in Mežica dolina (Mießtal) in der slowenischen Mundart Šent Lâmpret geheißen habe.³⁶⁷ Der Verfasser konnte jedoch weder nach dem Haupturbar der Pfarre Eberndorf vom Ende des 16. Jahrhunderts,³⁶⁸ das auch die Urbarien der unterstellten Kirchen enthält, noch im Urbar der Herrschaft Bleiburg von 1571,³⁶⁹ noch in anderen schriftlichen Quellen oder durch Befragung vor Ort Hinweise auf eine einstige Lambertkirche in Lom finden. Diese Quellen kennen auch nur den Ortsnamen Lom. Trotzdem scheint der Personennamen Lambert in der Gegend früh verbreitet gewesen zu sein, denn schon 1268 werden ein herzoglicher Untertan *Lambertus in Lom*³⁷⁰ bei Bleiburg und 1291 und 1296 mehrmals ein *Lamprecht* von Bleiburg in Urkunden des Grafen Ulrich von Heunburg, die Gut bei Bleiburg und Libeliče (Leifling) betreffen, genannt.³⁷¹ 1302 gehört dieser *Lamprecht* ausdrücklich zur Dienstmansschaft des Heunburger Grafen.³⁷² Im Urbar der Herrschaft Bleiburg von 1571 sind unter der Überschrift *Misitzer* (=Mežica, ASl. S. 35, B3) neben dem noch heute bestehenden vlg. Merva am Lom auch drei Untertanen jeweils mit dem Vornamen Lamprecht angeführt.³⁷³ Wie schon Zender feststellte,³⁷⁴ tritt der Name Lambert als Vorname am häufigsten in der Nähe einer Lambertkirche auf. Die gesuchte Lambertkirche in Mežica dolina könnte jene bis heute nicht zweifelsfrei identifizierte Kapelle in einem Orte *Luchwich* gewesen sein, die 1154 angeblich vom Patriarchen von Aquileja als eine von zwei Filialkirchen der Pfarre *Liwuelich* (Libeliče, Leifling) mit dieser an das Stift Eberndorf übertragen wurde.³⁷⁵ *Luchwich* ist sprachlich mit dem heutigen, Lom benachbarten Weiler Lokovica (ASl. S. 35, 36) gleichzusetzen. Der Weiler Lokovica liegt wie Lom auf einem steilen Hügel knapp südlich der einstigen von *Celeia* nach *Juenna* führenden Römerstraße. Eine Kirche gab es hier aber offenbar nicht. War *Luchwich* ursprünglich ein Gegendname, der heute nur mehr im Ortsnamen Lokovica weiterlebt, kann *Luchwich* auch der alte Name des nahe gelegenen Šentanel oder Sv. Danijel nad Prevaljami (St. Daniel am Fettengupf) gewesen sein. Dann hätte nicht nur der Name des Kirchenpatrons den Ortsnamen verdrängt, sondern es wäre vorher eine Änderung des Patroziniums der Kirche erfolgt. Die über dem Talboden stehende Kirche St. Daniel wird erstmals 1437

³⁶⁷ Kranzmayer, Ortsnamenbuch II, S. 135.

³⁶⁸ ADG PA Eberndorf Hs. 70.

³⁶⁹ KLA HA Bleiburg Hs. 32b.

³⁷⁰ MC IV/2, S. 698 Nr. 2984, 34.

³⁷¹ MC VI, S. 107, Nr. 167; S. 117, Nr. 185 u. S. 238, Nr. 348.

³⁷² MC VII, S. 58, Nr. 148.

³⁷³ KLA HA Bleiburg Hs. 32b, f. 358, 360, 372, 374.

³⁷⁴ Zender, Räume, S. 37.

³⁷⁵ MC III, S. 362, Nr. 930.

als Filiale der Pfarrkirche St. Michael ob Bleiburg-Šmihel pri Pliberku genannt.³⁷⁶ Sie wurde im 19. Jahrhundert neu aufgebaut und zeigt keinerlei mittelalterliche Stilelemente. Bei Poljane bzw. Šentanel bot das Gelände eine letzte Möglichkeit, den Zugang zum Jauntal zu sperren. Von Šentanel (ASL. S.36, A2) aus hat man dazu einen guten Überblick und hier saßen auch Edlinger,³⁷⁷ was gut zu einer dem „Landwart“ St. Lambert geweihten Kirche passen würde. Einen gewissen Hinweis auf alte Lambertverehrung im Gebiet östlich von Bleiburg bietet auch eine Weihenotiz des Bischofs Hren von Ljubljana (Laibach) aus dem Jahre 1611: In diesem Jahr weihte der genannte Bischof die von Lom bzw. Lokovica rd. 3 km entfernte, der Pfarrkirche in Bleiburg unterstehende Filialkirche St. Bartlmä in Oberloibach-Zgornje Libuče mit drei Altären neu. In einem dieser Altäre, der den Heiligen Simon und Juda geweiht wurde, wurden auch Reliquien *S. Lamberti Episcopi et Confessoris* eingeschlossen.³⁷⁸ Die Kirche ist im Kern romanisch,³⁷⁹ stand unter der Vogtei der Herrschaft Bleiburg³⁸⁰ und liegt an einer alten Straße ins Mießtal.³⁸¹ Die Pfarre Bleiburg (Pliberk) mit ihren Filialkirchen gehörte seit 1462 zum Kärntner Teil der Diözese Ljubljana.³⁸² Die Herrschaft Bleiburg war schon vor 1228 und bis 1322 im Besitz der Grafen von Heunburg,³⁸³ über deren Stammburg bei Völkermarkt schon 1314 eine noch ältere Kirche des hl. Lambert stand.³⁸⁴ Die Heunburger Grafen werden zur Verwandtschaft der Askuiner gerechnet.³⁸⁵ Daher können sie die Lambertverehrung schon vor 1228 in ihre Herrschaft Bleiburg gebracht haben.

Notranjska (Innerkrain)

Ilova Gora

Jože Mlinarič erwähnt in seinem Werk *Stiška opatija* einen Bericht des Abtes Maximilian Mottoch von *Stična yber des Gottshaus Sittich incorporirten Phar: vndt Filial Khürchen ... in Crain und Steyer* aus dem Jahre 1667, in dem auch eine Filialkirche Sv. Lambert na Ilovi gori (*am Lamperg*) der Pfarre Sv. Marija v Šmarju pri Ljubljani³⁸⁶ vorkommt. Heute gibt es die benachbarten Ortschaften Velika Ilova Gora und Mala Ilova Gora. Mala Ilova Gora (ASL. 148, B3) hat erst seit dem Ende

³⁷⁶ Klebel, Pfarren und Kirchen Kärntens II, S. 52.

³⁷⁷ Klebel, Von den Edlingern, S. 37.

³⁷⁸ Höfler, Gradivo, S. 139, Nr. 330.

³⁷⁹ Dehio Kärnten, S. 475.

³⁸⁰ Fresacher, Erläuterungen, S. 197, Nr. 7b.

³⁸¹ Wutte, Gerichtsbeschreibungen, S. 25.

³⁸² Tropper, Vom Missionsgebiet, S. 169; Benedik, Zgodovina Cerkve, S. 74.

³⁸³ Wießner, Stadt, S. 865-866.

³⁸⁴ S. Anm. 280 u. MC VIII, S. 68, Nr. 208.

³⁸⁵ Dopsch, Stifterfamilie, S. 120.

³⁸⁶ Mlinarič, Opatija, S. 839, 846.

des 20. Jahrhunderts eine neu erbaute Kirche.³⁸⁷ Demnach hat es sich bei der 1667 in Ilova Gora genannten Lambertkirche mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit um die Kirche von Velika Ilova Gora gehandelt. Diese hat heute das Patrozinium Presveta Trojica (Allerheiligste Dreifaltigkeit) und ist eine Filiale der Pfarrkirche in Kopanj, die zur Erzdiözese Ljubljana (Laibach) gehört. Die Kirche von Velika Ilova Gora wird 1433 erstmals erwähnt und weist spätgotische Stilelemente auf.³⁸⁸ Im Erzbistum Ljubljana gibt es zwar eine Reihe von der Hl. Dreifaltigkeit geweihten Kirchen, die aber erst im Spätmittelalter (Idrija) oder in der Neuzeit (z. B. Sv. Trojica na Vrhniku oder in Ljubljana) errichtet wurden. Das entspricht auch den Verhältnissen in Kärnten. Hier lässt sich auch feststellen, dass bei einigen Kirchen das Patrozinium Hl. Dreifaltigkeit ein älteres ersetzte bzw. dass es zum Mitpatrozinium wurde.³⁸⁹ Dass ein Lambertpatrozinium durch ein „aktuelleres“ (z. B. hl. Augustinus) ersetzt wurde, lässt sich im 17. Jahrhundert für die Lambertkirche in St. Lambrecht/Semislavče in Kärnten, die damals zur Diözese Laibach gehörte, nachweisen.³⁹⁰ Demnach wurde wahrscheinlich auch in Ilova Gora etwa im 17. Jahrhundert dem nicht mehr „aktuellen“ Lambert-Patrozinium das Patrozinium Hl. Dreifaltigkeit hinzugefügt, das offenbar schließlich das Lambertpatrozinium ganz verdrängte. Der Abt verwendete aber offenbar in seiner Aufzeichnung von 1667 nur das ältere Patrozinium. – Die Abtei Stična besitzt nach dem Urbar des Jahres 1505 und ebenso im Jahre 1572/1643 im *Officium ultra silvam* in *Lamperg* (Ilova gora pod Čušperkom) acht Bauern.³⁹¹ Grebenc gibt keinen Geschenkgeber dieses Besitzes an, erwähnt aber, dass das von Heinrich Pris zwischen 1136 und 1145 an Stična übergebene, nicht lokalisierte *Ozipdorf* unweit von Ilova gora gesucht wird.³⁹² Mlinarič erwähnt eine Schenkung des Engelbert v. Auersperg/Turjak von 1177 an Stična, die in Hočevje pod Ilovo Goro lokalisiert wird.³⁹³ Das Kloster hatte auch Besitz im nicht allzu weit entfernten Grosuplje (Gros lup), der von den schon 1211 genannten Brüdern Winter und Godefrid *de Prissek*, einstigen Ministerialen der Weichselburger bzw. Puxer,³⁹⁴ stammte.³⁹⁵ Unweit von Ilova Gora stand die um 1160/70 errichtete Burg Zobelsberg/Čušperk, die bis zu deren Aussterben (1248) den Edelfreien von Auersperg/Turjak gehörte.³⁹⁶ Dieses Geschlecht war mit den Herren von Machland verwandt, die ebenso wie die Puxer zu den Askuinern gezählt werden. Auf den Besitzungen der Herren von Machland gab es eine vor 1141 errichtete

³⁸⁷ RSRKD, Nr. 9823; http://fjzl.web.si/ol.com/Rkd_212/Opis.asp?Esd=9823.

³⁸⁸ RSRKD, Nr. 1906; http://fjzl.web.si/ol.com/Rkd_212/Opis.asp?Esd=1906.

³⁸⁹ Dehio Kärnten, S. 1156, Register: Doppelpatrozinium Nrn. 636, 841. Nur Nr. 1009 auf 1462 datiert.

³⁹⁰ Lavrič, *Vizitacije*, S. 161. Die Kirche ist 1631 noch dem hl. Lambert, 1685 lt. *Visitationsbericht* aber dem hl. Augustinus geweiht. Dieses Patrozinium hat sich in der Bevölkerung nicht durchgesetzt.

³⁹¹ Grebenc, *Ustanovitev*, S. 105, Nr. 71.

³⁹² Grebenc, *Ustanovitev*, S. 12, Nr. 4, 216.

³⁹³ Mlinarič, *Opatija*, S. 71; Grebenc, *Ustanovitev*, S. 200.

³⁹⁴ Komac, *Od mejne grofije*, S. 133.

³⁹⁵ Grebenc, *Ustanovitev*, S. 25, Nr. 45, 193.

³⁹⁶ Kos, *Burg*, S. 177.

Lambertkirche.³⁹⁷ Es besteht aber auch die Möglichkeit, dass die erste Kirche von Ilova Gora von den Puxern von ihrer Burg Schönberg/Šumberk³⁹⁸ aus schon im 12. Jahrhundert oder durch die Herren von Auersperg vor 1248 errichtet wurde.

Primorska (Slowenisches Küstenland)

Rut

In der Gemeinde Tolmin (Tolmein) befindet sich in einer Seehöhe von 671 m in Rut (Nemški Rut, Deutschruth) bei Grahovo im Bačatal die Pfarrkirche Sv. Lambert (ASl. 102 u. 245); diese gehört zur Diözese Koper/Capodistria. Die Kirche wird erstmals 1356 ohne Nennung des Patroziniums als Sitz eines Vikars des Kapitels von Cividale/Čedad erwähnt. 1480 wird die *parrochialis ecclesia S. Lamperti in Rutis* genannt.³⁹⁹ Das heutige Kirchengebäude wird als Bau des dritten Viertels des 14. Jahrhunderts mit Veränderungen im 18. und 19. Jahrhundert beschrieben.⁴⁰⁰ Die erste Kirche scheint aber aus Holz gewesen zu sein, denn nach dem Ergebnis von Ausgrabungen hatte die heutige offenbar einen hölzernen Vorgängerbau mit einem innen liegenden Priestergrab, der vermutlich schon am Beginn der Kolonisation errichtet wurde.⁴⁰¹ Hinsichtlich des Schutzpatrons der Kirche scheint es einige Unsicherheit zu geben, denn dieser wird heute als Abt bezeichnet.⁴⁰² Im Jahre 2007 wurde das Patroziniumsfest am 15. 9. gefeiert,⁴⁰³ ein deutlicher Hinweis darauf, dass es sich um den hl Lambert von Lüttich/sv. Lambert mučenec, handelt. Eindeutig wird das durch die nicht vollständig aufgedeckten, einst zur Aufbringung von Verputz teilweise abgeschlagenen Fresken aus dem 16. (?) Jahrhundert im Presbyterium der Kirche: An diesen ist noch erkennbar, dass sie Szenen aus der Vita des hl. Lambert von Lüttich darstellen. So sieht man z. B. einen in einer Kirche oder Kapelle vor einem aufgeschlagenen liturgischen Buch betenden Bischof im Ornat mit Heiligenschein, der von hinten von einem Gewappneten an der Schulter gepackt und mit einem Schwert durchbohrt wird. Hinter dem Mörder und außerhalb des Gebäudes steht eine Anzahl von Männern in Rüstung mit langen, nach oben gerichteten Lanzen. Eine zweite Szene zeigt einen Bischof im Ornat, der einen König belehrt oder rügt. Soweit bisher bekannt, ist das der einzige dem hl. Lambert gewidmete Freskenzyklus im Alpenraum. Höchstwahrscheinlich entspricht die Darstellung der Schilderung des Martyriums des hl. Lambert von Lüttich in der im Mittelalter sehr verbreiteten *Legenda aurea* des

³⁹⁷ Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger I, S. 217, Nr. 166: Ecclesia sancti Lamberti in Modmindsdorf (Mettensdorf in Oberösterreich).

³⁹⁸ Kos, Burg, S. 287.

³⁹⁹ Höfler, Gradivo – Primorska, S. 87.

⁴⁰⁰ RSRKD, evidenčna št. 3981.

⁴⁰¹ Schriftliche Information in der Kirche Sv. Lambert in Rut.

⁴⁰² Nach Družina, abgefragt am 7. 10. 2008: <http://www.druzina.si>.

⁴⁰³ Zgaga, Rut.

Jacopo de Voragine.⁴⁰⁴ Demnach müsste auch der belehrte König der fränkische König Pippin II. sein.

Abbildung 4: Das Martyrium des hl. Lambert; Ausschnitt aus Fresko in der Kirche von Rut (Aufn. d. Verf.).

Vor dem Zweiten Weltkrieg war der „Namenstag“ des Heiligen in Rut (Deuschruth) der wichtigste Feiertag. An diesem Tag kehrten Verwandte und Freunde aus verschiedensten Orten nachhause zurück. In den Nachbarortschaften von Rut war es üblich, an diesem Tag zum hl. Lambert in Rut eine Wallfahrt zu machen,⁴⁰⁵ ein letzter Nachklang der einstigen Bedeutung von Rut als kirchlicher Mittelpunkt und Gerichtsort für die ursprünglich 13 deutschsprachigen Dörfer im Bačatal. – Die Gründung der Siedlung Rut wird einhellig dem Patriarchen Berthold von Andechs (1218-1256) zugeschrieben, der in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts Tiroler Siedler zur Erschließung des mittleren Bača-Tales ins Land gerufen hat. Rut ist als Koritnica eine der vier 1310 urkundlich genannten, deutsch-

⁴⁰⁴ Die Legenda aurea, s. Anm. 5.

⁴⁰⁵ Siehe Anm. 403.

sprachigen Orte im Bačatal.⁴⁰⁶ Die Bewohner von Rut erinnern sich noch heute an ihre Tiroler Herkunft. Die oft wiederholte Meinung, dass die ersten Siedler aus der freisingischen Hofmark Innichen/San Candido im Pustertal gekommen seien, stützt sich auf die bis ins 19. Jahrhundert übliche Spendung eines „Käfergeldes“ an die Kirche von Innichen.⁴⁰⁷ Ein derartiges Käfergeld wurde auch von den zur einst freisingischen Herrschaft Škofja Loka (Bischoflack) gehörenden Bewohnern von Sorica (Zarz) nach Innichen geleistet. Nun hat Freising das Gebiet von Sorica aber erst ab 1283 roden lassen,⁴⁰⁸ hatte also zuvor wohl keinen an den Patriarchen abgebbaren Überschuss an Rodungsbauern. Wie sprachliche Untersuchungen der einstigen deutschen Mundart von Rut ergeben haben, stammten die ersten Bewohner von Rut und den Nachbarorten tatsächlich aus dem tirolischen Pustertal-Alta Pusteria.⁴⁰⁹ Eine Eingrenzung der Herkunft auf die Hofmark Innichen ist aber schon im Hinblick auf den Umfang der Ansiedlung nicht realistisch. Die Leistung des Käfergeldes durch die Bewohner von Rut und Sorica lässt sich zwanglos damit erklären, dass die gesamte Berglandschaft offenbar wiederholt durch das Auftreten von großen Mengen an Schadinsekten heimgesucht wurde. Scheinbar machten daraufhin die Bewohner von Sorica eine Wallfahrt nach Innichen und spendeten dort das „Käfergeld“. Als die Plage dann aufhörte, folgten diesem Beispiel auch die Bewohner von Rut. Da die Bevölkerung in beiden Orten deutschsprachig war, ist wohl ständiger Kontakt der Bewohner über Fußwege anzunehmen. – Woher, wenn nicht aus Innichen, holte sich der Patriarch die Siedler dann? Bis 1209 waren die Verwandten des Patriarchen Berthold aus dem Hause Andechs Vögte des Bistums Brixen-Bressanone. Bei Bruneck-Brunico steht die schon im 11. Jahrhundert genannte Kirche *St. Lantpert*, heute *St. Lambrecht*,⁴¹⁰ nach der die seit 1170-73 urkundlich nachweisbare, noch bestehende Lamprechtsburg benannt ist.⁴¹¹ Die Kirche *St. Lambert* in der Lamprechtsburg ist die einzige Lambertkirche in Südtirol-Alto Adige; sie unterstand wie die genannte Burg Jahrhunderte lang der Bischofskirche von Brixen. Diese Lambertkirche erhielt um 1200 vom Brixner Bischof ein großes Kruzifix, das später zur hl. Kummernis umgestaltet bis in die jüngste Vergangenheit das Ziel von Wallfahrten war,⁴¹² beides wohl ein Indiz für die einstige besondere Bedeutung der Kirche für die Bevölkerung des Pustertales. Es ist naheliegend, dass Patriarch Berthold von seinem Amtsbruder, dem Bischof von Brixen-Bressanone, der ja auch in Gorenjska Besitzungen hatte, die dem

⁴⁰⁶ Torkar, Rut, S. 360.

⁴⁰⁷ Czörnig, Sprachinseln, S. 16: „Die Leute stammen aus der Gegend von Innichen im Pustertal, wohin sie ... eine Kirchenspende sandten genannt Käfergeld ...“. Diese Ansicht wurde von zahlreichen Autoren übernommen.

⁴⁰⁸ Blaznik, Urbarji, S. 49: „Na soriško ozemlje je začel 1283 freisinški škof naseljevati tirolske Nemce iz okolice Innichena, ki so nadaljevali kolonizacijsko delo svojih sorojakov Nemškorutarjev na tolminski strani. Produkt te kolonizacije so naselbine Sorica ...“.

⁴⁰⁹ Lessiak-Kranzmayer-Richter, Mundart, S. 12 u. Kartenanhang.

⁴¹⁰ Redlich, Traditionsbücher, S. 118, Nrn. 339 u. 340: c. 1075-1090 Actum ad sanctum Lantpertum.

⁴¹¹ Hausner-Schuster, ANB, S. 642.: ... in castro sancti Lantberti (Tr. Schäftlam Nr. 163).

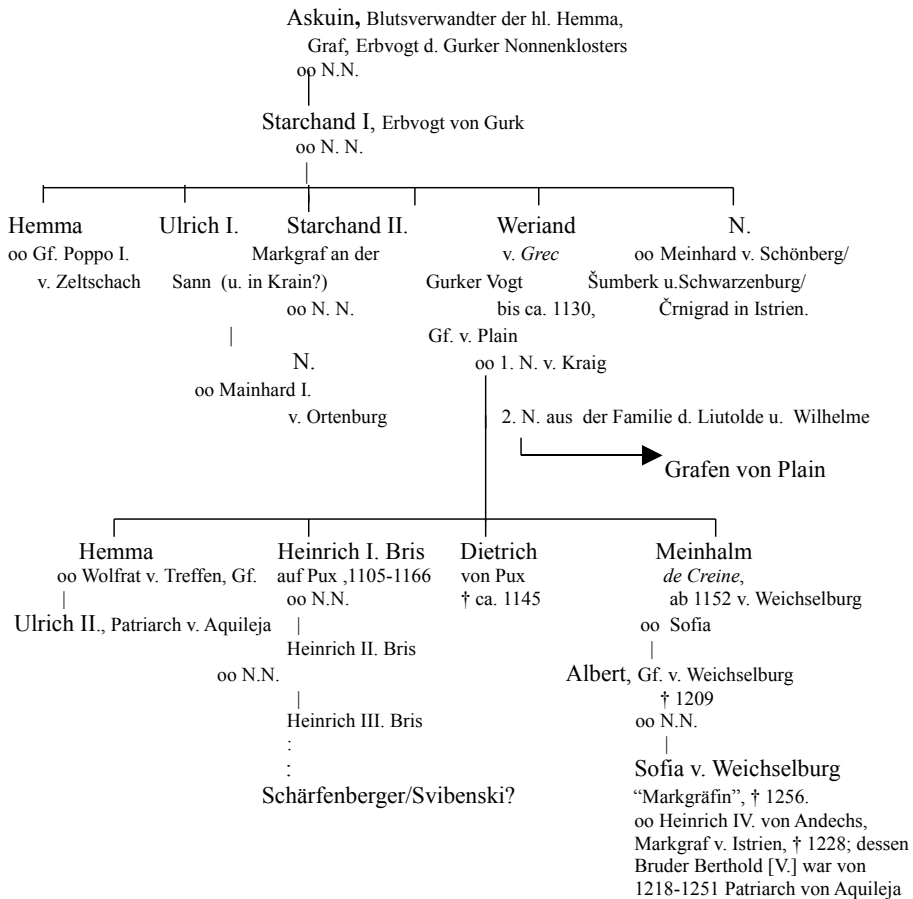
⁴¹² Griebmair-Volgger, Kirche, Bruneck 1995.

Patriarchen kirchenrechtlich unterstanden, Rodungsbauern aus dem früheren Andechser Vogteigebiet bekam. Dass diese selbstbewussten Rodungsbauern, denen der Patriarch besondere Freiheiten gewährte, den von ihnen wahrscheinlich schon bisher verehrten heiligen *Lantpert* als Schutzpatron in die Fremde mitnahmen, ist naheliegend. Als *terminus ante quem* der Lambertverehrung in Rut ist jedenfalls das Todesjahr des Patriarchen Berthold (1258) anzusehen.

Anhang 1:

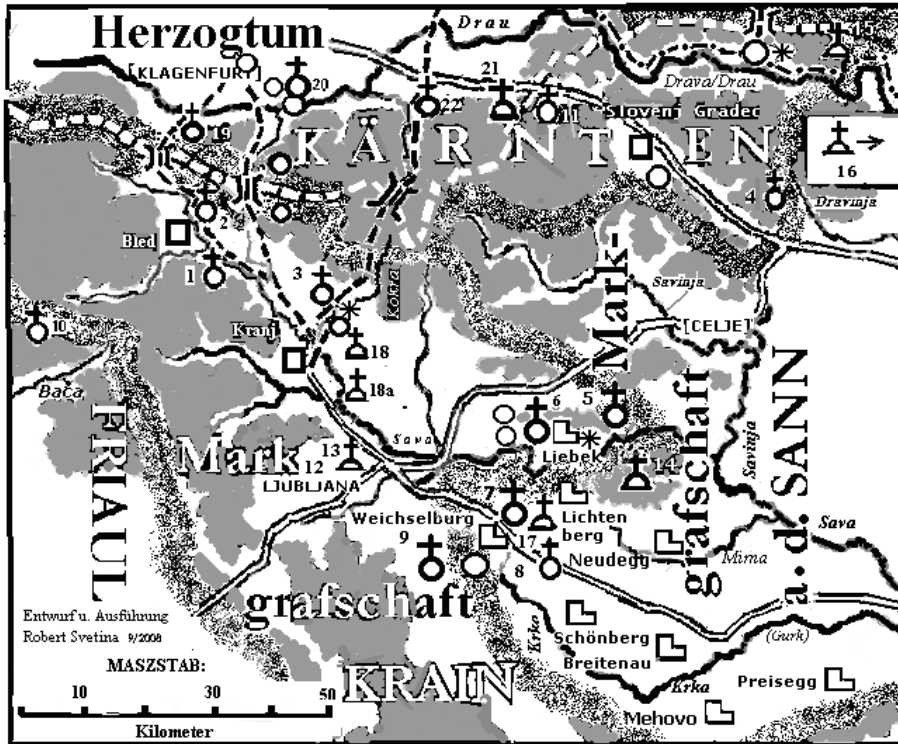
Verwandtschaftsverhältnis der in der Arbeit genannten Askuiner

(Nach Ljudmil Hauptmann, Grofovi Višnjegorski und Heinz Dopsch, Stifterfamilie)

Anhang 2

Besitzungen der Askuiner (Edelfreien von Pux/Grafen von Weichselburg) im 12. Jahrhundert und die Lambertverehrung in Slowenien

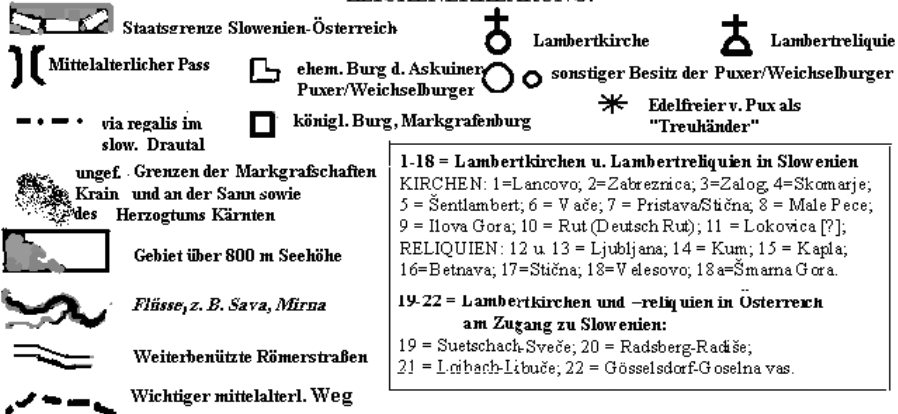
Entwurf u. Ausführung
Robert Svetina 9/2008

MASSTAB:

10 30 50

Kilometer

ZEICHENERKLÄRUNG:

LANDKARTE 3

Anhang 3

Zum Zeitpunkt des Festes des hl. Lambert in Slowenien

Nach dem Heiligenkalender der katholischen Zeitung *Družina* feiern Personen mit dem Namen Lambert am 26. Mai ihren Namenstag. Diese Angabe wird mit Informationen über den hl. Lambert von Liège (Lüttich) verbunden.⁴¹³ Anlässlich des Jubiläumsjahres 2000 (Heiliges Jahr) veröffentlichte die katholische Kirche Sloweniens einen Veranstaltungskalender, der den 26. Mai als Fest des hl. Lambert von Vence, er war zuerst Benediktinermönch, dann von 1114–1154 Abt von Vence in Frankreich, und den 17. September als Fest des hl. Lambert von Liège, Bischof von Tongern-Maastricht und Märtyrer, ausweist.⁴¹⁴ In einigen Lambertkirchen Sloweniens wird das Patroziniumsfest, d. i. das Fest des Schutzheiligen, um die Mitte des Monats September gefeiert, z. B. in Rut und Šentlambert, d. h. gerade in Kirchen, deren Schutzheiliger von der Zeitung *Družina* mit Sv. Lambert, opat, angegeben wird. Diese Angabe entspricht im Hinblick auf den Zeitpunkt des Patroziniumsfestes nicht der historischen Situation, sondern berücksichtigt vielleicht die Tradition der Zisterzienser, denn ein Abt Lambert war im 12. Jahrhundert Abt von Morimond.⁴¹⁵ Dessen Verehrung lässt sich aber im Alpenraum nicht nachweisen. Zudem hatten die beiden genannten Kirchen im Mittelalter keinen Bezug zu den Zisterziensern. Das Martyrologium Romanum in der ab 2001 geltenden Fassung kennt den hl. Lambert von Vence nicht, gibt aber an, dass in Liège am 17. September das Fest des seligen Lambert, des Bischofs von Maastricht, gefeiert wird. Auch das Martyrologium Romanum von 1748 enthielt die gleichen Angaben.⁴¹⁶

Abkürzungen:

- ADG Archiv der Diözese Gurk-Klagenfurt in Klagenfurt
 AESI Acta ecclesiastica Sloveniae
 AGT Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie
 ANB Altdeutsches Namenbuch
 ASI. Atlas Slovenije
 bearb. bearbeitet
 Car. I Carinthia I, Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten
 D. Diplom
 D. Arn. Die Urkunden Arnolfs, MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum III, (bearb. von Paul Kehr, Berlin 1939), 2. unveränderte Auflage, Berlin 1956
 D. H. II. Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae III (ed. Harry Bresslau, Strassburg und Hannover 1900-1903), unveränd. Nachdruck München 1980.
 D. H. IV. Die Urkunden Heinrichs IV., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/1 (ed. Dietrich von Gladiss und Alfred Gawlik, Berlin 1941).

⁴¹³ <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/C17EFAC57BEDD8E5C12570660038>.

⁴¹⁴ Koledar dogodkov v Sloveniji (2000); www.rkc.si/AD2000/slo2000_09.html.

⁴¹⁵ www.breviary.net/martyrology/martcal.htm.

⁴¹⁶ www.liturgicalatina.org/martyrologium/35.htm.

- D. LK. Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes, MGH *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum IV*, (ed. Theodor Schieffer, Berlin 1960), unveränderter Nachdruck München 1982.
- D. O. II. Die Urkunden Ottos II., MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1*, (ed. Theodor Sickel, Hannover 1888), unveränderter Nachdruck München 1980.
- D. Ko. II. Die Urkunden Konrads II., MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae IV* (ed. Harry Bresslau, Strassburg 1909), Hannover und Leipzig 1909, unveränd. Nachdruck München 2001
- Ed. edidit (herausgegeben)
- Erltgn. II. Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, II: Die Kirchen- und Grafschaftskarte.
- ESl. Enciklopedija Slovenije
- HA Herrschaftsarchiv
- hl. heilig(e)
- Hs. Handschrift
- Hsg. Herausgeber
- hg. herausgegeben
- JAZU Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti
- Jg. Jahrgang
- Kap. Kapitel
- KLA Kärntner Landesarchiv in Klagenfurt
- LDI Lexikon der christlichen Ikonographie.
- LDM Lexikon des Mittelalters.
- Lit. Literatur
- MC Monumenta historica ducatus Carinthiae.
- MGH Monumenta Germaniae Historica
- MIÖG Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung in Wien
- RSRKD Republika Slovenija Ministrstvo za kulturo, Register nepremične kulturne dediščine
- RZ Randziffer
- SAZU Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- s. siehe
- SS Scriptorum
- SSrG Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi
- SSNS Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series
- SUB Salzburger Urkundenbuch.
- št. številka [Ziffer]
- UBKr. Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain.
- UBSt Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark.
- UBStNeu Urkundenbuch der Steiermark Band I, Graz 2007f., Online-Edition.
- ZČ Zgodovinski časopis
- zv. zvezek [Band]

Quellenverzeichnis

- ADG PA [=Pfarrarchiv] Eberndorf Hs. 70.
- Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. 12. 1910 (hg. von der k. u. k. statistische Zentralkommission in Wien, Wien 1915).
- Annales Fuldenses, MGH SSRG 7, (hg. von Friedrich Kurze, Hannover 1891, Hannover 1978).
- Benz, Richard (Hsg.): Die Legenda aurea des Jacobus de Voragine, aus dem Lateinischen übersetzt (Sammlung Weltliteratur Die Legenda aurea Deutsch), 9. Auflage, Heidelberg 1979.
- Bizjak, Matjaž: Urbarji Briksenske škofije (Die Urbare des Hochstiftes Brixen) 1253–1464 – Srednjeveški urbarji za Slovenijo 5 (Thesaurus memoriae – fontes 3), Ljubljana 2006.
- Blaznik, Pavle: Urbarji Freisinške škofije (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 4 – Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4), Ljubljana 1963.
- Carmen de sancto Landberto (hg. von Paul von Winterfeld, MGH Poetae latini IV/1, Berlin 1899, S. 141–159), unveränderter Nachdruck München 1978.
- Chronicon Eberspergensense ad 880–1045 (hg. von W. Arndt, MGH SS 20, Hannover 1868), 9–16.
- Die Traditionsbücher des Hochstiftes Brixen vom 10. bis in das 14. Jahrhundert (hg. von Oswald Redlich, Acta Tirolensia 1, Innsbruck 1886, unveränderter Nachdruck Aalen 1973).
- Die Urkunden der Brixner Hochstiftarchive 845–1295 (hg. von L. Santifaller, Innsbruck 1929).
- Die Urkunden Arnolfs, MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum III, (bearb. von Paul Kehr, Berlin 1939), 2. unveränderte Auflage, Berlin 1956.
- Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae III (hg. von Harry Bresslau, Strassburg und Hannover 1900–1903), unveränd. Nachdruck München 1980.
- Die Urkunden Heinrichs III., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae V (hg. von Harry Bresslau u. Paul Kehr, Berlin 1926–1931).
- Die Urkunden Heinrichs IV., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/1 (hg. von Dietrich von Gladiss und Alfred Gawlik, Berlin 1941).
- Die Urkunden Konrads II., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae IV (hg. von Harry Bresslau, Strassburg 1909), Hannover und Leipzig 1909, unveränd. Nachdruck München 2001.
- Die Urkunden Ottos II., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1, (hg. von Theodor Sickel, Hannover 1888), unveränderter Nachdruck München 1980.
- Die Urkunden Ottos III., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/2, (hg. von Theodor Sickel, Hannover 1893), unveränderter Nachdruck München 1980.
- Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes, MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum IV, (hg. Theodor Schieffer, Berlin 1960), unveränderter Nachdruck München 1982.
- Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl von 1285 bis 1502 (hg. von Hermann Wiessner, Österreichische Urbare III/3/1, Wien 1951).
- Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Acta Ecclesiastica Sloveniae 10 Miscellanea), Ljubljana 1988.

Landkarten:

- Slovenija na Vojaškem Zemljevidu: opisi., Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien: Landesbeschreibung 1–7 (hg. von Vincenc Rajsp, Ljubljana 1995–2001).
- Slowenien. Der grosse Atlas (hg. v. Vili Kos und Geodetski zavod Slovenije, Ljubljana 1992).
- Turistična karta občine Bled 1:30.000, (hg. vom Geodetski institut Slovenija, Ljubljana o. J.).
- Lavrič, Ana: Ljubljanska škofija v vizitacijah 17. stoletja – Vizitacije kot vir za umetnostno zgodovino, [Elektronski vir: umzg.zrc-sazu.Si/Files/lavric_vizitacije_ok.pdf], Ljubljana 2007.
- Martyrologium Romanum von 1749; <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/35.htm>
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, I–IV (hg. von August Jaksch, Klagenfurt 1896–1906); V–XI (hg. von Hermann Wiessner, Klagenfurt 1956–1972).
- Necrologium Gurcense (hg. von Sigismund Herzberg-Fränkell, MGH Necrologia Germaniae 2, Berlin 1904, unveränderter Nachdruck München 2001, S. 448–454).
- Občina Radovljica, Pusti grad: Informationstafel „Naravoslovna učna pot Pusti grad“.
- Officia propria sanctorum archidiocesis Salisburgensis, Gurcensis et Lavantinae diocesium, Klagenfurt, ca. 1780.
- Pucelj, Pavel: Idiographia sive rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio, 1719.
- Regesten des Herzogtums Steiermark (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark VI) 1. Band 1308–1319, 1. Lfg., bearb. v. Annelies Redik, Graz 1976.
- RKC (Jubilejno sveto leto 2000) Koledar dogodkov v Sloveniji; http://www.rkc.si/AD2000/slo2000_09.html.
- RSRKD evidenčna številka 1818, 1906, 2206, 2464, 2494, 2501, 3362, 3981, 9823.
- Smole, Majda: Vicedomski urad za Kranjsko 13.stol. – 1747 Cerkevne zadeve (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji, Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, zv. 4) Del 2, Lit. G, Ljubljana 1988; Del 5, Lit. M–R, Ljubljana 1995; Del 6: Lit. S–Z, Ljubljana 1997.
- Šilc, Jurij: Župnije in njihov krajevni obseg v ljubljanski škofiji sredi 19. stoletja; in: Arhivi 29 (2006), št. 2, Iz arhivskih fondov in zbirke, S. 305–336.
- St. Paul [Urbare] 1289/90 und 1371/72 (hg. von Walter Fresacher, Österreichische Urbare III/3/2, Wien 1968).
- Thietmar von Merseburg, Chronik (hg. von R. Holtzmann, MGH SSNS 9, Berlin 1935, unveränderter Nachdruck München 1996).
- Urbar der Herrschaft Bleiburg von 1571, KLA HA Bleiburg Hs. 32b.,
- Urbar der Herrschaft Radmannsdorf [Radovljica] von 1579, KLA HA Bleiburg Hs. 33.
- Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I: 798–1192 (hg. von Joseph Zahn, Graz 1875).
- Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain I–II (hg. von Franz Schumi, Laibach 1882–1883, 1884–1887).
- Urkundenbuch der Steiermark I: Von den Anfängen bis 1192 (bearb. v. Friedrich Hausmann, Hsg. Historische Landeskommission für Steiermark / Institut für Geschichte / Uni Graz, Graz 2007f.), Online-Edition: <http://gams.uni-graz.at/fedora/get/collection:stub/bdef:Collection/get>.
- Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger I (hg. von Heinrich Fichtenau und Erwin Zöllner, Wien 1950).
- Valvasor, Johann Weikhard (Freiherr von): Die Ehre des Herzogtums Krain [Slava Vojvodine Kranjske], Nürnberg 1689, unveränderte Auflage hsg. von J. Krajec und Josef Pfeifer, Rudolfswerth 1877.
- Vita Landiberti vetustissima (hg. von Bruno Krusch, MGH Scriptorum rerum Merovingicarum IV, Hannover – Leipzig 1913), S. 353–384.

Veselsky, Oskar: Die Konsekrationsberichte aus den Ordinations- und Konsekrationsprotokollen der Bischöfe von Lavant im 16. Jahrhundert (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XI), Graz 1997.

Literatur und Nachschlagwerke

- Accetto, Mateja: Stična z okolico; <http://www.starodobnik.net/prispevek/534>.
- Albertoni, Giuseppe: Inter duos fluvios: il predium Ueldes e le origini della signoria territoriale dei vescovi di Bressanone a Bled, nella marca Creina; in: *Reti Medievali Rivista*, VII–2006/1, S. 1–16.
- Adam, Stane: Zakaj Razstava o Ortenburžani?; in: *Linhartovi list*, Radovljica, 1. Jg. (2002), Nr. 4, S. 1–4.
- Benedik, Valentin: Vače Prazgodovinska naselbina, trg in župnija, Vače 1972; <http://www.vace.si/BENEDIK.htm>.
- Benedik, Metod (Hsg.): *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje 1991.
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon IV; http://www.kirchenlexikon.de/l/Lambert_b_v_m.shtml.
- Blaznik, Pavle: Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500, 1 A–M, (Historična topografija Slovenije II), Maribor 1988.
- Blaznik, Pavle: Škofja Loka in loško gospostvo 973–1803, Škofja Loka 1973.
- Cene, Avguštin: Lancovo, in: *Enciklopedija Slovenije* 6, Ljubljana 1992, S. 96
- Ciglencečki, Slavko: Poznoantično obdobje, naselbinska slika; http://www.zrc-sazu.si/iza/ff/slavko/PA_naselja.html.
- Ciglencečki, Slavko: Langobardische Präsenz im Südostalpenraum im Lichte neuer Forschung; in: Walter Pohl – Peter Erhard. (Hsg.), *Die Langobarden*, Wien 2005, S. 265–280.
- Ciglencečki, Slavko: Results and Problems in the Archeology of the Late Antiquity in Slovenia; in: *Arheološki vestnik* 50 (1999), S. 287–309.
- Corbanea, G. G.: *Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla preistoria alla caduta del patriarcato d'Aquileja – Grande Atlante Storico-Cronologico comparato*, Bologna 1983.
- Czörnig, Carl (Frh. v.): *Die deutschen Sprachinseln im Süden ... Klagenfurt 1889*.
- DEHIO Kärnten, 3. Aufl., bearb. v. Gabriele Russwurm-Biro, Wien 2001.
- De Saint Lambert ... au Pays de Liege; <http://www.prov-liege.be/saintlambert/calendrierD.htm>.
- Dolinar, France M.: Die Verehrung der hl. Hemma bei den Slowenen; in: *Hemma von Gurk*, Katalog der Ausstellung Strassburg 1988, S. 121–126.
- Dopsch, Heinz: Die Anfänge der Kärntner Klöster; in: *Studien zur Geschichte von Millstatt (AGT 78)*, Klagenfurt 1997, S. 89–122.
- Dopsch, Heinz: *Geschichte Salzburgs I/2*, Salzburg 1983.
- Dopsch, Heinz: Die steirischen Otakare; in: *Das Werden der Steiermark – Die Zeit der Traungauer (Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchivs 10)*, Graz–Wien–Köln 1980, S. 75–140.
- Dopsch, Heinz: Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft; in: *Car. I*, 161. Jg. (1971), S. 95–124.
- Dopsch, Heinz: Die Stifterfamilie von St. Georgen und ihre Gründung ...; in: *1000 Jahre Stift St. Georgen am Längsee, St. Georgen/Längsee 2003*, S. 98–139.
- Društvo KRT, Čolnišče, http://www.drustvo-krt.com/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=30.

- Družina, Slovenski katoliški tednik, letnik 2007, št. 44; letnik 2008, št. 29. <http://druzina.si.../37E86BC01EF0919DC12572030034F72D?...> (betrifft Župnija Šentlambert); <http://druzina.si.../460DABA3372509D5C12572030034FBA1?...> (betrifft Župnija Rut).
- Ebner, Herwig: Romanische Kunst ... Ausstellungskat. Krems 1964, S. 293.
- Ebner, Herwig: Die politische und verfassungsrechtliche Stellung der Traungauer in der ehemaligen Untersteiermark; in: Das Werden der Steiermark – Die Zeit der Traungauer (Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchivs 10), Graz–Wien–Köln 1980, S. 227–308.
- Enciklopedija Slovenije 1–16, Ljubljana 1987–2002.
- Fresacher, Walter: Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer II/8/1, Klagenfurt 1966.
- Globočnik, Damir: Sveti Lambert na Lancovem; www.radovljica.si/dokument.aspx?id=2349.
- Golec, Boris: Trgovski promet na širšem območju Višne gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic; in: ZČ 1995, št. 1, S. 75–98.
- Grafenauer, Bogo: Die Reichweite der Urfarre Maria Gail im Süden, in: Car. I, 147. Jg. (1957), S. 261–274.
- Granda, Stane: Vače, in: Enciklopedija Slovenije 14, Ljubljana 2000, S. 123.
- Grebenc, Jože M.: Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973.
- Gregorič, Jože: Cistercijani v Stični, Ljubljana 1980.
- Grošelj, Boštjan: Kraji in zaselki v KS Senožeti–Tirna, Sv. Gora; <http://www.sentlambert.si/kraji/svgora/>.
- Grošelj, Boštjan: Kraji in zaselki v KS Senožeti–Tirna, Šentlambert; aus dem Internet: <http://www.sentlambert.si/kraji/sentlambert/>.
- Griebmair, Raimund-Volgger, Ewald: Die Kirche St. Peter und Paul zu Reischach, Bruneck 1995.
- Hauptmann, Ljudomil: Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250 (1935), S. 213–239.
- Hauptmann, Ljudomil: Krain; in: Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Wien 1914 – Zagreb 1926.
- Hausner, Isolde-Schuster, Elisabeth: ANB, Wien 1989f., 9. Lfg., (Kirchdorf an der Krems), S. 595–674, <http://oeaw.ac.at/1617-9inhalt?frames=yes>.
- Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, Primorska: Oglejski patriarhat / Goriška nadškofija / Tržaška škofija, Nova Gorica 2001.
- Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Acta Ecclesiastica Sloveniae 10 Miscellanea), Ljubljana 1988.
- Höfler, Janez / Štefanac, Samo (Hsg.): Arhitektura in Kiparstvo (Umetnost srednjega veka na Slovenskem), Ljubljana 1994, 1999.
- Ivanič, Martin / Vidic, Marko: Turki in kmečki upori; in: Slovenska zgodovina v besedi in sliki (Hg. Barbara Vodoopivec), Ljubljana 2003, S. 54–58.
- Jerabek, Rudolf: Die Kämpfe in Südkärnten 1813 (Militärhistorische Schriftenreihe 56), Wien 1986.
- Karo, Marina: Zgodovina Zreč in razvoj turizma, Maribor 2000; [www.Zgodovina_Zrec_in_razvoj_turizma\[1\].pdf](http://www.Zgodovina_Zrec_in_razvoj_turizma[1].pdf)
- Klebel, Ernst: Von den Edlingern in Kärnten (AGT 28), Klagenfurt 1942.
- Klebel, Ernst: Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens II, Car. I, 116. Jg. (1926), S. 1–63.
- Komac, Andrej: Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheimi in Kranjska v 13. stoletju (Thesaurus memoriae Dissertationes 5), Ljubljana 2006.
- Korošec, Paola: Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Achäologisches Bild der karantanischen Slaven im frühen Mittelalter (Dela 1. razreda SAZU 22/2, Institut za arheologijo 11/2), Ljubljana 1979.

- Kos, Dušan: In Burg und Stadt – Spätmittelalterlicher Adel in Krain und Untersteiermark (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 45), Wien–München 2006.
- Kos, Milko: Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I A–M, II N–Ž, Ljubljana 1975.
- Kranzmayer, Eberhard: Ortsnamenbuch von Kärnten Teil II, Klagenfurt 1958.
- Lamprecht, Otto: Der mittelalterliche Besitz des Stiftes St. Paul i. L. auf dem Remschnik; in: Car. I, 147. Jg. (1957), S. 334–349.
- Lessiak, Primus / Kranzmayer, Eberhard / Richter, Annemarie: Die deutsche Mundart von Zarz in Oberkrain A. Grammatik, Weimar 1944.
- Lexikon der christlichen Ikonographie, (Hg. Engelbert Kirschbaum†, Freiburg im Breisgau 1970, Sonderausgabe 1994).
- Lexikon des Mittelalters IV, München 2002.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanja o svetniških zavetništvih v Trubarjevem katekizmu iz leta 1575; in: Etnolog 16 (2006), S. 159–195.
- Mezler-Andelberg, Helmut J.: Heilige Patrone in Geschichte und Brauch; in: Heilige in Kunst und Verehrung der Steiermark, Katalog der Ausstellung im Diözesanmuseum Graz, Graz 1982, S. 15–25.
- Milkowicz, Wladimir: Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains, Die Supanei-Verfassung III; in: Mitteilungen des Musealvereines für Krain 3. Jg., Laibach 1890, S. 41–52.
- Mlinarič, Jože: Graščina Betnava pri Mariboru; in: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 24 (1976), S. 68–92.
- Mlinarič, Jože: Stiška Opatija 1136–1784, Novo mesto 1995.
- Mlinarič, Jože: Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja), ZČ 35 (1981), S. 101–119.
- Mlinarič, Jože: Selnica pri Mariboru do začetka 18. stoletja; in: Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1979), S. 115–136.
- Paschinger, Viktor: Grundzüge der Verkehrsgeschichte Kärntens; in: Car. I, 143. Jg. (1953), S. 353–384.
- Petrič, Franci: Slovenske božje poti, Ljubljana 2008.
- Petrič, Franci: Podružnična cerkev sv. Neže; in: Slovenija kam na izlet; http://www.kam.si/romarske_cerkev/kum.html
- Pirchegger, Hans: Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer II/1, Wien 1940.
- Pirchegger, Hans: Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark (AGT 49), Klagenfurt 1956.
- Pirchegger, Hans: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10), München 1962.
- Posch, Fritz: Die Besiedlung und Entstehung des Landes Steiermark; in: Das Werden der Steiermark (Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchives 10), Graz 1980, S. 23–62.
- Predovnik, Katarina Katja: Arheological sources for the history of Pusti Grad (the castle of Waldenberg) above the village of Lipnica (Slovenia), http://arheologija.ff.uni-lj.si/research/pusti_grad/
- Predovnik, Katharina Katja: Intenzivni terenski pregled arheološkega območja Zagorica pri Velikem gabru – Bič; <http://arheologija.ff.uni-lj.si/raziskave/zagorica/>
- Prinz, Friedrich: Das wahre Leben der Heiligen, München 2003.
- Sacherer, Johannes: Die Stiftungsurkunde des Frauenklosters der Gräfin Hemma von Gurk – eine „Verunechtung“ mit echtem Inhalt?, Car. I, 198. Jg. (2008), S. 95–118.

- Schützeichel, Rudolf: Althochdeutsches Wörterbuch, Tübingen 1969.
- Semrov, Andrej: Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien (Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz/ Numizmatični Kabinet narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana), Teil IV, Berlin 1998.
- Sinobad, Jure: Opis Meja Gospostva Bled iz leta 1721, 2. del; in: Linhartovi listi, 4. Jg. (2005), Nr. 14, S. 1–4.
- Stelé, France: Vorromanisches aus Slowenien; in: Car. I, 143. Jg. (1953), S. 310–325..
- Stopar, Ivan: Burgen und Schlösser in Slowenien, Ljubljana 1991.
- Stopar, Ivan: Karolinška arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1987.
- Straka, Manfred: Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark Bd. 31), Graz 1978.
- Svetina, Robert: Zum Beginn der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich in Karantanien; in: Car. I, 196. Jg. (2006), S. 227–254.
- Štih, Peter: Der bayerische Adel und die Anfänge von Laibach/Ljubljana; in: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, Band 69, Heft 1, München 2006, S. 1–52.
- Štih, Peter: Von der Urgeschichte bis zum Ende des Mittelalters; in: Slowenische Geschichte – Gesellschaft – Politik – Kultur, Hg. Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec (Veröffentlichungen der historischen Landeskommision für Steiermark 40 – Zbirka Zgodovinskega Časopisa 34), Graz 2008, S. 13–118.
- Štih, Peter: Studien zur Geschichte der Grafen von Görz (MIÖG, Ergänzungsband 32), München–Wien 1996.
- Štih, Peter: Zgodovinsko o Hemi Krški; in: Posvet o sv. Ema/Emina romarska pot = Hemma Pilgerweg = Ema's route of pilgrimage, Posreda 2007, S. 6–23.
- Štih, Peter: Viljemovci; in: Enciklopedija Slovenije 14, Ljubljana 2000, S. 241–242.
- Šilc, Jurij: Nadškof iz Perzije podeli v Celju odpustek šmarnogorskim božjepotnikom; in: Zgodovina za vse 13 (2006), Nr. 2, S. 5–16.
- Till, Jože: Hema Krška, Klagenfurt 2005.
- Torkar, Silvio: Rut; in: Enciklopedija Slovenije 10, Ljubljana 1996, S. 360.
- Tropper, Peter G.: Vom Missionsgebiet zum Landesbistum, Klagenfurt 1996.
- Vodopivec, Barbara (Hg.): Slovenska zgodovina v besedi in sliki, Ljubljana 2003.
- Wadl, Wilhelm: Das wirtschaftliche Erbe, in: Katalog der Ausstellung Hemma von Gurk, Klagenfurt 1988, S. 53–69.
- Wallfahrten in Kärnten (hg. vom ADG); <http://www.kath-kirche-kaernten.at/pages/bericht.asp?id>.
- Wiesflecker-Friedhuber, Inge: Maximilian I. und der St. Georgs-Ritterorden; in: Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten (AGT Bd. 78), Klagenfurt 1997, S. 431–453.
- Wießner, Hermann: Stadt im Grenzland; in: Car. I, Jg. 160 (1970), S. 865–878.
- Zadnikar, Marijan: Samostan Stična in njegove znamenitosti, Ljubljana 2001.
- Zdovc, Pavel: Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem – Die Slowenischen Ortsnamen in Kärnten, Wien 1993.
- Zender, Matthias: Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde – Die Heiligen des mittleren Maaslandes und der Rheinlande in Kultgeschichte und Kultverbreitung, Kap. 2: Die Verehrung des hl. Lambert von Lüttich, Düsseldorf 1959, S. 27–60.
- Zgaga, Olga: Rut v Baški grapi; in: Družina, letnik 2007, št. 44; <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/...>
- Župnija Stična; <http://www.sticna.si/?viewPage-45>.

POVZETEK

O izvoru in razširjenosti čaščenja svetega Lamberta v Sloveniji

Robert Svetina

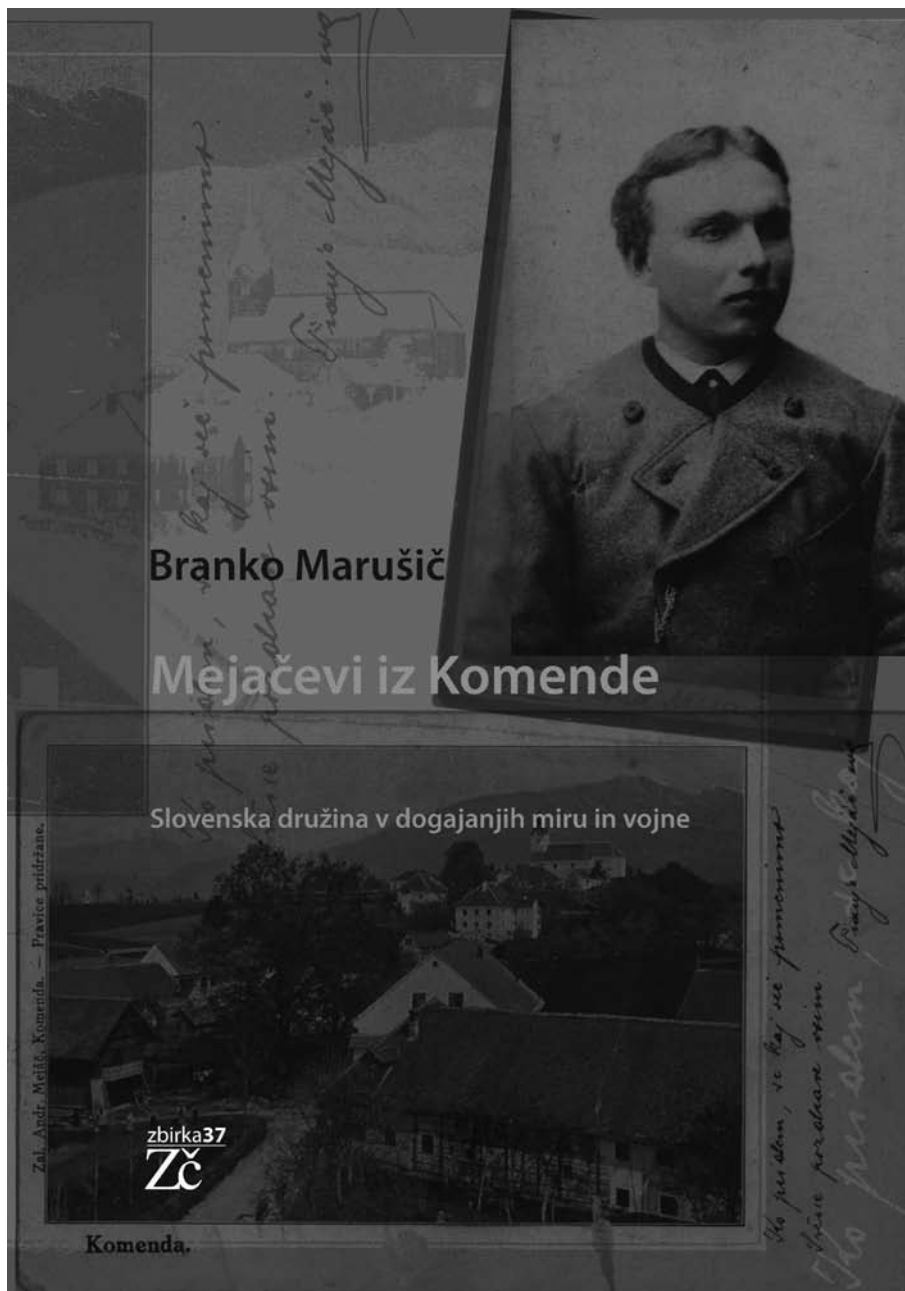
Po razpravi o čaščenju sv. Lamberta iz Liègea v Karantaniji se je avtor posvetil raziskovanju čaščenja tega svetnika v državah ob južni in vzhodni meji Avstrije. Največ dokazov za to čaščenje (cerkev, relikvij in romanj) je bilo mogoče najti v Sloveniji. Tu še danes v sedmih krajih stojijo Lambertove cerkve, tri ali štiri pa so bile očitno opuščene ali pa so jim spremenili patrocini. Pri petih ohranjenih cerkvah je oziroma je bil patron škof in mučenec sveti Lambert, pri drugih dveh pa to ni tako jasno.⁴¹⁷ God tega svetnika se v Sloveniji praznuje 26. maja, v nekaterih njemu posvečenih cerkvah pa tudi 17. septembra (gl. Prilogo 2). Poleg Lambertovih cerkev je bilo v seznamih posvetitev iz 16. oziroma 17. stoletja ter v seznamu relikvij iz 18. stoletja mogoče najti tudi osem cerkev, ki niso bile posvečene temu svetniku, a so hranile oltarne relikvije nekega sv. Lamberta. Relikvije so le enkrat pripisane mučencu Lambertu, večinoma pa so jih pripisali škofu Lambertu. Ti sezname ponujajo zgolj zelo nepopolne informacije o vseh nekdanjih obstoječih Lambertovih relikvijah v današnji Sloveniji. – Pri predstavitvi razširjenosti Lambertovega kulta na območju Slovenije po zgodovinskih provincah (gl. Zemljevid 1) se pokaže, da je največ Lambertovih cerkev in relikvij na Gorenjskem; na Dolenjskem najdemo dokaze zgolj v in pri Stični, za Prekmurje ni nobenih dokazov, za Primorsko in Notranjsko je le po en, za Koroško en vprašljiv, za Štajersko pa dva. Slovenske Lambertove cerkve so v uradnih listinah omenjene zgolj naključno; prve tovrstne omembe segajo v 14. stoletje: v njih so te cerkve sprva označene zgolj kot podružnične, stale pa so oziroma še stojijo na območjih, ki so bila vsaj v 12. stoletju že poseljena (edina izjema je cerkev v Rutu v Baški grapi). Te cerkve najdemo skoraj izključno na pomembnih srednjeveških poteh; tri od njih poleg tega stojijo na višje ležečih krajih, ki so morali v zgodnjem srednjem veku imeti poseben pomen kot stražna in signalna mesta ob nevarnosti napadov. Cerkve, ki niso posvečene sv. Lambertu, a so v njih bile njegove relikvije, stojijo na že v srednjem veku pomembnih prometnih poteh, na vse do 12. stoletja pomembnih mejnih območjih ali na pomembnih razglednih točkah. Slovenski kraji z Lambertovimi cerkvami kažejo jasne vzporednice z avstrijsko Koroško, kjer v vsej Avstriji najdemo daleč največje število in tudi najzgodnejše omembe Lambertovih cerkev v uradnih listinah (prve omembe segajo že na konec 10. in v 11. stoletje). Zato je zelo verjetno, da je bilo tudi v Sloveniji vsaj nekaj Lambertovih cerkev zgrajenih že v zgodnjem srednjem veku, ko so sv. Lamberta – predvsem med višjim plemstvom – častili kot “varuha dežele”. V zahodni in srednji Evropi močno razširjen Lambertov kult je tudi na območju Alp okoli leta 1200 zamrl; možnost, da so bile po tem letu postavljene nove Lambertove cerkve, bo zato – z eno razložljivo izjemo (Rut, ki ga je pred letom 1256 ustanovil oglejski patriarh Bertold) – treba izključiti tudi za Slovenijo. Za širitev čaščenja sv. Lamberta tudi v Sloveniji ni skrbela cerkvena oblast (Oglej, Salzburg) in tudi ne veliki cerkveni zemljiški posestniki (Briksen, Freising, Krka na avstrijskem Koroškem), temveč plemstvo, in to očitno Askvinci – krvni sorodniki in dediči sv. Heme Krške, na katere je prešel del Hemine velikanske dediščine. Večina te dediščine je izvirala od Heminega leta 1036 umorjenega moža, mejnega grofa Viljema II., ki je bil očitno Lambertov častilec, zato lahko domnevamo, da je prvo Lambertovo cerkev, v Skomarjah, morda pa tudi tisto v Šentlambertu postavil že on. Lambertove cerkve v Zalogu pri Golniku, v Vačah, Pristavi in Malih Pecah pri Stični so zelo verjetno na svoji poti z avstrijske Koroške proti gornji Krki v 11. in 12. stoletju postavili prej omenjeni Askvinci. Vsaj začetke čaščenja Lamberta v Stični in njeni okolici je mogoče pripisati določeni veji Askvincev – svobodnim gospodom s Puxa, ki izvirajo iz okolice danes gornjeavstrijskoštajerskega samostana sv. Lambrehta, oziroma njihovim potomcem, grofom Višnjegorskim. Tudi za cerkev v Lancovem je mogoče, da so jo že okoli leta 1100 zgradili

⁴¹⁷ Jasno je pri cerkvah v Lancovem, Zalogu pri Golniku, Šentlambertu, Skomarjah in Rutu. Nejasno pa pri Pristavi nad Stično in Malih Pecah.

Askvinci. Pozornost vzbujata dejstvo, da Lambertove relikvije v cerkvah, ki mu niso posvečene, najdemo večinoma tam, kjer so Askvinci še na začetku 12. stoletja imeli svoja posestva. Od ustanovitve Stične (1136) oziroma od druge križarske vojne (1147) so se, kot kaže, tudi Askvinci preusmerili k čaščenju sv. Gregorja kot bojovitega viteškega svetnika. Kljub temu je sv. Lamberta tako v Sloveniji kot tudi na avstrijskem Koroškem kmečko prebivalstvo sprva častilo še naprej, očitno kot zavetnika dežele. Najbrž so prav zato po turških vpadih in potresu še okoli leta 1500 in v prvi tretjini 16. stoletja dali prednost novi postavitvi, prenovi in opremljenosti nekaterih Lambertovih cerkev, v drugih cerkvah pa so bile pri posvetitvah oltarjev vključene tudi relikvije sv. Lamberta. Čeprav je za 16., 17. in 18. stoletje izpričanih še nekaj romanj k Lambertovim cerkvam, je bil Lambertov kult v Sloveniji očitno že v času Primoža Trubarja skoraj nepomemben; Trubar je leta 1575 v svojem slovenskem koledarju sicer omenil 61 svetnikov, vendar sv. Lamberta ni bilo med njimi.⁴¹⁸ Kot izjemo je treba obravnavati dejstvo, da je prebivalstvo iz okolice Ruta v Baški grapi še vse do leta 1941 romalo k tamkajšnji Lambertovi cerkvi.

Prevod iz nemščine: Anja Naglič

⁴¹⁸ Makarovič, *Pričevanja*, str. 159 in 195.

Monografijo Branka Marušiča, *Mejačevi iz Komende*, je ZZDS izdala kot 37. zvezek Zbirke Zgodovinskega časopisa. Knjiga vam je za 19,50 EUR na voljo na sedežu uredništva ZČ, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, tel.: 01/241-1200, info@zgodovinskicasopis.si.

Primož Simoniti

Postojnski grad v letu 1508 in Maksimilijan I. z vzdevkom »Leviades«¹

UDK 908(497.4 Postojna)”1508”

SIMONITI Primož, dr., zasl. prof., SI-1000 Ljubljana, Javorjev drevored 9, primoz.simoniti@guest.arnes.si

Postojnski grad v letu 1508 in Maksimilijan I. z vzdevkom »Leviades«

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141), št. 1-2, str. 116–135, cit. 52

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., De.)

Ključne besede: Postojnski grad 1508, Maksimilijan I. kot »Leviades«, vojna z Benetkami 1508, Sigismund Herberstein, Georg Wernher, Cerknjsko jezero.

V prvem letu vojne med Maksimilijanom I. in Benetkami so, kot sledi iz Sanutovih Dnevnikov, Benečani 10. junija 1508 (že po premirju z dne 6. junija) zavzeli postojnski grad in ga po sklepu Sinjorije 28. junija 1508 brez boja vrnili cesarskim. Pred odhodom so na gradu pustili napis in Maksimilijanu I. zaradi njegovih želja, da postane tudi papež, naredi posmehljivi vzdevke Leviades – drugi Mojzes. Besedilo napisu je Sigismund Herberstein skupaj z opisom Cerknjskega jezera posredoval Georgu Wernherju, ki je oboje objavil v delcu *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum*, Dunaj 1551.

Avtorski izvleček

UDC 908(497.4 Postojna)”1508”

SIMONITI Primož, PhD, em. Prof., SI-1000 Ljubljana, Javorjev drevored 9, primoz.simoniti@guest.arnes.si

Die Burg von Postojna/Adelsberg im Jahr 1508 und Maximilian I., genannt »Leviades«

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, pp. 116–135, 52 notes

Language: Sn. (De., Sn., De.)

Schlüsselworte: Die Burg von Postojna Adelsberg 1508, Maximilian I. als »Leviades«, Venezianerkrieg 1508, Sigismund von Herberstein, Georg Wernher, Cerknjsko jezero/Zirknitzer See.

Im Krieg mit Maximilian I. haben die Venezianer am 10. Juni 1508 die Burg Postojna/Adelsberg kampflos eingenommen. Weil dies nach dem Waffenstillstandsabschluß vom 6. Juni geschehen war, beschloß die Signoria, die Burg den Kaiserlichen zurück zu geben, was am 28. Juni 1508 kampflos erfolgte. An der Burg hinterließen die Venezianer eine Inschrift, in der sie Maximilian, wohl im Zusammenhang mit seinen Kaiser-Papstplänen, als »Leviades« – einen zweiten Moses verspotteten. Den Wortlaut der Inschrift und die Beschreibung des Cerknjsko jezero/Zirknitzer See übermittelte Sigismund von Herberstein an Georg Wernher, der sie in seiner Schrift *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum*, Wien 1551, veröffentlichte.

Abstract des Verfassers

¹ Za dobrodošlo izmenjavo mnenj in napolitla pri zbiranju literature sem dolžan zahvalo Alfredu Kohlerju in Mariji Wakounig (Dunaj) ter Petru Štihu in Lilijani Žnidaršič Golec.

Junija leta 1508 so Benečani zavzeli postojnski grad in ga še istega meseca vrnilo cesarskim. Kot nekakšno trofejo so na gradu pustili za seboj napis, v katerem so cesarja Maksimilijana I. razglasili za zmagovalca, ki da se po zmagi nad Postojno vrača z lepimi trofejami domov, in mu naredi vzdevek »Leviades«, ki pomeni toliko kot »drugi Mojzes«. Humanistična panegiristika je v slavnih verzih sicer znala velikokrat silovito pretiravati, ta pesniški »poklon« pa, če naj bi bil mišljen resno, le presega vse meje in zveni že na prvi pogled osupljivo. Zato bomo poskusili osvetliti to epizodo in najprej ugotoviti, kaj se je v tem času dejansko godilo na postojnskem gradu, nato pa, kako je treba navedeni napis razumeti.

I. Postojnski grad na Soviču v letu 1508

Starejšo zgodovino postojnskega gradu na hribu Soviču nad naseljem, zgrajenega nekje v 10/11. stoletju, je nazadnje obravnaval Dušan Kos.² Povzemam samo, da se grad prvič omenja leta 1228; zgradili so ga oglejski patriarhi, nekaj časa je bil v lasti Goriških grofov, 1371 so Habsburžani kupili grad in gospostvo Postojna, ju še istega leta prepustili v zastavo grofom Celjskim, ki so ga obdržali do leta 1430, nato pa prepustili Habsburžanom. Valvasor³ ve povedati, da je slavni beneški admiral Antonio (sic, v resnici Girolamo) Contarini, ko se je leta 1508 razplamenel vojni požar, grad sicer nepričakovano zavzel, da pa ni dolgo ostal v »beneških levjih krempljih«; priloženi bakrorez še kaže njegovo mogočnost. A že leta 1511 ga je močno prizadel potres; leta 1689 je pogorel in ga niso več obnavljali in danes je samo še razvalina.⁴

Zelo bogat vir so tudi za dogodke v zvezi z našim gradom znameniti Dnevnik Marina Sanuta (ali Sanuda, 1466–1533),⁵ beneškega patricija in zgodovinarja-kronista, ki je v letih 1496 do 1533 v 58 zvezkih vztrajno in sistematično zapisoval uradne akte, poročila in razne notice.⁶ Preden si jih ogledamo, si priključimo v spomin dogodke v prvem letu tako imenovane prve avstrijsko-beneške vojne (1508–1516).

² Kos, *Vitez in grad*, str. 203–204.

³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 5–8.

⁴ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 255s. Da so »grajsko poslopje leta 1508 oplenili in za leto dni zavzeli Benečani«, pa ve povedati spletna stran www.sport-hotel.si/

⁵ Prim. v zadnjem času Pavlin, *Goriška in habsburško beneški odnosi*, str. 17–34; Pust, *Beneška protiobveščevalna dejavnost*, str. 318–348.

⁶ Objavilo jih je več izdajateljcev v 40 zvezkih: Sanuto, *I Diarii*, Venezia 1879–1894.

Ker⁷ Maksimilijanu I. Benečani niso dovolili, da bi šel z močnim vojaškim spremstvom 4000 konjenikov čez njihovo ozemlje v Rim, kjer naj bi ga papež Julij II. okronal za cesarja, je le-ta prepoved izkoristil kot povod in začel vojno proti Serenissimi. Vzroki za sprožitev vojne so bili seveda drugi: Habsburžani so 1500 podedovali goriško grofijo, Benetke pa so v zavezništvu s Francijo Ludvika XII. in papežem pomenile poglavitno oviro za uveljavljanje vsakršnih cesarskih interesov v Italiji. Maksimilijan se je dal najprej v slovesnem aktu 4. februarja 1508 v Trientu razglasiti za »izvoljenega rimskega cesarja«⁸, da bi tako zavaroval svoje pretenzije na ta najvišji vladarski naslov krščanstva, in še isti dan poslal čete proti Benetkam. Dejanje je bilo skrajno lahkomišelnost, saj večno zadolženi cesar ni imel dovolj moči v najemniškem vojaštvu, nezavarovane so bile tudi meje na Soči in Krasu ter v Istri. Začelo se je z manjšimi praskami v dolini Cadore (Veneto, prov. Belluno), kjer so cesarski že 2. marca doživeli katastrofalen poraz. Ta je dal Benečanom krila, da so vrgli vse svoje sile na vzhod. Mesta, gradovi in utrdbe so padali kot domine: 10. aprila Krmin, 14. aprila Pordenone, 17. aprila Gorica in 22. aprila goriški grad. Na vrsti naj bi bila Kranjska: 25. aprila so Benečani zavzeli Vipavo, naslednja tarča bi bil grad Postojna kot pomembna postojanka na poti v notranjost Kranjske in potem celo Ljubljana. Tedaj pa so se osvojevalci obrnili na jug, 6. maja se je vdal Trst, poglavitno cesarjevo obmorsko oporišče, sledil je sunek v notranjost Istre, 19. maja je padel Pazin, 26. maja so beneške ladje priplule pred Reko. Cesar je stal pred popolnim porazom in vsa Italija do Rima se je norčevala iz Maksimilijana; na mnogih krajih so že konec marca pisali po mnogih rimskih zidovih: »Kdor bi imel kralja Rimljanov ali vedel zanj, naj ga pokaže v roku treh dni, sicer itn.«⁹ Edini izhod za cesarja je bilo premirje, ki sta ga obe strani sklenili za tri leta v samostanu Santa Maria delle Grazie med Rivo in Arcom ob Gardskem jezeru. Akt o premirju je bil podpisan 6. junija, pečatene izvode so si odposlanci obeh strani izmenjali 10. junija 1508. Toda že decembra 1508 so se karte v zapletenem paralelogramu sil premešale. Papež, Francija (dotlej zaveznica Benetk), Španija in cesar so se obrnili proti Benetkam (Cambraijska liga) in zaradi francoskih zmag so morali Benečani, strahovito poraženi 14. maja 1509 v bitki pri Agnadellu blizu Cremona, zbrati sile na zahodu, to pa je Maksimilijanu omogočilo, da si je brez boja povrnil, kar je bil izgubil leto poprej. Težišče vojne se je prestavilo proti zahodu v Furlanijo in Lombardijo, na vzhodni beneški meji so se vrstile večje in manjše sovražnosti, vojna sama se je vlekla vse do leta 1516.

Če sledimo zapiskom v Sanutovih Dnevnikih leta 1508,¹⁰ je Postojna prvič omenjena 6. in 7. maja, ko sta generalni providur na bojišču¹¹ Giorgio Corner in

⁷ Odstavek je povzet po Wiesflecker, Kaiser Maximilian I., Band IV., str. 1–36.

⁸ Prim. nadržni prikaz pri Wiesflecker, Maximilians I. Kaiserproklamation, str. 15–38; prim. tudi Wiesflecker, Kaiser Maximilian I., Bd. IV, str. 6–15.

⁹ Sanuto, I Diarii VII, stolpec 379: 1. aprila 1508 »Chi avesse o sapesse dove fusse il re di romani, lo debi apresentar in termine di 3 zorni, aliter etc.« Sanuto imenuje Maksimilijana zmeraj le rimski kralj, ker ga ni kronal papež.

¹⁰ V prilogi 1 jih oštevilčene navajam v izvorniku, številke v oklepaju se torej nanašajo nanje.

¹¹ »Proveditore generale in campo«, funkcije in poenotena imena povzemam po imenskem indeksu k izdaji Sanutovih Dnevniki.

tržaški gubernator Marco Loredano¹² poslala proti Postojni 400 lahkih konjenikov z nalogo, naj se polaste gradu (1). Benečani so tedaj očitno že načrtovali pohod v notranjost, kajti čez nekaj dni, 11. maja, je generalni poveljnik armade¹³ Girolamo Contarini, ki se je v tržaškem pristanišču pripravljaj, da izpluje z vojsko nad Pazin, preko Loredana od nekega Tržačana, ki je prišel iz Ljubljane, izvedel, da so se tam zbrale močne sile kakih 8000 mož, ki da jih razni poveljniki vodijo proti Postojni: da imajo okrog 100 topov na kolesih, med njimi 5 velikih bombard, da čakajo na okrepiteve in hočejo skupaj napasti »naše«, ker pa ne naletijo nanje, tehtajo, da bi se obrnili proti Vidmu. Sam je izprašal tistega človeka, zanesljivo osebo, ki je bila ves čas vojne v Ljubljani, da bi pri Nemcih ne zbudil suma. Zato se je izkrcal, takoj obvestil Sinjorijo in Cornerja, proti Postojni poslal dva oglednika, počakal bo nekaj dni, in poskusil zavarovati »tiste kraje« (2). Corner je zaradi zbiranja čet v Ljubljani, ki da so pod vojvodo Erichom Braunschweiskim ali bavarskim vojvodo, in štejejo 18000 mož, odšel v Tržič (Monfalcone) pripraviti okrepiteve. Giustiniano Morosini¹⁴ je iz Gorice poslal izvedet več v Vipavo; baje jih (v Ljubljani) ni več kot 2000. Francesco Cappello¹⁵ pa je poročal iz Gorice, da je ustavil pohod 1000 vojakov proti Pazinu; 400 proti Postojni poslanih vojakov se dobro drži. Tudi Contarini, ki ni maral stati križem rok na privezu v Trstu, je šel v Novigrad in Červar iskat oglednike, ki bi jih poslal v Postojno in »zgornje kraje« (3–6). To preverjanje nezanesljivih novic o položaju v Ljubljani je trajalo do zavzetja Reke (26. maja), ko so se Benečani odločili, da se bodo zdaj usmerili proti Postojni pod poveljstvom Bartolomea d'Alviana¹⁶; ob njem je bil tudi Corner. Naprej so iz Trsta poslali predhodnico lahkih konjenikov, ki so jih, deloma slabo vodene, napadli cesarski; izgube so po prvih poročilih znašale 50 mrtvih konjenikov in njihovih konj, imajo tudi ranjence (7–10). V prvih dneh junija je več poročil: tako je pisal Corner s Proseka, da manjka konj(enikov), on sam in Alviano pa sta tehtala, da tveganega pohoda nad Postojno ne bi nadaljevali; tudi če bi jo zavzeli, bi jo težka obdržali, težje bi bilo osvojiti Postojno kot Ljubljano. Tudi Alviano meni, da bi Postojno opustili, razen če bi se cesarska vojska usmerila proti Gorici in Furlaniji (11–12). Corner je še naprej vztrajal, da je treba poslati kazensko odpravo nad nekatere vasi, ker je bila zgoraj omenjena zaseda posledica izdaje, Cappello pa je poročal, da so našli 40 mrtvih in ranjence, vsega čez sto (13–15). Iz Gorice sta nato 6. junija krenila Alviano (in Corner) proti Postojni s 400 lahkimi konjeniki, med njimi mnogo stratiotov; ugotovljeno je bilo, da so izgube prejšnjega napada iz zasede znašale samo 28 mož in 40 konj (16). Po vseh teh dogodkih je čez nekaj dni, 12. junija 1508, Sanuto zapisal v Dnevnik, da je bil Veliki svet obveščen o zavzetju Postojne, vendar je bilo sklenjeno, da jo vrnejo, ker se je to zgodilo po sklenitvi premirja, in povzel vsebino Cornerjevega pisma, datiranega v Postojni 10. junija 1508:

¹² »Capitano delle quattro galee bastarde, governatore a Trieste«.

¹³ »Proveditore generale dell' armata«.

¹⁴ Providur v Gradišču.

¹⁵ Providur v Gorici.

¹⁶ »Governador/governatore generale in campo«.

»Piše, da so se, ko je prišel tja z ljudmi in gospodom gubernatorjem [Alvianom], prikazali sovražniki; in naši so krenili proti njim, tako da so se pognali v beg, in naši so jih zasledovali vse do gozda, nekaj so jih ujeli itn. Ko so zdaj naši hoteli narediti po svoje, so se tisti iz Postojne predali, da bi rešili sebe in ljudi; in tako so naši prišli v te kraje. Providur piše mnogo podrobnosti, kakor [stoji] v pismu. In ta novica je prišla najprej v pismu iz Trsta.« (17)

V nadaljevanju se je so istega dne sklenili, da je treba Postojno vrniti:

»Gospod Andrea Venier, član Sveta modrih,¹⁷ je postavil, da je treba paziti, ker je bil kraj Postojna zavzet po pečatenju členov [pogodbe o premirju], in na povratno vprašanje, [je menil,] naj se [Postojna] vrne in piše _____¹⁸. In gospod Antonio Tron, prokurator, član Sveta modrih, je pristal, da se vrne, vendar ne v taki naglici; in na povratno vprašanje, da naj se odgovor glasi, da obvestimo Sinjorijo. Govorila sta gospod Andrea Venier in gospod Antonio Tron; in potem se je Venierjevemu mnenju pridružil gospod Antonio Loredano, vitez, član Sveta modrih, ter gospod Taddeo Contarini in gospod Girolamo Cappello, člana Sveta modrih s Terraferme; o tem so se opredelili [še] drugi. Izid glasovanja je bil 76 za Trona, 100 za Venierja; in ta sklep je bil sprejet. Tako bo Postojna vrnjena. In poslana so bila pisma, in tako je bila pozneje vrnjena.« (18)

Corner se je 12. junija javil s ponovnim opisom zavzetja Postojne: tam je pustil kompanijo pod dvema poveljnikoma, vse prebivalstvo pa je zbežalo vse do Ljubljane; istega dne da so dobili obvestilo o sklenitvi premirja in ga razglasili. V naslednjem poročilu iz Gorice pa pravi, da je z Alvianom 14. junija odšel iz Postojne (19). Medtem je očitno izvedel za sklep o vrnitvi Postojne, vendar piše 17. junija, da ni še nihče poslal zadevnega ukaza; tudi v Ljubljani so razglasili premirje, tja pošilja oglednike (20). Na sestanku generalnih providurjev v Benetkah so med drugim 23. junija obravnavali tudi »včerajšnje pismo iz Gorice«: cesarski so tja poslali vprašat glede vračanja Postojne in še dveh (neimenovanih) gradov, ki pa da so ju Benečani zavzeli pred premirjem (21). Istega dne piše Corner iz Gorice, da se tudi Alviano strinja s Sinjorijo in ponavlja, da sta (neimenovana) gradova padla pred premirjem (22), kolegij modrih pa je v Benetkah sklenil dati dovoljenje Cornerju, da vrne Postojno (23). Corner je že dan kasneje potrdil, da je dobil dovoljenje in iz Gorice odšel v Postojno, v pismu 28. junija pa je po Sanutu poročal:

»Vrnil je Postojno kraljevim odposlancem, ki so prišli s 150 konjeniki in pešaki v lepem redu. Izvedel je, kot piše, da so se bili zbrali v Ljubljani.« (24)

8. julija je prišel Corner v Benetkah v spremstvu prokuratorjev in drugih patricijev v kolegij in kakšne 4 ure poročal o poteku vojne in položaju v Krminu in Trstu, posebej je omenil Postojno, ki so jo vrnili, ne pa tudi dveh (spet neimenovanih) gradov, in dodal: »Ko bi ne bilo sledilo premirje, bi šli nad Ljubljano in še čez.« (25)

Od tega dne naprej je Sanuto zabeležil le še tri poročila: po prvem (30. julija) so neki beneški stratioti v Postojni odkupili ukradene konje, v drugem (14. oktob-

¹⁷ Consiglio dei savii (consilium sapientium), doževi svetovalci.

¹⁸ Neimenovanemu; namesto imena puščen prazen prostor.

ra) je govor o neki vasi blizu Postojne, ki da jo hočejo imeti Nemci, tretje (konec novembra), bolj podobno nepreverjenim govoricam, pa govori o tem, da je kralj (Maksimilijan) »odpotoval in šel v Postojno« (26–28). Postojna se v Sanutovih Dnevnikih sicer omenja še tja do konca leta 1511, vendar bodisi zgolj kot orientacijska točka bodisi v zvezi s kakšnimi vojaškimi enotami, ki da jih tam zbirajo cesarski za oborožene praske in sovražnosti v obmejnem prostoru.

Iz zgornjih navedkov potemtakem nesporno sledi, da so 10. junija 1508 Benečani *brez boja* odvzeli cesarskim soviški grad nad Postojno po vdaji posadke in ga v skladu z določili pogodbe o premirju z dne 6. junija (vsaka stran obdrži za tri leta, kar je zavzela; če je bil kak kraj zaseden po koncu pogajanj, naj bo vrnjen)¹⁹ sklenili vrniti; po krajšem presledku so ga zato 28. junija 1508 spet *brez boja* in očitno nepoškodovanega predali v roke kraljevih odposlancev. Po teh devetnajstih dneh je bil grad spet trdno in trajno v cesarskih rokah. Zdi se torej, da je vse potekalo še kar civilizirano, kajti o siceršnjih grozovitostih naš vir molči, npr. o predvideni »kazenski ekspediciji« po bližnjih, izdajstva osumljenih vaseh. Za osvetlitev narave teh »operacij« si zato dovoljujem v Prilogi II dodati prevod dveh pisem providurja stratiotov v Kopru iz leta 1511, Andrea Civrana, ker je iz njih zelo nazorno razviden način bojevanja in se hkrati razkrije tudi surovost dolge, umazane vojne na vmesnem ozemlju in mentaliteta bojevnikov.

II. Maksimilijan I. kot »Leviades«

Leta 1551 je dal Georg Wernher na Dunaju natisniti delce o čudovitih vodah na Ogrskem, lep primer humanističnega zanimanja za naravoslovne stvari.²⁰ Ta mož je bil tedaj kraljevi svetnik in ogrski župan²¹ in je, kot sam pove v spisu, ki je pravzaprav pismo Sigismundu Herbersteinu, na baronov poziv (*iussu tuo*) opisal vodne znamenitosti na Ogrskem, predvsem razne tople in mrzle vrelce, slatine, reke in nekatere redke pojave. Herberstein sam je k delcu napisal posvetilno pismo in dodal na naslovno stran spisa svoj znani grb ter dal celotno delce ponatisniti leta 1556 kot dodatek k svojim Moskovskim zapiskom v Baslu,²² pa tudi sicer so razni izdajatelji besedilo ponatiskovali v 16. in nekajkrat še v 17. stoletju.²³ Bolj

¹⁹ Zato je bila Postojna vrnjena, goriška grofija pa ne, Czoernig, *Das Land Görz und Gradisca*, str. 723.

²⁰ Wernher, *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation*. 4° [5] + 20 + [1 (dvojni)] fol.

²¹ Wernherjev biogram navaja Bauch, *Deutsche Scholaren in Krakau*, str. 75s.: po rodu iz šlezjskega Paczkówa (Patschkau) se je 1511/12 imatrikuliral v Wittenbergu, 1514/15 v Krakovu in postal 1519 artistski bakalaver; prigradno poezijo pisal v raznih službah, se sprva udingal pri Zapolji, a se po 1532 dokončno pridružil Ferdinandu I. in postal najprej glavar ogrskega komitata Šariša (Sáros vármegye, nem. Scharosch) ter predsednik zgornjeogrške komore; po padcu Sedmograške 1551 je tam urejal habsburško upravo. Umril je ok. 1557. Sicer zelo zanesljivi Allen, *Opus epistolarum*, str. 270, op. 22, izčrpno citira Baucha in pravi (žal brez kakega dokazila), da je Wernher napisal *De admirandis* že leta 1528 (!), natisnil pa 1551.

²² Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentari*, str. 178–194.

²³ Prim. Denis, *Wiens Buchdruckergeschicht*, str. 473s.; Harrauer, *Die zeitgenössischen lateinischen Drucke*, str. 141–163; SHAW, *Baron Herberstein*, str. 355.

pomembno je, da je Herberstein sam opisal Cerkniško jezero Wernherju in le-ta je njegov opis vključil med svoje prikaze ogrskih vodá (sicer v besedilu ni prav nobenega namiga, da bi bil Wernher jezero poznal iz avtopsije²⁴). Herberstein je dodal tudi lesorez s panoramsko veduto jezera,²⁵ ki je bil kot dvojni preganjeni list na koncu priložen k Wernherjevi dunajski izdaji iz leta 1551.²⁶

Po opisu Cerkniškega jezera je Wernher dodal še naslednje besede:²⁷

»Quo vero magis cognobilis fiat lacus, libet addere, quod tu ceu insignem notam adiecisti, nempe distare eum ad unius milliarii spacium ab arce Carnis pariter et Italis dicta Postonia, quam Venetos aiebas Maximiliano Imperatori, dum percuteretur foedus, quod inter eos postremum fuit, ademisse et, dum pacta conventa praestari oporteret, reddidisse, in illustri eius loco tanquam pro trophaeo relictis his versibus, quos ibi tum legeris,

*Postonia victa rediens post omnia victor
Leviades affert pulchra trophaea domum.«*

Ali v prevodu:

»Da pa bi postalo jezero bolj prepoznavno, bi rad dodal, kar si pristavil kot znamenito pripombo, da namreč leži približno miljo daleč od gradú, ki ga tako Italijani kakor Kranjci imenujejo Postojna; o njem si povedal, da so ga Benečani, ko se je sklepala pogodba, ki je bila zadnja²⁸ med obema stranema, odvzeli ce-

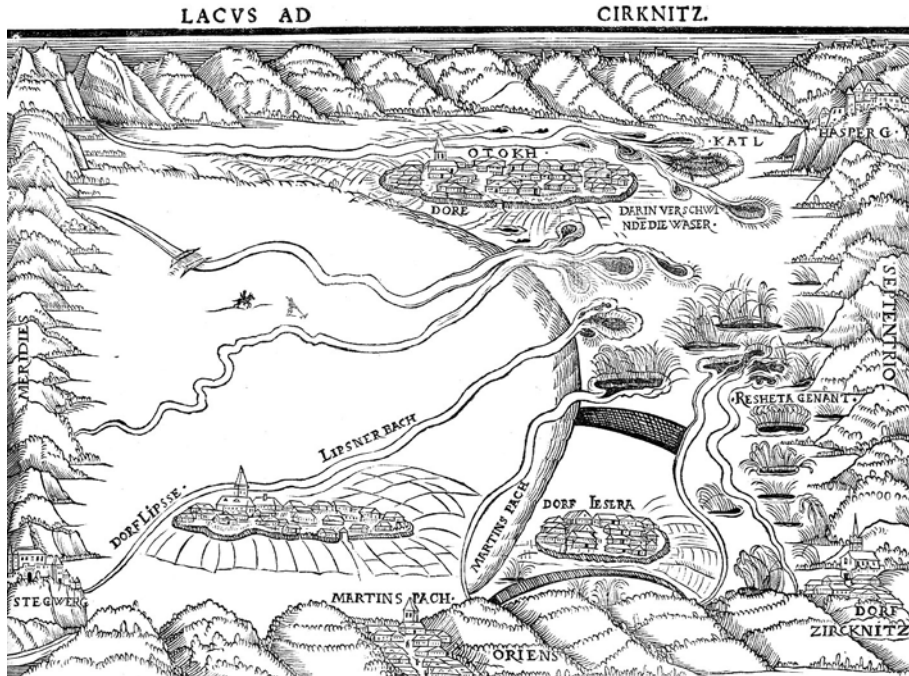
²⁴ Fol. 17v–19r. – Shaw, History of Cave Science, str. 96s. pravi, da je Herberstein pravzaprav samo pripovedoval o jezeru ter spobudil in »persuaded Wernher to extend his studies to include the lakes of Hungary, which then embraced this part of Slovenia«, baron sam pa da je imel pravzaprav le vlogo informatorja in pobudnika; gl. tudi Shaw, Baron Herberstein, str. 249–357. Prim. še Shaw, Cerkniško jezero v Frischlinovi pesmi.

²⁵ Wernher, De admirandis, fol. 17v: »Sed quid obstat, quo minus loci faciem, ut eam ab aliis delineatam accepisti, de tuo sermone describam«. – »Toda kaj [mi] brani, da ne bi po tvojem pripovedovanju opisal podobe kraja, kakor si ga narisanega prejel od drugih.« Shaw, History of Cave Science, str. 269, je uporabljal popolnoma zgrešen angleški prevod tega mesta, o čemer več Simoniti, Herberstein-Wernherjev opis (v tisku). – Ta Wernherjev stavek pove, da je Herberstein ob sliki oz. upodobitvi jezera Wernherju nadrobno razložil, kaj je na njej prikazano, in Wernher se bralcu skorajda opravičuje, češ, zakaj pa pravzaprav ne bi smel jezera opisati kar po upodobitvi in baronovi razlagi. Vtis je, da mu hoče Herberstein kot tujcu, ki ne pozna dežele, pomagati pri orientaciji v bližnji okolici jezera, in zato navrže še podatek o oddaljenosti Postojnskega gradu.

²⁶ Reproduciral ga je že Shaw, History of Cave Science, str. 97. – Lesorez se je kot prilepljen list v večini ohranjenih izdaj izgubil, zasledil sem ga le v treh primerkih: v UB Basel, Apostolski biblioteki v Vatikanu in v specializirani Sammlung Woldan Wien, sign. G-II: OE/Hun 3. Gre za delo odličnega mojstra, najbrž po predlogi nürnberškega slikarja, grafika in kartografa Augustina Hirschvogla, ki je od 1536 deloval v Ljubljani, po nalogu Ferdinanda I. med drugim izdelal karto Koroške in Kranjske in se 1544 naselil na Dunaju (prim. Pilz, Neue deutsche Biographie, str. 231); lesorezcev in bakrorezcev je Herberstein potreboval najbrž kar nekaj za izdelavo geografskih kart in številnih drugih ilustracij v Rerum Moscoviticarum commentarii (prim. Harrauer, Die zeitgenössischen Quellen, str. 150, op. 24, in 152s.) ali v opisu svojih dejanj in zaslug, Herberstein, Gratae posteritati. Po ljubeznivo sporočeni sodbi Janeza Höflerja je povsem mogoče in verjetno, da je izvrstni lesorez nastal po Hirschvoglovi predlogi.

²⁷ Wernher, De admirandis, fol. 18v–19r.

²⁸ Postremum foedus je treba razumeti kot zadnjo pogodbo pred opisanim dogodkom in ne kot zadnjo pogodbo v tej vojni nasploh; gre torej za prvo v vrsti kasnejših premirij, ki jih je Maksimilijan sklenil z Benečani vsaj še trikrat – aprila 1512 (do konca leta 1513) in 1516 (najprej

sarju Maksimilijanu in ga, ko je bilo treba sporazum in dogovor izpolniti, vrnil, na odličnem mestu gradú pa tako rekoč namesto trofeje zapustili tadva verza, ki si ju tam tedaj prebral:

*Ko je premagal Postojno, se vrača po vsem zmagovalec
Léviad, prinašajoč lepe trofeje domov.»*

Vsebina Herbersteinove »znamenite pripombe« (*ceu insignem notam adiecisti*) se povsem ujema s tem, kar je o postojnskem gradu v letu 1508 zabeležil Sanuto. Sicer pa je bil Herberstein sam aktivna priča in dejaven udeleženev v beneški vojni, v kateri se je tudi odlikoval, dosegel viteštvo in postal dvorni svetnik.²⁹ Domnevati smemo, da je bil celo med kraljevimi (cesarskimi) odposlanci (*noncii regii*), ki so 28. junija prevzeli grad.

Pri vzdevku *Leviad(es)* gre očitno za na novo skovan patronimik, tvorjen po grških zgledih, prevzetih tudi v rimski književnosti, zlasti v poeziji.³⁰ Toda neologizem *Leviades* se najde še le v novolatinski biblični epiki,³¹ kjer pomeni moškega potomca iz Levijevega rodu, in sicer svetopisemskega Mojzesa (včasih tudi njegovega brata Arona), ki ga je Amramu rodila Levijeva hči Johébeda.³² Ko so torej Benečani morali vrniti sicer brez boja zavzeti grad, so si privoščili sarkastično

za osemnajst mesecev in nato še za nadaljnjih pet let), prim. Wiesflecker, Kaiser Maximilian I., Band IV., str. 101, 256, 258.

²⁹ Herberstein, Moskovski zapiski, str. 189–191.

³⁰ Laertov sin Odisej je npr. Laertiades, Enejevi potomci so Aeneades itn.

³¹ O njej Ijsewijn with Sacré, Companion to Neo-Latin Studies II, str. 29–31.

³² 4 Mz 26, 59; prim. Spathafora, Patronymica Graeca et Latina, str. 64. Za primer naj navedem še biblijski ep Clarke, *Christiados sive de passione Domini* l. XVII, str. 272.

šalo s sramotilnim epigramom, ki so ga namesto trofeje (*tanquam pro trophaeo*) namestili na vidno izpostavljenem, »imenitnem mestu« (*in illustri loco*) gradu in Herberstein ga je »tedaj« (*tum*) še lahko prebral, saj ga cesarski najbrž niso marali prav dolgo gledati. Absurdno bi si bilo predstavljati, da bi bil mogel biti epigram mišljen kot poklon nasprotniku, ki je tedaj v resnici stal pred katastrofo in mu je grozilo, da se fronta sesuje. Ironije Benečanov, ki so bili tedaj dobesedno pijani od hitro doseženih zmag, torej ni mogoče preslišati: »[Glej no, novi] Mojzes je po vsem, kar se je zgodilo, »premagal« Postojno in se z »lepimi trofejami« vrača domov kot »zmagovalec«!³³ Da se je Italija norčevala iz nesrečnega Maksimilijana že po porazu v Cadoreju, smo brali zgoraj, pa tudi sicer je porogljivost napisa povsem v skladu z ostrino propagandne vojne, ko so Benečani v besedi in sliki zasmehovali Maksimilijana »na najhujše načine in so jim iz cesarstva vračali milo za drago«.³³

Odgovoriti je treba le še na vprašanje, v čem je *tertium comparationis* med Maksimilijanom in Mojzesom. Najdemo ga v Maksimilijanovem najbrž najdrznejšem načrtu, ki se zdi na prvi pogled nerealen in naravnost fantastičen – da bi si namreč poleg krone rimskega cesarja pridobil tudi tiaro rimskega papeža in tako v svoji osebi združil oba najvišja naslova: svetno oblast najvišjega vladarja in vodje ter duhovno avtoriteto vrhovnega svečenika. Povsem resno je Maksimilijan svoj načrt zastavil in ga skušal izpeljati sicer šele kasneje, leta 1511, ko je 18. septembra v lahkotnem tonu sporočil svoji hčerki Margareti, regentki na Nizozemskem, da hoče postati koadjutor hudo bolnega papeža Julija II., ki ga imenuje »prekleti papež« (*le maudit pretre pape*), po njegovi smrti pa duhovnik in papež. Pismo, ki je nedvomno pristno, je podpisal z besedami »Vaš dobri oče, bodoči papež«. Ob istem času, 16. septembra 1511, je poslal še važnejše pismo maršalu tirolske vlade (Regiment) Paulu von Liechtensteinu, v katerem je povsem razločno razkril svoj trdni sklep in namen, da si prisvoji papeštvo: v Rimu da mu je razpoloženje med kardinali, plemstvom in ljudstvom naklonjeno, Liechtensteinu pa ukazuje, naj mu pri bankirjih Fuggerjih priskrbi potrebna denarna sredstva. Maksimilijan je torej resno hotel »priti do papeštva« in je imel v ta namen v mislih več možnosti. Ti njegovi načrti niso bili nikakršna nedolžna fantazija ali romantična želja, temveč so dozoreli v zelo konkretno obliko. Ovdoveli, sicer osebno zelo pobožni cesar je hotel postati papežev koadjutor ali kar protipapež, k čemur so ga spodbujali shizmatični kardinali na »koncilu« v Pisi. Načrt, da bi si pridobil apostolsko oblast nad vsem krščanstvom, je bil sicer tvegan in težko uresničljiv, toda vsaj z neke vrste protipapeštvom v okviru nemške cerkve in predvsem z odločanjem o njenih finančah bi že smel računati in v ta namen tvegati tudi razkol. Tudi drugi momenti, politični, reformistični in ne nazadnje finančni, so govorili v tem smislu, saj mu je nasprotoval že Aleksander VI., Julij II. pa navsezadnje s svojim spretnim manevriranjem onemogočil, da bi bil v Rimu kronan za cesarja; sploh je bila cesarska

³³ Wagner, Maximilian I. und die politische Propaganda, str. 33–46, zlasti 41. Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, str. 723: Maksimilijan da je bil silno razburjen »durch die übermüthigen Freudenbezeugungen der Venezianer, welche sich nicht entblödeten, die Person des Monarchen öffentlich zu beschimpfen«.

politika v Italiji blokirana brez močnega vpliva na papeštvo. Pomembno vlogo je igral tudi spomin na nekdanjo moč in vpliv srednjeveških cesarjev, ne brez pomena so utegnile biti tudi prerokbe v poznosrednjeveškem, velikokrat v tisku razširjenem anonimnem spisu *Reformatio Sigismundi* (*Reformacion keyser Sigismunds*), ki je nastal leta 1439 ob robu koncila v Baslu.³⁴ v njem je opisana vizija cesarja Sigismunda, po kateri da bo kot naslednji cesar prišel neki duhovniški vladar (*Priesterkönig*), ki bo združil cesarsko krono in tiaro, prenovil cesarstvo in cerkev ter zavladal nad vsemi deželami od vzhoda do zahoda.³⁵ Toda v času do začetka novembra 1511 se je paralelogram interesov v vseevropski politiki tako spremenil, da je moral cesar Maksimilijan enkrat za vselej pokopati svoje papeške načrte.³⁶

Toda Hermann Wiesflecker ugotavlja in izrecno poudarja, da se je cesar s podobnimi načrti ukvarjal že mnogo poprej, vsaj od leta 1493/94, najsibo v smeri shizme ali reformnega koncila ali v smislu nekakšne nemške nacionalne cerkve s svojim patriarhom: »Kot rdeča nit se vlečejo podobne pomisli skozi vso cesarjevo vladavino.«³⁷ Tako je tudi že leta 1507 menil, da se mu bo posrečilo pridobiti na svojo stran Benetke in z njihovo pomočjo spet osvojiti Milano pregnati Francoze iz Italije in prisiliti papeža, da ga okrona; v instrukciji, naslovljeni 10. junija tega leta na tridentinskega škofa, je naravnost zagrozil, da bo prišel v Rim in postal cesar in papež obenem.³⁸ Istočasno je z državnega zbora v Konstanci poslal v Benetke diplomatsko misijo, ki sta jo sestavljala Maksimilijanova odposlanca, Gian Camillo de Montibus in cesarski svetovalec in tajnik Janž Ravbar (Joannes Rauber),³⁹ ki se jima je za nekaj časa pridružil še (neimenovani) tržaški glavar.⁴⁰ V Benetkah so jih slovesno sprejeli 21. junija 1507. Poglavitni pogajalec je bil očitno Ravbar, naloga misije pa je bila doseči dovoljenje za prehod čez beneško ozemlje na kronanje v Rim, ponuditi in skleniti alianso s Serenissimo ter jo odvrniti od zaveznitva s Francozi, ki se jim je očitalo, da se hočejo polastiti Italije, cesar pa se je ponujal kot branitelj italijanske svobode. To jasno sledi iz govora, ki ga je že prvi dan pred dožem in Velikim svetom govoril Janž Ravbar, saj se je njegova oracija, imeniten in natančnejšega prikaza vreden primer humanistične diplomatske

³⁴ Prim. gesli Koller, *Reformatio Sigismundi* in *Reformationen*, st. 550–552.

³⁵ Gl. tudi Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Seine Persönlichkeit und Politik*, str. 1–32, zlasti str.26.

³⁶ Wiesflecker, *Neue Beiträge*, str. 323ss.

³⁷ Wiesflecker, *Neue Beiträge*, str. 315s. in op. 23 z opozorili na poročila tujih, zlasti italijanskih diplomatov.

³⁸ Wiesflecker, *Maximilians I. Kaiserproklamation*, str. 17 z op. 19.

³⁹ *Regesta imperii* XIV, 4, št. 6202, 6251, 6273, 6528, v letu 1498 večkrat navajajo Hansa Rauberja kot glavarja v Trstu, XIV, 4, št. 18721 in 18751, v letu 1504 pa omenjajo, Gašperja Ravbarja (glavarja v Trstu po 1482 in od 1490 zastavnega imetnika gospostva Postojna) in njegove sinove, brate Janža (Hans), Nikolaja (Niklas) in Erazma, ki naj v zameno za grad Kostel pri Kočevju dobijo v zastavno imetje grad Hošperk (Hasberg) pri Planini (dosegljivo tudi na spletnem naslovu www.regesta-imperii.de.) Gl. zdaj tudi Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 162. Janž (Ivan!) Ravbar je z materjo ustanovil beneficij sv. Barbare pri ljubljanski stolnici, prim. SBL III, str. 36.

⁴⁰ O tem odposlanstvu obširno poroča Sanuto, I *Diarii* VII, str. 98, 103, 105, 109–111, 132, 133.

retorike, ohranila v celoti.⁴¹ Ponudbo za zavezništvo so kar dolgo tehtali v beneških organih in odločitev nekaj časa odlagali, saj je Benetke istočasno snubilo tudi francosko poslanstvo, predstavniki izgnancev iz Milana pa so se zavzemali za zvezo s cesarjem. Končno se je po skoraj mesecu dni razvedelo, da odgovor »ni v skladu z voljo rimskega kralja, če več, lahko da bo zelo nejevoljen na nas«. ⁴² Sicer pa so bili Benečani dobro obveščeni o poteku državnega zbora v Konstanci, o čemer jim je obširno poročal njihov odposlanec Vincenzo Querini: med drugim je iz pogovora z zgoraj omenjenim Paulom Liechtensteinom povzel, da po Maksimilijanovem mnenju »papež ni dober papež, tako da se nimata zelo rada«. ⁴³

Vsekakor smemo tudi iz tega drobca utemeljeno sklepati, da je izvrstna beneška diplomacija morala marsikaj vedeti o Maksimilijanovih načrtih glede papeštva in da se je o tem v Benetkah šušljalo in spekuliralo. Ta domneva je tudi predpostavka za ustreznost naše interpretacije sarkastičnega napisa, v kratkem času beneške oblasti leta 1508 na vidnem mestu postavljenega na postojnskem gradu. Spomin nanj se je ohranil po zaslugi barona Sigismunda Herbersteina, ki ga je kot nekakšno pikanterijo dodal svojemu opisu Cerkniškega jezera.

Priloga I⁴⁴

1. 6. in 7. maja, Trst (VII, 454)
Di Trieste dil Corner, provedador, di 6. et 7.
Item, aver il governador, e lui, mandato domino Antonio di Pij, con 400 cavali lizieri, a Postomia, ch'è uno castello mia . . di li, per averlo.
2. VII, 502: *Sumario di letere di sier Hironimo Contarini, provedador di l'armada, a sier Sancto Trum, suo zenero, dil 1508. Scrive tutta l'impresa di Trieste e Fiume.*⁴⁵
11. maja, Trst (VII, 511s.)
Letera dil dito [scil. Contarini], ivi [porto di Trieste] a dì XI, hore 12, ricevuta a dì 13 di note.
[...] e vedendo venirli [scil. *i fanti*, vkrcani za pohod na Pazin], volendo partirsi, have a jore una, letera di sier Marco Loredan, che li mandò a dir, esser arivato il uno cittadino di

⁴¹ Prepis pri Sanuto VII, str. 109–111: Oratio Joannis Rebler U. Juris doctoris, invictissimi ac gloriosissimi Caesaris Augusti Maximiliani consilarii et secretarii, ad principem et senatum venetum illustrissimum habita, anno Christi 1507, die XXI junij; Sanuto tudi pravi, da je dal Ravbar spričo obotavljanja in zavlačevanja Sinjorije govor natisniti in za majhen denar razpečavati po Benetkah (str. 132: »et lui, vedendo la Signoria stava assa' a risolverssi zercha voler far confederation col suo re, e fe' butar l'oration el fece in colegio, a stampa, la qual si vendeva per Venecia un soldo l'una«), s čimer je v propagandnem boju vsekakor skušal pridobiti javno mnenje. – Izvod natisnjene govora hrani British Museum Library (Oratio Joannis Rebleri ... [1507], sign. 1205h.19). Vendar je treba priimek Rebler nesporno brati Rauber, skvarjeni priimek pa pripisati tiskarju; ali gre zgolj za nemarnost ali za kaj drugega, lahko samo ugibamo.

⁴² Sanuto VII, 133: »Et come fo divulgato non fu risposta juxta il voler del re di romani, imo si potria esser si sdegnasse contra nostri.«

⁴³ Sanuto VII, 192: »ma ben essere molti foraussiti milanesi, che lo sollicita a venir; et che il re tien che l'papa non sia bon papa, sì che non si amano molto.«

⁴⁴ Ekscerpti iz Sanuto, I Diarii, tomo VII. Publicato per cura di R. Fulin, Venezia 1882 (1. 3. 1508–28. 2. 1509)

⁴⁵ Na stolpcih 502–535 je Sanuto 30. maja naknadno vnesel ta vpis, zato se zaporedje pri številkah stolpcev ne ujema s kronološkim zaporedjem.

- Trieste, veniva da Lubiana, et li havea referito cosse assai de molta importantia de forsi persone 8000, che erano redute a Postovia [!] sotto diversi capi, da piedi et da cavallo, et con forsi / 100 carete di artelarie, tra le qual ne erano 5 bombarde grosse. Li qual tuti, come sarano reduti con quelli altri expectavano, erano per ordinar il suo exercito e venir in campagna a trovar el nostro, e non trovando contrasto, haveano pensier de andar verso Udene; dicendo poi, che le terre franche davano fiorini CC milia a la cesarea majestà a suo' favori, con altre particolarità. Per le qual esso provedador dismontò la terra, e parlò ali dicto, qual cognosce za più zorni a Venetia per persona salda, real er fidel nostro, et era stato a Lubiana tutto el tempo di la presente guerra, per non esser tolto suspeto da' tudeschi; e, inteso che Trieste era venuto soto la Signoria, era venuto molto contento a trovar suo padre. *Unde* esso provedador per questo spazoe subito a la Signoria con la sua depositione. *Etiam* mandò la copia al provedador zeneral; et spazoe do exploratori a la volta de Postoyna, per veder de intender qualcosa. E per bon rispetto à diliberato soprasieder do o tre zorni, aziò le cosse nostre non restino im pericolo, e fin tanto si atenderà a reparar quella terra etc.
3. 12. in 13. maja, Tržič (VII, 469)
Di sier Zorzi Corner, el cavalier, di 12 et 13, la prima a Monfalcon, l'altra a Goricia.
La caxon dil suo levarsi di Trieste, per la fama di le zente redute in Lubiana; e questo per le deposition, *ut patet*, da 18 milia persone, soto il ducha di Bresvich, et altri dice dil duca di Baviera. Et era venuto li per far la massa di zente *etc.*, *ut in eis*.
 4. 13. maja, Gorica (VII, 469)
Di Goricia, di sier Zustignan Morexini provedador, di 13.
Come, inteso di sopra era adunation di zente in Lubiana, à mandà a veder fino a Vipao, e intende non esser 2000 comandati. *Item*, di le occorrentie di quel loco, *ut in litteris*.
 5. 13. maja, Gorica (VII, 469s.)
Di sier Francesco Cappelo, el cavalier, provedador, date ivi, a di 13.
Et il Corner, provedador, havia mandato Latantio da Bergamo, con 1000 fanti, verso Pexin; ma, inteso la sunanza⁴⁶ in Lubiana, revochò l'ordine. *Item*, domino Antonio di Pij, che andò con 400 cavali lizieri a la Postomia, quelli stetenò saldi a tenirssi e ritornò.
 6. 14. maja, Trst (VII, 513)
Dil ditto [Contarini], ivi [Trst], a di 14 mazo, a hore una di nocte, ricevuta a di 17.
Come eri, per non star al pallo, andò versso Cità Nuova et Cervere, per trovar qualche explorator da mandar a Postomia, e in quelle parte di sopra, a saper i progressi de li inimici, come fece per mezi di rectori di Montona et Arsapo. ...
 7. 28. maja, Trst (VII, 496)
Item, vene etiam di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral, date a Trieste, a di 28. Come havia inteso l'aquisto fato di Fiume; perhò non anderano più a quella parte col campo, ma ben a Postomia.
 8. 28. [?] maja,⁴⁷ Trst, vpis 30. maja (VII, 497)
Di Trieste, di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral, più letere.
E la nova di Fiume aquistato, et vano col campo a Postomia.
 9. 30. [?] maja, Trst, vpis 1. junija (VII, 536)
Di Trieste, di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral.
Come havia aviato, prima certi cavali lizieri, poi altre zente, a la volta di Postomia; e il governador zeneral vi va et lui provedador.³¹ [?] maja, Trst, vpis 2. junija zjutraj (VII, 536)
 10. 31.[?] maja, Trst, vpis 2. junija zjutraj (VII, 536)
A di 2. La matina fo lettere di Trieste, di sier Francesco Capello, el cavalier, provedador.
Avisa quelli cavalli lizieri, andato la volta di Postomia, esser stà asaltati da nemici todeschi, et parte de nostri malmenati; e stà morti 50 con li si cavalli, e parte feriti; e non si sa quel

⁴⁶ sic! = adunanza.

⁴⁷ Kjer pisma niso izrecno datirana, je kot verjetni ddo naveden za dva dni zmanjšan datum vpisa v dnevnik; toliko časa so pisma praviloma potovala v Benetke.

- è seguito di capi Franco dal Borgo, Vitelozo et Renier di la Sesseta. Il provedador Corner e d'Alviano erano partiti di Trieste *etiam* l'horo per andar versso Postomia.
11. 1. junija, Prosek (VII, 537)
Di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral, di Persech, l'ultime di primo.
 Avisa il danno fato per todeschi a quelli cavali lizieri andono versso la Postomia, qualli da homeni inboscadi fonno asaltadi; et avisa il manchar di cavalli, non sa il numero ancora *etc.* Et che il governador e lui hanno diliberato non seguir quella impresa e fato sorastar lo exercito, perchè è impresa difficile e, poi auta, non si potria mentenir; è più difficile cha Lubiana. Et in le altre letere scrive copioso dil mandar di questi cavalli lizieri a quella volta, et Franco, Renier da la Sassetta et Vitellozzo.
12. 1. [?] junija, s. l., vpris 2. junija (VII, 537s.)
Dil signor Bartolo d' Alviano, governador zeneral nostro.
 Zercha l'opinion sua di non andar a l'impresa di Postomia, ma lassarla, scrive le raxon perchè; si che verano con lo exercito versso Goricia in Friul. Et *alia ut in litteris.*
13. 2. [?] junija, Tržič, vpris 4. junija (VII, 539)
Di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral, date a Monfalcom.
 Dil venir li; et è il governador. Et voleno mandar certe zente versso Postomia, per castigar quelli è stato causa di aver asaltà nostri *proditorie*, quali sono alcune ville paesane *etc.* Et scrive altre occorrentie, *ut in litteris.*
14. 3. [?] junija, Gradišče, vpris 5. junija (VII, 540–541)
Di Gradischa, di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral.
 Come atende di far mostre di zente e stratioti per mandar versso Postomia, come ha scritto. Il signor Bartolo, governador, è a Gorizia, a veder quelle fabriche si fa li; et altre occorrentie *etc.*
15. 3. junija [?], Trst, vpris 5. junija (VII, 540s.)
Di Trieste, di sier Francesco Capello, el cavalier, provedador. Come nostri fono malmenati versso Postomia; fin quel di era stà trovà 40 corpi et altri feriti fin numero di 100 et più. Et non è zonti ancora Guido Guaim e Renier de la Sasetta, ma ben si ha di Franco dal Borgo, qual è li zonto, e sta malissimo *etc.*
16. 6. junija [?], Gorica, vpris 8. junija (VII, 543)
Di Goricia, di sier Zorzi Corner, el cavalier.
Item, esser andà il signor Bartolo, con zente et 400 cavali lizieri, tra i qual molti stratioti, versso Postomia. Et che la rota fo 28 homeni et 40 cavali; et li capi tutti sta bene. Et la caxon dil numero di cavali fo, perchè fonno asaltati, che li cavalli erano a li alozamenti. Et *alias, ut in litteris.*
17. Pismo 10. junija, Postojna, vpris 12. junija (VII, 545)
 E da poi disnar fo pregadi per quanto era ocorsso, che nostri havia auto il loco di Postoyna come dirò soto; et era opinion in colegio di renderlo, per esser tolto da poi la conclusion di la trieva.
Di Postomia, di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral, di X.
 Scrive, che essendo venuto, con le zente et il signor governador, li, li inimici comparseno; et nostri li fonno a l'incontro, *adeo* essi fuziteno, e nostri seguendoli fino al bosco, ne preseno alcuni *etc.* Or volendo nostri far da seno, quelli di Postomia si reseno, salvo l'aver l'horo e le persone; et cussi nostri introno in la terra. Scrive molte particolarità esso provedador, *ut in litteris.* Et questa nova se ave prima per letere di Trieste.
18. 12. junija, Benetke (VII, 547)
 Fu posto, per sier Andrea Venier, savio dil consejo, che atento si havia auto il loco di Postomia, da poi la sigilation di capitoli, che, hessendo dimandà indrio, el sia reso e sia scritto a ... Et sier Antonio Trun, procurator, savio dil consejo, messe voler ben che 'l sia reso, ma non si im pressa; et che hessendo dimandà indrio, si rispondi si aviserà la Signoria. Parlò sier Andrea Venier et sier Antonio Trun; et poi intrò, in la opinion con il Venier, sier Antonio Loredan, el cavalier, savio dil consejo, sier Tadio Contarini et sier Hironimo Capello, savij di terra ferma; nè altri messeno parte. Andò le parte : 76 dil Tron, 100 dil

- Venier; et questa fu presa. Si che Postomia sarà restituita. Et fono expedite le lettere, et *ita fuit postea restituta*.
19. 12. junija, Postojna in 14. [?] junija, Gorica, vpris 17. junija (VII, 550)
Di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral, di 12, da Postomia.
Scrive quello aquisto, replica il modo *etc.* E lassò li la compagnia di Piero Corsso, e volea lassar sier Zuan Baptista Zane, ma vol hordine di la Signoria. *Item*, che hanno, tutti, fino a Lubiana, fuzivano. *Item*, riceveteno quel zorno la conclusion di la trieve. Le fe' publicar; poi *etc.* si levò col governador a di 14. Di Goricia, scrive di quelle fabriche. Et voria dar la paga a la zente, per aver un bel exercito; et altre occorenze.
20. 17. [?] junija, Gorica, vpris 19. junija (VII, 553)
Di Goricia, di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador zeneral.
Come fin quel zorno di ... niun havia mandato a dimandar il loco do Postomia. Nè ancora è nova, in Lubiana sia stà publicà le trieve, et à mandato a uno homo a saper, et non è ritornato; ne manda uno altro. Et l'horò in campo fenno subito la publication, justa li mandati.
21. 22. [?] junija, Gorica, vpris 23. junija [na kolegiju providurjev v Benetkah 23. junija] (VII, 555)
Eri fo lettere di Goricia.
Come todeschi aveano mandà a dimandar la restitution di Postomia e do altri castelli; qualli do castelli erano stà tolti avanti la trieva *etc.*
22. 23. [?] junija, Gorica, vpris 25. junija (VII, 556)
Di Goricia, dil Corner, provedador, 2 lettere.
Una zercha il signor Bartolo, qual è contento di quello che vuol la Signoria, et manda Zuan Cotta qui; e scrive coloquij abuti con soa signoria *etc.* Per l'altra, zercha Postomia, la qual non l'anno ancora restituita, perchè voleno li do castelli, *videlicet* ..., li qual non hanno raxon, per esser stà avanti la trieva aquistati. *Item*, come in Lubiana era stà publicà la trieva.
23. 23. junija, Benetke (VII, 556)
Fo posto, per li savij, dar licentia a sier Zorzi Corner, el cavalier, expedita la consignation di Postomia, et fato certa altra cossa, *ut in litteris*. Fu presa.
24. 24. junija, Gorica, 28. junija, Postojna (VII, 559)
Di Goricia, di sier Zorzi Corner, el cavalier, provedador, di 24 et 28.
[24.] Per l'ultima avia ricevuto la licentia et partiria. *Item*, [28.] aver fato consignar Postomia ali noncij regij, qualli veneno con cavali 150 et fanti ben in hordine; et questo fo l'adunation havia inteso, et scrisse, si faceva in Lubiana. *Item*, si va drio fabricando Goricia, *etc.*
25. 8. julija, Benetke (VII, 574)
[Dopoldne je Zorzo Corner prišel v kolegij v spremstvu prokuratorjev in drugih patricijev in kakšne 4 ure poročal o poteku vojne itd.]
Disse la condition di lochi aquistati, et Cremons, Trieste et Postomia, qual l'anno restituita; ma li do castelli l'horò volevano, zoè ..., non anno voluto, perchè con effecto non haveano raxon; et che si la trieva non seguiva, sariano andati a Lubiana e più oltra. [...] Fo lodato dal principe. [...]
26. 30 [?] julija, Gorica, vpris 1. avgusta (VII, 598)
Di Goricia, di sier Zustignan Morexini, provedador.
Come, hessendo stà robà alcuni cavalli di stratioti da' soi garzoni et menati a Postomia, essi stratioti andono li per averli; et il capetanio era andato a piacer, et vete li soi cavalli; et volendoli poi aver, el capetanio disse erano ronzini, qual li comprò per ducati 3, e li stratioti li dete li soi danari. Et volendo ritornar, fonno asaltati et a le man con certi todeschi, et malmenati essi stratioti; si che non convicinano ben. Et altri avisi di zente si asmeta; et il re non vol la trieva *etc.*
27. 14. [?] oktobra, Videm, vpris 16. oktobra (VII, 651)
Di Udene, di sier Andrea Loredan, luogotenente.
Come in Lubiana è pur zente alemane e vicinano mal con nostri, et maxime per una villa

- vicina a Postomia, qual todeschi voriano fusse sotto l'horo, e l' Alviano dice è nostra, perhò dubita *etc.*
28. 30. [?] novembra, Trst, vpis 2. decembra (VII, 677)
Di Trieste, di sier Francesco Capelo, el cavalier, provedador; manda una letera, auta di Damian di Tarsia, castelan a Castelnovo.
 [...] *Item*, di Hongria, la peste è a Buda; e il re è partito e andato a Postomia *etc.*

Priloga II

1. 24. avgusta 1511, Koper: *Andrea Civrano (Zivranus) dožu in Sinjoriji.*⁴⁸

Ne brez velike žalosti, presvetli knez in preodlična Sinjorija, *sum* primoran zdaj po svoji uradni dolžnosti pisati Vaši svetlosti tegobne stvari, ki so jih povzročili nebesni vplivi in sovražna sreča, h kateri se nagiba sleherna stvar, in tudi o nesposobni in topoumni kompaniji, ki se je ravnala po svoji naravi in se ni hotela dati uporabiti za obrambo proti sovražniku, kakor bi bil terjal vsak pameten premislek. Zato *brevibus et lacrimabiliter* (na kratko in v solzah) sporočam Vaši odličnosti: Ko sem od podvojenih vohunov izvedel, da so se sovražniki, ki so tam v zgornjih krajih, razkropili, sem na pobudo vodiča, ki jim je obljubil, da bodo šli delat škodo sovražnikom na Pivškem v neke vasi, kjer so pričakovali, da bodo našli veliko množino živine in drobnice, premišljeval, da bi šel z njimi, da se ne bi nesrečno končalo, kakor se je zgodilo druge krati, ko so se odpravili plenit brez mene. Ko so slišali za to kavalkado, se je takoj nabralo kakih sto pustolovcev od tod, z Mokovega, iz Drage in Milj, željnih dobička. Potem ko sem jezdil v četrtek ponoči do odrejenega kraja in sem prišel po 16 miljah v cesarsko vas in smo naropali veliko živine, nas je naš vodič odpeljal naravnost pred sovražnike zraven nekega gradu, Senožeče po imenu; to je ozek, zelo nevaren prehod, kjer nas je napadlo veliko vojakov, kakih 200 po številu, ki so se tam zbrali z arkebuzami, puškami in samostreli. Ko smo jih odbili in potolkli, smo se na silo prebili s plenom. Naneslo je, da se je takoj po našem prehodu vsulo iz gradu 70 svežih hrvaških konjenikov, dobro opremljenih z orožjem, in presenetilo kompanijo, ker jih je bilo več, kot so pred tem sporočali prej imenovani vohuni; le-ti so bili pošteno kaznovani zaradi svoje napake v tem spopadu. In ker smo bili mi na kraju, kjer se nismo mogli bojevati s sovražnikom razen z velikanskimi izgubami in grozečo nevarnostjo, da ne bo ušel nihče od nas, smo se strnili v krdelo in tehtali, da bi se korak za korakom umaknili in napotili na plano, vsi pripravljene zmagati ali junaško umreti. Brž ko so nas sovražniki nehali zasledovati, so se naši, ki sem jim ukazal, naj se obrnejo in postavijo po robu, spustili v tak beg in zmešnjavo, da sem, pri moji veri, komaj kdaj v spopadu doživel kaj takšnega, nikoli pa nisem videl take nizkotne strahopetnosti kot tedaj, *quodammodo per eclypsim* (nekako v mrku) sem videl tako, da sem stopil iz krdela in skočil naprej, da bi jih ustavil in ves čas vpil: Postavite se, čvrsto se postavite, ne omahujte, pamet v glavo, ampak držali so se poti v pogubo. Zato so se sovražniki opogumili in z lahkoto, s kakršno preganjaš in potolčeš bežečega, poželi zmago. Med najemniki Vaše svetlosti, ki jih je bilo kakih 60, manjka najprej v četi gospoda Lazzara Crana, poveljnika, ki se ni udeležil tega pohoda, pet mož, ki so jim ušli 3 konji, (v četi) gospoda Nicolôja Tracagnota, *etiam* poveljnika, 12 mož, med Hrvati štirje in 7 kmetov. Nadalje 6 od 8 drugih nenajetih kmetov. Med vojaki pa resnično ni mogoče vedeti števila izgub, ker prihajajo iz ure v uro, do sem jih je prišlo približno 25, ki so se poskrili v gozdovih. In ker vsakdo ploska in se veseli zmage in se *pariter* (prav tako) vsakdo žalosti zaradi podobne nesreče in si ustvari sodbo po lastni volji, naj glede mene zadošča, da Vaša prejasna svetlost prepozna mojo trajno pripravljenost in zvesto službo; toda če me je tokrat doletela ta nesreča, jo je treba pripisati ne meni, ampak sovražni sreči, in primerov, podobnih temu, s sovražniki nisem imel. Pustimo stare, govorim o naših sodobnikih, ki so jih varovale moč in druge prednosti in zaščita, ki jih potrebuje vojska, in vendar niso mogli doseči več kot velik poraz in zato niso trpeli, kajti negotov je izid vojne. Da bi potrdil svoje besede, presvetli knez,

⁴⁸ Sanuto, I Diarii, Tomo XII, pubblicato per cura di N. Barozzi, Venezia 1886, st. 405–407. Dogodek omenja Czörnig, Das Land Görz und Gradisca, str. 727.

ko sem se vrnil na Mokovo, sem tam našel 110 konjenikov izmed tistih iz Gradišča, ki jih je tudi poglaval v beg neko sovražno topništvo; ko sem jih videl, kako hlepijo po maščevanju za sramoto, ki mi je bila zadana, *ut supra*, (kot opisujem zgoraj), sem menil, da jih je poslal sam Bog, zato sem prosil njihove poveljnike, naj pridejo in mi pomagajo, da si povrnem čast in ujete tovariše, in jim ponudil naslednji dogovor: od vsega, kar bi lahko pridobili tako z zmago nad Hrvati kakor tudi z odvzemom plena, ki so se ga prilastili prav ti Hrvati, mi sami nočemo ničesar, vse naj bo njihovo, še več, hoteli smo jim dati klajo, podkve in žeblje za konje, vendar niso marali pristati in iti izpolnit tako popolne naloge, povrniti tako može Vaše svetlosti kakor tudi njihovo čast, saj ni bilo dvoma, da bi s 150 konjeniki, kolikor nas je bilo, morali doseči samó zanesljivo zmago. Počakajmo torej; nikogar ne morem na silo poslati v boj: *res sic se habet* (tako je s to stvarjo)! Vaši svetlosti se *humiliter et plurimum* (ponižno in na vso moč) priporočam.

Datum Justinopoli, die 24. augusti 1511.

De serenitatis vestrae mandatu ANDREA ZIVRANUS, stratiotarum Histriae provisor⁴⁹.

Opomba. Omenjeni Hrvati so bili možje grofa Krištofa Frankopana.⁵⁰

2. 11. novembra 1511, Koper. *Andrea Civrano [Zivrano] bratu Alviseju⁵¹.*

Magnifice frater hon. Ecce dies, quam fecit Dominus. Exultemus et laetemur in ea⁵².

Z imenom Gospoda Boga, prejšnji ponedeljek, bila je vigilija slavnega gospoda Martina, ko sem izvedel, da je grof Krištof prišel v Škedenj s 30 do 40 konjeniki in kakih 100 in več vojakov, sva preslavni generalni (providur) in jaz preišljevala, da se *viribus* (na vso moč) postaviva po robu njegovim poskusom, in 4 ure pred dnevom sem odšel od tod v Tinjan (Antignan) z nekimi vojaki z ukazom, naj počakam tudi na Miljčane. Ko so le-ti opazili, da sem prišel do mostu, in se vrnil domov, sem, željan prepričati se o napredovanju sovražnikov, poslal glavarja Slovanov z 10 konjeniki in vojaki proti Ospu, da bi sovražnike izzval in videl njihovo število in namen. Teh naših 10 konjenikov in vojakov se je spopadlo s tistimi iz Ospa, tri so ubili in druge ranili. *Interim* (medtem) sem jaz, ki sem stal pri Tinjanu, zaslišal tri strele bombard v Miljah, zato smo hitro zajahali konje in krenili v to smer, ker smo sodili, da morajo biti sovražniki v tej smeri, kakor je tudi bilo. Ko smo zdržema prijezdili do miljskega mostu, smo odkrili grofa Krištofa onstran reke na nekem griču. Ker sem se tam znašel samo z 20 konjeniki, sem odložil pot čez most s pozivi, poslanimi vojakom iz Milj, naj pridejo na mojo zahtevo, in kmalu zatem so prišli. Nato smo se postavili za boj in urejeno poglaval konje proti sovražnikom in oni proti nam s kopjem na kopje; najprej smo jih 10 ali 12 z močnimi ubojnimi sunki vrgli iz sedla, in ker je šlo za zmago, sem se mož na moža spoprijel z grofom Krištofom in v spopadu sva drug drugemu zadala veliko udarcev brez krvi, potem sem jaz zamahnil poprek proti glavi in ga usekal po celem obrazu, da je prelil veliko krvi in sem mu polomil (obrazne) kosti. Kljub temu me je zadel v desno roko in mi odsekal tri prste, brez hude poškodbe, in me ranil v levi palec; razkačen sem se besno poglaval za njim, saj mi je pokazal hrbet in zbežal proti Škedenju, jaz pa sem ga zasledoval dve miljji daleč. Neki krepak mlad kapitan iz Postojne nama je sledil s kopjem v roki, zato sem se moral obrniti proti njemu; ko sva se spopadla, sem mu zadal tri rane in ga zajel kot ujetnika; predal sem ga biritu in šel naravnost nad grofa, ki bi ga bil *procul dubio* (brez dvoma) ujel, ko se ne bi bil samo s 7 konjeniki rešil v grad (Mokovo). Ampak ko bi stratioti počakali in bi jim šlo za zmago in se ne bi lotili plenitve mrtvih in poraženih, mi ne bi bil ušel, ker bi ga zasledoval vse do gradu, če bi bili zraven stratioti in me kapitan iz Postojne ne bi zmotil. Počakajmo! Usoda ga je hotela

⁴⁹ »Po ukazu vaše svetlosti providur istrskih stratiotov Andrea Civrano.«

⁵⁰ Nato so 2. oktobra 1511 Benečani zgubili grad Mokovo (Moch) pri Trstu. Glavar Girolamo Contarini se je vdal proti volji posadke, ki je štela 60 mož; zvezanega so z možmi vred odpeljali v Trst. Vdali so se tudi Škedenj (San Servolo), Draga, Osp (Hospo), Črni kal (Cernical), Podpeč (Popechio) in drugi kraji, ne pa tudi Milje, ki so jih cesarski oblegali (Sanuto XIII, 20).

⁵¹ Sanuto, I Diarii, Tomo XIII, Venezia 1886, st. 248–250. Opisani dogodek omenja C. Czörnig, Das Land Görz und Gradisca, str. 728–731: grof Krištof Frankopan je nato opustil obleganje Milj, zavzel Marano itn. Junija 1514 so ga Benečani ujeli pri Gradišču in skoraj pet let je preživel v ječi v Benetkah, prim. še J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912, str. 303 in 310.

⁵² »Spoštovani veličastni brat. Glej dan, ki ga je naredil Gospod. Radujmo se in se ga veselimo« (Ps. 118, 24). Civrana so cesarski ujeli 13. februarja 1512 pri Caorlah in ga po nekaj dneh (19. febr.) zamenjali za svoje ujetnike (Sanuto XIII, 479, 488).

prihraniti za hujši in slavnejši poraz. *Omnia pro meliori: nunc est* (vse v dobro, zdaj je) tako, da se ne bo nikoli hvalil z mano, kajti drugi ga niso nikoli porazili ali ranili, in imel je srečo, da je zbežal samo s 7 konjeniki, vsi drugi pa so bili razsekani na kose. Nisem hotel imeti ujetnikov razen glavarja iz Postojne in njegovega kanclerja, to je kanclerja grofa Kristofa, in nekaj drugih, ki so jih napol mrtve našli na cesti. Ni mi žal za nikogar od kompanije, kajti vsi so se dobro izkazali, med drugimi naš gospod Lazzaro [Crano] se je izkazal kot vitez, kar tudi je, in videl sem ga, kako je na dvoje razčesnil glavo nekemu Nemcu, uslužbencu cesarskega veličanstva. Tudi Nicolò Trachagnoto in Zuane Francesco Turco, Jacopo de Apolonia, Manoli, Trachagnotov sin, in neki nečak gospoda Lazzara so se izkazali kot levi in césarji. Vse je potekalo, *ut supradictum est* (kakor je rečeno zgoraj) po resnici, samo od sebe in manj uspešno od tega, kar bi se moglo razumeti iz pisma preslavnega našega generalnega presvetli Sinjoriji. Jaz sem vzel en meč kapitanu iz Postojne, ki velja 20, če ne 25 dukatov; eno nožnico iz čistega srebra z lepim prsnim oklepom in zapestnicami za barona; tako da sem se brez stroškov opremil z orožjem. Če me ta zmaga ne spravi iz tega blata našega statusa, ne vem, kdaj bom hotel biti povišan. Sovražnikov je bilo 33 konjenikov in okoli 130 vojakov, naših pa 20 konjenikov in 100 vojakov. Ostanek sem napolil v Osp, del je ostal doma, šepavci in možje brez orožja.

Datae Justinopoli, die XI novembris 1511.

Od naših ne manjka nihče in nihče ni ranjen.

Viri in literatura:

- Allen, P. S., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, tom. VII 1527–1528: Oxford 1928.
- Bauch, Gustav, *Deutsche Scholaren in Krakau in der Zeit der Renaissance 1460 bis 1520*: Breslau 1901.
- Clarke, Robert, *Christiados sive de passione Domini libri XVII*: Brugis, typis Kerchouianis, 1670.
- Czoernig, Carl Freiherr von, *Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja)*: Wien 1873.
- Denis, Michael, *Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX*: Wien 1782.
- Gruden, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*: Celovec 1912.
- Harrauer, Christine, *Die zeitgenössischen lateinischen Drucke der MOSCOVIA Herbersteins und ihre Entstehungsgeschichte*. *Humanistica Lovaniensia* 31, 1982, str. 141–163.
- Herberstein, Sigismund, *Gratae posteritati...: Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhalter* 1560.
- Herberstein, Sigismund, *Rerum Moscoviticarum commentarii...: Basileae, Oporinus*, 1556.
- Herberstein, Sigismund, *Moskovski zapiski. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*: Ljubljana 1951 (ponatis Ljubljana 2001).
- IJsewijn, Jozef, with Sacré, Dirk, *Companion to Neo-Latin Studies, Part II. Literary, Linguistic, Philological and Editorial questions*. Second entirely rewritten edition: Leuven 1998 (Supplementa humanistica Lovaniensia XIV).
- Jakič, Ivan, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*: Ljubljana, 1997.
- Koller, Heinrich, gesli *Reformatio Sigismundi in Reformationen*. *Lexikon des Mittelalters VII*: Stuttgart-Weimar 1999, st. 550–552.
- Kos, Dušan, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*: Ljubljana, 2005.
- Nared, Andrej, *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*: Ljubljana 2009.
- Pavlin, Vojko, *Goriška in habsburško-beneški odnosi v luči Dnevnikov Marina Sanuda*. *Annales*, ser. hist. sociol. 14, 2004, str. 17–34.
- Pilz, Kurt, geslo *Hirschvogel, Augustin*, *Neue deutsche Biographie* 9, Berlin 1972, str. 231s., digitalna verzija www.neue-deutsche-biographie.de.

- Pust, Klemen, *Beneška protiobveščevalna dejavnost in signalna organizacija na območju vzhodnega Jadrana v letu 1499*. ZČ 63, 2009, str. 318–348.
- Rebler [= Rauber], Joannes, *Oratio Joannis Rebler U. Juris doctoris, invictissimi ac gloriosissimi Caesa. Augu. Maximiliani consilarii & secretarii, ad Principem & senatum Venetum Illustriss. habita, anno Christi 1507, die XXI Junii* [:Venetiis 1507].
- Regesta imperii, XIV, 2*, in *XIV, 4*, hg. Wiesflecker, Hermann [i. dr.]: Wien, Köln, Weimar 1993 in 2002, elektronska objava na www.regesta-imperii.de.
- Sanuto, Marino, *I Diarii, tomo VII, publicato per cura di R. Fulin*: Venezia, 1882.
- Sanuto, Marino, *I Diarii, tomo XII, publicato per cura di N. Barozzi*: Venezia 1886.
- Sanuto, Marino, *I Diarii, tomo XIII [ed. N. Barozzi]*: Venezia 1886.
- Shaw, Trevor R., *Baron Herberstein on the Cerknica Karst Lake – A Phantom Book of the 16th Century? / Baron Herberstein o Cerkniskem jezeru – neobstoječa knjiga iz 16. stol.? Acta Carsologica Ljubljana 23*, 1994, str. 249–357.
- Shaw, Trevor R., *History of Cave Science. The Exploration and Study of Limestone Caves, to 1900*: Sydney 2¹⁹⁹².
- Shaw, Trevor, *Cerkniško jezero v Frischlinovi pesmi iz okoli leta 1583 in Steinbergovi knjigi iz leta 1761*. Kronika 57/1, 2009, str. 1–18.
- Simoniti, Primož, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*: Ljubljana 1979.
- Simoniti, Primož, *Humanismus bei den Slovenen. Slovenische Humanisten bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, hg. u. bearb. Marija Wakounig, übers. Jože Wakounig: Wien 2008 (Zentraleuropa-Studien 11).
- Simoniti, Primož, *Herberstein-Wernherjev opis Cerkniškega jezera iz leta 1551*. Acta carsologica 39, 2010 (v tisku)
- Spathafora, Placidus, *Patronymica Graeca et Latina ex utriusque linguae scriptoribus summo studio excerpta. Quibus multa accesserunt vel ab recentibus vel ab ipso auctore iuxta regulas atque licentias efficta*: Panormi, ex typographia Augustini Bossii, 1668.
- Tadić, Jorjo, *Beneška republika – Dalmacija. 2. Državna ureditev Benek. Zgodovina narodov Jugoslavije II*: Ljubljana 1959, str. 220–224.
- Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre des Hertzogthums Krain*: Laibach-Nürnberg, 1689.
- Wagner, Georg, *Maximilian I. und die politische Propaganda*. Ausstellung Maximilian I. Innsbruck [Zum 450. Todestag]: Innsbruck [1969], v dodanih *Beiträge*, str. 33–46.
- Wernher, Georg, *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum. Ad generosum et vere magnificentum D. Sigismundum in Herberstain, Neiperger & Guttenhag Baronem, inclyti Roman. Hung. & Boem. &c. Regis D. Ferdinandi consiliarium & fisci in Austria praefectum, Georgio Wernhero autore*: Viennae Austriae excudebat Egidius Aquila, anno Domini M. D. LI. mense Septembri. – Tudi na spletnem naslovu www.digitale-sammlungen.de (brez karte!)
- Wiesflecker, Hermann, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Band IV. Gründung des habsburgischen Weltreiches, Lebensabend und Tod 1508–1519*: Wien 1981.
- Wiesflecker, Hermann, *Neue Beiträge zur Frage des Kaiser-Papstplanes Maximilians I. im Jahre 1511*. MIOG 71, 1963, str. 311–332.
- Wiesflecker, Hermann, *Maximilians I. Kaiserproklamation zu Trient (4. Februar 1508). Das Ereignis und seine Bedeutung*. Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag: Graz-Wien-Köln 1965, str. 15–38.
- Wiesflecker, Hermann, *Kaiser Maximilian I. Seine Persönlichkeit und Politik*. Ausstellung Maximilian I. Innsbruck [Zum 450. Todestag]: Innsbruck [1969], v dodanih *Beiträge*, str. 1–32.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Burg von Postojna/Adelsberg im Jahr 1508 und Maximilian I., genannt »Leviades« Primož Simoniti

Unmittelbar nach Ausbruch des österreichisch-venezianischen Krieges (1508–1516) nahmen die Venezianer im Juni 1508 die Burg Postojna (Adelsberg) ein, die nach 19 Tagen an die Vertreter Kaiser Maximilians I. zurückgegeben wurde. Die gegnerische Partei hinterließ quasi als Trophäe *in illustri eius [sc. arcis] loco* eine Inschrift, in der sie den Kaiser als »Leviades«, der nach dem Sieg über Postojna mit schönen Trophäen siegreich heimkehre, benannte: *Postonia victa rediens post omnia victor / Leviades affert pulchra trophaea domum*. Obwohl die humanistische Panegyristik manchmal zwar mächtig zu übertreiben vermochte, wäre man doch sehr erstaunt, wenn diese Bezeichnung für den zu Beginn des Krieges in Wahrheit vernichtend geschlagenen Kaiser ernst gemeint gewesen wäre. Der Verfasser versucht herauszufinden, wie sich die Ereignisse rund um die Burg zugetragen haben, um den Hintergrund der fraglichen Inschrift für eine Interpretation freizulegen.

Die Geschichte der im 10./11. Jahrhundert an der strategischen »Adelsberger Pforte« erbauten Burg Postojna (seit 1371 und endgültig seit 1430 habsburgisch), ist nur bis zum Ende des Mittelalters gut erforscht, aus der Zeit danach ist wenig bekannt. Eine wertvolle Quelle für das Jahr 1508 bietet der venezianische Patrizier, Historiker und Chronist Marino Sanuto, dessen *Diarii* die Geschehnisse um die Burg lückenlos nachzeichnen: Nach der katastrophalen Niederlage der Kaiserlichen im Cadore am 2. März 1508 fielen im April sowohl Görz als auch Vipava (Wippach), so dass ein Einfall der Venezianer nach Krain drohte. Diese allerdings wandten sich südwärts, eroberten im Mai Triest und Rijeka (Fiume), wodurch ihnen das Eindringen in das österreichische Inner Istrien gelang. Dem venezianischen Siegeszug setzte der am 6. Juni im Kloster S. Maria delle Grazie am Gardasee geschlossene dreijährige Waffenstillstand ein Ende, laut dem jede Kriegspartei die besetzten Orte behalten und alle folgende Eroberungen zurückgeben sollte. Gerade in der Zwischenzeit, als die Nachricht vom Waffenstillstand noch nicht eingetroffen war, ergab sich die Burg Postojna am 10. Juni kampflos den Venezianern, weswegen die Kaiserlichen die Rückgabe der Burg verlangten. Das mehrheitliche Ergebnis einer Abstimmung in der Signoria bedeutete schließlich die Übergabe der offensichtlich unversehrten Burg an die kaiserlichen Gesandten am 28. Juni 1508; seitdem verblieb sie fest in österreichischer Hand.

Der Beiname Leviades ist eine Neuprägung der neulateinischen biblischen Epik, ein Patronymikon, das einen männlichen Nachkommen des biblischen Levi, speziell Moses, gelegentlich auch Aaron, bedeutet. Diese Bezeichnung des höchsten Priesters und Herrschers in einer Person interpretiert der Verfasser als eine nicht zu überhörende ironische Anspielung auf Maximilians Pläne, zunächst Koadjutor des Papstes und nach dessen Tod selbst Papst zu werden oder ein Schisma mit eigenständigem Patriarchen der deutschen Kirche zu wagen. Maximilian I. versuchte seine Kaiser-Papstpläne zwar erst im September/Oktober 1511 energisch zu verwirklichen, hatte sich jedoch mit ähnlichen Überlegungen schon früher, insbesondere 1507, getragen. Neben machtpolitischen, reformistischen und finanziellen Gründen dürfte auch die spätmittelalterliche Tradition, etwa die »Reformatio Sigismundi« (1439) – mit den Prophezeiungen über einen künftigen »Priesterkönig«, der das Reich erneuern und die gesamte Welt beherrschen würde –, eine gewichtige Rolle gespielt haben. Im Zusammenhang mit dem satirischen, ja sarkastischen Epigramm wird somit vorausgesetzt, dass die einschlägigen Gerüchte auch in Italien, vor allem in Venedig zirkulierten, was angesichts der Schärfe der beiderseitigen Propaganda nicht verwundern kann: die Venezianer verhöhnten Maximilian in Wort und Bild auf das Ärgste. Die Rückgabe der Burg, die sozusagen am »grünen Tisch« und kampflos erfolgt war, diente ihnen also als ein willkommener Anlaß für die Verspottung des ihnen verhassten Kaisers.

Es war der berühmte Diplomat Sigismund Freiherr Herberstein, sozusagen als Augenzeuge, der die pikante Anekdote über die Adelsberger Inschrift seinem Freund Georg Wern(h)er, Rat

König Ferdinands I. und Hauptmann des ungarischen Komitats Scharosch (Sáros vármegye), mitteilte, und zwar als eine bedeutsame Anmerkung (*ceu insignem notam*) zu seiner Beschreibung des Cerkniško jezero (Zirknitzer Sees) in Krain. Werner veröffentlichte diese in seiner Schrift *De admirandis Hungariae aquis hypomnematium* (Wien, Aquila 1551), die zunächst von Herberstein und später mehrmals von anderen nachgedruckt wurde.

Aurelie Fertil
Prometne poti v Ilirskih provincah
oziroma strategije integracije
nepovezanega in strateškega prostora

UDK 625.7:94(497.4/.5)"1809/1813"

FERTIL Aurelie, profesorica zgodovine,
FR-29280 Plouzane, 55 rue des Quatre Vents,
Aurelie.fertil@laposte.net

Prometne poti v Ilirskih provincah oziroma strategije integracije nepovezanega in strateškega prostora

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141), št. 1-2, str. 136–152, cit. 27

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (Fr., Sn., En.)

Ključne besede: Ilirske province, prometno omrežje, gradnja cest, uprava az gradnjo mostov in cest, Napoleonova cesta

Avtorica predstavlja organizacijo in delovanje francoske Uprave za gradnjo mostov in cest v času Ilirskih provinc in težave, s katerimi so se srečevali Francozi pri izgradnji, širitvi in modernizaciji prometnega omrežja. Pri tem ugotavlja, da so Francozi pri izgradnji prometne infrastrukture posebno pozornost posvečali cestam, zaradi finančnih težav in omejenih finančnih sredstev pa predvsem večjim projektom, med katerimi je bila predvsem t.i. Napoleonova cesta, ki naj bi povezala Ljubljano z Dalmacijo, Dubrovnikom in Boko Kotorsko. Pri cestni gradnji so se zatekali k prisilnemu delu in delovnemu mobiliziranju lokalnega prebivalstva, del gradbenih stroškov pa so poskušali preložiti na občine in mesta, mimo katerih so ceste tekle.

Avtorski izvleček

UDC 625.7:94(497.4/.5)"1809/1813"

FERTIL Aurelie, History Teacher, FR-29280
Plouzane, 55 rue des Quatre Vents,
Aurelie.fertil@laposte.net

Traffic Routes in Illyrian Provinces: Integration Strategies for a Divided Strategic Area

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, pp. 136–152, 27 notes

Language: Sn. (Fr., Sn., En.)

Key Words: Illyrian Provinces, traffic system, road construction, Bridge and Road Construction Administration, Napoleon Road

Discussed are the organization and operation of the French Bridge and Road Construction Administration during the period of the Illyrian Provinces as well as problems that had emerged during the construction, expansion, and modernization of the local traffic system. The French paid special attention to roads and, in view of financial difficulties and limited resources, particularly to larger projects such as the so-called Napoleon Road, which was to link Ljubljana with Dalmatia, Dubrovnik, and Boka Kotorska. Resorting to forced labor and mobilization of the work force of the local population, they attempted to transfer some of the building costs to municipalities and towns situated in the vicinity of these roads.

Author's Abstract

14. oktobra 1809 so bili po zmagi Napoleonovih vojsk pri Wagramu in Znojmu Avstrijci prisiljeni na gradu Schönbrunn podpisati in sprejeti Dunajsko pogodbo. S tem dokumentom so se Habsburžani odrekli svojim ozemljem na jugu in na jugovzhodu, ostali pa so tudi brez dostopa do morja. Iz tako prepuščenih ozemelj je Napoleon ustanovil Ilirske province, ki so imele v okrilju cesarstva posebno mesto. Napoleona v odnosu do novih provinc ni vodila nobena natančno začrtana smerica, nasprotno, njegovo ravnanje se je spreminjalo glede na politične dogodke in okoliščine. Enkrat jim je bila namenjena vloga morebitne menjalne valute v politični trgovini, spet drugič pa so jim pripisovali pomen mejne krajine Velikega cesarstva. Vsekakor so bile Ilirske province nova, od dotedanjih različna vrsta osvojitve za Francijo, pred Ilirijo pa se je pod vladavino cesarstva odpiralo novo obdobje, obdobje reform in modernizacije celotne družbe. Francozi so deželam vdahnili novo dinamiko, ki je bila pravo nasprotje inerciji njihovih prejšnjih gospodarjev (Avstrijcev in Benečanov). Niso se zadovoljili zgolj s preoblikovanjem njihove administrativne in zakonske ureditve, temveč so s širitvijo in modernizacijo njihovega prometnega omrežja vtisnili svoj pečat tudi njihovi naravni podobi. Kot osnova za razvoj trgovskih, vojaških in diplomatskih odnosov so bile namreč prometne poti deležne posebne pozornosti francoskih oblasti, saj so se le-te zavedale ugodnosti, ki bi jih cesarstvo lahko imelo od geografskega položaja novo pridobljenih pokrajin. Po svojem geografskem položaju so bile Ilirske province hkrati balkanske, srednjeevropske in mediteranske dežele. Ker so jih prečile pomembne vpadnice, so bile pomembno križišče med Evropo in Azijo, povezovale pa so tudi Srednjo Evropo in Jadransko morje. Da bi torej lahko kar najbolje izkoristili možnosti, ki jih je deželam ponujala, je bilo dovolj razviti njihovo prometno omrežje.

1. Uprava za gradnjo mostov in cest pred izzivi ilirskih dežel

1.1. Uprava za gradnjo mostov in cest v Iliriji

Uprava za gradnjo mostov in cest je delovala kot nekakšna država v državi, saj je bila podrejena posebnim pravilom in zakonom, čeprav kljub njeni pomembnosti v Iliriji ni bil izdan noben poseben odlok ali uredba, ki bi opredeljeval način njenega delovanja. Posredno pa je mogoče njeno delovanje razumeti s pomočjo odloka o

združenju inženirjev¹ z dne 5. julija 1810 in temeljnega zakona z dne 15. aprila 1811². Vsebina teh dveh dokumentov namreč kaže, da so se Francozi zadovoljili s prenosom francoske organizacije uprave za gradnjo cest in mostov v Ilirijo, ne da bi zares upoštevali posebnosti novih dežel. Močno centralizirano, birokratsko in korporativno administracijo je namreč vodila cela armada inženirjev, inšpektorjev, nadzornikov in drugih izvajalcev.

Da bi čim prej vzpostavili delovanje Uprave za gradnjo mostov in cest v Iliriji, so Francozi zaposlili veliko število domačih inženirjev, želeč izkoristiti njihove izkušnje in njihovo poznavanje dežel. Zaposlovanje Ilircev je bilo integrativnega pomena, hkrati pa je tudi omogočalo, da se je lahko nova administracija hitro oblikovala. 1. septembra 1810, manj kot leto dni po prihodu Francozov, je že bila pripravljena na spopad z izzivi, ki jih je predstavljalo obstoječe cestno omrežje v Iliriji. Polje delovanja inženirjev je bilo zelo široko. Bili so možje terena, pa tudi pisarn, naročali so izvedbe del, snovali projekte, risali načrte, pripravljali predračune in računovodske dokumente, bili so v stalnih stikih z glavnim inženirjem in z intendanti posameznih provinc, obiskovali pa so seveda tudi gradbišča. Ker jih ni bilo veliko, dela pa so imeli ogromno, niso mogli ustrezno opravljati pisarniških opravil, zaradi česar je bilo mnogo predračunov, načrtov, prerezov in izravnave površnih, oziroma niso bili dokončani do predvidenih datumov.

Pod nadzorom inženirjev so bili vodje del, ki so bili na terenu zadolženi za več gradbišč in so jih morali pogosto obiskovati, da so lahko nadzorovali napredek del, ob tem pa so morali voditi in usmerjati brigade delavcev, cestarjev in nadzornikov, ki so jim posredovali naročila inženirjev. V bistvu so bili vodje del pomočniki inženirjev, katerih delo so dopolnjevali. Na dnu vodstvene piramide v Upravi za gradnjo mostov in cest so bili nadzorniki, ki so bili kot nekdanji delovodje zadolženi za delovne skupine in so razdeljevali naloge ter nadzorovali gradbišča.

Na čelu te administracije je bil glavni inženir in direktor Uprave za gradnjo mostov in cest Jean-Louis Blanchard. V Ilirijo ga je 1. aprila 1810 poslal generalni direktor Uprave za gradnjo mostov in cest grof Molé, da bi tam organiziral urad in prevzel njegovo vodenje. Vse do konca francoske prisotnosti v Iliriji se je osebno angažiral pri mnogih projektih in vodil številna gradbišča. Poleg del v šestih civilnih upravah Ilirskih provinc³ se je pogosto ukvarjal tudi z deli v Vojni krajini, za katera je bil sicer navadno zadolžen vojaški inženir te province. Glavni inženir Urada za gradnjo mostov in cest je bil torej ključni nosilec sistema in porok delovanja njegove administracije, ki je bila zelo pomembna za dobro delovanje Ilirskih provinc. Brez njegove odobritve ni bilo mogoče storiti ničesar. Čeprav je bil uradnik, je moral pogosto tudi na teren, kjer je med svojimi obiski nadziral dela, ki so potekala.

¹ SHD, 1M1950, odlok o organizaciji telesa inženirjev uprave za gradnjo cest in mostov, 5. julij 1810.

² CHAN, Uradni list št. 369 bis.

³ Koroška, Kranjska, Istra, Civilna Hrvaška, Dalmacija, katerih glavna mesta so bila: Beljak, Ljubljana, Reka, Zagreb, Zadar in Dubrovnik.

Glavni inženir Urada za gradnjo mostov in cest je bil odgovoren za projekte in dela, ki naj bi se izvajala v Iliriji in ki jih je sam predlagal ter odločal o njihovi izvedbi. Na terenu so navadni inženirji in njihovi pomočniki preučevali območje (pedologijo, geomorfologijo, itn. ...), delali potrebne izračune, zapisovali podrobnosti in pripravljali predračune stroškov ter skicirali načrte, prereze, zemljevide. Vse te dokumente so nato predstavili glavnemu inženirju Blanchardu, ki jih je podpisal in nato poslal glavnemu intendantu za finance.⁴ Ta je, potem ko je vsak projekt na hitro preučil, podal svoje mnenje in vse skupaj posredoval generalnemu direktorju Urada za gradnjo mostov in cest v Parizu, grofu Moléju. Z nobenim novim delom ni bilo mogoče začeti, dokler ga nista preverila generalni direktor Urada za gradnjo mostov in cest v Parizu in celo sam cesar. Ko so posamezni deli teh aktov prispeli v Pariz, jih je Molé posredoval Generalnemu svetu za gradnjo mostov in cest, da bi jih ta preučil in pregledal z vseh zornih kotov. Noben delček nosilnega ogrodja, noben oporni zid ali cestni tlakovec se ni mogel skriti natančnim in preiskujočim očem članov sveta, ki so imeli seje vsak teden. Ko so vse te dokumente pregledali, je Svet lahko projekt odobril, le delno odobril ali pa zavrnil. Zaradi takšnih dolgotrajnih postopkov in povečanja števila posrednikov se je vse to dogajalo počasi in povzročalo številne administrativne težave v deželah, ki še niso bile povsem dobro seznanjene z vsemi podrobnostmi cesarske birokracije.

Počasno delovanje Uprave za gradnjo mostov in cest je generalnega intendanta Bertranda seveda motilo. Kot vojak po poklicu in po izobrazbi namreč ni mogel razumeti, da je mogoče izgubiti toliko časa s premetavanjem papirjev, kar je Moléju tudi večkrat povedal. Menil je, da bi morala vsakemu ukazu slediti nagla izvršitev, zato se je želel izogniti pariškemu nadzoru tako, da je s pomočjo objave odlokov lahko zaobšel Glavni svet za gradnjo mostov in cest. Takšna praksa je omogočila ilirskim oblastem, da so pridobile čas in pospešile projekte, ki so bili pomembni za Ilirske province. O tem se je mogoče prepričati iz odlokov, sprejetih v zvezi s pošto potjo iz Kraljevice v Novi⁵ in z Napoleonovo cesto⁶.

Poleg nekaterih administrativnih počasnosti in težav se je moral Urad za gradnjo mostov in cest soočiti s celo vrsto naravnih ovir. Med težavami, ki so jih morale oblasti premostiti, da so lahko uspešno vodile svoje številne projekte, so bili geografski položaj Ilirskih provinc, breme njihove zgodovinske dediščine in njihova etnična raznolikost.

1.2. Izzivi

1.2.1. Naravno okolje

Pogled na topografski zemljevid Ilirije razkriva osupljivo razprostranjenost gorskih masivov in razkosanost tega ozemlja, ki ga sestavlja več velikih

⁴ Po hierarhičnem zaporedju je bil intendant za finance pomembnejši kot generalni guverner Ilirskih provinc. To mesto so zasedali Dauchy, Belleville in nato Chabrol.

⁵ CHAN, F14/1030, Bertrandov odlok o poštni cesti pri Kraljevici, 2. oktobra 1811.

⁶ CHAN, F14/1030, Bertrandov odlok z dne 29. julija 1811.

geomorfoloških celot: Julijske Alpe na Kranjskem, Karnijske Alpe na Koroškem, Dinarsko gorstvo na Hrvaškem in v Dalmaciji, vzhodne ravnice na Hrvaškem in nenazadnje tudi jadranska obala. Bogastvo gorskih masivov delno pojasnjuje razlike v gostoti cestnega omrežja. Nekatere regije (Kranjska, Civilna Hrvaška) ponujajo cestnemu omrežju dolge, odprte in lahko dostopne doline, drugod (predvsem v Dalmaciji in Vojni Krajini) pa so številne težko prehodne gorske verige, ki otežujejo prometne povezave.

Težave, ki jih je predstavljalo naravno okolje, je treba povezati tudi s klimatskimi težavami. Vremenske nevšečnosti (deževja, sneg, nevihte) so imele neposreden vpliv na načrtovana dela in na gradbišča, zaradi česar je morala administracija Urada za gradnjo mostov in cest predvideti pomembne vsote denarja za vzdrževanje in popravila cest in mostov. Prvi dejavnik poškodb je bil dež. Padavine niso prizanesle nobeni provinci. Povzročale so erozijo pobočij, razjedale ceste, na katerih se je nabiralo blato, in prispevale k poškodbi mostov. Snežne padavine so blokirale promet in prisilile Francoze, da so predvideli dodatna sredstva za pluzenje (predvsem cest prvega reda). Sneg, ki sta ga spremljala poledica in odjuga, je delal škodo na objektih predvsem med marcem in majem, ko se je tajal. Zaradi velike količine vode so narasle reke, in ti nenadni porasti so uničili in odnesli vse, kar je bilo na njihovi poti. Zaradi naraslih rečnih tokov ob taljenju snega ter kamnov in kosov lesa, ki so jih reke nosile s seboj, je ostal marsikateri most uničen ali močno poškodovan. To se je zgodilo z mostom v Kostajnici, ki ga je poškodovala narasla reka Una leta 1812⁷ in tudi z mnogimi jezovi in mostovi na reki Savi, ki je bila še posebej samosvoja in težko obvladljiva reka. Poleg mnogih že obstoječih objektov, ki so bili uničeni, sta sneg in zmrzal povzročala škodo tudi na objektih, ki so bili še le v gradnji. Vodje del so bili zato prisiljeni ustaviti gradbena dela takoj, ko so začele padati prve snežinke.

Na prvi pogled se zdi, da so bile klimatske razmere v Dalmaciji bolj naklonjene gradbenim projektom, v resnici pa je tudi tam cela vrsta klimatskih pojavov ovirala napredovanje del. Poletna vročina, povezana z južnim vetrom široko, vlažnim in nezdravim močvirskim podnebjem ob reki Neretvi, je oteževala delo na močvirnih območjih, saj je veliko število delavcev na gradbiščih zbolelo za mrzlico. Ker jih ni bilo mogoče nadomestiti, so bili na gradbiščih veliki zaostanki. V tej regiji je bilo namreč delavce zelo težko najti.⁸ Tudi zaposlovanje delavcev je bilo torej ena od omejevalnih okoliščin Uprave za gradnjo mostov in cest.

1.2.2. Problem delovne sile

Prebivalstvo Ilirskih provinc ni predstavljalo enovite celote, temveč pravo mešanico narodov: Slovencev na Koroškem, Kranjskem, v Istri in Goriški grofiji; Nemcev na Koroškem in Kranjskem, Italijanov v Istri, Dalmaciji in Goriški grofiji;

⁷ CHAN, F14/1030, Pismo Chabrola Moléju 8. julija 1812.

⁸ DAZD, 75, karton 11, pismo Bertranda Chabrolu 19. oktobra 1812.

Hrvatov na Civilnem Hrvaškem in v Vojni Krajini, Istri, Dalmaciji in Dubrovniški provinci; Srbov in Črnogorcev v Vojni Krajini, Dubrovniški provinci in Kotorju.

Glavnina zaposlenih na Upravi za gradnjo mostov in cest se je ujemala s takšno etnično sliko Ilirskih provinc, saj je bila njihova različnost neogibna: poleg redkih Francozov, ki so prispele v kočijah cesarske vlade, je administracija zaposlovala domačine. Osebe ilirske Uprave za gradnjo mostov in cest je bilo pisana mešanica inženirjev, nadzornikov in cestnih delavcev dalmatinskega, nemškega, slovenskega ali italijanskega porekla.

Različni narodi – različni jeziki. V Ilirskih provincah je bilo jezikov kar precej: italijanščina, nemščina in dva slovanska jezika, hrvaščina in slovenščina. Ta jezikovna zmes je močno zaznamovala vso administracijo, še posebej administracijo Uprave za gradnjo mostov in cest. Pogosto si je bilo treba pomagati s prevajalci, kar je upočasnjevalo izdajanje odlokov in uredb, hkrati pa povečevalo stroške za obratovanje pisarn, ki so bili že tako in tako preveliki. Nezanje francoskega jezika med lokalnim prebivalstvom je bilo resna ovira za dobro delovanje administrativnega kolesja, hkrati pa je precej omajalo predstavo o utečenem administrativnem mehanizmu, kakršnega so si predstavljali vodilni upravljavci cesarstva. Med zaposlenimi inženirji, vodji del in delavci Uprave za gradnjo mostov in cest so bili namreč nesporezumi del vsakdana, to pa je zaviralo izvedbo številnih projektov in napredek na gradbiščih. Zategadelj, pa tudi zato, da bi zmanjšali neznanje francoščine med ilirskim prebivalstvom, je bilo treba organizirati posebne jezikovne tečaje.

Za administracijo Uprave za gradnjo mostov in cest je bila težka naloga, kako najti izkušene strokovne kadre, prav tako težko pa je bilo v deželah s skupno samo 1,5 milijona prebivalcev zagotoviti dovolj delavcev. Njihova maloštevilnost in pomanjkljiva izobrazba sta oteževali napredovanje del, saj je prihajalo do pogostih upočasnitev in zakasnitev dela delovnih skupin. Takšne razmere so bile najbolj zaskrbljujoče v najredkeje poseljenih upravnih enotah v provincah in v Dubrovniku. Kljub nezadostni poseljenosti gorskih območij pa so Francozi začeli z izvedbo enega najpomembnejših projektov v Ilirskih provincah, z gradnjo Napoleonove ceste. Da bi uresničili zastavljene cilje, so morali privabiti h gradnji precej oddaljeno prebivalstvo (v radiju 40 kilometrov)⁹ in jim zagotoviti povračilo potnih stroškov. Nekateri delavci, zlasti zidarji in tesarji, so bili sploh redkost na območju Ilirskih provinc, in ker je vse, kar je redko, tudi drago, je bilo njihovo najemanje za Upravo za gradnjo mostov in cest finančno zelo obremenjujoče.

Navkljub vnemi uradnikov in dobri volji prebivalstva pa je še vedno primanjkovalo strokovnjakov, ki bi vodili dela. Pomanjkanje delovne sile je samo še povečalo zadrege Uprave za gradnjo mostov in cest v Iliriji, ki je bila že tako v težavah zaradi močne centralizacije in francoske birokracije, pa tudi zaradi bremena politične dediščine v različnih provincah.

Pred pridružitvijo Franciji so bile namreč med upravnimi sistemi dežel, ki so prišle v sestavo Ilirskih provinc, pomembne razlike. Ugotovitev generalnega intendanta za finance Chabrola, ki je trdil, da so bile »nekdanje oblike administra-

⁹ CHAN F14/1030, Opomba o Napoleonovi cesti v Narenti, 27. oktober 1812.

cije v teh provincah tako raznolike kot pridelki in narava njihovih tal¹⁰, slikovito ponazarja francoske zadrege z upravo v provincah, ki so imele tako različne upravne tradicije.

- Koroška, Kranjska, avstrijska Istra in Tirolska so imele avstrijski sistem;
- na Civilnem Hrvaškem, hrvaški obali in v Reški regiji sta se mešala avstrijski in ogrski sistem;
- nekdanja Beneška Istra in Dalmacija sta imeli do leta 1797 beneški sistem, po podpisu bratislavskega miru pa italijanskega;
- Dubrovniška republika je imela vse do njene ukinitve leta 1808 lastne zakone, odtlej pa je imela sistem Italijanskega kraljestva;
- Vojna Krajina, ki je bila pod avstrijskim protektoratom, je imela vojaško ureditev.

Čeprav je temeljni dekret z dne 15. aprila 1811¹¹ uvedel enotno in močno centralizirano administracijo (izjema je bila le Vojna Krajina), je dediščina nekdanjih režimov občutno vplivala na delovanje Uprave za gradnjo mostov in cest, posledično pa tudi na zasnovo cest v pokrajinah. Na cestnem omrežju obmejnih pokrajin so se poznale sledi nekdanjih bojev in spopadov med v regiji prisotnimi silami. Tako so v Vojni Krajini cestno omrežje omejili na najbolj primitivno raven, da bi se izognili vpadam Turkov na zahod. Poveljstva posameznih enot so bila nanizana vzdolž glavne ceste, tako da so bila čim bolj oddaljena od turške meje, in so bila kot nekakšne postojanke ob poti, ki je predstavljala zaščitni pas. Preostanek cestnega omrežja Vojne Krajine pa so bile nalašč slabo vzdrževane in ozke poti, ki so ostale v takem stanju, da bi onemogočale vsakršen sovražni vdor otomanskega topništva. Vendar slabo stanje hrvaškega cestnega omrežja kljub temu ni preprečilo otomanskih in bosanskih vpadov, saj so Turki ves čas pripravljali roparske pohode in druge vojaške operacije.

V Dalmaciji in Istri so bile ceste prav tako redke in v obupno slabem stanju, vendar iz povsem drugačnih razlogov. Pomanjkanje spodobnih cest je bilo posledica delovanja beneške administracije, ki je blago dovažala po morju in ni bilo v njenem interesu, da bi pospešila razvoj cestnega omrežja v Dalmaciji in Istri. Pravzaprav bi Benečani z gradnjo cestnega omrežja omogočili tem območjem, da bi razširili odnose in trgovino s sosednjimi državami, kar bi pospešilo njihov gospodarski razvoj. Ne nazadnje bi ob morebitnem sovražnem vpadu ceste olajšale vdor in napredovanje sovražnih vojsk, ki se jim Benečani, razen z nekaj četami pandurjev in Slovanov, ne bi mogli zoperstaviti. Podobne ugotovitve, ki veljajo za beneško cestno omrežje, veljajo tudi za Dubrovniško republiko. To trgovsko mesto je osnovalo svoja bogastvo in moč na pomorskem trgovanju, zato ni imelo nobene potrebe, da bi gradilo ceste in poti, ki bi ga povezovala z ozkim in siromašnim zaledjem ali pa celo z deli Bosne, kjer je vladala še večja revščina.

A čeprav se je Uprava za gradnjo mostov in cest morala soočiti z vsemi temi ovirami, je skromnim denarnim sredstvom navkljub, ki jih je imela na voljo, vendarle naredila veliko.

¹⁰ CHAN, F/1E/61, pismo generalnega intendanta za finance, 10. aprila 1812.

¹¹ Ibidem.

2. Delo Urada za gradnjo mostov in cest v Iliriji

2.1. »Draga dela«

Ker so proračun Uprave za gradnjo mostov napajali prilivi francoskega denarja, je bil odvisen od cesarjeve dobre volje. Napoleon, ki ni želel, da bi osvojitev Ilirije dodatno obremenjevala državno blagajno, je bil pri upravljanju z denarjem natančen in je dodelil deželnemu Uradu za gradnjo cest in mostov le skromna sredstva: 600.000 frankov v letu 1811¹² in po 550 000 frankov v letih 1812¹³ in 1813¹⁴. To ni bilo veliko, oziroma ni bilo dovolj, da bi Francozi lahko uresničili vse svoje ambiciozne načrte. Administracija Urada za gradnjo mostov in cest se je redno pritoževala zaradi preskromnih sredstev, ki jih je imela na voljo. A tudi, če bi bile vsote, ki jih je prejemale, višje, bi bilo še vedno nemogoče izvesti vsa načrtovana dela, saj bi to onemogočilo pomanjkanje delavcev in inženirjev. Tako kot za ostale dele cesarstva si je Napoleon tudi za Ilirijo želel, da bi se razpoložljivi denarni viri uporabili za majhno število projektov večjega obsega. Francoske oblasti so se zato odločile dati prednost gradnjam, ki bi pospešile trgovino z Vzhodom in izboljšale obrambo. Takšni sta bili gradnja mostu v Kostajnici in Napoleonova cesta.

Levji delež denarnih sredstev Uprave za gradnjo mostov in cest je pripadel cestam, manjše vsote pa so bile namenjene nekaterim drugim vrstam prometa in melioracijam (rečni plovbi, izsuševanju močvirij, trgovskim pristaniščem). Leta 1811 je bilo od skupnih 600.000 frankov proračunskih sredstev 341.165 frankov namenjenih gradnji cest, 77.200 frankov rečni plovbi, 12.000 frankov izsuševanju močvirij in gradnji kanalov, 68.600 frankov pa trgovskim pristaniščem in za nepredvidena dela. Delež, namenjen gradnji cest, se je postopoma povečal, leta 1812 na 368.000 frankov, leta 1813 pa na 436.503 frankov, kar je, povsem razumljivo, prikrajšalo druga področja, predvsem notranjo plovo in gradnjo pristanišč. Med letoma 1811 in 1813 je znašala celotna poraba ilirske Uprave za gradnjo mostov in cest skupno 1.350.000 frankov, kar je predstavljalo, kot je ocenil Blanchard, skoraj šest milijonov frankov glede na cene v Franciji. Zaradi finančnih težav so se Francozi, ki so vsemu navkljub želeli dokončati vse velike projekte, opirali na dobro voljo prebivalstva in nekaterih deželnih podjetnikov.

Da bi se lahko posvetili najobsežnejšim gradbiščem, so Francozi poskušali precejšen del drugih projektov preložiti na ilirske podjetnike. Nad deli, ki so jih izvajala ilirska podjetja, so ilirske oblasti ohranjale popoln nadzor, podjetniki pa so se morali strogo in natančno držati načrtov, ki so jih izdelali inženirji Uprave. Ilirski podjetniki so bili torej zgolj izvajalci in njihova naloga je bila, kar najbolje izvršiti dela, ki so jim jih zaupale oblasti.

Na papirju so se zdela dela v izvedbi lokalnih podjetij za oblasti ugodna rešitev, saj naj bi se s tem razbremenile obveznosti, povezanih z izvajanjem teh del (upravljanje del, nadzor nad delavci, preskrba in dostava materialov ipd.) in se

¹² CHAN, AF IV 530, pl 4126; 7. 26. februar 1811.

¹³ CHAN AF IV 639, pl 5072; 6. marca 1912.

¹⁴ CHAN AF IV 746, pl 5998; 15. 22. marca 1813.

posvetile načrtovanju projektov na drugih, manj številnih, vendar pomembnejših gradbiščih, pri katerih bi lahko koristneje uporabila svoje inženirje. Resničnost pa je bila povsem drugačna. Francozi so kmalu ugotovili, da je takšen način dela na ilirskih tleh – zaradi mnogih razlogov – zelo težko izvedljiv. Podjetnike in dobavitelje je bilo težko najti, hkrati pa je primanjkovalo inženirjev in delavcev. Če torej ni bilo primerne kadra, so bila dela v zamudi, kar je upočasnjevalo povračila izdatkov. Vse to pa je hromilo podizvajalce.

Ker se torej oblasti niso mogle dovolj opreti na ilirske podjetnike, so morale same poskrbeti za uresničevanje projektov, za katere se ti niso zanimali. Luknjo v proračunskih sredstvih, ki so ji bila odobrena, je poskušala Uprava za gradnjo cest in mostov omiliti z zatekanjem k prisilnim delom oz. tlaki. Da so se Francozi zatekali k prisilnim delom oz. tlaki, pa je bil seveda svojevrsten paradoks. Ali se ni Francija na začetku devetnajstega stoletja predstavljala za razsvetljeno deželo, ki je želela svojo modernost in razsvetljenost razširiti po vsej temačni Evropi?. Francozi, ki so si želeli postati osvoboditelji ljudstev, pa so se na ta način znova zatekali k fevdalnim praksam.

Medtem ko je bilo v Franciji tlaka, ki so jo leta 1776 prepovedali, predmet ostre kritike tamkajšnjega prebivalstva, je bil v Iliriji, če je verjeti poročilom francoske administracije, položaj precej drugačen. Kot je zatrjeval glavni intendant za finance Chabrol, so »prebivalci dolžnost, da sodelujejo pri skupnih delih, katerega sadove bodo uživali vsi, razumeli kot posvečeno in skorajda sveto nalogo.«¹⁵ In čeprav so bili Francozi prepričani, da je bilo prisilno delo osebno suženjstvo, so ostali razdvojeni, ali naj ga ohranjajo ali odpravijo. Argument zagovornikov odprave prisilnega dela je bil, da bi njegova ukinitve povečala priljubljenost vlade med prebivalstvom in pripomogla k hitrejšemu razvoju dežele. Seveda pa so se našli tudi nasprotni glasovi, ki so prisilno delo želeli ohraniti, ker je bilo za vlado ugodno, in ga, dokler bi bil še čas, maksimalno izkoristiti.

Kako je bil organiziran sistem prisilnega dela? Najprej ga je bilo treba porazdeliti med posamezne občine, nato pa vpoklicati »tlačane« in jih poslati na različna gradbišča. Tako kot v Franciji, kjer je bilo breme prisilnega dela odvisno od posamezne province in od značaja intendantov, tudi v Iliriji prisilno delo ni bilo povsod izenačeno in se je razlikovalo od province do province. V nekaterih občinah prisilnega dela sploh ni bilo, na primer v tistih na ozemlju nekdanje Goriške grofije.

Prisilna dela so se praviloma izvajala zunaj poljedelske sezone (vendar pa ne vedno) in so sledila ritmu letnih časov. Jeseni je bilo treba pripraviti ceste na zimo, pozimi pa je jih bilo treba samo plužiti. Najtežja dela pa so prišla na vrsto spomladi in poleti. Takrat je bilo treba graditi nove ceste, nove mostove, jezove ipd. Popraviti je bilo treba tudi škodo, ki so jo povzročile zimske vremenske nevšečnosti in spomladanske narasle vode. Vendar spremembe letnih časov niso bile edino, kar je uravnavalo ritem del na gradbiščih. Upoštevati je bilo treba tudi koledar kmečkih opravil in verski koledar. Prav gotovo ne bi bilo dobro, če bi administracija Urada

¹⁵ CHAN, F14/1030, pismo Chabrola Montalivetu, 10. aprila 1812.

za gradnjo mostov in cest mobilizirala delavce v času žetve, trgatve ali nabiranja oliv, saj bi s tem nastala dvojna škoda: oblasti bi si nakopale nezadovoljstvo ljudstva, predvsem pa bi to oviralo spravilo pridelkov, ki jih že tako ni bilo dovolj, da bi bile dežele preskrbljene. Oblasti so torej morale počakati na konec poljedelskih opravil, preden so lahko poslale delavce na gradbišča. A medtem ko je koledar kmečkih opravil narekovala narava in se je lahko zato iz leta v leto za nekaj tednov spreminjal, je bilo treba upoštevati še drug, neprilagodljiv in nespremenljiv koledar: koledar verskih praznikov. V deželi z izjemno visoko vernostjo je bil torej verski koledar dejavnik, ki ga administracija Uprave za gradnjo mostov in cest ni mogla prezreti. Med številnimi katoliškimi prazniki pa je bil eden, ki je bil še bolj pomemben od ostalih: božič. Inženirji so se sporazumeli, da so na predvečer tega simboličnega dne poslali domov vse delavce in tlačane.¹⁶

Francozi so v prisilnem delu videli le prednosti, kako pa so nanj gledali Ilirci? Uradni dopisi o tem razkrivajo številna protislovja, glede na to, ali so bili namenjeni ilirskim oblastem ali pa centralni administraciji v Parizu. Medtem ko je iz dokumentov, ki jih hranijo v Nacionalnem arhivu v Parizu brez sence dvoma razbrati, da je ilirsko prebivalstvo prisilno delo dobro sprejemalo, pa dokumenti v hrvaških in slovenskih arhivih kažejo drugačno zgodbo. Tega ni težko pojasniti, saj so vse dokumente, ki so jih pošiljali v Pariz, napisali Francozi, pa tudi namenjeni so bili Francozom: centralni vladi je bilo treba podati pomirjujoča zagotovila. Nasprotno pa naj bi dokumenti, naslovljeni na ilirske oblasti, popisovali resnične razmere, saj bi za te lahko le tako našli primerne rešitve. Smiselno se je torej kar najbolj opreti na dokumente iz ljubljanskega, zagrebškega ali dubrovniškega arhiva, manj pa na tiste iz Pariza. Vendar so protislovja v različnih virih postala vidna šele po koncu leta 1812, saj so bili do tega časa Ilirci, ki jim ni prišlo na misel, da bi kritizirali ali celo želeli ukiniti sistem prisilnega dela, pod močnim vtisom dinamičnega delovanja Francozov in navdušeni nad dobrodejnimi učinki, ki jih je prineslo cestno omrežje (gospodarski razvoj, enostavnejša potovanja) ter marsikje pripravljene celo na svoje stroške zgraditi precejšnje število cest. Glavni intendant za finance Chabrol, je, ko je uvidel ta interes, ugotovil, da mora navdušenje izkoristiti, menil pa je tudi, da je treba podpirati napore prebivalstva, ki je bilo pripravljeno na mnoge žrtve v zameno za gradnjo cest.

Največ vneme je po francoskih poročilih kazalo prebivalstvo tistih provinc, ki praktično niso imele cestnega omrežja, vrednega tega imena (Istra in Dalmacija). Vse, kar so si tamkajšnji prebivalci želeli, je bilo zgolj dovoljenje za gradnjo novih cest in inženirja, ki bi jih vodil. Še posebej so bili motivirani in zavzeti Dalmatinci, ki so goreče želeli svojo provinco iztrgati iz osame. Zato so bili odločeni, da začno z gradnjo cest, ki so si jih že dolgo želeli. Najprej so prosili za dovoljenje za gradnjo ceste med Splitom in Makarsko, nato pa še za druge med Skradinom, Šibenikom in Zadrom, da bi dobili sklenjeno obalno povezavo med Zadrom in Makarsko.¹⁷

¹⁶ DADU, 1809, titolo V, zapis z 12. decembra 1808.

¹⁷ CHAN, F14/1030, Ugotovitve o proračunu Urada za gradnjo mostov in cest, 24. januarja 1812.

Tudi Istrani so se vztrajno zavzemali za gradnjo novih cest, saj so menili, da jih bi razvoj cestnega omrežja rešil težav revščine in pasivne notranjosti polotoka. Ceste naj bi povezovale notranjost Istre z obalo in pristanišči, hkrati pa omogočale večjo gospodarsko in trgovsko dinamiko tega območja.

Vendar pa dobra volja ilirskega prebivalstva ni trajala v nedogled, saj so se sredi leta 1812 Ilirci, predvsem Dalmatinci, začeli upirati sistemu prisilnega dela. Zakaj so se Dalmatinci, bolj kot drugi, upirali temu sistemu? To okoliščino najbolj pojasnjuje dejstvo, da so bili Francozi na ozemlju Dalmacije in v okolici Dubrovnika prisotni dlje kot v ostalih delih dežele. Že od leta 1808 so namreč angažirali lokalno prebivalstvo za gradnjo in vzdrževanje cest, zato so prebivalci teh območij, ki v času vladavine Benečanov niso bili tako obremenjeni z gradbenimi deli, naposled ugotovili, da jih Francozi izkoriščajo. Ker je bilo izbruhov nepokorščine vse več, so se morali Francozi zateči k pomoči oboroženih sil, da so lahko privedli nazaj vse pobegle in poiskali vse nepokorneže.

Četudi je z viri, ki jih je zagotavljala delovna sila lokalnega prebivalstva, Uprava za gradnjo mostov in cest nadomeščala siceršnji finančni primanjkljaj, to pogosto ni zadostovalo, zato so se morali Francozi nemalokrat obrniti tudi na mestne uprave. Pomoč iz mestnih proračunov jim je omogočila, da so z majhnimi stroški izvedli kar nekaj del večjega obsega, za katera bi sicer potrebovali precej velika sredstva. Da bi mesta ugodila njunim zahtevam, sta imela Blanchard in Chabrol skoraj vedno enake argumente. O cestah sta govorila kot o viru blagostanja in gospodarskega razcveta za vsa tista mesta, mimo katerih naj bi posamezna cesta tekla. Zagotavljala sta, da bodo mesta, ki bodo pripravljena pomagati pri razvoju cestnega omrežja, pozneje širokogrudno poplačana s prihodki in z razvojno dinamiko, ki jo bodo spodbudile cestne povezave. Ker so bile občine dovzetne za lepe besede, so intendanti provinc, sporazumno z župani, določili vsote, za katere so presodili, da bi bile v skladu z denarnimi sredstvi mesta in s potrebami Uprave za gradnjo mostov in cest. Pomembno je bilo, da mestnim upravam niso naložili prevelikih obveznosti, ki jih pozneje ne bi mogle odplačati. Še posebej pa so ilirske oblasti pazile, da niso začele z deli, preden se niso vnaprej prepričale, da imajo mesta na voljo dovolj sredstev. Kadar je o tem obstajal najmanjši dvom, so dela rajši preložili.

Najbolj zgovoren primer takšne prakse je bilo mesto Trst. Odkar je moralo mesto strogo spoštovati kontinentalno blokado, se je znašlo v velikih težavah, saj ni imelo nobene cestne povezave, ki bi lahko nadomestila upad pristaniškega prometa in pospešila menjavo z zaledjem in drugimi deli Ilirskih provinc. Mesto je zato zajel val izseljevanja in splošnega ubožanja. Zaradi vse večjega nezadovoljstva prebivalstva in tržaških trgovcev so se ilirske oblasti odločile ukrepati in pomagati mestu iz nevšečnosti, v katerih se je znašlo. Ker so svetovna morja in oceane obvladovali Angleži, je bila edina rešilna bilka za mesto razvoj in posodobitev cestnega omrežja v smeri proti Italiji, proti Avstriji preko Ljubljane ter proti otomanskemu cesarstvu preko Reke in Kostajnice. Nadomestiti je bilo torej treba obstoječo cesto, zgrajeno v osemnajstem stoletju, ki je bila izjemno nevarna in zahtevna: spust med Opčinami in Trstom je bil tako strm (ponekod je bila strmina skoraj 14 %), da so

morali težko natovorjeni vozovi na njem potrojiti, včasih celo početveriti število konjev in se poleg tega še pogosto ustavljati. Cestišče je bilo v tako slabem stanju, da je zelo oviralo trgovanje mesta; ilirske oblasti so se zato odločile, da ga je treba deloma na novo zgraditi, generalni guverner Bertrand pa je osebno nadziral, da je bila temu projektu zagotovljena prednostna obravnava. Ker pa so oblasti menile, da je gradnja te ceste predvsem v interesu samega mesta Trst, so presodile, da mora mesto prevzeti tudi del stroškov njene prenove. Intendant Istre, baron Calafati in tržaški župan sta privolila v sodelovanje pri delih in v delitev stroškov. Določen je bil prispevek mesta, ki je znašal 40.000 frankov.¹⁸ Vendar so se z uvedbo cestnine na tem odseku Trstu vložena sredstva hitro povrnila, z zbranim denarjem pa je bilo mogoče skrbeti tudi za vzdrževanje ceste.

3. Dela, imenovana: želja

Ko govorimo o prometnih povezavah v Iliriji, mislimo predvsem na ceste, vendar pa si tudi reke in kanali ne zaslužijo zgodovinske pozabe. Tako kot ceste so tudi plovne poti povezovalci ljudi, saj jim omogočajo komuniciranje, trgovanje in potovanja. Ozemlje Ilirskih provinc je bilo bogato z rekami, vendar pa je silovitost njihovih tokov oteževala plovbo. Da bi omogočili plovbo po teh vodotokih, bi bila potrebna mnoga dela. Vendar pa ilirske oblasti rečnim potem z vidika trgovanja niso namenjale prednosti, saj so se sprva raje posvečale kopenskimi potem, ki so bile bolj vsestransko uporabne (uporabljati jih je bilo mogoče v trgovske, upravne in vojaške namene). Francozi so se torej omejili na vzdrževanje rečnih strug, na popravila manjših in večjih poškodb na že obstoječih objektih in konstrukcijah (na zapornicah, vlečnih poteh) in na pripravo načrtov za dela v prihodnosti.

Medtem ko so v Istri, Dalmaciji in na Koroškem dela na plovni poti omejili na najbolj osnovna vzdrževalna dela in popravila (vzdrževanje in obnovo že obstoječih objektov in konstrukcij), je na Kranjskem in na Hrvaškem Uprava za gradnjo mostov in cest v plovne poti vlagala več sredstev. Ti provinci je namreč prečila reka Sava, ki je bila osrednja trgovska pot, Blanchardu pa se je sploh zdela najpomembnejša reka v Ilirskih provincah, saj je trgovanje z Vzhodom potekalo prav po njenem toku. Uprava za gradnjo mostov in cest je zato pokazala posebno skrb za izboljšave prometa po tej reki. Ker pa je bila Sava mejna reka med habsburškim cesarstvom in Ilirskimi provincami, je to seveda povzročalo tudi številne probleme. Vlečne poti na obeh bregovih, ki so pripadale tako Avstriji kot Iliriji, so bile pogosto predmet sporov in boja za vpliv. Iz teh razlogov so Francozi zgradili več novih vlečnih poti na desnem bregu, torej na Ilirskem ozemlju, da jim ne bi bilo treba uporabljati avstrijskih. Prizadevali so si tudi vzdrževati rečno strugo, kar so počeli predvsem z miniranjem čeri, ki so ogrožale ladje, ter z odstranjevanjem naplavljenih drevesnih debel, ki so ovirala tok reke. Da bi preprečili poplave in obdržali Savo v strugi tudi v obdobjih, ko je najbolj narasla, so inženirji gradili in utrjevali

¹⁸ CHAN, F14/1030, poročilo o cesti med Opčinami in Trstom s 15. februarja 1813.

jezove in nasipe. Vsa ta dela so precej prispevala k izboljšanju plovbe. Blanchard pa je menil, da bi imele te izboljšave še večji pomen, če bi istočasno tudi Avstrijci izvajali dela, ki bi pripomogla k boljši plovnosti reke. Vendar izboljšanje pogojev za plovbo ni sodilo med absolutne prednostne naloge Uprave za gradnjo mostov in cest ter ilirskih oblasti, saj so vsi pripisovali večjo pomembnost cestam.

Po tabeli, ki jo je izdelal glavni inženir Uprave za gradnjo mostov in cest 20. novembra 1812¹⁹, so se ceste v cesarstvu delile na tri razrede:

- ceste prvega reda so bile tiste, ki so imele velik pomen za trgovino;
- ceste drugega reda so omogočale povezavo z upravnimi središči in so imele pomen na nacionalni ravni;
- za ceste tretjega reda pa ni bilo nobenega splošnega interesa, zato so jih morale vzdrževati občine same.

Ko so Francozi prišli v Ilirijo, so se znašli v deželi, v kateri sta bila stanje in gostota cestnega omrežja zelo neenakomerna. Kranjska in Koroška sta imeli precej dobro razvito cestno omrežje (mnogo cest je bilo sicer poškodovanih ob vojnem pohodu leta 1809); v Civilni Hrvaški je bilo cestno omrežje še nekako zadovoljivo, v Vojni Krajini pa že precej manj. V Istri, Dalmaciji in na dubrovniškem ozemlju pa cest skorajda ni bilo. Zaradi teh nesorazmerij je predstavljal razvoj cestnega omrežja za ilirske oblasti skoraj posvečeno delo. Treba je bilo vzdrževati že obstoječe prometnice (predvsem na Civilnem Hrvaškem, Koroškem in Kranjskem), hkrati pa je bilo treba zgraditi nove povsod, kjer bi bile potrebne, pa jih ni bilo (predvsem v Vojni Krajini, Istri, Dalmaciji in Dubrovniku), za vse to pa je bil na voljo zelo omejen proračun.

Vzdrževanje cest je bilo dolgotrajno in zoprno delo, opravljali pa so ga s pomočjo prisilnega dela in z dajatvami v naravi. Vsako leto znova je bilo treba tlakovati ceste, ki so jih poškodovali težki trgovski vozovi, popravljati mostove, čistiti obcestne jarke, obnavljati podporne zidove in ograje ... Zaradi vremenskih razmer s pogostimi padavinskimi in temperaturnimi skrajnostmi, je bilo prav tako treba čistiti sneg in odstranjevati blato, ki se je nakopičilo ob poplavih. Ta težaška, vendar za neoviran promet pomembna dela, niso bila prihranjena nobeni provinci.

Zgolj vzdrževanje cest pa ni zadostovalo, saj so bile številne ceste slabo zgrajene in so bile za promet velika ovira, zato jih je bilo treba deloma obnoviti. Poleg tega pa je bilo treba zgraditi povsem nove ceste v provincah, kjer jih je bilo najmanj (predvsem na nekdanjih beneških ozemljih (Istra in Dalmacija) in v Dubrovniški republiki, kjer je bilo cestno omrežje še v embrionalnem stanju. V omenjenih treh redko poseljenih pokrajinah je bilo treba narediti še skorajda vse, gradnja novih cest pa je bila zanje še tem bolj pomembna, ker zaradi kontinentalne blokade niso mogle več uporabljati nekdanjih prometnih poti. Do številnih novih gradenj na cestah na teh območjih pa je prišlo sploh prvič od padca Rimskega imperija.

Čeprav je Uprava za gradnjo mostov in cest pri večini gradenj ravnala varčno in celo stiskaško, sta bili tudi dve izjemi: karantenska postaja in most v Kostajnici

¹⁹ CHAN, F/14/1030

in Napoleonova cesta, ki je vodila od Ljubljane preko Reke do Albanije. »To sta bila, če se sme tako reči, dva ideala, prvi trgovski, drugi pa strateški, za katera so oblasti žrtvovale vse«. ²⁰

3.1. Kostajniška cesta

Zaradi nenehnega povečevanja prometa z vzhoda je bila administracija Uprave za gradnjo mostov in cest prisiljena izboljšati infrastrukturo v Kostajnici. Treba je bilo zgraditi most, pa tudi izboljšati karantensko postajo za blago, ki je prihajalo iz otomanskega cesarstva. Dostop do te postaje, zgrajene na majhnem otoku med Uno in Unico²¹, je bil mogoč le s splavom, to pa je bilo zamudno, težko in nemalokrat celo nevarno prečenje.

Leta 1811 so postajo in skladišča povečali, tako da so lahko v njih shranili 8 000 bal bombaža, ki so morale v karanteno, da bi jih dezinficirali. Istočasno so potekala dela, ki naj bi tem zgradbam zagotovila zaščito pred poplavljanjem reke Une, ki je marca 1812 skoraj povzročila uničenje postaje in štiri tisočih bal, ki so bile tedaj v njej uskladiščene.²²

Odjuga in močne padavine so spomladi povečale vodostaj reke ter povzročile porast vode in poplave, to pa je oviralo trgovino z Vzhodom, zato je bila gradnja mostu med otokom in Kostajnico nujna. Generalni guverner Bertrand, ki se je tega problema dobro zavedal, je bil prepričan o pomembnosti gradnje mostu na Uni še pred velikimi poplavami marca 1812. Že 21. oktobra 1811 je izdal dekret, s katerim je odredil izvedbo gradnje tega mostu.²³

Po zaslugi prostovoljnega dela, ki so ga bili pripravljene opraviti hrvaški regimenti, in zaradi »enostavne oskrbe z lesom, s katerim je prekrita vsa dežela, vendar pogosto propada, ker ni sredstev, da bi ga izkoriščali.«²⁴, so ocenili stroške gradnje na samo 27 000 frankov, kar je bilo malo glede na velik obseg del.

3.2. Napoleonova cesta

Napoleonova cesta je bila ideal ilirskih oblasti, ki so bila zanje pripravljene žrtvovati vse, saj so jo videle kot glavno prometno arterijo vzhodnega dela Ilirije. Bila je zamišljena kot hrbtnica dalmatinske in dubrovniške province, saj ju je v celoti prečila ter bila s številnimi križišči povezana z Jadransko obalo. Graditi jo je začel že prvi generalni guverner Marmont, nato pa je z gradnjo nadaljeval Bertrand. Sprva naj bi šlo le za odsek med Kninom in Kotorjem, na koncu pa naj bi bila tako poimenovana celotna cesta št. 5, ki bi povezovala Ljubljano in Boko Kotorsko.

²⁰ Pivec-Stellé, Melitta, op. cit., str. 90.

²¹ V tistem času je bila Unica mejna reka med Bosno in Ilirijo.

²² CHAN, F14/1030, Chabrolovo pismo Moléju 8. julija 1812.

²³ CHAN, F14/1030, odlok o gradnji Kostajniškega mostu z dne 21. oktobra 1811.

²⁴ CHAN, F14/1030, Chabrolovo pismo Moléju 8. julija 1812.

Leta 1811 je ta cesta, dolga 325 787 metrov, deloma že obstajala, a jo je sestavljalo več povsem neenakovrednih odsekov: od Ljubljane do Postojne: poštna cesta, ki je bila hkrati tudi cesta št. 4 (od Ljubljane do Pule preko Trsta); od Postojne do Senja vozna pot, ki pa je bila slabo speljana; od Senja do Knina: slabo zasnovan kolovoz; od Knina do doline Neretve: vozna pot; od Mostarja do Dubrovnika: pešpot; od Dubrovnika do Kotorja: vozna pot (razen na treh mestih pri Dubrovniku, kjer je bila zaradi pečin pretrgana in je bilo treba ta mesta prečiti po morju).

Gradnja Napoleonove ceste je bila za tedanji čas izjemen tehnični izziv: tretjina ceste je potekala prek gorskih pobočij, tako da jo je bilo treba vklesati v skalo, nato pa zaščititi s podpornimi zidovi, visokimi od treh do šestih metrov; na več odsekih je prečila močvirja in je morala biti zgrajena na koleh, nikjer pa ni smela imeti prestrmih vzponov in spustov (ti so bili v povprečju 6 %), čeprav se je vila sredi velikih gorskih gmot. Zahtevnost projekta je bila tolikšna, da jo je glavni inženir Blanchard rad primerjal s tistima na visokogorskih prelazih Simplon in Mont Cenis v Alpah²⁵ (ti zahtevni in velikopotezni gradbišči sta bili takrat znani po vsem cesarstvu). Vendar ta dela – kljub težavnosti – le niso bila tako zahtevna, kot se je morda zdelo, saj je Molé menil, da vsota, ki je bila gradnji te ceste dodeljena (300 000 frankov v dveh letih), ni predstavljala niti osmine tiste, ki bil bila za uresničitev takšnega projekta potrebna v Franciji. Da pa bi z njo vendarle dosegel zeleni rezultat, je moral Urad za gradnjo mostov in cest kar najbolje izkoristiti možnosti, ki so jih ponujale ilirske dežele. Francoske oblasti so si tako še naprej pomagale s sistemom prisilnega dela ter z izkoriščanjem obsežnih državnih gozdov in bližnjih kamnolomov s kvalitetnimi kamninami (za dobavo in prevoz vseh teh materialov na gradbišča so pogosto poskrbele občine same). Administracija je na koncu morala zagotoviti le razstrelivo, orodje in nadzornike.

Napoleonova cesta je kot »najljubše dete francoske vlade« veljala za najpomembnejšo cesto v Iliriji. Da bi dela kolikor mogoče hitro napredovala, si Bertrand ni pomišljal poslati na gradbišče v dolini Neretve svojega pribočnika, ki je moral skrbeti, da so imeli inženirji na voljo vse, kar so potrebovali, ob tem pa redno poročati generalnemu guvernerju o vseh težavah, ki bi se utegnile pojaviti, da bi jih lahko »pri priči odpravil«²⁶. Kadar je zmanjkalo denarja, je bila vlada brez oklevanja pripravljena projektu dodeliti dodatna sredstva.

Kljub precejšnjim sredstvom, namenjenim gradnji Napoleonove ceste, je ta ostala nedokončana. Dela je upočasnjevalo več dejavnikov, od pomanjkanja delovne sile, do zahtevnosti samega projekta, svoje pa so k temu prispevale tudi nezdrave klimatske razmere v dolini Neretve, zaradi katerih so delavci množično obolevali za endemično mrzlico, in nenazadnje nevarnost turških vpadov na območju Kleka. Leta 1813 so hoteli Napoleonovo cesto dokončati, vendar v pičlih nekaj mesecih ni bilo mogoče zaključiti tako obsežnih del. Ob francoski izgubi Ilirije so zato ostala nedokončana..

²⁵ CHAN, F14/1030, poročilo kadeta de Chambina Moléju 31. maja 1811.

²⁶ CHAN, F14/1030, Bertrandovo poročilo o Napoleonovi cesti dne 17. oktobra 1812.

Zastavlja se vprašanje, čemu poimenovati cesto, ki se vije med skoraj neposeljenimi gorami in nima kakšne večje gospodarske perspektive, po cesarju. Prvi razlog je, da so ilirske oblasti dobro poznale Napoleonovo strast do velikih projektov, katerih obseg je terjal premagovanje številnih težav, vse to pa je vzbujalo domišljijo. Ilirske oblasti so torej prisluhnile Napoleonovim željam in storile v Iliriji vse, da bi jim ugodile. Poleg tega bi si bilo težko zamisliti kaj imenitnejšega kot po njenem vladarju poimenovati več kot 325 kilometrov dolgo cesto, ki je povezovala dve veliki cesarstvi, otomansko in Napoleonovo.

Poimenovanje te ceste po možu, ki je osvojil velik del Evrope, pa je bilo tudi politično sporočilo sosednji Turčiji. Otomani so namreč dobro vedeli, da Francozi gradijo to cesto v vojaške namene (da bi olajšali premike topništva in pehote). Kot nekakšna straža pri vratih otomanskega cesarstva je torej Napoleonova cesta zagotavljala varnost Ilirskih provinc in celotnega francoskega cesarstva, saj je pomenila pritisk na Turke, ker jim ni dopuščala napadalnosti.

Ta cesta je tudi pripomogla k utrditvi francoske oblasti na področjih, skozi katera je tekla, saj je nad njo lebdela Napoleonova senca in prebivalcem zagotavljala, da cesarja skrbi njihova usoda in želi regijo obvarovati pred njihovimi dolgoletnimi sovražniki, Turki.

Napoleonova cesta, ki je bila najljubši otrok ilirskih oblasti, pa vendarle ni bila edina pomembna prometna pot v Ilirskih provincah. V poročilu z dne 28. novembra 1811 je generalni intendant za finance Chabrol izrecno zapisal, da so se tedaj »oblasti Ilirskih provinc osredotočale na dve cesti, Napoleonovo in Luizino, ki naj bi obe prispevali k blagostanju dežele«²⁷.

Vendar pa je bila Luizina cesta (Luiziana) poseben primer. Ta prometna arterija, ki naj bi poenostavila prevoz avstrijskega blaga preko Reke, je imela v prometnem omrežju Ilirskih provinc posebno mesto, saj je niso zgradile francoske oblasti, temveč zasebno madžarsko podjetje, zato se Upravi za gradnjo mostov in cest z njo ni bilo treba ukvarjati. A čeprav je bila zaradi tega pravzaprav tujek na cestnem področju, so francoske oblasti polagale velike upe v gradnjo te pomembne trgovske prometnice.

Prevedla Janina Kos

Viri:

- CHAN – Centre Historiques des Archives Nationales: F14/1030; F/1E/61; AF IV 746, pl 5998; 151M1950; AF IV 639, pl 5072; AF IV 530, pl 4126;
DADU – Državni arhiv v Dubrovniku: année 1809, titolo V
DAZD – Državni arhiv v Zadru: 75, škatla 11
SHD – Service Historique de la Défense, Vincennes: 1M1950.

²⁷ CHAN, F14/1030, izvleček iz poročila generalnega intendanta z dne 28. novembra 1811.

Uporabljena literatura:

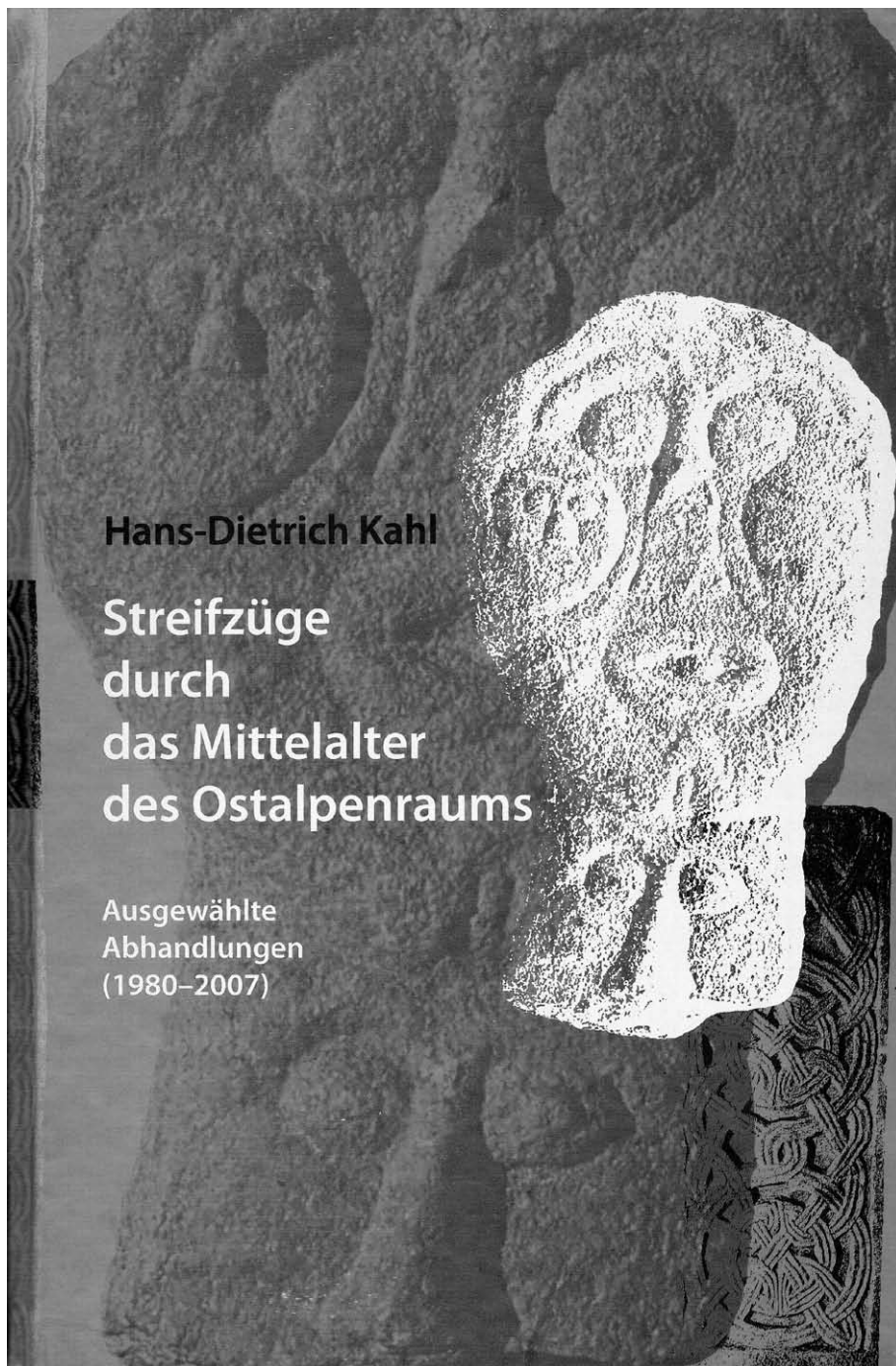
- Boppe, Philippe, *La Croatie militaire (1809–1813)*, Terana Editeur, Paris, 1989.
- Bundy, Frank, *The administration of the Illyrian provinces, of the French Empire, 1809–1813*, Garland Publishing, New York and London, 1987.
- Dolbeau, Christophe, *France-Croatie, aperçu des relations entre le XIe et le XIXe*, Lyon, 1994.
- Lavallée, Joseph, *Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie rédigée d'après l'itinéraire de L F Cassas*, De Vilain, Paris, 1802.
- Lentz, Thierry, *Nouvelle histoire de l'Empire*, Fayard, Paris, 2 volumes parus, 2002–2004.
- Marmont, Auguste-Frédéric-Louis Wiese de, *Mémoires du duc de Raguse (1732–1832)*, Perrotin, Paris, 1857.
- Napoleon, *correspondance de Napoléon Ier*, tomes X–XIV, Paris, 2002.
- Petot, Jean, *Histoire de l'administration des Ponts et Chaussées, 1599–1815*, Marcel Rivière et Compagnie, Paris, 1958.
- Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Picard et Fils, Paris, 1893.
- Pivec-Stellé, Melitta, *La vie économique des Provinces Illyriennes 1809–1813*, Brossard, Paris, 1931.
- Saint Marc, Pierre, *Le maréchal Marmont, duc de Raguse*, Fayard, Paris, 1957.
- Tulard, Jean, *Joseph Fouché*, Fayard, Paris, 1998.
- Wolf, Stuart, *Napoléon et la conquête de l'Europe*, Flammarion, Paris, 1990.

R É S U M É

**Les voies des communication des Provinces Illyriennes
ou les stratégies d'intégration d'un espace excentrique et
stratégique**

Aurelie Fertil

Délaissés et relégués au rang de contrées de seconde zone par leurs anciens administrateurs, les territoires de ce qui allaient devenir les Provinces illyriennes le 14 octobre 1809, se présentèrent aux yeux des Français comme des espaces où tout était à faire. L'esprit de modernisation, et le dynamisme des Français donnèrent un nouveau souffle à l'Illyrie et marquèrent profondément le pays. Le développement et l'amélioration des voies de communication font partie de ces grands chantiers qui marquèrent durablement le paysage illyrien. Les mers fermées et aux mains des Anglais, les Français se concentrèrent sur les réseaux intérieurs et tout particulièrement routiers. Construire, entretenir, rénover, réparer telles furent les tâches auxquelles les Français et la population locale s'attachèrent. Malgré le manque de moyens humains et financiers, les contraintes de l'environnement naturel, la forte centralisation parisienne, les Ponts et Chaussées purent mener à bien de nombreux projets grâce notamment au soutien financier de certaines municipalités (Trieste, Villach) mais aussi et surtout grâce au recours au système des corvées. Ainsi, malgré les faiblesses ressources mises à leur disposition les Ponts et Chaussées purent réaliser beaucoup, en comparaison de ce qu'il aurait pu faire en France avec les mêmes moyens. L'article qui suit se propose de s'intéresser aux grands travaux réalisés en Illyrie entre 1809 et 1813 (notamment ceux de la route Louise, du pont de Costainiza et de la route Napoléon) mais aussi aux difficultés (humaines, naturelles ou encore administratives) auxquelles furent confrontés les Ponts et Chaussées pour les mener à bien.

Hans-Dietrich Kahl

**Streifzüge
durch
das Mittelalter
des Ostalpenraums**

Ausgewählte
Abhandlungen
(1980–2007)

ZZDS je kot 36. zvezek v Zbirki Zgodovinskega časopisa izdala razprave Hansa-Dietricha Kahla o srednjeveški zgodovini vzhodnoalpskega prostora. Knjigo lahko naročite na sedežu uredništva Zgodovinskega časopisa, SI-1000, Ljubljana Aškerčeva 2, tel. 01 241 1200, info@zgodovinskicasopis.si

Jernej Kosi

Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete?

UDK 323.1(=163)''18''

KOSI Jernej, univ. dipl. zgod. in soc. kult., mladi raz. na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, jernej.kosi@ff.uni-lj.si

Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete?

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141), št. 1-2, str. 154–175, cit. 63

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: slovensko etnično ozemlje, nastanek in razvoj slovenskega jezika, jezikovni rodovniki, slovensko nacionalno gibanje, proces formiranja srednjeevropskih narodov v 19. stoletju

Namen članka je problematizirati predpostavko, da se je slovenski narod v procesu »slovenskega narodnega preporoda« v 19. stoletju formiral na poprej obstoječem področju slovenskega etničnega ozemlja, ki je povečini opredeljeno in zamejeno s pomočjo jezikovnih oziroma jezikoslovnih ugotovitev in izpeljav. V članku zato poskušamo pokazati, da opis kontinuitete slovenskega jezika izpričuje zgolj in samo kontinuiteto slovenskega jezika – in nič več. Ponuja se torej sklep, da je v zgodovinske raziskavah neustrezna raba besednih zvez, ki implicirajo obstoj neke posebne slovenske rodovne oziroma duhovne entitete, katere zunanji izraz naj bi bil skupni slovenski jezik, v obdobjih pred vznikom slovenskega nacionalnega gibanja in začetkom procesa formiranja slovenskega naroda.

Avtorski izvleček

UDC 323.1(=163)''18''

KOSI Jernej, BA History and Sociology of Culture, Young researcher, Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, jernej.kosi@ff.uni-lj.si

Was the 19th-Century Process of the Formation of the Slovene Nation Truly a Mere Continuation of the Millenary Slovene Continuity?

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, pp. 154–175, 63 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: Slovene ethnic territory, origin and development of the Slovene language, linguistic ancestry, Slovene national movement, formation process of Central European nations in the 19th century

Challenged is the premise that during the process of the “Slovene national renaissance” in the 19th century the Slovene nation was formed on the foundations of the Slovene ethnic territory that had already been existing for centuries and was defined and demarcated mostly by linguistic and philological findings and derivations. The text attempts to show that what the description of the continuity of the Slovene language indicates is no more and no less than the mere continuity of the Slovene language. In view of this, it may be concluded that the use of syntagmas implying some kind of special Slovene lineage, or spiritual, identity whose external characteristic is allegedly the common Slovene language, is inappropriate when applied to the period prior to the birth of the Slovene national movement and the beginning of the formation process of the Slovene nation.

Author's Abstract

Kdo so bili v preteklosti Slovenci in katera področja so poseljevali? Ali lahko kronološko povsem nedvoumno določimo trenutek, ko se pojavijo v zgodovini? Še več, na osnovi katerih meril je mogoče ob študiju historičnih virov neko populacijo sploh označiti kot Slovence oziroma etnično slovensko prebivalstvo, v nadaljevanju zakoličiti meje njihove poselitve ter ta teritorij razglasiti za slovensko narodno oziroma etnično ozemlje?

Slovenskim zgodovinarjem prve in druge generacije, ki so svoje sinteze zasnovali in publicirali nekako do konca sedemdesetih let 20. stoletja, pri podajanju odgovorov na tovrstna in podobna vprašanja nikakor ni manjkalo konsistentnosti. Ti zgodovinarji so namreč ves čas implicitno dajali vedeti, da je posebna slovenska entiteta v zgodovini navzoča že vsaj od zgodnjega srednjega veka, približno od takrat, ko so se slovanski naseljenci ustalili na področju vzhodnih Alp, morebiti pa tudi že prej, nekako za časa priseljevanja prav teh Slovanov v ta prostor. Milko Kos je tako v znameniti *Zgodovini Slovencev* iz leta 1933¹ priseljujoče se Slované okarakteriziral kot Slovene oziroma Slovence,² področje, ki naj bi ga Slovenci v 9. stoletju naseljevali, a pozneje izgubili, in ki je prikazano na znameniti karti *Severne in zapadne meje Slovencev v 9. stoletju in danes*, pa kot »nekdanje ozemlje Slovencev«.³ Podobna zatrjevanja in zemljevide lahko zasledimo tudi v vplivni Grafenauerjevi *Zgodovini slovenskega naroda*, kjer najdemo zemljevid ozemlja »države karantanskih Slovencev«,⁴ ali pa v *Zgodovini Slovencev* iz leta 1979, kjer velja opozoriti na karto, ki naj bi prikazovala premike slovenske narodnostne meje v srednjem veku.⁵ Še pred Kosom je v *Zgodovini slovenskega naroda* tudi Josip Gruden ugotavljal, da »zgodovinski viri nedvomno izpričujejo, da se je naseljevanje Slovencev v sedanjih pokrajinah pričelo šele proti koncu šestega stoletja po Kristusu«.⁶ Če povzamemo: v omenjenih delih pa tudi v vseh delih, ki še zmeraj ostajajo na tovrstnih stališčih, Slovenci nastopijo kot historični subjekt in s tem kot

¹ Kos, *Zgodovina Slovencev*.

² Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 32–33.

³ Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 35. – O konceptualnih izhodiščih Kosovega zemljevida in njegovih metodoloških implikacijah za kasnejše zgodovinopisno raziskovanje gl. Peter Štih, *Pledoaje za drugačen pogled na starejšo slovensko zgodovino*.

⁴ Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, Zv. 1, str. 354.

⁵ Na str. 105, denimo, je objavljena različica Kosove karte iz leta 1955. Na str. 177 je zemljevid, ki prikazuje premike slovenske narodnostne meje v srednjem veku. Gl. Čepič idr., *Zgodovina Slovencev*.

⁶ Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 9.

potencialni objekt zgodovinskega raziskovanja že v zgodnjem srednjem veku, ko slovansko govoreče prebivalstvo, opredeljeno kot Slovenci oziroma bodoči Slovenci, poseli področje slovenskega etničnega oziroma narodnostnega ozemlja, tj. tistega ozemlja, ki naj bi se v naslednjih stoletjih postopoma krčilo pod pritiski germanizacije.

Prispevki nekaterih študij, ki so nastale v zadnjih letih, kažejo, da tovrstne podme ne ni mogoče podpreti z razpoložljivimi viri.⁷ Ti namreč vodijo do nedvoumnega sklepa, da t. i. slovansko prebivalstvo na t. i. slovenskem narodnem ozemlju vse do 19. stoletja ni niti uporabljalo izraza Slovenec kot označevalca lastne nacionalne pripadnosti niti ni pri njem mogoče zaznati slovenskih nacionalnih sentimentov oziroma izrazov pripadnosti slovenstvu, slovenskemu narodu ipd.

V zvezi s tem bi veljalo na tem mestu še enkrat povzeti nekaj dobro znanih in že večkrat zapisanih ugotovitev. Najprej, zgodnjesrednjeveško prebivalstvo vzhodnoalpskega prostora se z izrazom Slovenci ni označevalo. Karantanci ga niso niti uporabljali niti rabili, saj so razvili lastno gentilno ime – izpeljano je bilo iz pokrajinskega imena, ki se je prvotno nanašalo na Gosposvetsko polje (*Carantum*; *civitas Carantana* – Krnski grad; *eclesia sanctae Mariae ad Carantanam* – Gospa Sveta; *mons Carentanus* – Šenturška gora). Karantanski etnonim je bil prvič izpričan okrog leta 700 ali kasneje pri anonimnem geografu iz Ravene in potemtakem so bili pod tem imenom poznani tudi pri sosedih. Če izhajamo iz virov, tega izraza ni uporabljalo niti prebivalstvo južno od Karavank. Leta 820 so bili namreč v Frankovskih državnih analih omenjeni kot Karniolci (*Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant*), kar pomeni, da so imeli svoje individualno plemensko ime (*Carniolenses*), ki je bilo izpeljano iz imena pokrajine (*Carniola*), v kateri so živeli.⁸

Kasneje, konec srednjega veka in v zgodnjem novem veku, se je v plemiškem razredu in med izobražensko elito močno uveljavila deželna zavest, pripadnost deželi. Ta se nazorno izraža v korespondenci kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) z znamenito znanstveno ustanovo Royal Society v Londonu. V pismu iz leta 1685 tako Valvasor omenja idrijski rudnik in Cerknjiško jezero »v moji domovini, namreč na Kranjskem«. Naslednje leto piše: »Imamo neke živali, ki se imenujejo po nemško Bilch in v našem kranjskem jeziku polhi«, še leto kasneje pa: »To jezero je bilo starim piscem Lugea palus, novejšim Lacus Lugeus, današnjim Latincem je Lacus Cirknizensis, Nemcem Zirknitzer See, in nam Kranjcem je Cerknjiško jezero.«⁹ Še več, celo Primož Trubar, ki je izpričano prvi uporabil izraz Slovenci za naslavljanje neke populacije, se sam nikoli ni imenoval za Slovenca, ampak za Kranjca in Rašičana,¹⁰ širše pa se je opredelil za ilirskega domoljuba.¹¹ Na

⁷ Za temeljno razpravo na to temo s podrobno argumentacijo in obsežno literaturo gl. Peter Štih, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. – Na ostale relevantne študije se bomo sproti sklicevali v nadaljevanju.

⁸ Štih, Državne tvorbe, str. 34–35.

⁹ Štih, Državne tvorbe, str. 44–45.

¹⁰ Makarovič, Ko še nismo, str. 53.

¹¹ Makarovič, Ko še nismo, str. 54.

dejstvo, da je bila Trubarjeva percepcija lastne kolektivne pripadnosti po značaju predvsem deželna, gre precej nedvoumno sklepati tako iz podpisa *Vash Slushabnik inu Pastyr Primosh Truber Crainez* na koncu kratkega predgovora v teološko razpravo *Ena dolga predgovor*, ki je izšla leta 1557 v obsežnem delu *Ta pervi dejl tiga noviga testameta*,¹² kakor tudi iz prevoda Lutrove *Hišne postile*, kjer je imenovan za Kranjca (*CARNIOLANVS*).¹³ K istemu sklepu napeljuje tudi Trubarjevo dvojno samoimenovanje po rojstni vasi in deželi v predgovoru katekizma, tiskanega leta 1575, kjer se je podpisal kot *Primosh Truber Raftzhizher Crainez*.¹⁴ In nazadnje, v napisnem traku, ki obdaja Lederleinov lesorezni portret Primoža Trubarja iz leta 1578, beremo PRIMVS – TRVBERS – CARNIOLANVS – ANNO – AETATIS – LXXI.¹⁵ Na tem portretu, natisnjenem na hrbtni strani naslovnice njegove izdaje celotne Nove zaveze, ki je izšla v letu 1582 z naslovom *Ta celi novi testament*, je Trubarjeva deželno določena etničnost izražena nazorno in nedvoumno.

Deželna zavest pa zelo verjetno ni bila prisotna v podložniški populaciji, ki je na t. i. »slovenskem etničnem ozemlju« skozi stoletja izrazito prevladovala. Spekulirati bi bilo mogoče, da je v razmerah fevdalne razparceliranosti, komunikacijske nerazvitosti in skorajda popolne nepismenosti podložniški sloj ponotranjil predvsem partikularne lokalne oziroma ožje regionalne kolektivne zavesti.¹⁶

Nekatera pričevanja pa navsezadnje dokazujejo, da niti globoko v 19. stoletju, torej v obdobju, ko se je tako v mislih kakor v stvarnosti dejansko začel izoblikovati moderni slovenski narod, pojmovanja kolektivnih pripadnosti niso bila enovrstna in enoznačna. Znani goriški politik Henrik Tuma, denimo, v svojih spominih pripoveduje o očetu, rojenem na Češkem, ki je leta 1836 šele po šestih tednih prebivanja v Ljubljani naletel na razumljiv jezik. Ta jezik je bil poznan kot »krainerisch«, saj je bila »beseda 'slovenski' takrat na slovenskem še prav malo znana.«¹⁷ Spominjanje Josipa Vošnjaka na otroštvo, ki ga je preživel v Šoštanju, je v tem oziru še nazornejša: »V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848.«¹⁸ Zmedo in nejasnosti, ki jih je med prebivalstvo razneslo revolucionarno leto 1848, pa je pronicljivo opisal Janez Trdina: »Kar sem opazil glede narodnosti, me je jezilo še huje: Nekateri je rekel, da je Nemeč – in sicer zato, ker neče biti drugega – nekateri, da je Kranjec, pa nič drugega, nekateri, da je Avstrijec in nič drugega, nekateri, da Slovenec, aber 'gemässigt'. Nekateri so bili tudi dopoldne 'vroči', popoldne 'gemässigt' Slovenci, drugo jutro že Kranjci, opoldne Avstrijci in zvečer Nemci – pozneje pa

¹² Makarovič, *Ko še nismo*, str. 53. Trubar, *Ena dolga predgovor*.

¹³ Makarovič, *Ko še nismo*, str. 54.

¹⁴ Makarovič, *Ko še nismo*, str. 53–54.

¹⁵ Gl. Mihael Glavan, *Romanje s Trubarjem*, str. 148.

¹⁶ O pogledu družbene elite na etničnost kranjskih podložnikov bi bilo mogoče sklepati na podlagi Slave vojvodine Kranjske, kjer je Valvasor zapisal, da na Kranjskem živijo Kranjci, Kočevci, Uskoki ali Vlahi, Hrvatje, Vipavci, Kraševci, Čiči, Rečani, Dalmatinci ali Liburnijci ter pravi Istrani. Gl. Rupel, Reisp (ur.), *Valvasorjevo berilo*.

¹⁷ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 12.

¹⁸ Nav. po Cvirn, *Meščanstvo na Slovenskem*, str. 67.

spet Slovenci, Kranjci itd.«¹⁹ Še več, celo globoko v drugi polovici 19. stoletja, torej v času, ko je dejansko že potekal proces množične »nacionalizacije« prebivalstva t. i. slovenskega etničnega ozemlja,²⁰ se prebivalci Prekmurja še zmeraj niso opredeljevali kot Slovenci.²¹

Tozadevno so pomembni tudi izsledki iz dela *Von Krain zu Slowenien, Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848*. V njem avtor Joachim Höslér pokaže, da delovanja skupine izobražencev iz druge polovice 18. in prve polovice 19. stoletja, ki so v znanstvenih razpravah označeni kot slovenski preporoditelji oziroma začetniki slovenskega preporoda/preroda, ni mogoče zreducirati na skupni imenovalec, češ da jih združuje prizadevanje po vzpostavitvi slovenskega naroda in nacionalne zavesti. Pohlina, Japlja, Popoviča, Gutsmana, Kumerdeja, Zoisa, Kopitarja, Linhartarja in Vodnika so pri njihovih prizadevanjih gnali izrazito heterogeni, a pri večini deželno patriotsko in razsvetljsko (z izjemo Pohlina) motivirani interesi.²²

Tezo o homogeni poselitveni in še zlasti neprekinjeni identitetni kontinuiteti ter o posledičnem obstoju slovenskega narodnega/etničnega/poselitvenega ozemlja vse od zgodnjega srednjega veka, ki so jo sprejemali pisci slovenskih zgodovinskih sintez prve in druge generacije, je potemtakem mogoče ovreči že z golim branjem zgodovinskih virov. Nenavadno spoznanje, ki je na videz povsem nerazložljivo, ko pomislimo, da so omenjeni zgodovinarji izvrstno obvladovali pomožnozgodovinske veščine in spretnosti ter s svojo prakso tako rekoč posebljali zgodovinske pozitivizem.²³ Le kako je bilo namreč mogoče racionalno utemeljiti tezo, ki ni izhajala neposredno iz virov, in sicer v razmerah, ko je bilo zgodovinske opredeljeno kot pisanje sklepov na osnovi dejstev, ki izhajajo iz kritičnega pretresa virov?²⁴ Iz današnje perspektive je mogoče pokazati, da so omenjeni zgodovinarji neskladje med zgodovinskimi viri in tezo o slovenski kontinuiteti zgledali s pomočjo poprej (povečini implicitno) privzete podmene, da je govorjen jezik univerzalni in objektivni označevalec posameznih človeških skupnosti, ki kot tak omogoča definiranje njihovega obsega in obstoja v vseh obdobjih. Pri tem so zgolj sledili

¹⁹ Cvirn, *Meščanstvo na Slovenskem*, str. 69.

²⁰ V pionirskem delu na to temo je češki zgodovinar Miroslav Hroch pokazal, da so bile množice t. i. nedominantnih narodov v delovanje nacionalnih gibanj pritegnjene šele v tretji fazi – fazi C. Tako je bila prva faza nacionalnih gibanj – faza A – povsem apolitično odkrivanje tradicije, kulture, jezika in zgodovine »ljudstva« (kmečkega stanu), ki ni imelo političnih ambicij ali programa, medtem ko je faza B nastopila takrat, ko so se izoblikovale skupine aktivistov, ki so se posvečale politični agitaciji v prid »nacionalne ideje«. Podrobneje gl. Hroch, *Social Preconditions*; isti, *From National Movement*.

²¹ Še leta 1884 se je tako lahko bralstvo Slovana seznanilo z naslednjo ugotovitvijo: »Slovenci razen nas še ne vedo, kako se mi imenujemo. Navadno nam pravijo ogrski Slovenci, Slovenci na Ogrskem ali pa nam pravijo, da smo Prekmurci. Mi se tako ne imenujemo, ker vsakdo pravi pri nas, jaz sem Sloven, mi smo Slovenje.« Nav. po Kerec, *Prekmurska*, str. 94.

²² Höslér, *Von Krain zu Slowenien*, str. 86–116, 339–342.

²³ O značilnostih pozitivističnega zgodovinskega gl. Gross, *Suvremena historiografija*, str. 159–166.

²⁴ Grafenauer, *Struktura in tehnika*, str. 453–454.

takratni dominantni historični paradigmi, ki se je opirala na ugotovitve primerjalne filologije.²⁵ Videz racionalnosti in konsistence pa je tovrstnemu načinu raziskovanja podeljevalo tudi vsakdanje izkustvo, potopljeno v eter vladajoče ideologije, ki so jo ustvarila in na tron spravila srednjeevropska nacionalna gibanja 19. stoletja. V srednjeevropskih nacionalnih družbah, ki so se formirale prav pod vplivom ideje, da je mogoče postulirane oziroma oblikujoče se narode identificirati s pomočjo standardiziranih idiomov, ki so bili razglašeni za narodne jezike, in njihovih narečij, se je zdelo povsem samoumevno, da je enako veljalo tudi v preteklosti. Preteklost je bila tako razparcelirana po nacionalnih koordinatah in moderni zgodovinarji so lahko nemudoma pričeli pravkar oziroma (v najboljšem primeru) nedavno nastalim narodom ustvarjati starodavne in veličastne zgodovine.²⁶

Tudi pisci slovenskih zgodovinskih sintez, ki so nastale v zadnjih dveh desetletjih, bodisi izhajajo iz teze o slovenski kontinuiteti (in se torej ne oddaljujejo bistveno od svojih učiteljev) bodisi privzemajo precej podobno, a vendarle delno predelano oporišče, katerega bistvo je predpostavka, da se je slovenski narod v procesu »slovenskega narodnega preporoda« v 19. stoletju formiral na poprej obstoječem področju slovenskega etničnega ozemlja. Razlika med pristopoma je nebitvena.²⁷ Medtem ko so starejše generacije slovenskih zgodovinarjev označevale vse slovensko govoreče populacije na slovenskem narodnostnem ozemlju kot Slovence, gre pri drugem pristopu, tj. pri prepričanju, da je bila neka (etnično) slovenska kontinuiteta prisotna že pred samim političnim formiranjem Slovencev kot modernega naroda v 19. stoletju, zgolj za nekoliko izmojstreno različico prve teze. Ta pristop namreč še zmeraj predpostavlja večstoletno slovensko (etnično)

²⁵ Gl. Geary, *Mit narodov*, str. 19–47. Prim. Štih, *Miti in stereotipi*; isti, *Linhart kot zgodovinar*. Prim. Joep Leerssen, *National Thought in Europe*, str. 119–126, 173–185.

²⁶ Prim. Schulze, *Država in nacija*, str. 164–181; Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 91–107.

²⁷ Drug pristop v zadnjih dveh desetletjih izrazito prevladuje. V delu *Slovenski narodni vzpon* (1992) Janko Prunk ugotavlja, da so slovenski narodni buditelji s svojim delovanjem storili veliko zgodovinsko dejanje, ki pa ne bi bilo možno brez »objektivnih družbenih pogojev – obstoja etnične slovenske kmečke množice na določeni stopnji razvoja v razmerah prosvetljenega absolutizma« (str. 26–27). V Vodopivčevem delu *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (2006) se na str. 603 nahaja zemljevid, ki prikazuje »slovensko narodno ozemlje v 19. stoletju«, pri čemer gre sklepati, da je kot narodna zarisana meja strnjene poselitve govorcev slovenskega jezika, na str. 19 pa Vodopivec ugotavlja, da »čeprav je bilo narodno 'preporodno' gibanje maloštevilno in nepovezano, je naglo pridobilo pristaše v večini dežel, ki so bile poseljene s Slovenci«. O slovenskem narodnem ozemlju kot o ozemlju, »ki ga določajo meje, znotraj katerih je živelo strnjeno slovensko agrarno prebivalstvo«, je govor v prvem delu kolektivno napisane *Slovenske novejšje zgodovine* (2005, str. 17). Tudi v *Ilustrirani zgodovini Slovencev* (1999), ki jo je napisalo več avtorjev in za katero zgoraj navedena trditev ne velja povsem, lahko najdemo tezo, kot denimo, da je poseben jezik, katerega nastavki so se začeli kazati že takoj po naselitvi Slovanov v porečja vzhodnoalpskih rek, »pri Slovencih najdlje v zgodovino segajoče znamenje samosvoje identitete« (str. 24), ali pa trditev (str. 134), da je na slovenskem etničnem ozemlju, ki je obsegalo približno 24.000 km², živelo »na začetku 16. st. od 400.000 do največ 500.000 ljudi. Podeželje, kjer je prebivalo prek 90% vsega prebivalstva, je bilo izključno slovensko«. Med bolj tradicionalno pisana dela, kjer je govor o Slovencih že v srednjem veku, lahko štejemo *Malo zgodovino Slovenije* (2008) Staneta Grande in pa *Slovenija: pogled na njeno zgodovino* (2008) istega avtorja.

kontinuiteto, obenem pa zagotavlja pogoje za obravnavanje nastanka modernega naroda Slovencev kot člena v z vidika kronologije logičnem sosledju nacionalno relevantnih dogodkov in procesov. Kajti le kaj drugega kakor moderni slovenski narod bi lahko bilo nasledek t. i. »slovenskega narodnega preporoda« v 19. stoletju, ki je vendar potekal na prostoru »slovenskega etničnega ozemlja«?

A na kakšno vrsto argumentov se sploh lahko opre mlajša različica teze o slovenski kontinuiteti, ko pa tudi zanjo velja, da je ni mogoče podpreti z razpoložljivimi viri? In naprej, mar ti argumenti sploh zdržijo resno presojo onkraj verifikacije v arhivu?

Najenostavnejša različica teze o slovenski kontinuiteti izhaja iz verjetja, da obstaja med slovanskimi priseljenci v zgodnjem srednjem veku in sodobnimi Slovenci neposredna biološka sorodnost. Četudi tovrstno rezoniranje zaradi svoje enostavnosti in nazornosti nastopa predvsem kot hvaležen motiv v mitoloških diskurzih državnih proslav ter v sestavkih marginalnih nacionalističnih združenj, pa jo je kljub temu občasno mogoče zaslediti tudi v povsem resnih, tj. znanstvenih monografijah. Nemara najlepši zgled bi lahko našli v *Duhovni zgodovini Slovencev*, kjer literarni zgodovinar Janko Kos v nadvse lapidarni trditvi, ki ne pušča nobenega dvoma, ugotavlja, da so današnji Slovenci »približno 42. generacija Slovencev, če te generacije štejemo po štiri na stoletje in štetje začnemo po letu 950«. ²⁸

Seveda je podmena o biološki in krvni sorodnosti kot nosilcu slovenske kontinuitete skozi čas izrazito intuitivna in se sesuje že pod težo golih kronoloških dejstev. Ta nedvoumno izpričujejo izrazito pestrost migracijskih valov na današnjem slovenskem ozemlju vse od prazgodovinskega časa naprej. Viri celo kažejo, da je prehodnost in dostopnost današnjega slovenskega ozemlja vse od prazgodovinskih časov ena izmed njegovih osrednjih značilnosti. ²⁹ Z raznovrstno dokumentacijo je bilo tako ugotovljeno, da že slovansko govoreče prebivalstvo, ki je prihajalo na današnje slovensko ozemlje od konca šestega stoletja naprej, ni zasedalo popolnoma izpraznjenega prostora, saj se določen delež staroselcev s tega področja ni umaknil. ³⁰ Nadalje, zelo dobro je bila raziskana tudi srednjeveška kolonizacija današnjega slovenskega ozemlja s priselitvijo prebivalstva s področij severno od Karavank. ³¹ Na voljo so tudi podatki in študije o zgodnjenovoveških migracijah iz pokrajin južno od današnjega ozemlja Republike Slovenije, od koder se je prebivalstvo jugovzhodne Evrope od druge polovice 15. stoletja naprej umikalo zaradi osmanskih vpadov in osvajanj. ³² In ne nazadnje, po letu 1945 so postali Slovenci oziroma so se kot taki rodili tudi številni priseljenci in njihovi potomci z ostalih področij socialistične Jugoslavije.

²⁸ Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, str. 12.

²⁹ Štih, *Ozemlje Slovenije*, str. 5.

³⁰ Štih, *Ozemlje Slovenije*, str. 22–26.

³¹ Cvirim idr., *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 86–87.

³² Na Kranjskem so se Uskoki od začetka 16. stoletja naseljevali zlasti v Beli krajini in Žumberku. Na Štajerskem so se ustalili predvsem v jugovzhodnih predelih te pokrajine. Zemljišča so jim bila dodeljena tudi na Notranjskem in Krasu. Gl. Voje, *Migracijski procesi*, str. 323–333.

Kljub temu je treba opozoriti, da bi bilo mogoče biološko sorodnost prebivalstva, ki je živelo na istem ozemlju v različnih obdobjih, utemeljevati tudi s pomočjo teoretske opredelitve etničnosti, ki jo je razvila sociobiologija.³³ Najznamenitejši zagovornik sociobiološkega pojmovanja etničnosti Pierre L. van de Berghe tako zagovarja tezo, da so etnična čustva zgolj podaljšek sorodstvenih čustev,³⁴ pri tem pa izhaja iz sociobioloških teoretskih dognanj o gensko pogojenem altruizmu kot temelju kohezivnosti človeških družb. Vendar sta bili tako sociobiologija kakor tudi sociobiološko pojmovanje etničnosti z različnih družboslovnih gledišč večkrat ostro kritizirani in na tej osnovi nemalokrat upravičeno razglašeni za neznanstveno početje. V družboslovnem polju je tako prevladalo prepričanje o precej vprašljivi vrednosti sociobiološkega pristopa.³⁵

A teza o večstoletni slovenski kontinuiteti se v sintetičnih pregledih slovenske zgodovine največkrat opira na veliko prepričljivejšo skupino argumentov, tj. na jezikovne oziroma jezikoslovne izpeljave in ugotovitve. Te naj bi namreč dokazovale neprekinjeno navzočnost govorcev slovenskega jezika od (zgodnjega) srednjega veka naprej in s tem tudi kontinuiteto slovenskosti na objektivno določljivem geografskem prostoru, kjer so se v vsakokratnem zgodovinskem obdobju govorila narečja oziroma arhaične različice slovenskega jezika. Tovrstno sklepanje, ki je povečini povsem spontano in nereflektirano, potemtakem preobraža meje strnjene poselitve govorcev slovenskega jezika v etnične meje, pri čemer je področje naselitve govorcev slovenskega jezika v določenem zgodovinskem trenutku razumljeno in opredeljeno kot »slovensko etnično oziroma narodno ozemlje«. Končni rezultat je metodološko izhodišče, da je treba govorico vsakokratnega obravnavanega prebivalstva razumeti kot objektivni atribut nespremenljive in enkrat za vselej dane etničnosti. Oziroma konkretnije, prebivalstvo, ki v kateremkoli obdobju od srednjega veka naprej uporablja slovenski jezik, je etnično slovensko prebivalstvo, in prostor, kjer to prebivalstvo prebiva, je slovensko etnično ozemlje. Zdravorazumsko racionalno osnovo pravkar prikazane izpeljave gre iskati v naslednjem sklepanju po analogiji: kakor mi govorimo slovenski jezik in nas prav to »dela« Slovence, je tudi raba (arhaične) slovenščine pri srednjeveškem prebivalstvu odraz njihove slovenskosti; če pa smo tako oni kot drugi, a hkrati tudi vsi tisti, ki so prebivali na istem geografskem področju med srednjim vekom in današnjostjo, govorili neko

³³ Za začetnika sociobiologije, katere nastanek je povezan z razvojem genetike, velja Edward O. Wilson. Wilson je na osnovi preučevanja socialnosti termitov razvil teorijo o žuželčjih družbah, o kateri je sklepal, da jo je mogoče aplicirati na vse živalske družbe vključno s človeško. Pri izpeljavah, ki jih je razdelal v knjigi *Sociobiology: The New Synthesis* (1975), je Wilson izhajal iz teze, da je socialno vedenje živih vrst gensko določeno. V desetletjih po izidu Wilsonove knjige se je sociobiološki pristop še posebej močno uveljavil v okviru biologije, deloma pa je prodril tudi v nekatere družboslovne discipline.

³⁴ Van den Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 79–107.

³⁵ Za kritiko sociobiološkega pojmovanja etničnosti s stališča socialne antropologije gl. Putinja, Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, str. 104–106. Za izjemno koncizno in prepričljivo kritiko sociobiologije, v kateri avtor natančno pokaže, kako se je filozofska spekulacija (Comtova ideja o »altruizmu« kot surovi negaciji »egoizma«) preobrazila v osnovno premiso (verjetje v obstoj altruističnega gena) znanstvenega raziskovanja v naravoslovju, gl. Guille-Escuret, *Družbe in njihove narave*.

različico slovenščine, je mogoče trditi, da smo v nekakšnem odnosu povezanosti in sorodnosti. – To sklepanje je potemtakem izpeljano iz naslednjih dveh premis: (1) od (zgodnjega) srednjega veka naprej lahko sledimo neprekinjeni navzočnosti in razvoju slovenskega jezika; (2) slovenski jezik je transhistorični in objektivni atribut slovenske etničnosti.

Druga premisa ne zdrži resne presoje. O oblikah in načinih družbenosti, značilnih za živeče na t. i. slovenskem etničnem ozemlju v obdobjih pred začetkom procesa oblikovanja modernega slovenskega naroda v 19. stoletju, ni mogoče sklepati na podlagi jezikoslovnih ugotovitev o kontinuiteti slovenskega jezika. Preprosteje rečeno, povsem neutemeljeno je označevati določeno prebivalstvo kot etnično slovensko že zgolj zato, ker je govorilo slovenski jezik oziroma njegove narečne različice. – K temu problemu se bomo vrnili v nadaljevanju.

Obenem je mogoče pokazati, da tudi prva premisa ni povsem neproblematična. Učbeniška verzija jezikoslovnega opisa kontinuitete slovenskega jezika gre takole.³⁶ Slovenski jezik ima svojega daljnega prednika v indoevropskem prajeziku, ki se je govoril sredi 3. tisočletja pr. Kr. Za ta jezik ne obstajajo pisni viri, mogoča je zgolj rekonstrukcija na osnovi potez, ki so skupne njegovim potomcem. Tako izvirajo iz obdobja praindoevropske jezikovne skupnosti tiste besede, ki so lastne vsem ali večini indoevropskih jezikov. Iz indoevropsčine se je kasneje razvila praslovanščina. Praslovanščina je imela po razpadu indoevropske jezikovne skupnosti tesnejši stik z indoiransko govorečimi Indoevropelci. Hkrati je praslovanščina delila nekatere poteze z germansko jezikovno skupino, veliko prastarih zvez pa ima tudi z baltsko jezikovno družino. Govorica Praslovanov, ki je bila le malo narečno obarvana, je ostala pristno slovanska, še dolga stoletja celo povsem praslovska.³⁷

V vzhodne Alpe in današnje Slovenijo je prišla praslovanščina s prvimi predniki Slovencev. Toporišič tako ugotavlja:

»Prvi predniki Slovencev so prišli v sedanje kraje že v 6. stoletju. Do 9. stoletja so se razprostrli po vseh Vzhodnih Alpah, tako da so segali do Donave (deloma celo čez) vzhodno od današnjega Dunaja pa proti zahodu do blizu Salzburga. V Panonsko nižino so na vzhod segali do Blatnega jezera; dalje v nižini so bili nemara Obri. Na zahodu so predniki današnjih Slovencev mejašili z Langobardi, Furlani (ki tam živijo še sedaj) in istrskimi Romani. Na prostoru vzhodno od današnje Slovenije so živeli prav tako Slovani, ki se sprva skoraj gotovo v ničemer niso ločili od večine svojih sosedov na 'slovenskih' tleh.

Predniki Slovencev so si bili v jeziku posebno blizu z današnjimi hrvaškimi kajkavci in tudi čakavci. S prvimi imamo skupno mejo od Madžarske do višine Karlovca, z drugimi od tam pa – če izvzamemo nekaj vmesnih pasov – do morja. /.../

Da so naši predniki ob prihodu v Alpe in na Kras ter gričevja med njima govorili še praslovski jezik, se da dokazati iz imen krajev in rek, prevzetih od prebivalstva, ki je že pred njihovim prihodom živel po teh krajih. To so bili romanizirani Iliri in nemara tudi Kelti ter sploh Romani. Slovanski prišleki so nenavadne glasove in glasovne sklope prilagodili svojim praslovskim izgovornim možnostim.«³⁸

³⁶ V naslednjih nekaj odstavkih sledijo povzetki in navedki iz poglavja učbenika za I. letnik gimnazije, ki ga je napisal Jože Toporišič. Gl. razdelek Izvor in zgodovina slovenskega jezika. Toporišič, Slovenski jezik in sporočanje, str. 19–44.

³⁷ Toporišič, Slovenski jezik, str. 21–26.

³⁸ Toporišič, Slovenski jezik, str. 26–27.

Nadalje Toporišič v podpoglavju *Praslovanščina na prehodu v poznejšo slovenščino* prikaže, kako se je praslovanska govornica alpskih slovanskih naseljencev počasi spreminjala in oddaljevala od praslovanščine. Pojavljati so se začele značilnosti, ki so kot celota končno izoblikovale poseben južnoslovanski jezik, slovenščino. Tudi govori drugod naseljenih Slovanov so doživljali podobne spremembe in tako so se oblikovali različni slovanski jeziki. Prve spremembe v smeri k slovenščini je mogoče opaziti v Brižinskih spomenikih.³⁹ Brižinski spomeniki so »prepisi, in zdi se, da je v zvezi z njimi med Slovenci nastalo nekako pisno jezikovno izročilo. /.../ Vendar močno to izročilo ni bilo, saj po Brižinskih spomenikih za več stoletij nimamo več ohranjenih takih neposrednih jezikovnih pričevanj o razvoju slovenskega jezika.«⁴⁰

V naslednjem poglavju, *Slovenski jezik v mlajšem srednjem veku*, pa Toporišič poda proces »izgubljanja in pridobivanja ozemlja slovenskega jezika«.⁴¹

»V srednjem veku je bil močno ogrožen tako slovenski narodni obstoj kakor tudi slovenski jezik. Severni del nekdanjega slovenskega prebivalstva v Vzhodnih Alpah je bil v 13. stoletju že zelo pomešan z Nemci: tako v današnji vzhodni Tirolski, na Zgornjem Koroškem in Zgornjem Štajerskem. Slovenski jezikovni otoki po teh krajih so v 14. in 15. stoletju popolnoma izginili. /.../

Napredoval je slovenski jezik od 14. stoletja dalje v smeri k Trstu; slovansko prebivalstvo se je prav tako krepilo v Kopru, Izoli in Piranu. Polagoma so se slovenili tudi Nemci, ki so se bili doselili sredi med Slovence: že v 10. stol. na Dravskem, v 11. na Sorškem polju, prav tako v 10. stol. na južnem Koroškem. V 13. in 14. stol. so se Nemci naseljevali še v Baški dolini, pri Sorici in na Kočevskem. V teku stoletij so se poslovenili, kočevski Nemci pa so se med drugo svetovno vojno odselili, in sicer na mesta izseljenih Slovencev v brežiškem in krškem okraju, ob koncu vojne pa nato odšli v Nemčijo in drugam.«⁴²

Svoj prikaz izvora in zgodovine slovenskega jezika Toporišič sklene z opisom srednjeveške cepitve enotnega jezika Slovencev v več narečij. Cepitev je potekala od 11. do 13. ali 14. stoletja, narečja, ki so se takrat oblikovala, pa, resda v veliko bolj razčlenjeni obliki, obstajajo še danes. A vsej različnosti navkljub se je enotnost slovenščine ohranila:

»Vendar iz vseh narečnih različnosti našega jezika odseva enkratno utripanje slovenskega jezikovnega jedra, ki se je nasproti neslovanskim sosedom zmoglo ohraniti 1400 let, nasproti slovanskemu hrvaškemu pa razviti svojo samobitnost.«⁴³

Četudi učbeniška narava Toporišičevega prikaza terja, da ga jemljemo z določeno rezervo in previdnostjo, pa hkrati za pričujoče razglabljanje iz istega razloga tudi povsem zadošča, saj dovolj nazorno prikazuje prevladujoč način razlage kontinuitete slovenskega jezika. Bistvene podatke, ki jih prinaša, je tako mogoče kronološko urediti in vizualno prikazati na naslednji način:

³⁹ Toporišič, str. 28–29.

⁴⁰ Toporišič, str. 35.

⁴¹ »Izgubljanje ozemlja slovenskega jezika« in »Pridobivanje ozemlja slovenskega jezika« sta sintetična opisa. Tovrstni sintetični opisi se sicer v učbeniku najdejo v pedagoških pomagalah na robu odstavkov in služijo za podajanje bistva odstavka.

⁴² Toporišič, Slovenski jezik, str. 37.

⁴³ Toporišič, str. 38.

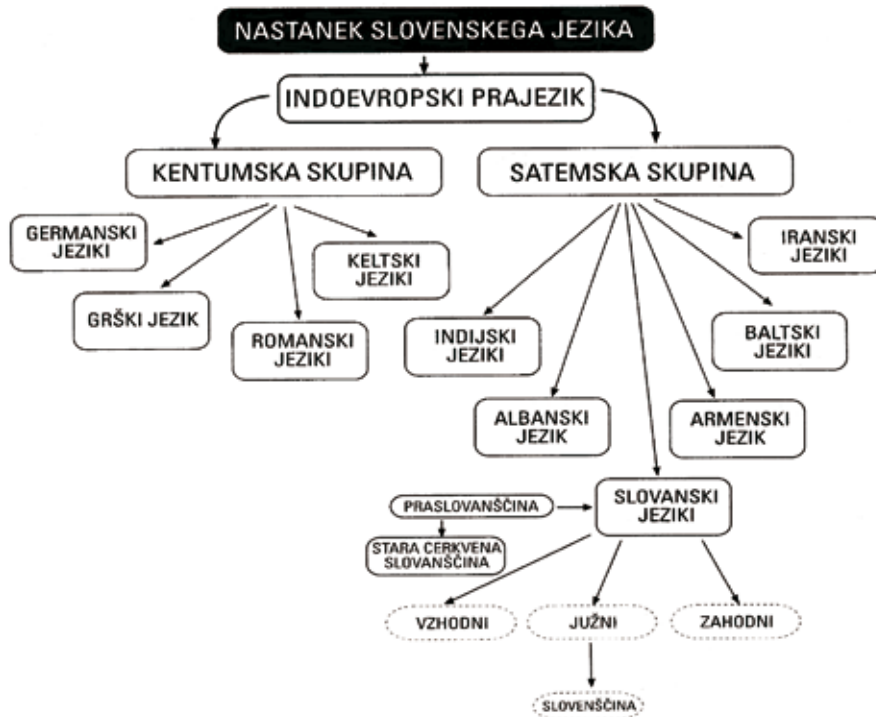
DATACIJA	JEZIK	GOVORCI JEZIKA
Sredina 3. tisočletja pr. Kr.	Indoevropski prajezik	Praindoevropska jezikovna skupnost
Kasneje	Praslovanščina	Govorica Praslovanov; le malo narečno obarvana
6.–9. st.	Praslovanščina »pride« v vzhodne Alpe in na današnje slovensko ozemlje.	Prvi predniki Slovencev; slovanski prišleki
Po naselitvi	Oddaljevanje praslovanške govornice alpskih slovanskih naseljencev od praslovanščine. Razvijajo se pojavi, ki so značilni za slovenščino; podobni procesi potekajo tudi pri drugod naseljenih Slovanih.	Alpski slovanski naseljenci
Srednji vek	Ogrožen je slovenski jezik: – severni del slovenskega prebivalstva v vzhodnih Alpah do 14. in 15. stoletja skoraj povsem izgine; – slovenski jezik od 14. stoletja napreduje proti Trstu; slovenijo se Nemci, ki so se doselili med Slovence.	Slovenci – slovenski narodni obstoj je ogrožen.
11.–13., 14. stoletje	Cepitev enotnega jezika Slovencev v narečja, ki obstajajo še danes.	Slovenci

Kakšne ugotovitve se ponujajo? (1) Podobno kakor številni slovenski zgodovinarji tudi mnogi jezikoslovci poskušajo rekonstruirani ali izpričani jezik nemudoma neposredno navezati na nosilca tega jezika. Tako je praslovanščina opredeljena kot jezik Praslovanov; v vzhodnih Alpah naj bi v rahlo narečni različici praslovanškega jezika med seboj občevali prvi predniki Slovencev oziroma slovanski prišleki; in naposled naj bi nekje po koncu 10. stoletja, sočasno z dokončnim izoblikovanjem slovenščine, na prizorišče zgodovine stopili Slovenci. Obenem pa lahko opazimo, da (2) jezikoslovci slovenščino obravnavajo kot najmlajši člen v verigi sorodstvenih razmerij med kronološko starejšimi in kronološko mlajšimi jeziki, saj (3) naj slovenščina ne bi porodila novih jezikov, temveč zgolj svoja narečja. Nazoren prikaz tovrstnega umevanja nastanka in kontinuitete slovenskega jezika prikazujeta tudi shemi, ki se nahajata na sosednji strani.⁴⁴

Na prvi shemi lahko vidimo, da naj bi slovenski jezik kot zadnji vzniknil iz sorodstvene verige kronološko zgodnejših in geografsko obsežnejših staršev. Druga shema pa prikazuje, kako naj bi se razvijal slovenski jezik od naselitve naprej.

V zanimivi študiji *The Triple Division of the Slavic Languages: A Linguistic Finding, a Product of Politics, or an Accident* je Tomasz Kamusella pokazal, da je teza o sorodstvenih in dedovanjskih razmerjih med jeziki pridobila na veljavi v drugi polovici 19. stoletja, ko se je v jezikoslovju uveljavila shema, ki je nastanek in razvoj jezikov pojasnjevala v obliki rodovnika. Prikaz razmerij v obliki rodovnika sugerira, da so jeziki nepovezani, vase zaprti in samostojni organizmi,

⁴⁴ Shemi sta vzeti iz gradiva, ki služi za pripravo na maturo iz slovenščine. Ceklin Bačar idr., *Slovenščina – jezik na maturi*, str. 160, 168.

ki izražajo iz starševskih jezikov, kot da bi bili dojenčki, rojeni na točno določen dan. Tovrstno razumevanje je zmotno, saj so jeziki videz nepovezanih in različnih entitet pridobili šele z začetkom procesa jezikovne standardizacije v 19. stoletju. K uveljavitvi umevanja o jezikih kot samostojnih in nepovezanih entitetah pa so na področju srednje Evrope še zlasti pripomogli ideološki programi nacionalnih gibanj, ki so med jezik, narod in državo postavljali enačaj. Enačba »jezik = narod

= država« se je namreč v 19. stoletju uveljavila kot izhodiščni postulat političnih programov vseh srednjeevropskih nacionalnih gibanj.⁴⁵

Vidimo torej lahko, kako izvrstno se je model jezikovnega rodovnika prilagal političnim potrebam »etnolingvističnih« nacionalnih gibanj in njihovim pretenzijam po oblikovanju nacionalnih držav na etnično-jezikovnih načelih. Na »znanstveni način« je namreč pojasnjeval in poudarjal historično pogojenost medsebojne ločenosti posameznih jezikov in potentakem tudi narodov ter s tem utrjeval legitimnost že obstoječim nacionalnim državam kakor tudi zahtevam »nedržavnih« nacionalnih gibanj po njihovi ustanovitvi ali preureditvi obstoječih političnih tvorb po nacionalnem ključu.

Idejni viri modela jezikovnega rodovnika sežejo do švedskega botanika Karla Linnéja (1707–1778), ki je v mojstrovini *Systema Naturae* (1736) predstavil dvoimensko razvrstitev rastlin in pri tem prvi na znanstveni način uporabil model sinhrono klasifikacije. Sledil mu je Charles Darwin (1809–1882), ki je klasifikacijo dopolnil z diahrono dimenzijo. Svojo teorijo je prikazal v slavnem delu *Origins of Species by Means of Natural Selection* (1859). Tovrstna metoda klasifikacije je bila v nadaljevanju precej hitro uporabljena na področju jezikov. Že Darwin je v *Izvoru* nakazal, da bi bilo mogoče drevo življenja, s katerim je pojasnjeval evolucijo živih bitij, v podobne namene uporabiti tudi pri jezikih. Njegov prijatelj Charles Lyell (1797–1875) je ta predlog razvil v teorijo jezikovne evolucije in jo predstavil v knjigi *Geneological Evidences of The Antiquity of Man* (1863).⁴⁶

Številne ideje, hipoteze, predlogi in teorije, ki so se v teh desetletjih širili med evropskimi izobraženci, so filologa Avgusta Schleicherja (1821–1868) navsezadnje spodbudili, da je v svojih delih iz let 1853 in 1861 izvor in širitev indoevropskih jezikov opisal v obliki rodovnika. Nekoliko kasneje, po izidu teh dveh del, ga je njegov prijatelj in prominentni nemški znanstvenik Ernest Haeckel (1834–1919) seznanil z Darwinovim *Izvorom*, kjer je Schleicher zasledil zelo abstraktno skico »drevesa življenja«. Ta je bila zelo podobna njegovemu že nastalemu rodovniku jezikov, s čimer je, kot je menil, njegova lastna metoda diahrono klasifikacije jezikov le še pridobila na znanstveni veljavi. Leta 1863 je tako v delu s pomenljivim naslovom *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft* še enkrat prikazal eksemplarični rodovnik indoevropskih jezikov.⁴⁷

Približno sočasno se je postopoma dovrševal tudi že poprej omenjeni kulturni in politični proces nacionalizacije srednjeevropske večjezične stvarnosti, ki je med klasificirane jezike in postulirane narode postavil enačaj. Na začetku zadnje tretjine 19. stoletja je ta enačaj dobila uradno državno in mednarodno potrditev, saj so bila na peterburškem mednarodnem statističnem kongresu leta 1872 upoštevana zatrjevanja nemškega statistika Richarda Böckha, da je jezik edini ustrezeni kazalec nacionalnosti.⁴⁸ Popisi prebivalstva so, »s tem ko so spraševali po jeziku, prvič prisilili vse, da se niso opredelili zgolj za nacionalnost, ampak tudi za jezikovno nacionalnost. Tehnične zahteve moderne administrativne države so tako še enkrat

⁴⁵ Gl. Kamusella, *The Triple Division*, str. i-ii, 110–117.

⁴⁶ Kamusella, *The Triple Division*, str. 9–12.

⁴⁷ Kamusella, *The Triple Division*, str. 12–13.

⁴⁸ Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem*, str. 120.

pomagale pri nastanku nacionalizma.«⁴⁹ S spojitvijo uradnega priznanja jezika kot objektivnega označevalca nacionalnosti in diahrone sheme jezikovnih rodovnikov pa so bili dani pogoji za »pozgodovinjene« sinhronih razlik med posameznimi narodi in njihovimi standardiziranimi različicami nacionalnih jezikov. In s tem so bili v srednjeevropskem prostoru ustvarjeni nastavki za pisanje nacionalnih zgodovin.

Vendar je bil model jezikovnega rodovnika in njegovo logično nadaljevanje, tj. proces iskanja in vzpostavljanja nepremostljivih razlik med posameznimi jeziki, podvržen kritiki že za časa svojega uveljavljanja. Kamusella tako omenja, da je že konec sedemdesetih let 19. stoletja ruski slavist Aleksander Kočubinski v članku *K voprosu o vzaimnyh otnošenijah slavjanskih narečij* opozoril, da je mogoče na osnovi arbitrarnega nabora jezikovnih potez (sintaktičnih, leksičnih, morfoloških, fonetičnih ali njihove poljubne mešanice) ustvariti neskončno klasifikacij slovanskih jezikov. Izbira med alternativnimi klasifikacijami naj ne bi potemtakem izhajala iz jezikoslovnega preudarka, temveč naj bi bila posledica osebnih kapric posameznih jezikoslovcev na eni strani in političnih (ne)možnosti za njihovo dejansko uresničitev na drugi. Še dlje je šel nemški lingvist Johannes Schmidt (1843–1901), ko je leta 1875 v delu *Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus* odločno oporekal veljavnosti Schleicherjevega modela jezikovnega rodovnika. Po Schmidtu slovanskih jezikov ni mogoče ločiti z nepredušnimi mejami, še zlasti pa se jezikovne razlike ne prilegajo etničnim oziroma političnim mejam; jezikovna realnost je nepretrgana in postopoma prehaja iz enega slovanskega jezika v drugega; jeziki se niso rodili iz prejšnjih, že izumrlih, temveč so nastali z notranjo diferenciacijo skupnega slovanskega dialekta pod vplivom zgodovinskih in političnih procesov.⁵⁰

K temu pa velja dodati, da ni neproblematično zgolj vzpostavljanje videza o izrazito individualnem značaju posameznih modernih nacionalnih jezikov na sinhroni osi, ki je bilo, kot vidimo, navsezadnje problematizirano že v 19. stoletju. Ob opazovanju zgoraj prikazanega opisa nastanka in kontinuitete slovenskega jezika, ki mu prisotnost v učbenikih nadeva patino neovrgljivega dejstva, o katerem je bil dosežen širok konsenz, se namreč ves čas vsiljuje nekoliko drzna spekulacija, da nemara ni nobenega konsistentnega razloga, zakaj naj bi bilo kronološko izhodišče njegove interpretacije drugačno od tistega, iz katerega je izhajal sam opis. Kot smo imeli priložnost opaziti, se namreč razlaga sheme razvoja slovenskega jezika začne v najzgodnejšem, zgodnesrednjeveškem obdobju z naselitvijo v drugi polovici 6. stoletja ter zaključi v 19. in 20. stoletju z dokončanjem procesa standardizacije slovenskega knjižnega jezika. Kot najzgodnejši materialni nosilec specifičnih jezikovnih prvin, značilnih za moderno slovensko jezikovno normo, predstavljajo kronološko izhodišče Brižinski spomeniki. Gre, skratka, za linearno časovno predstavitev, ki vključuje klasično implicitno podmeno vsakega enostavnega kronološkega opisa, da je namreč kronološko poznejše logičen nasledek kronološko zgodnejšega. Tovrsten način »branja« opisa nastanka in kontinuitete slovenskega jezika potemtakem napeljuje na sklep, da je standardiziran slovenski jezik 19. stoletja organsko povezan z (zgodnje)srednjeveškim pismenstvom. Po drugi strani pa je

⁴⁹ Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem*, str. 121.

⁵⁰ Kamusella, *The Triple Division*, str. 29–30.

sam opis kontinuitete slovenskega jezika, kronološko gledano, nastajal po diametralno nasprotnem načelu. Za izhodišče iskanja specifično slovenskih jezikovnih prvin v preteklosti je služila obstoječa slovenska knjižna norma 19. in 20. stoletja, ki je navsezadnje sploh opredeljevala tisto, kar bi bilo treba poiskati v preteklosti. Kajti mar bi kako drugače kakor opirajoč se na standardno slovenščino sploh bilo mogoče opredeliti specifično slovenske jezikovne značilnosti materialno izpričanih govoric na t. i. slovenskem etničnem ozemlju v kronološko zgodnejših obdobjih?⁵¹ Če pa je bila knjižna norma pogoj retrogradne jezikoslovne rekonstrukcije, mar iz tega ne sledi, da jezikoslovna shema kontinuitete slovenskega jezika ne razlaga genealogije slovenskega jezika, temveč, prav nasprotno, zgolj opisuje rezultate diahronnega brskanja za jezikovnimi prvinami, značilnimi za tisti standardiziran jezik, ki je bil od sredine 19. stoletja sankcioniran kot knjižni jezik Slovencev?

A tudi v primeru, ko bi sprejeli, da model rodovnika sodobnih nacionalnih jezikov dejansko opisuje tisto, kar naj bi opisoval po mnenju jezikoslovcev, bi bilo treba razlagalne in opisne pretenzije tovrstne sheme nastanka in razvoja slovenskega jezika primerno zamejiti. Bistvo sheme je opisovanje in nizanje jezikovnih dejstev na diahroni osi na osnovi podmene o njihovi organski povezanosti, kar pa niti ne prinaša kakega posrednega dokaza o obstoju posebne etnično slovenske skupnosti v obdobjih pred začetkom oblikovanja slovenskega naroda v 19. stoletju niti s svojimi dognanji ne oskrbuje zgodovinarjev z dejstvi o zgodovini takšne etnično slovenske skupnosti.⁵² Prav nasprotno je verjel jezikoslovec Fran Ramovš (1890–1952), ki je na samem začetku leta 1936 izdane *Kratke zgodovine slovenskega jezika I* pojasnil, kakšen naj bi bil pravi pomen v knjigi prikazanih ugotovitev:

»Knjižni jezik je le majhen odstotek jezikovnega študija; važnejši je že študij njegovega razvoja, ker se v njem kažejo relacije do najraznovrstnejših jezikovnih, socialnih, političnih in splošno kulturnih dejstev in teženj; iz tega razvoja moremo že razbrati duševni razvoj naroda, kajti knjižni jezik je kot kulturni dialekt posoda, ki so v nji spravljene vse narodove kulturne dobrine. Ta način gledanja na jezik se že močno približuje onemu, ki ga lingvist goji vedno in povsod, naj gre že za jezik ali dialekt, v ti ali oni časovni dobi. Tako nam na prim. samo jezik pove, da so bili Slovenci v predhistorični dobi in v prvih stoletjih po prihodu v novo domovino del ene jezikovne in etnične celote južnoslovanske, ki je nekaj prej bila del enote praslovanske in ta zopet v davnini nekdanje del enote indoevropske. Prav tako nam jezik pove, kdo so bili sosedje Praslovanov, kateri narodi so prišli z njimi v dotik; jezik nam govori o gibanju slovanskega naroda, o njegovi rasti in o njegovih selitvah, o njegovi duševni in materialni kulturi. Tako je jezik stalni projektor vsega narodovega dejanja in naša človeška težnja skuša vse to spoznati in doumeti.«⁵³

Trditi je mogoče, da sodobno slovensko zgodovinopisje nikakor ne bi več smelo sprejemati mišljenjskih horizontov, v okviru katerih je deloval, raziskoval in

⁵¹ Da je bilo zaradi heterogenosti izpričanih govoric zelo težko poiskati specifično slovenske jezikovne prvine, gre sklepati iz ugotovitve Franceta Bezlaja, »da je malodane edina skupna fonetična poteza, ki zajema celotno slovensko etnično ozemlje, a ne seže preko njegovih mej, samo prehod dolgega in podaljšanega cirkumfleksa tipa telô, zlatô, na glâvo za en zlog proti koncu besede. Suponiramo, da se je to zgodilo v enajstem stoletju, najkasneje v začetku dvanajstega.« France Bezljaj, *Položaj slovenščine*, str. 272.

⁵² S tem pa seveda še zdaleč ne trdimo, da so jezikoslovne ugotovitve v splošnem povsem brez pomena za zgodovinopisno raziskovanje.

⁵³ Ramovš, *Kratka zgodovina*, str. 14.

pisal Fran Ramovš in o katerih se zdi – vsaj če sklepamo na osnovi zgoraj povzetih učbeniških predstavitev –, da še zmeraj v temelju določajo, kako jezikoslovci razumejo ugotovitve lastnih raziskav. Kajti pojmovanje jezika neke populacije kot objektivnega atributa njene etničnosti je povsem neutemeljeno. Tak tip mišljenja je nenavaden že zato, ker temelji na krožnem sklepanju, kjer se oba člena izmenjujeta v vlogi vzroka in posledice: izbrana populacija je označena kot etnično slovenska, ker je nosilec skupka arbitrarnih kulturnih znakov, ki so opredeljeni kot etnično slovenski znaki; hkrati pa je skupek arbitrarnih kulturnih znakov opredeljen kot etnično slovenski prav zato, ker naj bi bil pertinenten za etnično slovensko populacijo. Nekoliko konkretnije, slovenske etničnosti oziroma kar nacionalne identitete ni mogoče argumentirano pripisati sicer povsem arbitrarno izbranemu prebivalstvu na podlagi, ki vsebuje le tezo, da naj bi to prebivalstvo v svojih govorih uporabljalo določene jezikovne posebnosti, ki so jih jezikoslovci opredelili kot specifično slovenske.

Opis kontinuitete slovenskega jezika namreč izpričuje zgolj in samo kontinuiteto slovenskega jezika – in nič več. Ideološka formulacija, da je prav jezik objektivni pokazatelj posameznikove narodne pripadnosti, je namreč, kot smo že lahko videli, vzklila v nedrjih srednjeevropskih nacionalnih gibanj šele v 19. stoletju. Slovensko nacionalno gibanje ni bilo pri tem nobena izjema. Ideja o tem, kaj je slovenski narod, katero prebivalstvo zajema in predvsem do kod se razprostira ozemlje slovenske poselitve, ki se je v svojih »prednacionalnih« konceptcijah sprva pojavila pri Linhartu in Kopitarju, je bila dokončno izoblikovana in vizualno predstavljena šele na Kozlerjevem zemljevidu iz leta 1853. Z odlokom o izdajanju državnega zakonika v slovenščini (4. marec 1849) pa je prvič prišlo tudi do »uradnega« priznanja s strani oblasti oziroma cesarja osebno, da na jugu Avstrije živi skupnost, ki uporablja poseben, slovenski jezik. Skladno z že omenjenim dominantnim načinom rezoniranja v srednji Evropi 19. stoletja, ki je skupnost govorcev istega jezika opredeljevala kot narod, je cesar potemtakem (vsaj implicitno) pritrtil tezi, da njegove notranjeavstrijske dežele poseljuje poseben, slovenski narod. Tako »objektivna« kategorizacija, ki definira slovenski narod kot populacijo govorcev slovenskega knjižnega jezika oziroma njegovih dialektov, kakor tudi proces samooznačevanja in identifikacije pripadnikov te nove skupnosti, tj. samopripis z rabo izraza Slovenec, sta bila potemtakem artikulirana in uveljavljena šele v 19. stoletju.

Na osnovi tovrstnih ugotovitev je torej mogoče skleniti, da je povsem neustrezna raba besednih zvez »slovensko etnično ozemlje«, »slovenska etnija«, »etnično slovensko prebivalstvo« ipd., ki implicirajo obstoj neke posebne slovenske rodovne oziroma duhovne entitete, katere zunanji izraz naj bi bil skupni slovenski jezik, tudi v kronološko zgodnejših obdobjih. Temu ni mogoče oporekati niti s trditvijo, da naj bi bil obstoj posebne skupnosti Slovencev v današnjem pomenu te besede, tj. v pomenu pripadnikov modernega slovenskega naroda, izpričan že v delih Primoža Trubarja. Kljub širokemu, skorajda hegemonemu konsenzu slovenskega družboslovja in humanistike, da naj bi bil Trubar tako rekoč oče slovenskega naroda,⁵⁴ ki da je z oblikovanjem slovenskega knjižnega jezika utrdil v prejšnjih stoletjih razbito slovensko narodno skupnost⁵⁵ in s tem priskrbel osnovo

⁵⁴ Prunk, *Kratka zgodovina*, str. 45.

⁵⁵ Čepič idr., *Zgodovina Slovencev*, str. 297.

za kasnejše politično oblikovanje Slovencev,⁵⁶ nam zgodovinski viri ob hkratnem razumevanju ozadja, vzgibov in idejnih virov njegovega delovanja prikazujejo povsem drugačno podobo. O istovrstnosti Trubarjevih Slovencev in modernega slovenskega naroda lahko govorimo zgolj na ravni označevalca, podobno pa lahko trdimo tudi o rabi izrazov »slovenski jezik« in »slovenščina« pri protestantskih piscih 16. stoletja.⁵⁷

V že omenjenem delu *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke. Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo* je tako Gorazd Makarovič z analizo njegovega opusa pokazal, da je Primož Trubar, ki sebe nikoli ni imenoval Slovenca, z imenom Slovenci naslavljajal »ljudi različnih narečij in govorov, ki naj bi razumeli in naj bi znali brati njegov knjižni jezik«.⁵⁸ Iz tega izhaja, da so »Trubarjevi *Slouenzi* jezikovni pojem, ki je daleč od današnje etnične vsebine tega pojma«.⁵⁹ A kdo so potemtakem bili po Trubarju govorci slovenskega jezika, torej Slovenci? V predgovoru v Matejev evangelij iz leta 1555 so navedeni kot Kranjci, Korošci, Štajerci, Dolenjci, Bezejaki, Kraševci, Istrani in Hrvati:

»Mi imamo pak tukaj tri riči vom povedati:

Na prvu. Kedar ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori – drigači govore z dostimi besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezejaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati –, obtu smo mi le-tu naše delu v ta kranjski jezik hoteli postaviti za dosti riči volo, nerveč pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti. Inu mi nesmo v le-timu našimu obračanu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temuč te gmajnske kranjske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lehku more zastopiti; zakaj ta muč svetiga evangelija inu naše izveličane ne stoji v lepih, ofertnih besedah, temuč v tim duhej, v ti risnici, v ti pravi veri inu v enim svetim krščanskim lebnu.«⁶⁰

Ob tem, da bi bilo treba Trubarjeve Slovence razumeti kot jezikovno skupnost,⁶¹ pa hkrati nedvoumno velja, da je bila s tem izrazom označevana predvsem skupnost

⁵⁶ Cvim idr., *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 159.

⁵⁷ V 16. stoletju je izraz slovenski jezik lahko označeval oziroma pomenil marsikaj. Jakob Müller je tako ugotovil, da je iz rab izraza slovenski jezik oz. njegovih eksonimnih ustreznik jasno, »da se je v 16. stoletju izraz uporabljal za (1) 'slovanski jezik' ali za kako jezikovno podenoto slovanskega jezika, npr. za (2) 'južnoslovanski jezik', (3) 'starocerkvenoslovanski jezik', (4) 'slovenski jezik', (5) 'kranjski jezik', (6) 'nekranjski slovenski jezik', (7) 'štajerskoslovenski jezik', (8) 'devinskoprimorski slovenski jezik', (9) 'prekmursko-porabski slovenski jezik', (10) 'bezjaški jezik', (11) 'hrvaški jezik', (12) 'srbski jezik', (13) 'bolgarski jezik' itd. V posebnih zvezah pa se je slovenski nanašal na (14) 'zgodovinsko politično-upravno enoto v porečju Krke na Dolenjskem', (15) 'cerkvenoupravno enoto gyorske nadškofije v zahodnem Prekmurju', (16) 'vojno krajino med Savo in Dravo', (17) 'Slavonijo', (18) 'ozemlje neslovanskih Ilirov' ipd., pri krajevnih lastnih imenih pa je slovenski pomenil (19) 'slovaški', (20) 'ogrskoslovenski', (21) 'kajkavskohrvaški' itd.« Müller, *Temelji slovenskega knjižnega jezika*, str. 168–169.

⁵⁸ Makarovič, *Ko še nismo bili*, str. 54.

⁵⁹ Makarovič, *Ko še nismo bili*, str. 55.

⁶⁰ Javoršek (ur.), *Trubarjevo berilo*, str. 13–14.

⁶¹ Jezikovna skupnost je opredeljena s sporazumevanjem – edini kriterij je mogočnost medsebojnega sporazumevanja. Ključnega pomena je potemtakem dejstvo dialektalnega kontinuumu. Gl. Peti-Stantič, *Jezik naš i/ili njihov*, str. 66. – O večstoletnem naravnem dialektalnem kontinuumu ob slovensko-hrvaški meji, kjer obstajajo tudi tovrstna prehodna območja, kjer v naravnem jezikovnem kontinuumu ni trdne meje prim. Lisac, *Podoba narečij*, str. 53–58.

vernikov. Osnovni namen protestantskega delovanja v 16. stoletju je bil strogo verski, saj je bila reformatorjem prav teologija reformacije temeljno gonilo in trajni spodbujevalec, da na podlagi Svetega pisma oznanjajo, poučujejo in razpravljajo; da pišejo pridige, razprave, katekizme, poučne spise in priročnike v ljudskih jezikih ter vanje prevajajo Sveto pismo in pomembna teološka dela. Do splošnega oznanjanja evangelija z govorno in pisano besedo je namreč pripeljala dosledna izpeljava reformacijskih načel *sola scriptura*, *sola gratia* in *sola fide* (»samo Sveto pismo«, »samo milost«, »samo vera«). Ker so reformatorji poudarjali, da Bog v svoji milosti človeku podarja odrešitev, ki jo sprejema le v veri, in ker je bilo Sveto pismo razumljeno kot živa Beseda, s katero se Bog razodeva in ki ljudem govori v njihovih lastnih vsakdanjih situacijah, je veljalo za nadvse pomembno, da lahko vsak človek bere in razume Sveto pismo in v veri odgovori na spodbude. Sveto pismo se je prevajalo in tiskalo v velikih nakladah, da bi prišlo v roke ne le intelektualcem in kleru, ampak vsakemu človeku ne glede na njegovo izobrazbo. Sočasno so se tiskali katekizmi, postile in druge izdaje, ki so reformatorjem služili pri utrjevanju vere in dosledni uporabi Svetega pisma med verniki. Ker pa neizobražene množice niso bile zmožne samostojnega branja, so se sestavljale in tiskale začetnice ali abecedniki ter ustanovljale šole za opismenjevanje.⁶² Jezikovno in književno ustvarjanje protestantskih piscev 16. stoletja potemtakem ni imelo prav nobenih nacionalno emancipacijskih intenc, prav tako pa ni mogoče vzpostaviti neposredne kavzalne zveze med njihovimi nameni in dosežki na eni strani ter cilji, ki jih je zasledovalo slovensko nacionalno gibanje v 19. stoletju, na drugi.

Ali je bil torej proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete? Tako goli viri kakor tudi precejšnja argumentacijska šibkost teze o slovenski kontinuiteti napeljujejo k sklepu, da temu ni bilo tako.

Tovrstno spoznanje nosi s seboj zahtevo, da sprejmemo tudi nekatera nadaljnja metodološka napotila. Najprej, če je teza o slovenski kontinuiteti nekonstistentna, potem bi bilo treba opustiti tudi rabo izraza slovensko etnično ozemlje kot pripomočka za geografsko zamejevanje zgodovinopisnega raziskovanja, ki na osnovi podmene o njihovi slovenski individualnosti obravnava skupek drugače sicer povsem heterogenih fenomenov in jih druži v celoto, ki zelo dolgo ni obstajala v prav nobeni obliki. Kajti le kaj naj bi jih združevalo, v čem so si bili podobni, denimo živinorejec s samotne kmetije v alpskem svetu, prleški viničar in ljubljanski meščan v obdobjih pred razvojem modernega komunikacijskega sistema ter šolstva in pred pojavom moderne nacionalne zavesti? Obenem se zdi, da bi bilo treba spremeniti tudi perspektivo opisovanja in interpretiranja razvoja slovenskega nacionalnega gibanja in procesa formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju. Če lahko o tisočletni slovenski kontinuiteti govorimo izključno kot o rezultatu nacionalno izkrivljenega pogleda na preteklost, potem smo pač primorani sprejeti izhodišče, da je tudi slovenski narod, tako kakor vsi ostali moderni narodi, fenomen moderne sveta in da je torej proces njegove oblikovanja bistveno pogojen predvsem z geografsko obsežnejšimi in/ali dlje trajajočimi socialnimi, kulturnimi in političnimi

⁶² Jambrek, *Sola scriptura*, str. 40–53, 194.

determinantami, ne pa toliko s preteklim dogajanjem na t. i. slovenskem etničnem ozemlju. Kajti medtem, ko lahko pokažemo, da sta na nastanek slovenskega nacionalnega gibanja vplivala, denimo, vseevropska razširitev tehnike tiskanja s pomočjo premičnih kovinskih črk in splošna uveljavitev indoevropske filologije na evropskih univerzah v 19. stoletju, pa podobne zveze ne moremo vzpostaviti, denimo, v primeru takih poprejšnjih dogajanj na t. i. slovenskem etničnem ozemlju, kot so kmečki upori, nastanek Karantanije, dinastična politika celjskih grofov ipd.⁶³ Predvsem pa se zdi, da bi opustitev teze o tisočletni slovenski kontinuiteti in rabe izraza slovensko etnično ozemlje omogočila, da na začetke slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja (Hrochova faza A) pogledamo povsem neobremenjeno in brez vnaprejšnjih predstav o tem, kaj je v arhivskem materialu, časopisih ter literaturi iz tega obdobja treba poiskati in najti. S tem bi se, skratka, razbremenili obveze iskanja narodnobuditeljskih intenc pri prav vsakem posamezniku s t. i. slovenskega etničnega ozemlja v prvi polovici 19. stoletja, za katerim je ostal kak popisan list papirja.

Seznam uporabljenih virov in literature

Viri:

- Trubar, Primož, *Ena dolga predgovor k novemu testamentu* (reprint). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Rupel, Mirko, Branko Reisp (ur.), *Valvasorjevo berilo* (druga, izpopolnjena izdaja). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Tuma, Henrik, *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.
- Javoršek, Jože (ur.), *Trubarjevo berilo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, Celovec: Drava, 1986.

Literatura:

- Anderson, Benedict, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.
- Bezljaj, France: Položaj slovenščine v okviru slovanskih jezikov. *Zbrani jezikoslovni spisi*, 1. zv., Ljubljana, 2003, str. 268–277.
- Ceklin Bačar, Irena idr., *Slovenščina – jezik na maturi: zbirka nalog za slovenščino – jezik v 4. letniku gimnazijskih programov: miselni vzorci, preglednice, naloge za ponovitev, analize neumetnostnih besedil*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Cvirn, Janez: Meščanstvo na Slovenskem in proces nacionalne diferenciacije. *27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik*. Ljubljana, 1994, str. 67–73.
- Cvirn, Janez idr., *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

⁶³ Seveda pa so vsi naštetih fenomeni bili inkorporirani v slovenski nacionalni imaginarij, še zlasti pa v nacionalni pogled na preteklost. Posredno so potemtakem dejansko vplivali tako na formiranje, kakor tudi na kasnejšo reprodukcijo slovenskega naroda kot specifične družbene formacije – in sicer kot pomembni elementi iznajdene slovenske nacionalne tradicije. – O iznajdevanju tradicij in o nekaterih zanimivih primerih iznajdenih tradicij gl. Hobsbawm & Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*.

- Čepič, Zdenko idr., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005.
- Glavan, Mihael, *Trubarjev album: romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Grafenauer, Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda. Zv. 1, Od naselitve do uveljavitve frankovskega reda (z uvodnim pregledom zgodovine slovenskega ozemlja do naselitve alpskih Slovanov)*, 3. izd. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978.
- Gruden, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Geary, Patrick J., *Mit narodov: srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2005.
- Granda, Stane, *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2008.
- Granda, Stane, *Slovenija: pogled na njeno zgodovino*, Ljubljana: Urad vlade za komuniciranje, 2008.
- Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber, 1996.
- Guille-Escuret, Georges, *Družbe in njihove narave*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.
- Hobsbawm, Eric J., *Nacije in nacionalizem po letu 1780*. Ljubljana: Založba /*cf., 2007.
- Hobsbawm, Eric, Terence Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Hösler, Joachim, *Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2006.
- Hroch, Miroslav: From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe. Gopal Balakrishnan(ur.), *Mapping the Nation*. New York, 1996, str. 78–97.
- Hroch, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe*. New York: Columbia University Press, 2000 [1985].
- Jambrek, Stanko: Sola scriptura, sola gratia i sola fide kao teološka osnova i poticaj pisanja na narodnim jezicima. Marko Kerševan (ur.), *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem: prispevki s posvetovanja ob 450. letnici izida Trubarjevega Catechisma in Abecedaria*. Ljubljana, 2000, str. 40–53.
- Kamusella, Tomast: *The Triple Division of the Slavic Languages: A Linguistic Finding, a Product of Politics, or an Accident?* Wien: IWM Working Paper, 1, 2005. Dostopno tudi na naslednjem spletnem naslovu: <http://www.iwm.at/publ-wp/wp-05-01.pdf>.
- Kerec, Darja: Prekmurska zavest in slovenstvo. *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Ljubljana, 2003, str. 65–70.
- Kos, Janko, *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Kos, Milko, *Zgodovina Slovencev: od naselitve do reformacije*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1933.
- Leerssen, Joep, *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Lisac, Josip: Podoba narečij ob slovensko–hrvaški meji. *Annales. Series historia et sociologia*, let. 8, št. 12., 1998, str. 53–58.
- Makarovič, Gorazd, *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- Müller, Jakob: Temelji slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slavistična revija*, let. 56/57, št. 2008-4/2009-1, 2009, str. 165–187.
- Peti-Stantić, Anita, *Jezik naš i/ili njihov: vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.

- Prunk, Janko, *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992)*. Ljubljana: DZS, 1992.
- Putinja, Filip, Žolin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*. Zemun: Biblioteka 20. vek, 1997.
- Ramovš, Fran, *Kratka zgodovina slovenskega jezika. I*. Ljubljana: Akademsko založba, 1936.
- Schulze, Hagen, *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf., 2003.
- Štih, Peter, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku: osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2001.
- Štih, Peter: Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju. Ivan Kordiš (ur.), *Od držav na Slovenskem do slovenske države*. Kočevje, 2004, str. 34–35.
- Štih, Peter: Linhart kot zgodovinar. Ivo Svetina idr. (ur.), *Anton Tomaž Linhart*. Ljubljana, Radovljica, 2005, str. 291–310.
- Štih, Peter: Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja ZZDS*. Ljubljana, 2006, str. 25–47.
- Štih, Peter: Pledoaje za drugačen pogled na starejšo slovensko zgodovino. *Nova revija*, let. XXVI, 2007, str. 194–206.
- Toporišič, Jože, *Slovenski jezik in sporočanje I*, Maribor: Obzorja, 1997.
- Van den Berghe, Pierre L.: Biologija nepotizma: etničnost kot sorodstvena selekcija. Rudi Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu: zbornik*. Ljubljana, 1991, str. 79–107.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Voje, Ignacij: Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje). *Zgodovinski časopis* 46, št. 3, 1992, str. 323–333.

SUMMARY

Was the 19th-Century Process of the Formation of the Slovene Nation Truly a Mere Continuation of the Millenary Slovene Continuity?

Jernej Kosi

Who were the Slovenes of the past, and which areas had they settled? Might it be possible to chronologically pinpoint the moment when they had first appeared in history? Moreover, what are the criteria obtained by the study of historical sources that can define a population as Slovene in character, as ethnically Slovene, and precisely determine the boundaries of their settlement area and proclaim it Slovene national, or ethnic, territory?

When formulating answers to these, and similar, questions Slovene historians of the first and second generations, who formed their theories and published their syntheses approximately by the end of the 1970s, definitely did not lack consistency. They had been constantly implying that a special Slovene entity had been present in history at least from the Early Middle Ages, roughly from the time when Slavic arrivals had settled the area of East Alps, possibly even earlier. However, recent studies indicate that such hypotheses cannot be corroborated by written sources that have been available so far.

It can also be said that authors of more recent Slovene historical syntheses that have originated during the last two decades have either adopted the thesis of Slovene continuity or put forward a rather similar, yet somewhat modified foothold for the premise that during the process of the “Slovene national renaissance” in the 19th century the Slovene nation was formed on the foundations of the Slovene ethnic territory that had already been existing for centuries. The difference between the two scholarly approaches is irrelevant. While the older generations

of Slovene historians designated all Slovene-speaking populations living in the Slovene ethnic territory as Slovenes the second approach is but a slightly upgraded variation of the former; it is based on a supposition that certain Slovene ethnic elements had already been present before the 19th century which was when the political formation of Slovenes as a modern nation took place. Although the second approach still presupposes Slovene continuity as spanning several centuries at the same time it provides conditions for the premise that the emergence of the modern Slovene nation is a part of a chronologically logical sequence of nationally relevant events and processes. For is it not the modern Slovene nation that is the only possible successor of the so-called “Slovene national renaissance” that in the 19th century took place in the “Slovene ethnic territory”?

Yet what precisely are those arguments that can provide a basis for this younger variant of the theory of Slovene continuity – since it is yet again impossible to confirm it with the available archival material? The simplest version of this thesis proceeds from the belief in direct biological consanguinity between the Slavic settlers of the Early Middle Ages and modern Slovenes. The assumption about biological consanguinity and blood ties as the carriers of Slovene continuity through centuries is distinctly intuitive, and it collapses under the mere weight of chronological facts. These facts explicitly show an extreme diversity of migration waves in the territory of present-day Slovenia since prehistoric times. Sources even indicate that the fact that this territory has always been accessible and relatively easily to traverse, is one of its most characteristic features.

However, a review of synthetic texts on Slovene history indicates that the theory about the long-lasting Slovene continuity is usually based on much more persuasive arguments, namely on linguistic and philological derivations and findings; these allegedly confirm an uninterrupted presence of the Slovene-speaking population since the (Early) Middle Ages. This, according to such arguments, indicates a continuity of Slovene characteristics in an objectively definable geographical area in which dialects, or archaic variants of the Slovene language, have been spoken in every historical period. Such conclusions, though mostly spontaneous and without careful consideration, transform the peripheries of the compact settlement area populated by those speaking Slovene into ethnic boundaries; at a certain point in history, the settlement area of the Slovene-speaking population was perceived and defined as the “Slovene ethnic territory.” The ultimate outcome of this line of reasoning is the methodological premise that the language of a population has to be perceived as an objective attribute of a firmly established and unchangeable ethnicity. To be even more concrete: the population which in any period since the (Early) Middle Ages used the Slovene language must therefore be perceived as the Slovene ethnic population, and the territory in which it resided as the Slovene ethnic territory.

The text attempts to show that what the description of the continuity of the Slovene language indicates is no more and no less than the mere continuity of the Slovene language. The ideologically influenced premise that it is the language that objectively indicates one’s national affiliation has namely not gained wider recognition until the full swing of the Central European national movements in the 19th century; the Slovene national movement was no exception. At the same time it is possible to state that the linguistic premise of the continuity of the Slovene language does not explain the genealogy of this language, but quite the opposite: it describes solely the results of a diachronic search for linguistic elements that were characteristic of the standardized language that since the middle of the 19th century has been sanctioned as the literary Slovene language.

In view of the above, it may be concluded that the use of syntagmas such as “Slovene ethnic territory”, “Slovene ethnic group”, “ethnically Slovene population,” etc., all of which imply some kind of special Slovene lineage, or spiritual, identity whose external characteristic is allegedly the common Slovene language, is inappropriate when applied to the period prior to the birth of the Slovene national movement and the beginning of the formation process of the Slovene nation.

Nade Proeva
Savremeni makedonski mit
kao odgovor na nacionalne mitove
suseda: albanski panilirizam, bugarski
pantrakizam i grčki panhelenizam¹

UDK 341:323.1(497.17)“199”

PROEVA Nade, dr, redna profesorica, Filozofska fakulteta, Univerza Sv. Ciril in Metod, MK–1000 Skopje, Bul. K. Misirkov bb, nproeva@gmail.com

Nastanek modernega makedonskega mita kot odgovor na nacionalne mite sosednjih držav (albanskega panilirizma, grškega panhelenizma in bolgarskega pantracizma)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (141), št. 1-2, str. 176–219, cit. 149

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sr. (En., Sn., En.)

Ključne besede: Makedonija, grški panhelenizem, nacionalni mit, arheologija

Razglasitev makedonske neodvisnosti leta 1991 je povzročila goreče zanikanje makedonskega imena, jezika, nacionalnosti in dela njenega ozemlja. Posledica je bilo dokaj vulgarno spolitiziranje teh vprašanj. Novinarji, politiki, intelektualci in celo nekateri raziskovalci, zlasti arheologi, so tako izoblikovali nov nacionalni mit, ki naj bi obranil ime makedonske nacije.

Avtorski izvleček

UDC 341:323.1(497.17)“199”

PROEVA Nade, PhD in ancient History, full Professor, Faculty of Philosophy, University Sts. Cyril and Methodius, MK–1000 Skopje, Bul. K. Misirkov bb, nproeva@gmail.com

Modern Macedonian myth as a response to the national myths of the neighbors (Albanian panilyrism, Greek panhellenism and Bulgarian panthracism)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (141), No. 1-2, pp. 176–219, 149 notes

Language: Sr. (En., Sn., En.)

Key words: Macedonia, greek panhellenism, national myth, archeology

The proclamation of the sovereignty of Macedonia in 1991 provoked »ardent« denying of its name, language, nation or a part of the territory. Therefore this issues were politicized in a rather vulgar manner. The journalists, politicians, intellectuals and even certain researchers, first of all archeologists, started to create new national myth allegedly aimed to defend the name of the nation.

Author's Abstract

¹ Predavanje održano 20 maja 2009 na Filozofskom fakultetu u Ljubljani.

Istorija i arheologija² su dve naučne discipline koje su vrlo »drage« političarima jer su najpogodnije za postizanje određenih političkih i nacionalnih ciljeva, koji nemaju ništa zajedničko sa naukom – jer cilj istorijske nauke nije da podržava i da opravdava, a najmanje da »dokazuje« političke ciljeve, već da objektivno istražuje prošlost. Ti se ciljevi obično postižu građenjem nacionalnih mitova koji su tobož zasnovani na nauci, a u suštini se grade političkom manipulacijom, tako da se određene činjenice prikazuju vrlo pojednostavljeno, druge se osporavaju i odbacuju bez diskusije, a rezultati nauke se prećutkuju. Time se dobija pojednostavljena slika, izlazi se iz okvira nauke, a ulazi u njenu ideologizaciju. Najpoznatiji i najteži primer takve manipulacije su nemački nacionalsocijalisti, koji su napravili mit o predodređenosti Germana, po njima najstarijih Indoevropljana, u širenju svetske kulture. Kao naučni dokaz za to iskoristili su teoriju nemačkog lingviste i arheologa G. Kosine,³ koji je izjednačio materijalnu kulturu na određenoj teritoriji sa savremenim narodom, i tvrdio da širenje kultura (*difuzionistička* teorija) van etničke teritorije dovodi do gubljenja kreativnosti; delio je narode na kulturno kreativne (Kulturvölker) i nekreativne (Naturvölker). Najočitiiji primer nacionalkomunizma na Balkanu je albanski iz vremena E. Hodže.⁴

Analizom novih nacionalnih mitova bave se uglavnom sociolozi, politolozi, antropolozi, a u manjoj meri istoričari, jer ovi smatraju da je za realno sagledavanje istorijskih procesa potrebno ne samo da su procesi završeni, već da imaju i tzv. istorijsku distancu, te se stoga njihov pristup razlikuje od pristupa ostalih istraživača. Istoričari uglavnom negiraju korisnost nacionalnih mitova ukazujući na njihovu negativnu ulogu na odnose ne samo u društvu, već i među narodima, i idu dotle da ih smatraju sasvim suprotnim istorijskim činjenicama, bez obzira dali su činjenice iskrivljene namerno ili zbog neznanja, i to su tzv. prosvetitelji. Ostali,

² O zloupotrebi arheologije za građenje nacionalnih mitova za Albaniju, vidi bel. 4; za Sloveniju, pregledan prikaz Horvat, Katja »Muzej kot vir mnogovrstnih glasov«, Arheo 24, Ljubljana 2007, str. 5–13.

³ Die deutsche Vorgeschichte. Po mišljenju G. Kosine, među kulturno kreativnim narodima su bili stari Grci, tj. potomci Germana, koji su doseljavanjem na jug izgubili svoju rasnu čistoću i kreativnost.

⁴ Vidi detaljan prikaz kod P. Cabanes – B. Cabanes, Passions albanaises, str. 24–29; 181–204.

a osobito politolozi, misle da su mitovi neophodni za ljudsku egzistenciju, da imaju pozitivnu ulogu za koheziju zajednice, i to su tzv. funkcionalisti.⁵

Potrebno je naglasiti da je vrlo važno da istraživači, a osobito istoričari, razlikuju ove nove, nacionalne mitove od istorijskih mitova nastalih tokom istorijskog procesa i u sasvim drugačijim konstelacijama. Najstariji mitovi su odraz težnje ljudi da se u prvobitni kaos uvede red (tako su nastali kosmogonski i teogonski mitovi), kako bi nekako shvatili i razumeli neobjašnjive prirodne fenomene ili objasnili neko stanje, kao i njihove želje da shvate ko su, otkada su i odakle su, tj. da bi čovek shvatio sebe i opredelio svoje mesto u svetu u kome živi. Ispredajući priče ljudi su vrlo rano shvatili »korist« mitova za slavljenje svojih predaka kojima su često pripisivali božansko poreklo, ili pak za dokazivanje nekog prava, najčešće na određenu teritoriju. Zato je tumačenje, od tzv. prosvetitelja, ovih »pravih« istorijskih mitova kao istorijske neistine, nepotrebno i pogrešno.⁶ Danas istoričari vrlo dobro znaju koliko vredi i koliko podataka sadrži sačuvana usmena tradicija, to je tzv. istorijsko pamćenje, koja se tokom vremena prepričavanjem pretvorila u mit, prvenstveno zbog toga što su mnogi detalji vremenom bili zaboravljeni i/ili iskrivljeni. Za ilustraciju prvoga dovoljan je samo jedan, ali vrlo indikativan primer iz najranije antike. To je mit o kritskom biku koji pustoši Maratonsko polje u Atici. Bik simbolizira kritsku zajednicu koja je uspostavila talasokratiju u Egejskom basenu, odnosno kritske brodove koji dolaze po otkup ili danak. Ovaj primer pokazuje da se radi o mitskoj naraciji jednog stanja, i da ovaj mit nije ni fabrikacija ni neistina, već sasvim tačan prikaz jednog prošlog, nama veoma dalekog stanja, koje zahvaljujući novim izvorima danas možemo razumeti. U prvom redu to su arheološki izvori: freska na Teri sa prikazom pomorske bitke, arhive na ostrvima Tera i Samotrake, kao i indirektni podaci sa glinenih pločica ispisanih linearom »B«, što pokazuje da je i Tukididov podatak o minojskoj talasokratiji tačan.⁷

Nažalost, vrlo često nismo u stanju da utvrdimo kada, i u kojim okolnostima je sazdan, i kojeg je događaja odraz neki mit, ali više je nego sigurno da svaki mit sadrži maleno zrno istorijske istine, odnosno da je nastao iz potrebe ljudi/zajednice da se zapamti i objasni neko stanje ili da se dâ oduška kolektivnom osećanju nepravde, tuge i sl. U najmanju ruku, možemo shvatiti motiv koji je doveo do stvaranje određenog mita (jer i motiv je jedna vrsta činjenice), a dobro znamo da je to, za razumevanje i tumačenje istorijskih događaja i procesa, i te kako važno. Takođe treba priznati da stari istorijski mitovi, koji se odnose na prošlost jednog naroda mogu biti korisni za očuvanje jedne zajednice, (pr. Jevreja – mit o izabranom narodu) odnosno za borbu protiv asimilacije od strane neke druge (pr. Makedonaca, Kurda, Baskijaca i dr.), naroda koji su uspeli da sačuvaju svoj identitet bez sopstvene države. Ulogu državnih institucija koje pomažu očuvanju i jačanju

⁵ O podeli istraživača (istoričara, antropologa, sociologa, politologa) na prosvetitelje i na tzv. funkcionaliste, vidi P. Kolstø, »Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima«, in *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo, 2003, str. 11.

⁶ To je bilo jako izraženo u XIX veku, kada se istorija konstituirala kao nauka i kada je preovlađivao pozitivistički pristup, tako da se pojavio tzv. hiperkritički pravac, kojim se potpuno negirala istoričnost starih mitova.

⁷ Thuk. I, 4.

koherentnosti etničke zajednice ovde su preuzeli mitovi (Jevreji – mit o izabranom narodu, Makedonci – mit o Aleksandru Makedonskom).⁸

Znači, kada mit nije sazdan svesno i sa određenim ciljem,⁹ već je nastao spontano, tada mu istoričar daje vrednost istorijskog dokumenta. To ne znači da se kasnije istoriski mit ne može politički zloupotrebiti od idućih pokoljenja, i da nije bilo zloupotrebe starih mitova, koji su u doba nacionalizma bili korišćeni za slavljenje nacija i država koje su se radale. Najbolji primer za to je ideologija moderne grčke države, koja je prisvojila i zloupotrebila istorijske mitove od najdublje starine, negirajući sve kasnije, poznate i vrlo dobro dokumentovane migracije i lagane infiltracije na njezinom tlu,¹⁰ kao na pr. slovensku migraciju,¹¹ i infiltraciju albanskih nomada-stočara, koji su se od XIV/XV veka preko Epira i Tesalije spuštali na jug, sve do Peloponeza),¹² kako bi pomogla stvaranje savremene grčke nacije, i izgradila državu na teritoriji mnogo široj od etničke teritorije antičke Grčke. To se lepo vidi iz dokumenata tadašnje grčke države, u kojima se oblasti Makedonija i Trakija, pripojene 1913 god. nazivaju »*Nove zemlje*«. ¹³ Ovo je najbolji primer za tvrdnju sociologa Dž. Armstronga da etničke granice odražavaju stavove grupa, a da se često ne poklapaju sa geografskim celinama.¹⁴ Da bi se postigla kontrola željene teritorije, nacionalni ideolozi ispredaju mit o prvobitnosti (Heleni pre Slovena) i mit o starosti. A s obzirom da, tokom prošlosti, granice nisu bile iste, *mitomani* uzimaju najšire granice, i to je korak do iredentizma od strane etničkih grupa anektiranih teritorija. Preslikavanjem prošlosti u sadašnjost, i obrnuto, sadašnjosti u prošlost – što je sasvim nenaučno, čak i naivno – političke aspiracije se pravdaju istorijskim »argumentima«. Obično se prvo napravi odgovarajući zaključak za ideju koja se želi

⁸ Tako na primer, mitologija vezana za Aleksandra Makedonskog iskazana je u narodnim pesmama i pričama (Цар Александар Македонски и сестра му Ангелина; Стани стани Александре Македонски; За цар Александар Велики; Мајка Македонија ги советува своите деца да востанат против тиранијата на Турците) kao i u pesmi Самовила македонска (1878) od prosvetitelja G. Pulevskog (preštampana od K. Šarkareva u časopisu Марица, V/377, Plovdiv, 13. IV. 1882, str. 4–5, i od P. Draganova, Македонско -Славянскій Сбраник, I, 1894, str. 231–234) koji opeva junaštvo Aleksandra Makedonskog i poziva makedonski narod na borbu protiv Turaka.

⁹ Takav jedan primer je svesno menjanje slike, tokom I svetskog rata, o engleskim saveznicima Srbima, koji su, umesto kao surovi pravoslavni banditi, počeli biti prikazivani kao branitelji hrišćanstva i Evrope, cf. R. G. D. Laffan, *The Serbs*, str. 3 sqq. U ovom slučaju imamo mit i anti-mit.

¹⁰ P. Lemerle, *Invasions et migrations dans le Balkans de l'époque romaine jusq'au VIII siècle*, *Revue Historique*, 1954, p. 265. sqq; B. Ferjančić, *Invasions et installations des Slaves dans les Balkans*, in *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Rome, 1984, pp. 84–108.

¹¹ Skoro na svim lokalitetima Balkana u VI veku n.e. iskopavanjima je utvrđen sloj uništavanja (sloj gareži) datiran u VI veku i konstatiran prestanak kovanja novca, jer nema više subjekata koji su ga dotle kovali, itd.

¹² F. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, I–IV.

¹³ Jedan od njih je dokument o grčko-turskom mirovnom ugovoru, Atina 1 (14 novembar) 1913 protokol br. 3, član 3 (nove anektirane teritorije), in *Balkanski ugovorni odnosi*, t. I, str. 400; Taj naziv koristi i prof. antropologije na Wellesley College A. N. Karakasidou, *Fields of Wheat*, gl. 6 i makedonski prevod Полиња жито, gl. 6, vidi i kratak prikaz И. Кагарциев, Положбата на Македонците, in *Историја на македонскиот народ*, стр. 227–231.

¹⁴ cf. J. A. Armstrong, *Nations*, str. 8–9.

dokazati, a tek onda se traže argumenti i dokazi kako bi se to opravdalo. Znači, za razliku od antičkih mitova, savremeni mitovi su nacionalni mitovi i sasvim ispravno se mogu nazvati lažnim mitovima, jer u eri opšte pismenosti i globalizacije, ne samo da nema potrebe za tim, već oni imaju negativan uticaj.

Novi, nacionalni mitovi, nasuprot istorijskim mitova koji su nastali u prošlosti, javili su se u XVIII veku, u vreme sekularizma, sumnje u Boga i dotadašnje tradicionalne vrednosti. Tada se javio i nacionalizam kao ideološki pokret, naročito posle rusko-turskog rata.¹⁵

Poznato je da se etničke grupe formiraju pre svega zbog zajedničkih interesa,¹⁶ a tek posle se prave i nadovezuju mitovi kojima se želi potvrditi starost naroda (mi smo najstariji) i njegova autohtonost (starosedeooci naspram došljaka), u cilju učvršćivanja njihovog identiteta. Svi ovi mitovi polaze od pogrešnog principa da, bez obzira na faktičko stanje, prvodošli treba da vlada teritorijom – princip primordijalnosti ili tzv. istorijsko pravo na teritoriju. Mitovi treba da jačaju solidarnost zajednice, zato su orijentirani prema intra-, i nisu za trans-komunikaciju – što vodi do zatvaranja u sopstvene granice i potenciranje razlika sa drugima. »Otkriva« se i obeležava prvobitna teritorija zajednice, koja je čista i sveta, to je vreme tzv. Zlatnog doba. Zatim se ova prvobitna teritorija poistovećuje sa savremenim državnim granicama. Dobar primer za to opet je moderna grčka država: grčki ideolozi izjednačili su teritorije u antici gde je jezik komunikacije bio grčki (poznati kulturni fenomen *lingua franca*) da bi dokazali kontinuitet grčkog naroda na tim teritorijama, što se odražava u odnosima sa susedima kao što su Turska i Makedonija. U odnosu na Tursku to su pretenzije na sadašnju tursku obalu Mediterana, a u odnosu na Makedoniju – dokazivanje prava na anektirani deo.

Sa Makedonijom to se radi uključivanjem¹⁷ u tokove starogrčke istorije, istorije antičke Makedonije čije je monarhisko uređenje za Helene, koji su od VIII veka st.e. živeli u državama polisnog tipa (*polis*=grad-država), bilo beleg najvećeg barbarstva. Ali za razliku od antičkog vremena, sada ti barbari¹⁸ nisu više barbari, već najveći Heleni. I da ironija bude veća, Grci počinju sebe da nazivaju Makedoncima,¹⁹ kako bi dokazali da je ovo, do juče zabranjeno ime, grčko! Prika-

¹⁵ O ulozi mitova za nacionalni identitet vidi G. Schöpflin, Nations Identity Power, str. 79–88 gde daje taksinomiju mitova; etničke/nacionalne mitove deli na dve grupe: genealoške i kulturno-ideološke mitove deli A. D. Smith, Myths and Memories, str. 57–95.

¹⁶ M. Hechter, Principles.

¹⁷ Nacionalisti kažu prisvajanjem! Jasno je da se ne može prisvajati nešto što više ne postoji, te se tako istorija može tumačiti – tendenciozno ili pogrešno, a ne i prisvajati!

¹⁸ Demosth., Phil. III.31: ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ Φιλίππου καὶ ὧν ἐκεῖνος πράττει νῦν, οὐχ οὕτως ἔχουσιν, οὐ μόνον οὐχ Ἕλληνας ὄντος οὐδὲ προσήκοντος οὐδὲν τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλ' οὐδὲ βαρβάρου ἐντεῦθεν ὅθεν καλὸν εἶπειν, ἀλλ' ὀλέθρου Μακεδόνας, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπουδαῖον οὐδὲν ἦν πρότερον πρίασθαι »... ne samo da [Filip] nije Helen, ni sličan Helenima, već barbarin, iz mesta za koje se ne može ništa dobro reći, već i kuga makedonska, odakle [iz zemlje] čovek nije mogao ni pristojnog roba kupiti.

¹⁹ Tako je 9 maja ov. god. u Solunu (Tesaloniki) grčki premijer Kostas Karamanlis, pred članovima centralnog komiteta svoje partije izjavio: »Mi gordi Makedonci ...« vidi Утрински Весник, X/2982 od 11. V. 2009, str. 4. Posle ovakve izjave postavlja se pitanje šta su današnji Grci? I ako su Makedonci, zašto nisu svoju državu nazvali Makedonijom?

zivanjem kulturnih dostignuća i artefakta nađenih u delu teritorije koji je 1913 god. pripao Grčkoj, kao deo grčke kulture dokazuje se pravo »vlasništva« na teritoriju Makedonije, to je tzv. istorijska država. Ide se dotle da se tvrdi da na teritoriji R. Makedonije nema spomenika iz antičkog perioda! Kao odgovor tome, makedonski političari su 2005 god. doneli odluku da se izlože originali antičkih spomenika ispred zgrade Vlade, navodno samo tokom dva meseca dok se ne izrade kopije, a što do dan danas nije urađeno.²⁰ (sl.1)

Slika 1: Antički originali ispred zgrade makedonske vlade.

Novi nacionalni mitovi na Balkanu, osim grčkog romantizma (*panhelenska teorija*), su *albanski nacionalkomunizam* iz vremena E. Hodže (koji koristi staru *panilirsku tezu* ali sada suženu na Balkan, tzv. *balkanski panilirizam*), *bugarski pantrakizam*, i u najnovije vreme, kao reakcija na negiranje makedonskog identiteta i državnosti, *makedonski makedonizam*.²¹

²⁰ O ovom postupku u javnosti se vodila diskusija o estetskim kriterijima, a jedina reakcija o kriterijima zaštite ovih spomenika bila je Н. Проєва, »Скулптурите пред владата«, Утрински весник, VIII/2344, od 27. III. 2007, стр. 15.

²¹ Ovde izostavljam nacionalne mitove Srba, jer oni nemaju uticaj na stvaranje novog makedonskog nacionalnog mita. Naime, Srbija je 1996. god. priznala ne samo državu i narod već i kontinuitet makedonske države od 1944. god., iako se s vremena na vreme čuju disonantni tonovi od pojedinih srpskih političara. Izuzetak je Srpska Pravoslavna Crkva, koja ne priznaje makedonsku crkvu, ali iza toga u suštini stoji grčka Patrijaršija, i grčki nacionalizam. O srpskom mitu, vidi Kaser K. – Halpern J., »Historical Myth and the Invention of Political Folklore in contemporary Serbia«, Newsletter for the east European Anthropology group, vol 16. no 1, spring 1998; P. Novaković, Use of past, ancestors and historical myths in the Yugoslav wars in

Albanski panilirizam i nacional komunizam

Albanski nacionalisti su za građenje svog nacionalnog mita, iskoristili panilirsku tezu, tzv. panilirizam, koju su formulirali lingvisti u drugoj polovini XIX veka.²² Oni su prvo lansirali ovu tezu, a tek posle tražili dokaze u drugim izvorima, pa su »pronašli« tzv. *Urnenfelder* kulturu, kulturu polja sa urnama, koja je bila raširena u srednjoj Evropi. To im je poslužilo kao dokaz da je cela Evropa sve do Baltika bila naseljena Ilirima, koji su po njima, odatle došli na Balkan. Teorija je u to vreme bila prihvatljiva jer je Balkan, osim najjužnijeg dela, u arheološkom pogledu bio sasvim slabo istražen, takoreći *terra incognita*. Međutim, iskopavanja posle II. svetskog rata pokazala su da takve kulture nema ne samo u najvećem delu Balkana, već ni u Albaniji i da se materijalna kultura i način sahranivanja (skeleti pod tumulima) razlikuju, tako da je panilirska teza danas odbačena kako velika zabluda. Jedino je se nisu bili odrekli, ali ovaj put u izmenjenom vidu, albanski naučnici koji su formulisali novu teoriju, tzv. *balkanski panilirizam*, koji se odnosi samo na Balkan, a ne na celu Evropu. Ilirima se sada pripisuje teritorija od Epira na jugu, do Istre, Save i Dunava na severu, i do Nišave i Vardara na istoku.²³ Po ovoj teoriji, svuda gde ima tumula sa skeletnim grobovima radi se o Ilirima, iako je takav pogrebni običaj, pred kraj praistorije, karakterističan za mnoga evroazijska plemena. Tako na primer, tumula ima i u Heladi (Maraton kod Atine, itd.), što je za tvrde paniliriste dokaz da su Heleni bili Iliri, koji idu čak dotle da tvrde da se Iliri pominju i u Homerovim epovima!²⁴

Ovim panilirskim mitom, odnosno pomoću teze da su Albanci direktni naslednici sveevropskih Ilira, koji su tobož sačuvali svoj identitet od antike i ostali netaknuti svim migracijama, »dokazuje« se starost i autohtonost Albanaca preko povezivanja sa Ilirima. Pri tome se zaboravlja da nema kontinuiteta u imenu: ti netaknuti Iliri danas se nazivaju Albanci! Opšti etnonim Iliri nestaje u kasnoj antici – umesto njega, na natpisima se sreću imena pojedinih ilirskih plemena. Ilirski etnikon u izvorima je zadnji put posvedočen u drugoj polovini III veka n. e., a imena Arvaniti i Albanci, koja svakako nisu ista, prvi put se javljaju tek u XI/XII veku, što je hijatus od najmanje osam vekova. U XIII veku je posvedočena kneževina Albanija, a tek od XV veka imamo pisani trag albanskog jezika. Pri tome se tvrdi da postoji jezički kontinuitet između ilirskog i albanskoga jezika, a to se ne može

1990s, *Archaeology and the Changing Identity in the Former Yugoslavia*, Portolano Adriatico, III/3, 2007, str. 57–58.

²² Dobar prikaz panilirske teorije sa literaturom daje A. Benac, »Prediliri, Protoiliri i Prailiri – Vorillyrier, Protoillyrier und Urillyrier«, in Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, pos. Izd. CBI, I/IV Sarajevo 1964, str. 59–94.

²³ O granicama na osnovu jezičkih ostataka vidi R. Katičić, »Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija – Die neuesten Forschungen über die einheimische Sprachschicht in ilyrischen Provinzen«, in Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, CBI, I/IV Sarajevo 1964, str. 9–58.

²⁴ E. Sedaj, »Les tribus illyriennes dans les chansons homériques«, *Studia Albanica*, I, 1986, str. 157–172. Radi se o sholiji jednog stiha Homerove Ilijade.

dokazati, jer su od ilirskog jezika sačuvane samo tri glose!²⁵ Primera radi: od makedonskog jezika imamo oko 200 glosa, pa ipak ne možemo da utvrdimo dali je bio dijalekt grčkog jezika, ili poseban jezik. U XIX veku su pravljene razne etimologije i rekonstrukcije ilirskog jezika, pomoću albanskog, vrlo često od sasvim nekompetentnih lica, kako što je na primer bio austrijski zamenik-konzula u Janini, J. G. Hahn, koji usput rečeno, nije znao ni reč albanskog, ali to nije smetnja da se njegovi zaključci uzimaju kao merodavni! Da nema kontinuiteta između Ilira i Albanaca pokazuju vizantijski izvori – jedan od njih je žitije Samoilovog zeta, Sv. Jovana Vladimira (X/XI vek), gde se dva puta istovremeno pominju Ilirik, Albanija i Dalmacija, i mnogi drugi primeri.²⁶

U drugoj polovini XX veka, na ovu panilirsku teoriju iz XIX veka, se nadovezao nacional-komunistički mit. Ne mogavši iskoreniti arhaične običaje lokalnih gorštaka, albanski marksisti-lenjinisti su ih vešto iskoristili za stvaranje nacional-komunizma, tj. mita o nacionalnom geniju i identitetu koji je tobož trajao od najstarijih, ilirskih vremena do danas, čime su prihvatili panilirsku teoriju. U tom cilju albanske vlasti su štedro finansirane istoriju, lingvistiku, a najviše arheologiju koja je tražila i nalazila korene u dubokoj prošlosti. Naučnici su se stavili u službu vlasti i napravili idealizirana i vrlo često fantastična tumačenja o najstarijoj istoriji »naroda«. Išlo se dotle da se čak tvrdilo da su autohtoni stanovnici današnje Albanije bili Pelazgi, drugim rečima proto-Iliri, a to znači da su Iliri, a time i Albanci najstariji narod na Balkanu!²⁷

Naravno da je bilo prelivanja ove slike o Albancima u Makedoniju, naročito posle raspada SFR Jugoslavije. Takvo poimanje Albanaca se preslikava pre svega na najzapadniji deo Makedonije uz granicu sa Albanijom i Kosovom, gde su Albanci tokom vremena postali većinsko stanovništvo. Taj proces je započeo od kraja XVII veka najpre doseljavanjem iz Albanije posle Karpošovog ustanka (1689 god.) i povlačenja makedonskog življa na sever sa austrijskom vojskom; zatim islamizacijom Makedonaca od strane turskih vlasti,²⁸ nesavesnom demografskom politikom u vreme SFRJ (Titovo kumstvo za svako osmo dete), kao i stalnom infiltracijom sa Kosova, proces što traje do današnjih dana.²⁹ I gde god Albanci žive danas, sve dotle treba biti albanska država. Tvrdi albanski ideolozi su 24 marta 1990 god. u tetovskom selu Šipkovicu proklamirali političku autonomiju pod imenom Ilirida i tvrdili da su sproveli referendum; 1992 god., grupa albanskih aktivista u Strugi je proklamirala »*republiku Iliridu*« u okviru makedonske države, a 7. maja 2004 god. u selu Slatino, kod Tetova, osnovan je albanski nacionalni pokret »*Ili-*

²⁵ R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*, p. 170/1. Štaviše, lingvisti ne mogu da utvrde kojoj lingvističkoj grupi, satem ili kentum, je pripadao ilirski jezik!

²⁶ X. Меловски, *Москополски зборник*, стр. 176.

²⁷ Odličnu analizu ovog mita daju P. Cabanes – B. Cabanes, *Passions albanaises*, str. 24–29; 181–204.

²⁸ O ovim procesima v. Д. Ѓоргиев, *Македонија под османлиска власт*, in *Историја на македонскиот народ*, стр. 139–145.

²⁹ Vidi popise stanovništva jugoslovenskog Zavoda za statistiku S. Milosavljevi – M. Tomovski, *Albanians 1945–1995*, gl. *Demographics*, p. 291–297; Д. Ѓоргиев, *Населението во македонско-албанскиот*.

Slika 2: Oskvernavljene crkve u s. Lešok i Matejče.

rida«, za federalizaciju Makedonije, za šta se neki političari zalažu i danas,³⁰ što u pogodnom momentu treba da dovede do njenog raspada. Zatim, oružani sukob koji se 2001 godine sa Kosova prelio u Makedoniju, pri čemu je staradalo civilno stanovništvo,³¹ a nisu bili pošteđeni ni verski objekti (kao na pr. crkve u s. Matejče, Lešok i dr.),^(sl.2)³² Sukob je od svetskih političara ocenjen kao terorizam,³³ tadašnji generalni sekretar NATO, gosp. Dž. Robertson nazvao ih je »divljačkim ubicama«, a njihovu nelegalnu organizaciju UČK (Nacionalna Oslobođilačka Armija) terorističkom.³⁴ Ovaj sukob je od lokalnih albanskih političara bio iskorišćen za dobijanje prava »ugrožene« albanske manjine, koja od 1990 god. ima svoje nacionalne partije, poslanike u makedonskoj skupštini i ministre u makedonskoj vladi. Evropski političari su preko noći promenili stav o sukobu, jer su im Albanci bili potrebni za borbu protiv tadašnjeg diktatorskog i nedemokratskog srpskog režima i prisilili makedonske političare na potpisivanje Ohridskog ugovora (parafriran 8. avgusta 2001 u Ohridu, a potpisan 13. u Skopju), kojim se albanskoj manjini

³⁰ Tako, novoizabrani gradonačelnik Gostivara (april 2009), Rufi Osmani u TV intervjuima je najavio formiranje nove albanske partije čiji će cilj biti ustavno priznavanje albanske manjine u Makedoniji kao konstitutivnog naroda države.

³¹ Vidi izveštaje o kidnapiranim civilima i izjvljavanju albanskih terorista nad radnicima ICMP.GR.32.1.doc kao i Američkog stejt departmenta Country Reports on Human Rights Practices, <http://209.85.129.132/search?q=cache:UgcLL-Irto8J:www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18379.htm+kidnapped+and+tortured+macedonians+mavrovo&cd=>

³² Kao reakcija na to u Prilepu je bila potpaljena džamija.

³³ Cf. White book, Terrorism, str. 69- 94, 109–153, 262–273, sl. 1–11 i sl. na str. 294.

³⁴ White book, Terrorism str. 159–174; vidi i analizu kanadskog ambasadora u Jugoslaviji 1990–1992, J. Bissett, »War on terrorism«, National Post, 13 November 2001, <http://www.globalresearch.ca/articles/BIS111A.html+lord+robertson%2Balbanian+terrorism+in+macedonia&cd=2&hl=de&ct=clnk&gl=de>; In March, Lord Robertson, the Secretary-General of NATO, condemned the KLA terror campaign and described them as »murderous thugs«.

daju prava kakva nema nijedna manjina na svetu – da ne govorimo o Balkanu, a još manje o makedonskoj manjini u Albaniji.

Albanski političari su do juče sistematski koristili ime Slavo-Makedonci,³⁵ izmišljeno od strane našeg južnog suseda za negiranje makedonskog identiteta i države.³⁶ Naime, imena naroda, kao i ljudi, služe za njihovu identifikaciju, a ne za »objašnjenje« etnogenetskih procesa preko korišćenja kompozitnih imena! Tako na primer, ne koristi se, niti se ikad koristilo ime Slavo-Bugari, da bi se kazalo da u etnogenezi savremenih Bugara osim slovenske komponente postoji i jedan neslovenski elemenat – bugarski, koji je, iako je bio malobrojniji, dao ime narodu jer je bio vladajući. Da je ovakvo označavanje izmišljeno, fantomsko, te prema tome nemoguće, dovoljno je reći da se nijedan drugi narod ni na Balkanu a ni u Evropi nije obeležavao i ne obeležava se kompozitnim imenom. Tako na primer, ne postoje imena kao Slavo-Rusi, Slavo-Srbi, Slavo-Poljaci, Slavo-Hrvati, itd, nema ni Franko-Gala, Austro-Germana, Italo-Germana, Arabo-Španaca, ili pak Grko-Romeja. Korišćenjem imena »Slavo-Makedonci« za današnje Makedonce, makedonski političari albanskog porekla sistematski negiraju prirodno i ustavno ime naroda i države u kojoj žive (za čiji ustav, 17. aprila 1991 god., albanski parlamentarci nisu glasali), države od koje traže samo prava i prava i prava ... A obaveze prema državi – šta li to beše? Tako u vreme izborne kampanje 2002, u udarnom dnevniku državne televizije, gosp. A. Džaferi, osnivač i lider albanske partije DPA, objašnjavao je Makedoncima zašto su Slavomakedonci: jer su u Makedoniju došli u VI veku sa teritorije iza Karpata, te stoga nemaju nikakve veze sa antičkim Makedoncima, a prema tome ni pravo na ime Makedonija, i da to ime u suštini pripada Albancima, koji su, po njemu direktni naslednici Ilira! Pravo Albanaca na ime »Makedonija« gospodin Džaferi izvlači ni manje ni više već direktno od Aleksandra Makedonskog – a da se pritom ne pita zašto slavnog kralja nisu zvali Aleksandar Ilirski, tj. Albanski! Naime, po najnovijem »naučnom« otkriću ovog albanskog političara iz Makedonije, Aleksandar Makedonski je bio Ilir, jer mu je majka bila Epirka – a po panilirskoj teoriji, Epirci su naravno Iliri. Istu priču (o albanskom poreklu Aleksandra), danas nam priča i Ali Ahmeti, lider albanske partije DUI i aktualni koalicioni partner u Vladi.³⁷ Naime, imenom Slavo-Makedonci sugerira se da makedonski narod nije autohton na svojoj teritoriji, a istovremeno, stalno i svim sredstvima (čak i u štampi na makedonskom jeziku,³⁸ a da ne govorimo o publikacijama na albanskom) propagira se otrcana i odavno odbačena teorija da su Albanci bili direktni naslednici Ilira; ide se dotle da se i antički Makedonci proglašavaju Ilirima, čime se direktno poseže za celom Makedonijom: ako su antički

³⁵ Н. Проєва, „Славомакедонци, фантомска именка«, Вест, бр. 265, од 26/27. V. 2001, стр. 10.

³⁶ Н. Проєва, „Името Македонија«, Република, од 7/8. I. 1992, стр. 17 и Република, од 9. I. 1992, стр. 17. Ead., »Александар Македонски би се смеел«, ПУЛС бр. 80, од 30. VII. 1992, стр. 17–19.

³⁷ Vidi intervju: А. Ахмети, Александар Македонски, Сега, бр. 3, од 14. 5. 2009, стр. 18–22.

³⁸ Н. Проєва, Игнорирање, Македонско време V/48, октомври 1998, стр. 19, i englesko izdanje Neglecting, The Macedonian Times, V/48, October 1998, pp. 19.

Makedonci bili Iliri, onda bi cela Makedonija bila albanska zemlja, a ne samo njezin najzapadniji deo. U tom slučaju, vrlo lako može makedonska država, koja je tobož nekakva komunistička tvorevina (čija li samo tvorevina beše albanska država 1912

HARTA E SHQIPËRISË

GJENDJA E SOTME E KUFIJVE ADMINISTRATIV
DHE GJENDJA REALE E TROJEVE HISTORIKISHT ETNIKE SHQIPTARE

Slika 3: Karta velike Albanije.

god.?),³⁹ da se podeli između suseda, pri čemu bi zapadni deo pripao albanskoj manjini, a odatle do stvaranja Velike Albanije ima samo jedan jedini korak. (sl. 3) Ako nema makedonske nacije, onda ne može biti ni makedonske države, jer sve su države u Evropi nacionalne, uključujući i albansku!

Albanska političarka Miruše Hodža, prof. albanologije na Filološkom fakultetu u Skopju, jedina žena kandidat za predsednika Makedonije, ove 2009 god., tokom jednog televizijskog predstavljanja predsedničkih kandidata držala je »predavanje« o neospornom albanskom identitetu koji izvire od Ilira i savetovala je Makedonce da raščiste sa svojim identitetom, koji maltene nema veze sa imenom države, jer zamislite – u njoj žive i manjine ! Usput rečeno, manjine žive u Makedoniji jer su jedino u njoj priznate; ostale balkanske zemlje – Albanija, Bugarska, Grčka itd., koje ne priznaju manjine,⁴⁰ po toj ideologiji su etnički kristalno čiste države. Ista ova političarka na mitinzima pred albanskim elektoratom predlagala je belgijski koncept za Makedoniju. Drugi albanski kandidat za predsednika države, gosp. Agron Budžaku, iz istih razloga zalaže se da kompromisno ime Makedonije bude multietničko, a ne kazuje nam kako bi glasilo, verovatno zbog toga što je takav predlog za državu u kojoj uživa sva prava, već iskazao gosp. Nevzat Halili, predsednik ilegalne republike Iliride i albanski ultranacionalist, 2002 god. uhapšen u Prištini od snaga KFOR zbog aktivnosti oko paravojske Iliride, koji nam je smislio ime: *Makedonija-Ilirida*.⁴¹

Posle grčkog veta za prijem Makedonije u NATO, aprila 2008,⁴² makedonski političari albanskog porekla i pojedini intelektualci počeli su da propagiraju tezu da Albanci ne mogu da čekaju da Makedonija uđe u NATO i EU zbog nerešenog problema sa Grčkom i da je pitanje dana kada će nam isporučiti zahtev sa rokom za njegovo brzo rešavanje, što je najblaže rečeno nepristojno prema državi u kojoj žive, a osim toga isporuka takvog zahteva bi značilo isporučiti zahtev sebi

³⁹ Ovde treba podsetiti da za razliku od albanske države, Makedonija nije bila sazdana od velikih sila, naprotiv, Makedonija je, njihovom politikom, osakaćena tj. podeljena između četiri, a po raspadu SFRJ na pet država, (Grčka – tzv. egejski deo, bugarska – tzv. pirinski deo, Srbija – tzv. vardarski deo i oblast Gora koja se sada nalazi u R. Kosovo, Albanija – deo Prespansko-Ohridskog regiona, i granični pojas sa Albanijom (oblasti Golo brdo i Gora). Za odnos evropskih sila prema makedonskom pitanju vidi knjigu nemačkog ambasadora u R. Makedoniji napisanu na osnovu neobjavljenih dokumenata političkog arhiva nemačkog ministarstva za spoljne poslove: H. L. Steppan, *Die mazedonische Knoten*, naročito gl. V i VI.

⁴⁰ Tako Grčka ne priznaje makedonsku, albansku, romsku i druge manjine, već samo muslimansku grupu, isto i Bugarska, dok su u Albaniji priznati samo Makedonci u nekoliko etnički čistih sela na Prespanskom jezeru gde uopšte nema Albanaca. O položaju manjina u ovim zemljama vidi izveštaje Helsinškog Human Rights Watch: *Denying Ethnic Identity; Destroying Ethnic identity*, News from Helsinki Watch, kao i godišnje izveštaje Stejt departmenta USA.

⁴¹ Vidi *Македонско сонце*, XV/750, od 14. 11. 2008, str. 22–23: *Редефинирање на Македонија*.

⁴² Vidi izveštaje i komentare novinskih agencija i eksperta : http://209.85.129.132/search?q=cache:iVKmaMfohoEJ:www.novinite.com/view_news.php%3Fid%3D91875+greece+vetoed+Macedonia&cd=5&hl=de&ct=clnk&gl=de
<http://209.85.129.132/search?q=cache:t38op5scdzWJ:www.osservatoriobalcani.org/article/articleview/9365/1/216/+greece+vetoed+Macedonia&cd=21&hl=de&ct=clnk&gl=de>

samima – odnosno, da ne priznaju državu u kojoj žive i u kojoj, da opet ponovim, uživaju sva ljudska i kolektivna prava. Ovde bih htela da ukažem da za prijem u ove organizacije, osim grčkog protivljenja, postoji i druga prepreka – negativne ocene koje Makedonija dobija zbog nereda na izborima, koji se redovito dešavaju u mestima naseljenim Albancima, a koji su bili najveći na prevremenim izborima 2008 god.⁴³ Odmah posle grčkog veta za prijem u NATO – pri čemu je Makedoniji isporučen još jedan, devetti, kriterij za prijem u ove organizacije.⁴⁴

Bugarski pantrakizam

Pantrakijska teza je skoro isto toliko stara kao i panilirska, ali je iskorišćena za građenje bugarskog nacionalnog mita tek od šezdesetih godina prošlog veka.⁴⁵ Njene implikacije za makedonski nacionalni mit tiču se uključivanja peonskih plemena u Tračane: ako su Peonci Tračani,⁴⁶ a Bugari njihovi direktni naslednici, onda oblasti istočno od Vardara naseljeni peonskim plemenima trebaju biti bugarske, ali to nije bitno uticalo na rađanje novog makedonskog mita. Posle pada komunističkog režima u Bugarskoj, kao i u svim postkomunističkim zemljama, rađa se novi nacionalni mit. Preispitivanjem identiteta Bugara i revizijom bugarske istorije bavi se fondacija Tangra, osnovana 1997. god.⁴⁷ Po njihovom tvrđenju, direktni preci Bugara su došli iz srednje Azije, doline Pamisa i Hindukuša, gde je bugarsko ime tobož zapisano u I milenijumu pre n.e.,⁴⁸ ali ni ovaj mit nema uticaja na rađanje novog makedonskog nacionalnog mita. Za makedonski nacionalni mit važno je negiranje zasebnosti makedonskog naroda i jezika, i njegovo uključivanje u bugarski identitet. To se brani činjenicom da se od vremena cara Samoila bugarsko ime primenjivalo i na Makedoniju, a da se pri tome ne traže i ne objašnjavaju razlozi za to.⁴⁹ Naime, posle svrgnuća bugarskog cara Borisa II od strane vizantijskog cara Jovana Cimiskog, car Samoil je za svoju državu sa centrom u Makedoniji, a ne u Bugarskoj kao dotle, uzurpirao titulu i državno-pravnu tradiciju bugarske države. Ovim političkim, a ne etničkim imenom su se nazivale sve zemlje pod bugarskom vlašću od Jadranskog do Crnog Mora i od Save i Dunava na severu do Larise na jugu! Da ovo ime nije etničko, pokazuje činjenica da se jezik Kirila i Metodija

⁴³ Neredi su se desili 1 juna, 2008 na vanrednim parlamentarnim izborima, pri čemu je bilo više ranjenih i jedan ubijen. Vidi Утрински весник, od 02 juna 2008: Во Арачиново пукотници.

⁴⁴ Vidi izveštaj Evropskog komiteta o ispunjavanju uslova za prijem: Утрински весник, od 06 novembra 2008; kao i komentar u dnevniku TV A1, 05. 11. 2008: »Негативна оцена од ЕК за лошите избори«.

⁴⁵ Analizu razloga za to daje I. Iliev, *The Proper Use*, *Ethnologia Balkanica*, 2, 1998, str. 10–12.

⁴⁶ O peonskoj problematici vidi H. Proeva, *Студии*, str. 103–108.

⁴⁷ <http://tangra-bg.org/bul/zafondaciata.htm>

⁴⁸ Prof. A. Fol (ed.), *Българите/The Bulgarians*; Й. Табов, *Антична Българии*.

⁴⁹ Ruku na srce, ni makedonski istoričari se nisu potrudili da to objasne, što zbog konformizma, što zbog ubeđenja da je to nepotrebno jer je samo po sebi jasno, te sam to uradila prilikom objavljivanja dela Delakulonša, vidi belešku niže.

ne naziva bugarskim, već slovenskim, a u vizantijskim hronikama Makedonija se dotada nazivala Sklavinija/Sklavicija. Naime, sve do XIX veka i do formiranja balkanskih država, nazivi Grk i Bugarin nisu imali ni etničko, ni političko značenje. Tako se naziv Bugarin koristio za sve Slovence u Otomanskoj Imperiji,⁵⁰ ali i kao sinonim za seljaka, jer su Sloveni živeli pretežno po selima, dok se imenom Grk, sve do početka XIX veka, označavao svaki pravoslavni hrišćanin. Ovo nije jedini primer korišćenja državnog imena za različite narode: srednjevekovna nemačka država, od X veka nazivala se imenom Rimskog Carstva, najistočniji delovi Balkana zvali su se Rumelija, južnoslovenski narodi u XVIII veku nazivali su se Iliri po prefekturi Ilirik itd.⁵¹ Nasuprot tome, počevši od XVIII veka u izvorima se pravi razlika između Makedonije/Makedonaca i Bugarske/Bugara sve do pojave bugarske brige i »bratske pomoći« za oslobođenje Makedonije.⁵² Najlepši primer za to je tzv. Kresnenski ustanak iz 1878 godine, ime dato u bugarskoj istoriografiji⁵³ po imenu lokaliteta, dok na sačuvanom olovnom pečatu jasno piše печать / началник / щаба (u krugu), a okolo: на македонското востаніе 1878, a u pravilima Makedonskog ustaničkog komiteta govori se o oslobođenju Makedonaca, makedonskom ustanku, makedonskoj vojsci,⁵⁴ što jasno pokazuje da ovaj ustanak, kao i kasnije »bugarske« ustanke dižu Makedonci, a ne Bugari! Ovde treba pomenuti i američke iseljeničke liste od početka prošlog veka, na kojima su se polupismeni stanovnici iz svih delova Makedonije izjašnjavali kao Makedonci,⁵⁵ što je još jedan, vrlo objektivan dokaz protiv tvrdnje da je makedonska nacija sazdana Titovim dekretom posle II svetskog rata, ili od strane Kominterne, koja je 1934 god.⁵⁶ samo prihvatila realnost postrojanja makedonske nacije.

⁵⁰ V. Friedman, *Macedonian Language and Nationalism*, *Balkanistica*, II, 1975, str. 84.

⁵¹ O ovome vidi H. Проєва, in A. Делакулонш, *Лулката на македонската државност*, стр. 8–16.

⁵² A to je posle formiranja TMRO, kasnije VMRO koja se zbog spoljnog mešanja podelila na više frakcija cf. K. Bitovski, *Makedonija vo devetnaesetiot vek do Balkanskite vojni (1912 – 1913)*, in *Историја на македонскиот народ*, vol. III, deo IV-VII, str. 157- 410.

⁵³ U to vreme makedonski narod nije imao svoju državu i institucije, te prema tome ni svoje istoričare.

⁵⁴ *Документи за борбата*, том I, Скопје, 1981, стр. 245–261: *Правила на македонскиот востанички комитет на Македонското (Кресненско) востание, 1978/79*; vidi faksimil olovnog pečata, str. 708.

⁵⁵ Deo dokumenata koji se čuva u arhivi Ellis Island Museum, New York, USA, mogu se videti na stranici <http://www.ellislandrecords.org.search/mate...> U oficijalnim dokumentima o prodaji zemljišta do II svetskog rata njihov jezik se naziva »makedonski lingvistički idiom« ili samo »makedonski« cf. D. Lithoxoou, *Dhio anekdhota dokumenta yia tin istoria ke ti sindhisi tis slavomakedonikis meionotitas kata tin prometaksiki periodho*, *Ejtos Orion*, od 6. juna 1992, str. 36–42.

⁵⁶ Vidi komentar <http://macedoniadaily.blogspot.com/2008/03/earliest-macedonian-immigrant-in-us-in.html>

Grčki panhelenizam

Panhelensko viđenje ljudske istorije tvrdi da je Grčka kolevka sveukupne evropske civilizacije: sve je grčki izum od feničanskog alfabeta do makedonske falange i vojnih pobeda njihovih najvećih neprijatelja Makedonaca, iako su antički Grci jasno izdvajali Makedonce od Helena. Prema ovom nacionalnom mitu, gde god ima helenskih tragova u bilo kom obliku – trgovina, kulturni uticaji i sl., sve je to grčka teritorija, bez obzira na stanovništvo koje tamo živi vekovima unazad. Eklatantan primer ovoga je enklava Kalaša u Pakistanu, za koje postoji neosnovano mišljenje da potiču iz vremena Aleksandra Makedonskog. Grčka država je 2005 god. tamo izgradila grčki kulturni centar!⁵⁷ Makedonska reakcija na to bila je »naučna« ekspedicija (finansirana od strane makedonskog biznismena u Švajcarskoj V. Ral-eva, a bez ijednog istoričara i arheologa) kod Buruša u dolini Hunza u Pakistanu, čiji jezički izolati tvorci makedonskog nacionalnog mita povezuju sa makedonskim antičkim jezikom,⁵⁸ Reportaža o tome je reprizirana do besvesti na Makedonskoj televiziji. Prošle, 2008 god. počasni gosti R. Makedonije bili su kralj i kraljica Hunze, što je bilo praćeno bučnom medijskom reklamom.⁵⁹

Nacionalni mitovi se koriste i za opravdanje asimilacije koju vrši bogatija i jača zajednica. Da bi se to postiglo, koriste se zajednički elementi, razlike se ublažavaju i ide se dotle da se prošlost druge zajednice »prisvaja« kako bi se stvorio ili pojačao zajednički identitet.⁶⁰ Takav primer opet je grčka ideologija koja poraz Helena kod Heroneje (338 god. st.e.) od strane Makedonaca prikazuje kao stvaranje saveza za ujedinjenje Helena.⁶¹ Međutim sklopljeni mir u svim helenskim izvorima pisanih od grčkih istoriografa, isključivo se naziva *koine eirene – zajednički mir*. Uslovi mira diktiranog od pobednika, i pored proklamirane slobode i autonomije, jasno pokazuju da se radi o potčinjenosti kamufliranoj od veštog diplomate Filipa II: mešanje ne samo u unutrašnje stvari, već i u privatnu svojinu. Helenima je bilo zabranjeno menjanje njihovog uređenja, preraspodela zemljišta, otpisivanje dugova, oslobađanje robova, proterivanje političkih protivnika i konfiskacija njihovih imanja, vraćanje političkih begunaca, stavljanje u službu druge države, sklapanje saveza sa drugim državama, međusobne borbe, itd. Jedini ustupak pobednika je bio nenametanje poreza. Garancija za poštovanje ovih mirovnih uslova bile su četiri makedonske vojne baze postavljene na strateškim tačkama: Tebanska Kadmeja na severu,

⁵⁷ Македонско Сонце, br. 587, od 30. IX. 2005, str. 12.

⁵⁸ I. Čašule, Basic Burushaski Etymologies, LINCOS Etymological Studies, no 1; isto na makedonskom, И. Чашуле, Основни бурушаски етимологији; Id., Burushaski-Phrygian Lexical Correspondences in Ritual, Burial, Myth and Onomastics, Central Asiatic Journal, 48/1, 2004, 50–104.

⁵⁹ Retki su bili mediji koji su zatražili stručno mišljenje (to je uradila Televizija A2, 18. 7. 2008 u emisiji »TV Magazin«)

⁶⁰ A. Hastings, The construction of Nationhood, p. 107.

⁶¹ Pokušaj da se 1972 postavi statua Aleksandra Makedonskog u Atini je kritikovan od grčkih arheologa i odbačen s obrazloženjem da su Makedonci bili porobljivači Helena, što je tačno, vidi The Guardian, 16 February 2009.

Korintska akropola na jugu, u Ambrakiji na istoku i u eubejskoj Halkidi na zapadu.⁶²

Od formiranja savremene grčke države, deo negrčkog stanovništva (Albanci, Makedonci, Turci) bio je sukcesivno proterivan, nasilno ili pod maskom dobrovoljne razmene stanovništva.⁶³ Nova grčka država, od tadašnjeg Društva naroda, ugovorom iz Sevra 1920 god., bila je obvezana da manjinama garantira slobodno korišćenje materinjeg jezika. Pet godina kasnije, maja 1925 god., odštampani bukvar⁶⁴ za »Slav speaking minority«⁶⁵ na narodnom prilepsko-bitoljsko-lerinskom dijalektu, namerno štampan latinicom – pismom tuđim makedonskom jeziku – nikada nije bio pušten u upotrebu (zapaljen je u insceniranom napadu na voz kojim je trebalo da bude distribuiran), jer to bi značilo priznavanje makedonskog naroda.⁶⁶ Odmah su usledile reakcije i na pismo i na jezik Bukvara naročito sa bugarske strane u čemu su se zdušno angažovali tadašnji naučni autoriteti.⁶⁷ Drugi, preostali deo negrčkog

⁶² Vidi sačuvani tekst, M. N. Tod, GHI, no. 177, IG II² 236, Sylloge³ 260), analizu T. T. B. Ryder, Koine Eirene, str. 101–115, 150–162; П. Карлие, Демостен, стр. 208–221; Н. Проева, Историја на Аргеадите, стр., 240–244.

⁶³ Konvencija o dobrovoljnoj razmeni stanovništva između Grčke i Bugarske, od 29. IX. 1919 potpisana u Neju od strane ministara spoljnih poslova Kalfov-Politis, (tzv. Nejski ugovor, dokument br. LoN: 41/39337 (19–27) R 1695) o razmeni grčke manjine iz Bugarske za »bugarsku« manjinu iz Grčke. Etnička slika u makedonskom, tzv. egejskom delu grčke države je radikalno promenjena posle Grčko-turskog rata (1919–1922), ugovorom iz Lozane 30. I. 1923 o obaveznoj razmeni muhamedanskog stanovništva iz Grčke sa hrišćanskim iz Turske, pri čemu su, osim Turaka, iseljeni i islamizirani Makedonci, a u Makedoniju naseljenji maloazijski grkofoni koji se do dan danas nazivaju madžiri = stranci, dok se Makedonci zovu endopi = domaći tj. starosedeoci ili endopi Makedones = domaći Makedonci. Odnos etničkih elemenata u grčkoj Makedoniji u 1912 lepo se vidi na Etnografskoj karti objavljenoj 1926 god. od strane Lige Naroda, pri čemu su Makedonci označeni kao »Bulgarisants« = bugarizirani, a ne Bugari!

⁶⁴ Bukvar pod imenom Abecedar, pripremila je tročlana državna komisija (Papazachariou, Saiaktzis i Lazarou) po principima koje je ustanovio K. P. Misirkov što pokazuje da su bili bili upoznati sa njegovim radovima i da su znali makedonski jezik. Vidi Abecedar, en Athinais, 1925; fototipno izdanje Abecedar-Абедедар, јубилејно издание, 1925–1985, Skorje, sa dodatkom na engleskom jeziku, str. 3–21. Vidi i izjavu E. Venizelosa, od 11. X. 1930 god.: da će pitanje makedonske manjine biti uređeno i da će se on angažirati za otvaranje škole ako narod to zatraži. Opširnije o ovom pitanju vidi В. Кушевски, За појавата на „Абедедарот«, Историја, XIX/2, 1983, стр. 179–188, В. Кушевски, Македонското прашање, стр. 117–170.

⁶⁵ Na ovo su reagirale kako bugarska tako i vlada Kraljevine SHS, koje su uz pomoć njihovih »naučnika« dokazivale da je slovenski živalj bugarski odnosno srpski, v. Л. Мојсов Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција стр. 268 sqq; zasilivši propagandu u pograničnim delovima v. В. Кушевски, Петициите на »srpskoto малцинство«, од Егејска Македонија упатени до Друштвото на народите и нивната судбина, Историја VI/2, 1970, стр. 130 sqq i pod plaštom brige za svoju manjinu potpisivali ugovore o razmeni stanovništva.

⁶⁶ Ali da ironija istorije bude veća, politička partija makedonske manjine u R. Grčkoj, Vinožito / Ouranio toxo / Rainbow, članica evropske slobodne alijanse, novcem koji je dobila od grčke države kao kaznu određenu od Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, štamkala je novo, fototipsko izdanje Bukvara paralelno sa savremenim bukvarom kakav se danas koristi za učenje makedonskog jezika: Abecedar, Буквар, ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ, Thessaloniki, 2006.

⁶⁷ Љ. Милетич, Нова латинска писменостъ за македонските българи подъ Гърция, Abecedar, Македонски прегледъ, София, 1925, стр. 229; И. Д. Шишманов, Абедедарътъ, Българска мисълъ, I, 3, София, 1925, стр. 302, v. i francusku verziju: L'Abécédaire à l'usage des minorités bulgares en Grèce, 1926.

stanovništva je asimiliran najgorim metodama:⁶⁸ počev od zabrane maternjeg jezika (plaćanje kazne za svaku izgovorenu makedonsku reč),⁶⁹ do pogrcivanja imena ljudi i zamene slovenskih i turskih toponima⁷⁰ grčkim toponimima (zakon donesen 21. XI. 1926 god. i primenjen samo u grčkom delu Makedonije – to nije urađeno na Peloponezu, gde i danas ima slovenskih toponima), i sličnim metodama.⁷¹ Mnoga naselja su bila nasumice prekrštena antičkim grčkim imenima, jer u vreme kada je ovaj zakon donet i primenjen, veći broj antičkih naselja još nije bio lokalizovan, a posle se pokazalo, na primer, da se antičko mesto nalazilo na suprotnoj obali reke Vardara od prekrštenog savremenog mesta.⁷² Srećom, zakonom se ne može izbrišati istorija. Tako i danas vetar koji duva dolinom Vardara Grci zovu *Vardariotis* = *Vardarec*, tj povardarski vetar, po imenu reke Vardar, koju oni sada zovu antičkim imenom *Axios*. Ovaj proces je bio zaokružen građanskim ratom 1946–1949. god.⁷³ kada su grčki saveznici Britanci⁷⁴ bombardirali sela u egejskom delu Makedonije napalm bombama, upotrebljenim prvi put u savremenom ratovanju. To je izazvalo bežanje civilnog stanovništva, pri čemu je iz humanitarnih razloga organizirana evakuacija žena i dece (iseljeno je 28.000 dece), ugovorena od regularno izabrane grčke vlade i nepriznate privremene Demokratske Vlade, formirane od Komunističke

⁶⁸ A. N. Karakasidou, *Fields of Wheat*, i makedonski prevod *Полиња жито*, osobito gl. 4; Ead., *Transformation of Identity*, in V. Roudometof (ed), *The Macedonian Question* i makedonski prevod *Makedonskoto prašanje*, str. 79–131.

⁶⁹ Grčka teroristička organizacija »Grčko-makedonska pesnica« iz Florine (Lerin) 27. I 1926 god. objavila je cirkular protiv upotrebe makedonskog jezika u javnosti sa naredjenjem da se govori grčki jezik, cf. *Документи за борбата*, том I, стр. 57. Od brojnih svedočanstava o ovome vidi A. N. Karakasidu, *Полиња жито*, str. 191 (rešenje br. 134 od 13. XII. 1936, za zabranu upotrebe svih idioma osim grčkog u opštini Asiros); kao i zakletvu seljaka iz s. Krpešina, gr. Atrapos, da neće govoriti slovenski idiom cf. *Elliniki foni*, 8 VIII 1959, *Foni tis Kastorias*, 4 X 1959.

⁷⁰ Vidi, J. Moјсов, *Околу прашањето*, стр. 247–256, rezime na francuskom, str. 337–358, vidi i dvojezichna izdanja sa starim i novim imenima T. Simovski, *Atlas of the inhabited places*; Id. T. Симовски, *Населените места*.

⁷¹ O ovim metodama vidi L. M. Danforth, *The Macedonian conflict*, posebno gl. III; R. Van Boeschoten, *Ethnicity and the Cultural Division*. Isti metod nasilnog menjanja toponima i identiteta ljudi sproveden je sa turskom manjinom u Bugarskoj, cf. С. Николов, *Сфаќања на етницитетот во бугарската политичка култура: неразбирања и искривоколчувања*, in V. Рудометоф, *Македонското прашање*, Скопје, 2003, стр. 299–300, engleski original: *The Macedonian Question*.

⁷² Grčke vlasti su se rukovodile identifikacijama predloženim od A. Delacoulonche, *Berseau de la puissance macédonienne*, i makedonski prevod H. Проева, *Лулката на македонската државност*.

⁷³ Dobar prikaz daje J. Пановска, *Крајот на една илузија*. O posledicama ovog rata i posleratnim ljudskim sudbinama učesnika vidi zbornik eseja *After the War was over*; (ed. M. Mazower), prevod na makedonskom *Откако војната заврши*, cf. *Introduction-Вовед*, kao i s.v. *Macedonia, civil war*.

⁷⁴ H. Richter, *British Intervention in Greece*.

Partije Grčke (koja je jedina priznavala Makedonce),⁷⁵ što je najveća takva akcija posle II sv. rata, sprovedena od međunarodnog Crvenog krsta i polumeseca. Ovaj egzodus je bio početak kraja čišćenja makedonskog etničkog prostora, jer se nijedno evakuirano dete nije vratilo na rodno ognjište.⁷⁶ Zakonom iz 1982 god. zabranjeno je vraćanje svima koji nisu rodom Grci, i do dana današnjega ta deca se zovu *Begalci* – izbeglice. Tako su Makedonci u svojoj zemlji postali manjina.⁷⁷ Ako se ovo zna, jasno je zašto se grčka država svim silama trudi da ozakoni učinjeno negiranjem makedonskog imena, a time i postojanje makedonske nacije uopšte. Zato joj smeta samostalna država sa imenom Makedonija⁷⁸ i zato grčki nacionalisti grčevito pokušavaju da dokažu da je ime Makedonija – inače strogo zabranjeno za upotrebu u grčkom delu Makedonije – grčko. Naime, grčki deo Makedonije i odgovarajuće državno Ministarstvo, zvanično se zvaao *Voria Elada* (severna Grčka) sve do 1982 godine, kada je vraćeno etničko i geografsko ime i kada je počelo masovno korišćenje makedonskih simbola (jedan od njih je lik Aleksandra Makedonskog na grčkom kovanom novcu) i prekrštavanje objekata i institucija antičkim makedonskim imenima – Aleksandar, Makedonija i sl.

Ovakva politika Grčke je bila moguća i ostvarljiva jer su evropski istoričari, naročito nemački, u vreme romantizma povezali stare Grke sa Germanima, koje su proglasili za proto-Indoevropljane, a preko njih i sa zapadnim Evropljanima, pri čemu su ih idealizirali (pre svega u estetskom smislu) i stavili na pijedestal, tako da su od XIX veka Grci u fokusu; dotada je to bila Rimska država, čiji su duhovni naslednici zapadni Evropljani. Zbog ovog filhelenizma grčka država je postala, i do dana današnjeg ostala, evropska miljenica, kojoj se sve dozvoljava: negiranje manjina, kršenje pravila međunarodnih organizacija, zloupotrebe članstva u njima i sl. Tako na primer, iako je potpisnik Šengenskog sporazuma, Grčka ne samo da građanima Makedonije ne izdaje šengen-vize,⁷⁹ već ne priznaje ni vize izdate od

⁷⁵ A. Rossos, *Macedonia and the Macedonians*, str. 197 i uopšte gl. 11 *War and revolution 1940–1949*, str. 183–212. U oblastima pod kontrolom antifašističkog slavo-makedonskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta (SNOF) bile su otvorene škole, štampane novine (od 1944 izlazio *Славјаномакедонски глас*) i držala bogoslužba na »slavo-makedonskom« jeziku, kojeg su neuki Makedonci zvali »naš jazik« ili »stariot jazik«, cf. Kofos, *Nationalism and Communism*, str. 122. P. Киријазоски, *Петте судбоносни години*, стр. 21/22; P. Киријазоски, *Македонските национални институции во Егејскиот дел*, стр. 199–201. С. Киселиновски, *Статусот на македонскиот јазик во Македонија*, стр. 75/76.

⁷⁶ Ova deca, sada građani USA, Kanade i dr. država EU, ne mogu da posete ni grobove svojih roditelja i predaka, jer države u kojima žive su »nemoćne« da nateraju Grčku, koja se diči da je kolevka ljudske demokratije, da poštuje osnovna ljudska prava.

⁷⁷ Da Makedonci pre građanskog rata nisu bili manjina govore poverljivi izveštaji stranih obavestajaca, jedan od njih je upravo britanski, cf. A. Rossos, *The Macedonians of Aegean Macedonia: A British Officer's Report 1944*, *Slavonic and East European Review*, 69, 1991, str. 293–294.

⁷⁸ Dok je Makedonija bila u sastavu Jugoslavije, Grcima uopšte nije smetalo ne samo ime zemlje (SR Makedonija u udžbenicima) već ni jezik. Tako je u rezoluciji konferencije komisije UN za standardizaciju imena upisan makedonski ćirilčni alfabet: cf. *Third United Nation conference of the standardization of Geographical Names*, Athens, 17 August–7 September, 1977, vol I, *Report of the Conference*, gl. III, tačka 11, str. 29.

⁷⁹ Umesto u pasoš, grčke vlasti, Makedoncima izdaju vize na posebnom listu papira.

Slika 4: Izgled Šengen-vize za građane Makedonije.

strane zemalja-članica ovog ugovora, koje na vizama izdatim makedonskim građanima moraju da naznače da viza ne važi za Grčku (sl.4). Kao evropska miljenica, Grčka je uspjela ne samo da uspori prijem R. Makedonije u međunarodne organizacije,⁸⁰ već i da dovede da Makedonija bude ucenjivana od strane demokratskih Evropljana, koji se iz petnih žila trude da nas nauče demokratiji. Od Lisabonske deklaracije (22. VI 1992), kojom su nam poručili da će nas priznati samo ako ime države ne sadrži reč Makedonija,⁸¹ stiglo se do postavljanja dodatnih uslova: zahtev za iznalaženje kompromisnog imena sa Grčkom kao uslov za članstvo u NATO i u EU. Tako, zahvaljujući grčkoj propagandi kao i dobro poznatom filhelenizmu, Evropska unija je bukvalno ucenila jednu nenaoružanu, siromašnu⁸² i malu zemlju koja se na najciviliziraniji način odvojila od SFR Jugoslavije i, pored Slovenije, jedina dobila pozitivnu ocenu od Badenterove komisije,⁸³ tražeći od nje promenu imena za priz-

⁸⁰ U organizaciju Ujedinjenih naroda, primljena je tek 1993 pod smešnim i nelogičnom referencom Former Yugoslav Republic of Macedonia što je trebalo da se koristi dva meseca, a traje do dana današnjeg – skoro dve decenije, čak i posle raspada poslednje Jugoslavije i nestanka jugoslovenskog imena u međunarodnoj komunikaciji. Vidi kratak i pregledan prikaz T. Чепреганов, Самостојна Република Македонија, in Историја на македонскиот народ, стр. 329–341.

⁸¹ Vidi European Council declaration on former Yugoslavia, Bulletin of the European Council, No. 6, 1992, Anex II, I.32, p. 22; Георгиевски – С. Додевски, Документи за Република Македонија, кн. III, документ бр. 78, стр. 333–335.

⁸² I za razliku od bogatih evropskih zemalja koje su primile neznan broj izbeglica (NATO bombardiranje SR Jugoslavije 1999 god.), Makedonija je široko otvorila vrata i primila 360.000 izbeglica sa Kosova, što je bilo 17/18% od njenog stanovništva, a za šta do dana današnjeg nije dobila obećane kompenzacije.

⁸³ Makedonija nije bila priznata od Evropskog Saveta, iako je makedonski ustav, kao i slovenački, jedini od bivših jugoslovenskih republika, bio pozitivno ocenjen od arbitražne komisije formirane od Saveta Evrope, na čelu sa francuskim pravnim ekspertom R. Badenterom. Ova komisija je, 11. I. 1992 god. podnela je je izveštaj u kojem je pisalo da »ime države ne implicira teritorijalne pretenzije«. Vidi S. Trifunovska, Yugoslavia through documents, dokument br. 156, str. 491; С. Георгиевски – С. Додевски, Документи за Република Македонија, документ бр. 64, стр. 312–365.

navanje njene države, čime joj negira njeno prirodno prava na sopstveni identitet i na svoju državu. Toliko o evropskom odnosu prema nacionalnim mitovima, o Evropi – koja je Grčka, i o Grčkoj – koja je Evropa, dok smo mi Balkan!⁸⁴

Makedonski makedonizam

Šta su Makedonci mogli uraditi u odbranu svoga identiteta, imena, jezika, države, crkve? Mogli su se boriti pravnim metodama – preko svojih političkih predstavnika, koji su to radili prilično stidljivo i nevešto i sa vrlo slabom materijalnom bazom. Nasuprot tome, grčka država je uspela da nametne svoj stav tadašnjoj Evropskoj zajednici, koja je prihvativši ga, pogazila svoja osnovna načela demokratije, a ona su u modernoj grčkoj državi, koja se diči da je klevka evropske demokratije, gažena od samog formiranja države do danas.

U odbranu imena i identiteta, u R. Makedoniji se prenela žestoka debata koju u prekookeanskim zemljama vode makedonski iseljenici (pre svega političke izbeglice iz grčkog dela Makedonije) sa grčkim ekonomskim emigrantima. Tamošnji Makedonci su prvi digli zastavu sa tzv. zvezdom iz Vergine, koja je kasnije postala zastava makedonske države.⁸⁵ Zatim je isti takav proces započeo i u R. Makedoniji – vođen od strane kvaziistoričara, ili bolje rečeno novokomponiranih istoričara,⁸⁶ najpre stidljivo, a zatim sve glasnije i sa prećutnom podrškom političara. Da bi se odbranili od negiranja sa svih strana i preživeli ekonomske prepreke (grčka ekonomska blokada februara 1994, na koju su se juna meseca nadovezale trgovačke sankcije UN prema Srbiji, za šta ni do dana današnjeg Makedonija nije dobila nikakvu kompenzaciju) i političke prepreke (veto za članstvo Makedonije u NATO 2008 i pored ispunjenih kriterija, protivno privremenom ugovoru kojim se Grčka obavezala da ne sprečava članstvo Makedonije u međunarodnim organizacijama)⁸⁷ političari su se, preko njihovih ideologa,⁸⁸ populističkih intelektualaca,⁸⁹ okrenuli prošlosti i oživljavanju starih mitova da bi učvrstili koherentnost naroda i smanjili

⁸⁴ Negativno značenje imena Balkan dali su zapadni Evropljani jer Balkan, po njima, nije deo evropske civilizacije, kako bi pravili razliku između njihove, opet po njima, izuzetne kulture, cf. M. Todorova, *Imagining the Balkans*.

⁸⁵ Ova je zastava, u znak dobre volje, promenjena septembra 1995. god. potpisivanjem privremenog ugovora sa Grčkom.

⁸⁶ Jai h zovem novokomponirani – jer je razlika između njih i istoričara kao između turbo folka i klasične muzike.

⁸⁷ Ugovor je potpisan 13 IX. 1995 u Njujorku pod pokroviteljstvom UN u čiju arhivu je zaveden pod br. S/19954/794. Članom 11 ovog ugovora Grčka se obavezala da neće sprečavati članstvo R. Makedonije u međunarodnim organizacijama. Vidi С. Георгиевски – С. Додевски, *Документи за Република Македонија*, стр. 475–483.

⁸⁸ Glavni savetnici u sadašnjoj makedonskoj vladi koji vode ovu politiku su jedan arheolog-praistoričar, jedan filosof koji izigrava glavnog istoričara, jedan politolog, jedan pesnik, ali zato nema nijednog profesionalnog istoričara. Savetnik za kulturu makedonskog premijera je glumac – provereni patriot.

⁸⁹ O razlozima za vezivanje intelektualaca za vlast vidi A. Smith, *Myth and Memories*, str. 84–5.

Slika 5: Statua Aleksandra Makedonskog u Prilepu.

Slika 6: Arheolog P. Kuzman sa originalnom antičkom skulpturom ispred zgrade vlade.

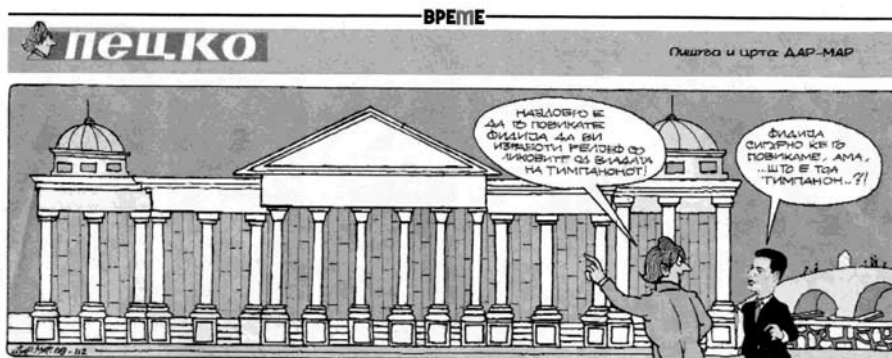
Slika 7: Simulacija projekta zgrade Gradske kuće.

Slika 8: Simulacija zgrade novog Arheološkog muzeja.

stres. I tako, danas se u Makedoniji uveliko odvija proces odbrane imena i identiteta. Najpre je to počelo povećanim interesom za antičku prošlost Makedonije,⁹⁰

⁹⁰ Preko noći svi su postali stručnjaci za antičku Makedoniju, čak i profesionalni istoričari i arheolozi kao i intelektualci tipa V. Tupurkovskog koji je napisao čak četiri knjige – dva toma o antičkoj istoriji Makedonije, jednu o Aleksandru Makedonskom i jednu knjigu za decu. Vidi kritički osvrt H. Проева, »Странпатниците на историјата на античка Македонија«, ПУЛС, br. 214, od 24. 02. 1995, стр. 40–1 (B. Tupurkovski, Историја на Македонија од дрвнина

Slika 9: Karikatura Darka Markovića u dnevnoj štampi.

oživljavanjem mita o Aleksandru Velikom,⁹¹ postavljanjem njegovih skulptura,⁹² (sl. 5) a zatim usiljenim traganjem za »dokazima« o pravu na ime,⁹³ kopanjem po prošlosti.⁹⁴ Vlada je odobrila dosad neviđena sredstva za arheološka iskopavanja,⁹⁵ originalni antički spomenici izloženi su bukvalno na ulici, ispred zgrade Vlade,⁹⁶

до смртта на Александар Македонски, Скопје 1993): ПУЛС, br. 215, od 16. 03. 1995, str. 40. Slavist L. Slaveska, unapredivši sebe u istoričara, među prvima je pisala o povezanosti antičkih i savremenih Makedonaca cf. Л. Славеска, Етногенезата на македонскиот народ, Види kritički prikaz Н. Проева, Qvo vadis, scientia nostra, ПУЛС, 106/III, 28. I. 1993, str. 33: ПУЛС 107/III, od 4. 02.1993, str. 33; Addenda за Разлеаната свест за компетенција, ПУЛС 111/II, od 4. 03. 1993, str. 6.

⁹¹ Tako, doktor arheologije V. Lilčić savetuje makedonski narod da mu treba novi Aleksandar Makedonski, cf. В. Лилчиќ, Потребен ни е нов Александар Македонски, Дневник, XI/3131, od 5. VIII. 2006. Analizu funkcija mita Aleksandra Velikog u XX veku dala je slavist L. Moroz-Grzelak, Aleksander Wieliki.

⁹² Skulptura u Prilepu je narudžbina makedonskog iseljenika u USA, Gj. Atanasoskog, čije je ime isklesano na postamentu, dok imena autora, akademskog skulptora Ž. Bašeskog, prof. Likovne Akademije u Skopju, nema.

⁹³ Takvu neoficijalnu politiku vlade (vidi Проева, »Името не се брани со копање по минатото, ТЕА Модерна, X/437, od 4. 02. 2009, str. 15) nedavno (17. VI. 2009) je javno priznao vladin ideology, arheolog P. Kuzman, u debati na televiziji A2. Види i Дневник XIV/3995 od 19. VI. 2009: »Го губиме името ако не докажеме античко потекло«; što je smešno, jer u tom slučaju milioni ljudi koji se zovu Aleksandar morali bi promeniti svoje ime jer nisu Grci!

⁹⁴ Н. Проева, »Името не се брани со копање по минатото«, ТЕА Модерна, X/437, od 4. 02. 2009, str. 17.

⁹⁵ O visini sredstava (cca. 20 miliona evra) i broju ljudi (28.000) samo u ovogodišnjoj kampanji vidi П. Кузман, »Археологија – најработодавна гранка«, Нова Македонија, LXV/21683, od 9–10. V. 2009, str. 28. За prošlu godinu vidi В. Ивановска, »Ренесанса година во македонската археологија«, Дневник, XIII/3560, od 03. I. 2008. Isti odnos prema arheologiji je imala vlada VMRO-DPMNE i u prethodnom mandatu (VMRO-DPMNE je prvi put pobedila na parlamentarnim izborima 1998 god. i bila na vlasti do 2002, kada je izgubila od SDSM, da bi se ponovo vratila 5 juna 2006) od tih iskopavanja do sada skoro ništa nije objavljeno, pa je očito da se radi o kolekcionarskoj arheologiji.

⁹⁶ Kako bi dokazala evropskim i grčkim političarima da ima antičkih spomenika i na teritoriji R. Makedonije. Tome je kumovao prvi čovek Uprave za zaštitu spomenika kulture, arheolog Pasko Kuzman, koji nas u zadnje vreme uverava da će originali biti sklonjeni u zgradu Arheološkog muzeja što se od nedavna gradi.

Slika 10: Vizuelizacija spomenika Aleksandra Makedonskog.

(sl. 1 i 6) a posle grčkog veta za prijem u NATO, počelo se sa imitiranjem grčkog ponašanja da se savremeni objekti (aerodromi, autoput, stadioni) imenuju po slavim antičkim likovima. Nedavno je Premijer postavio kamen-temeljac za Gradsku kuću i za novi Arheološki muzej, obe u klasicističkom stilu (sl. 7 i 8), što je izazvalo duhovit komentar, u jugoslovenskim okvirima poznatog karikaturiste D. Markovića.⁹⁷ (sl. 9) U Firenci se lije statua Aleksandra Makedonskog koji jaše svog Bukefala, visoka 12 m., koja zajedno sa sedam vojnika predvođenih od Filipa II (sl. 11), visokih po 3 m., treba da bude postavljena na glavni skopski trg što će koštati četiri i po miliona evra;⁹⁸ (sl. 10) u skopskom kvartu Avtokomanda i u Bitolju (antička *Herakleia Lyncestis*) počeli su radovi za postavljanje spomenika Filipa II. Jednom rečju, u Makedoniji vlada nevidena *antikomanija*.⁹⁹ Deo novinara, kao i opozicija, negoduju i tvrde da se time svesno menja makedonski identitet, nazivajući to nesrećnom kovanicom *antikvizacija*, a ređe i sočnije *bukefalizacija*, a zastupnike ovakvog načina odbrane makedonskog imena i identiteta nazivaju *bukefalistima*. Osim ove statuarne grupe, predviđeno je da se na skopskom trgu postave još i statue careva Justinijana I, Samoila, revolucionera D. Grueva,

⁹⁷ Objavljeno na zadnjoj strani u dnevnom listu Време, VI/1623, od 25, III, 2009 : ДАР-МАР, Пецко : Najbolje je da pozovete Fidiju da vam izradi reljef sa likovima članova Vlade na timpanonu, na šta premijer odgovara: Fidiju ćemo svakako pozvati, ali šta je to timpanon??!

⁹⁸ Skulptor je V. Karanfilova-Stefanovska, vidi intervju u dnevnom listu Вест od 11. V. 2009, str. 12–14.

⁹⁹ O ovome vidi intervju H. Проева, »Името не се брани со копање по минатото«, ТЕА Модерна, X/437, 4.02.2009, стр. 14–17.

Slika 11: Deo spomenika Filipa II na bitoljskom trgu.

G. Delčeva, J. Sandanskog, M. Andonovskog Čenta, gemidžija,¹⁰⁰ a s druge strane Kamenog mosta statue Karpoša i Sv. Kirila i Metodija,¹⁰¹ čime se očigledno želi prikazati makedonska istorija od antike do danas.¹⁰² (sl. 12) Time će ovaj trg, gde su se stanovnici glavnog grada, i ne samo oni, dosada zajednički radovali i slavili ne samo značajne datume, kao na primer osamostaljenje države, već i Novu Godinu, ili pak tugovali, oplakujući pogibiju našeg anđela, muzičke zvezde

¹⁰⁰ Gemidžije (od tur. gemija (lada, brod) i sufiksa ci = ladar, brodar) su bili mladi makedonski revolucionari koji su sa nekoliko atentata u Solunu hteli ukazati na nesnošljiv položaj u Makedoniji i izazvati intervenciju evropskih sila protiv Otomanskih vlasti. Cf. Крсте Битовски, Солунските атентати, стр. 237.

¹⁰¹ Vidi Фокус, br. 707, od 16. I. 2009, str. 10–14. kao i intervju premijera N. Grujevskog, na TV A1 od 01. III. 2009, dostupno na <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestID=105136>.

¹⁰² Vidi Фокус, br. 707, od 16. I. 2009, str. 10–14. kao i intervju premijera N. Grujevskog, na TV A1 od 01. III 2009, dostupno na <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestID=105136>. Ista šema je primenjena u Sloveniji na tzv. Slovenskim vratima u Ljubljani (Stolnica sv. Nikolaja). Skulptor Tone Demšar je, povodom posete Pape Jovana Pavla II Sloveniji, 1996, izradio dva krila bronza nih vratu, koja je papa blagoslovio. Na vratima je prikazana sveukupna slovenačka istorija: od paleolita (arheološki sloj sa keramičkim sudovima, odakle raste lipa – simbol slovenskog naroda), preko Karantanije (ustoličenje »knežji kamen« kao »najstariji simbol slovenske državnosti«), pa pokrštavanje (Sv. Kiril i Metodij), pa biskup Pavle, onda crkva pri Gospe Sveti u Koruškoj – danas u Austriji), pa srednji vek, turski upadi, novi vek, 19. stoleće, do katastrofe 20. stoleća (masa pobijenih, koji silaze u podzemni svet), a na vrhu desnog krila je portret pape Jovana Pavla II. Vidi H.D. Kahl, »Slowenen und Karantanen. Ein europäisches Identitätsproblem«, in *Streifzüge durch das Mittelalter des Ostalpenraumes*, Ljubljana 2008, str. 456., vidi izgled vrata na http://www.burger.si/Ljubljana/Cerkve_Stolnica02.htm

Slika 12: Vizuelizacija predviđenih spomenika na glavnom skopskom trgu.

Tošeta Proevskog,¹⁰³ i gde su zakazivali sastanke,¹⁰⁴ izgubiti svoju dušu i funkciju jer između ovih silnih skulptura biće mesta samo za igranje žmurke. I sve se ovo radi krajnje netransparentno, bez javne prezentacije idejnog rešenja i makete, što je protivno zakonu o postavljanju memorijalnih spomenika.¹⁰⁵

Novokomponirani istoričari sa neistoriskim profesijama: pravnici, arhitekti, pesnici, novinari, inženjeri, lekari, maltene iz svih postojećih struka, najpre su počeli sa žestokom kritikom dosadašnjih rezultata istorijske nauke, a zatim sa objavljivanjem svoje istine o prošlosti, i za razliku od profesionalnih istoričara oni nemaju nikakav problem da nađu sredstva za njihova »naučna« dela. Naime, posle odbacivanja ideologije prethodnog sistema, u Makedoniji se pojavilo ogromno nepoverenje prema istoričarima koji su tobož krili, iskrivljavali istoriju, čak su optuživani da su uništavali istorijske dokaze – za koga drugog, ako ne za komuniste! Zato su se *novokomponirani* našli pozvani da oni rekonstruiraju, tj. napišu, po njima, »istinsku« istoriju, što je u suštini značilo rehabilitiranje antikomunista iz prošlosti. A pošto su komunisti, po njima, bili protiv makedonske nacije,¹⁰⁶

¹⁰³ Ovaj idol mladih na Balkanu uradio je ono što nije uspeo nijednom političaru: svojim moralnim integritetom i svojom muzikom uspeo je da ujedini ne samo ljude iz bivše Jugoslavije već i sa Balkana.

¹⁰⁴ Sastanci su se zakazivali na trgu pored cvetnog kruga gde je svake godine postavljana Novogodišnja jelka da bi se zajednički slavila Nova godina, a gde će sada biti statua Aleksandra, tako da će se ubuduće Skopjanci umesto pored cveća, ili jelke (zimi) sastajati tamo gde je na Milanskoj tržnici ulubljen mozaik bika.

¹⁰⁵ Vidi Фокс, br. 707, od 16. I. 2009, str. 10–14.

¹⁰⁶ Što nije samo netačno, već i nelogično, jer je savremena makedonska država sazdana najviše zalaganjem komunističke partije.

njihov interes za pisanje istorije¹⁰⁷ preneo se na dublju prošlost sve do najstarijih vremena,¹⁰⁸ tj. do prapočetaka.¹⁰⁹ Sličan proces preispitivanja i ponovnog pisanja istorije, u koji su se nažalost uključili i pojedini profesionalci, odvija se u svim postkomunističkim zemljama. Za Bugare to su azijski Prabugari,¹¹⁰ za Hrvate to su Goti i Iranci,¹¹¹ za Slovence Veneti,¹¹² za Srbe vinčanski stanovnici i njihovo pismo,¹¹³ za Bošnjake autohtoni Iliri i graditelji bosanskih piramida itd.¹¹⁴ U nekim istočnoevropskim zemljama ide se dotle da se od istoričara traži da ponovo napišu istoriju »iskrivljenu od komunista«.¹¹⁵

Ovome je u Makedoniji pogodovala klima sazdana grčkom nacionalnom mitologijom, kao i potreba i želja za odbranu imena. I ovaj proces je najpre počeo u dijaspori. Tako kanadski inženjer makedonskog porekla Odisej Belčevski tvrdi da je sva savremena slovenska leksika povezana sa antičkim makedonskim jezikom, što znači da je taj jezik bio slovenski, a to se bazira na tezi da nije bilo migracije, da su Sloveni oduvek bili na Balkanu; da je Ilijada napisana na tom sloveno-antičkom makedonskom jeziku, te pravi tabelarne preglede Homerove leksike i savremenog makedonskog jezika.¹¹⁶ Zatim je ova teorija preuzeta od novokomponiranih lingvisti i istoričara u Makedoniji.¹¹⁷ Najproduktivniji među ovim novokomponiranim

¹⁰⁷ Radi se o pisanju, tačnije prepisivanju vrlo zastarelih dela, a ne o istraživačkom pisanju.

¹⁰⁸ Interes za najstariju prošlost sve otvorenije pokazuju pojedini članovi makedonske vlade. Tako prilikom inauguracije rekonstruiranog dela neolitskog naselja Tumba Madžari kod Skopja, ministar za kulturu E. Kančevska – Milevska izjavila je: »...мораме да ги сочуваме и откриваме овие темели на македонскиот бит«; види Утрински весник IX/2825 од 31. X. 2008.

¹⁰⁹ Tako romanist D. Aleksovski pronalazi tragove neolitskog pisma na stenama i od romaniste »postao« specijalist za »rock art« (umetnost na kamenu); 1992 formirao je »Makedonski centar za karpesta umetnost« (Macedonian Rock Art Research Centre) a 1991 – »Svetska Akademija za karpesta umetnost« (World Rock Art Academy), cf. D. Aleksovski, Recherches de l' Art Rupestre de la République de Macédoine (Bollettino del Centro Studi e Museo d' Arte Preistorica di Pinerolo, Italy, Anni V-VI no. 7–8 (1991–1992) i dr. radove.

¹¹⁰ Kritiku tog procesa za Bugarsku daje D. Kaneff, Negotiating the Past in Post-Socialist Bulgaria, Ethnologia Balkanica, 2, 1998, str. 31–46.

¹¹¹ Iv. Muzić, Hrvati i autohtonost; V. Koščak, Iranska teorija o podrijetlu Hrvata – Iranian theory of the croatian's origin, in Etnogeneza Hrvata – Ethnogeny of the Croats, ur. N. Budak, Zagreb 1996, 110–116; 233–234; i dr.

¹¹² vidi J. Šavli – M. Bor, Unsere Vorfahren die Veneter, i dr. izdanja

¹¹³ vidi R. Pešić, Vinčansko pismo; O. Luković-Pjanović, Srbi... i dr.

¹¹⁴ vidi A. Duraković, Od Bleiburga do; S. Osmanagić, Bosanske piramide sunca/The Bosnian Valley of pyramids; umerenije E. Imamović, Korijeni Bosne; Id., Bosna i Hercegovina; Id., Porijeklo i pripadnost stanovništva i dr..

¹¹⁵ P. Niedermuller, Zeit, Geschichte, Vergangenheit, Zur kulturellen logik des Nationalismus im Postsocialismus, Historische Anthropologie, 5 (2), 1997, pp 253.

¹¹⁶ <http://www.ego.com.mk/star/arhiva/broj43/6.htm> 1

¹¹⁷ Na prvom mestu treba pomenuti penzioniranog prof. ruskog jezika T. Белчев, Македонија четири илјади, книга 1–4; Македонија центар на венетската; zatim doktora istorije V. Stojčeva, vojno lice, stručnjak za vojnu istoriju, i vrlo plodan feljtonist koji piše ne samo o vojnoj istoriji antičke Makedonije već i o staromakedonskom jeziku, iako nema nikakvog lingvističkog obrazovanja, vidi Македонија, лулка на цивилизацијата и на оружјето, Одбрана, 60, април 2001, стр. 47–49; Macedonia – Cradle of Civilisation and Weapons, Одбрана, br. 60, април 2001, dostupno i na www.morm.gov.mk/2001/odbrana/odb60e.htm. i na kraju Ј. Славеска, За македонската генеза. Блискоста на македонскиот современ јазик со Хомеровиот, Време,

istoričarima je freelance istoričar umetnosti A. Donski, koji se uporno predstavlja kao istoričar.¹¹⁸ Tu je penzionirana učiteljica filozofije A. Markus, koja tvrdi da su svi starogrčki filozofi na čelu sa Aristotelom, nisu Grci već Makedonci, i da je to krađa milenijuma.¹¹⁹ Književnici su se uglavnom zadržali na pisanju poema i romana o Aleksandru (doduše, pridružili su im se i po koji lekar, pravnik, inženjer i lica drugih profesija),¹²⁰ a izdavačke kuće iz komercijalnih razloga počele su sa nekritičnim izdanjima raznoraznih Aleksandrida i drugih izvora o njemu,¹²¹ prevoda poema i savremenih romana o Aleksandru¹²² i ponekog, zastarelog, istorijskog dela.¹²³ Tako, nedavno je objavljen prevod prve knjige trotomnog projekta specijaliste za savremenu istoriju Kine i Vijetnama, profesora Kornel Univerziteta u Njujorku, M. Bernala,¹²⁴ kako bi se makedonska javnost poučila da Heleni nisu tvorci evropske civilizacije!¹²⁵ To je bilo popraćeno manifestacijom *Dani »Crne Atene«*: predavanje autora, promocija knjige,¹²⁶ tribina i TV debata. Sve su to pripremile nevladine organizacije Svetski Makedonski Kongres i Evro-Balkan (koji

V/1503 od 25. X. 2008 (feljton u 30 nastavaka). Arhitekt V. Iljov pak, tvrdi da je dešifrirao natpis sa o. Lemnos, vidi Obeliskot na zetot II i na zetot ir'kle, Makedonija 48/592, 2001, str. 58–61, <http://www.antickimakedonci.com.mk/VasilIllov.htm>

¹¹⁸ A. Донски, Уделот на Македонците; Античко – македонското наследство, I; Јазикот на античките, II; The descendents of Alexander the Great; Денешните потомци на; Тајната на бакарната книга i др. Poslednji biser koji nam je pripremio je knjiga Американскиот јасновидец o америчком парapsihologu Stivu Hermanu kome se prilikom seanse sa Donskim, javio duh Aleksandra da im kaže da su Makedonci – Makedonci!

¹¹⁹ A. Маркус, Македонски древни вредности; Македонски древни театри; Македонска древна медицина; Филип II Македонецот (коаутор R. Popovski); Аристотел Македонецот; Алкомена, древен град; Македонски древни и др.

¹²⁰ A. Поповски, Повелба на Александар Македонски in Дрво што крвави, П. Бошковски, Аклександар на исток; А. Мицковиќ, Александар и смртта; В. Шопов, Записи и сништа и др.; autori drugih profesija П. Камбуровски, Гробот на Александар Македонски; В. Велков, Александар Македонски, i mnogi drugi.

¹²¹ Александар, кралот на Македонците; Александрида, Охрид, 2001, Македонска Александрида, приредили Б. Ристовски и Б. Ристовска-Јосифовска, koji deo o Aleksandru iz dela G. Pulevskog (vidi niže) proglašavaju za posebnu, makedonsku Aleksandridu, što je neprihvatljivo jer autor je samo koristio postojeće Aleksandride na slovenskim jezicima, praveći pritom velike promene, kao što pokazuju u predgovoru, a što i oni sami prave!?!, dodajući ovoj »aleksandridi« deo o granicama Makedonije (vidi str. 25, b. 56). В. Стојчевска- Антиќ, Претскажувањата на голем Александар. Sva ova izdanja su bez kritičkog aparata i sa izuzetkom makedonske Aleksandride sa nestručnim predgovorima punim svakakvih grešaka.

¹²² Као највећи подухват треба pomenuti trilogiju italijanskog pisca В. М. Манфреди, Александар, I-III; vidi i Ж. Расин, Александар Велики, као i poemu persijskog pesnika iz 15 veka Цами, Книга на Искандарови мудрости, итд.

¹²³ X. Ламб, Александар Македонски; У. Вилкен, Александар Македонски; А. Вајгал, Александар Македонски. Usput rečeno radi se o vrlo lošim prevodima jer nije napravljena stručna redakcija. Cf. Н. Проева, »Quo vadis, historia antiqua«, ЛИК 57, 18. I.1989, стр. 6–7; Ead. »Quo vadis, historia antiqua (За преводот наш насушен)«, »21«, 21. XII. 1990, стр. 32–33.

¹²⁴ M Bernal, Black Athena; М. Бернал, Црна Атена.

¹²⁵ Vidi komentar Н. Јаконов, »Црни ние со Црната Атена«, Глобус, 103, од 14. IV 2009, стр. 38–39.

¹²⁶ Promotor je bio profesor filosofije В. Sarkanjac.

je u međuvremenu prerastao u istraživački Institut), i izdavačka kuća Tabernakul.¹²⁷ Pri tome je glavnu reč imao vladin ideolog za istoriju, profesor filosofije i bivši predavač marksizma na Filozofskom fakultetu B. Sarkanjac, koji je u debatnoj emisiji državnog kanala, repriziranoj do besvesti, optužio nas istoričare da smo izolovani, tvrdeći da je prof. Bernal jedan od retkih koji je došao u Makedoniju,¹²⁸ da ne saradujemo sa kolegama, čak ni iz susedstva; da nismo citirani od stranih kolega; da ne objavljujemo na stranim jezicima (pri tome nije spomenuo, iako tačno zna, koliko malo država finansira naučno izdavaštvo) ni u inostranstvu; da ne učestvujemo u naučnoj debati o nama, čitaj o sporu o imenu (koji nije naučna tema već politička); i da bi on hteo da učestvuje u takvoj diskusiji, a da nije kazao zašto to ne radi i ko mu brani!. Sve ovo je izgovorio s lakoćom, jer nije istoričar, te stoga ne zna za naše objavljene radove, niti zna gde da ih pogleda, ni za našu saradnju sa kolegama.¹²⁹

U ovakvoj situaciji postavlja se pitanje o stavu oficijalnih naučnika. Ostaju li nezavisni ili se polako opredeljuju za neku stranu? Mora se kazati da većina glumi neutralnost, razume se zbog konformizma. Za ilustraciju ovoga dovoljna su samo par primera. Tako na primer, čutke se prešlo preko objavljivanja, pod egidom MANU, kvazilingvističkog dela o, ni manje ni više, »dešifriranju« srednjeg natpisa sa demotskim pismom na Rozetskom kamenu, od strane penzioniranog profesora elektroenergetike akademika T. Boševskog i profesora Elektrotehničkog fakulteta A. Tentova.¹³⁰ Njihova tvrdnja da su onde pročitali jezik antičkih Makedonaca je gromoglasno odjeknula u javnosti, koja je shvatila da iza toga stoji MANU,¹³¹ koja pak nije našla snage da to demantira i da objasni da je do toga došlo izigravanjem pravila o objavljivanju radova akademika bez recenzije.¹³² I tako, jedan nesrećan

¹²⁷ Na tribini, sa nejasnim naslovom »Македонија меѓу античкиот и ариевскиот модел«, da bi se dala težina stavljeno je moje ime, razume se bez moje saglasnosti.

¹²⁸ Samo moja malenkost je, u zadnjih 20 godina, za naše studente organizirala 13 predavanja stranih specijalista za antiku, nekih od njih po dvaput (Francuska – 7, Italija – 1, Bugarska – 1, USA – 4), bez ikakve pomoći ne samo od državnih institucija, već i od matične ustanove, što, ako se znaju okolnosti u zemlji i okruženju, govori samo po sebi.

¹²⁹ U istom tonu su bile primedbe novinara Lj. Gajdova, koji je kritikovao panslavizam i etnologa R. Zemona, (Roma po nacionalnosti koji sebe smatra direktnim potomkom egipatskih faraona) koji je tvrdio da nas nema na kongresima u inostranstvu, jer ne zna, ili neće da kaže da Ministarstvo nauke jednom u tri godine samo delimično finansira učešće na naučnim skupovima u inostranstvu.

¹³⁰ Jedine reakcije su bile H. Проева, »Античките Македонци имале свој јазик«, Денес, XI/444, od 9. III. 2007, стр. 28–32; B. Саракински, »Дискретната смрт на методологијата«, Историја, XLII/ 1–2, 2006, стр. 165–176.

¹³¹ T. Бошевски – A. Тентов, Tracing the script and the Language of the Ancient Macedonians/ По трагите на писмото и на јазикот на античките Македонци, МАНУ, одд. за математичко-технички науки, Прилози, XXVI/2, 2005, dvojezično, стр. 7–50 eng.; 51–90 mak., sa tabelarnim prikazom »dešifriranih« reči srednjeg teksta Rozetskog kamena, str. 95–122.

¹³² Tek posle godinu dana objavljeno je nešto što bi trebalo da bude odgovor, a ustvari nije, jer se ne raspravlja o istoj temi, osim par opštih primedbi, cf. П. Илиевски, Два спротивни приода кон интерпретацијата на антички текстови со антропонимска содржина (со посебен осврт кон античко-македонската антропонимија), МАНУ, одд. за лингвистика и литературна наука, Прилози, XXXI, 1 Скопје, 2006, 20082.

lingvistički pokušaj koji je bio odbačen od lingvističkog odeljenja MANU, bio prihvaćen od članova matematičkog odeljenja i ugledao je svetlo dana u glasilu *Prilozi za matematičke studije!*¹³³ Drugi primer je kratka istorija makedonskog naroda, objavljena i na engleskom jeziku, u kojoj umesto kratkog i jasnog istoriskog prikaza istoričar M. Panov objavljuje svoju teoriju po kojoj nije bilo masovne kolonizacije Slovena u Makedoniji, i da su antički Makedonci bili brojniji od Slovena, što je suprotno stavu iznešenom u opširnoj, trotomnoj istoriji.¹³⁴ A klasični filolog i doktor istorije A. Šukareva tvrdi da se period Aleksandra i njegovih sledbenika nepravedno obeležava terminom helenizam i da se u savremenoj istoriji nameće nov termin »*aleksandrizam* ili *makedonizam*«. ¹³⁵ Jedan mali broj, uglavnom arheologa, opet zbog konformizma (dobijanje sredstava za iskopavanja) priklonio se tendencijama vlasti. Odjednom su svi postali stručnjaci za antiku i počeli da se bave antičkom istorijom Makedonije. Tako arheolog V. Lilčić tvrdi da je na cca. 2000 m. nadmorske visine našao četvrtu makedonsku prestonicu Pelagoniju, jer ne zna, ili se pravi da ne zna, da je to samo administrativni centar IV makedonske meride koju su Rimljani osnovali 168. god. st. e., posle bitke kod Pidne.¹³⁶ A to je tako jer misli da i mi treba da imamo prestonicu iz antičkog vremena! Arheolog-praistoričar P. Kuzman, koji je prvi čovek Uprave za zaštitu spomenika kulture, kumovao je postavljanju originala skulptura na ulicu, ispred zgrade Vlade, koji su trebali ostati samo dva meseca dok se ne izrade kopije, a otada je prošle više od dve godine (po kuloarima se govori o neprihvatljivosti izlaganja originala na ulicu, a u javnosti se čuti),¹³⁷ zatim propagira tobožno dešifriranje natpisa na Rozetskom kamenu, a u svakome slovu M vidi ime Makedonac/Makedonija, (arhitrav hrama iz Marvinaca – Idomene, gde je ispisana titula *makedonijarh*, a ne Makedon),¹³⁸ tvrdi da se grob Aleksandra Velikog nalazi kod nas i da će ga on pronaći,¹³⁹ što je nedavno izazvalo reakciju u vidu neslane šale da je na granici Grčke i Makedonije

¹³³ Ako je za utehu, naš akademik nije usamljen; i slovenački akademik i pesnik M. Bor, dao se na dešifriranje venetskih natpisa i venetski jezik proglasio za slovenački. Vidi kritički osvrt R. Bratož. «Il mito dei Veneti presso gli Sloveni», Quaderni guilliani di storia, XXVI/1, 2005, str. 17–54,

¹³⁴ M. Панов, »Македонија и Словените (од средината на VI до средината на IX век)« in Историја на македонскиот народ, стр. 79–90, posebno 88–90, као и енглеско издање »Macedonia and the Slavs (the middle of the VI Century – the middle of the IX Century)« in History of the Macedonian people, pp. 78–84, tj. 82–84. Knjiga nema redakcijski odbor, a ni recenzenata, te je očigledno da autor iznosi svoje stavove i teze koji nisu prihvaćeni u nauci.

¹³⁵ A. Шукарева, Александар III Македонски, (336–323) Македонија – светска империја, in Историја на македонскиот народ, стр. 51 i 52. Termin makedonizam su u Makedoniji promovirali novokomponirani istoričari. O neprihvatljivosti termina makedonizam i o značenju te reči vidi H. Проева, Вовед, in Ф. Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, стр. 6 и 7.

¹³⁶ V. Lilčić, An attempt at reconnaissance of the town of Pelagonia in Hommage to M. Garašanin, Beograd, 2006, str. 593–606.

¹³⁷ Jedina reakcija je bila H. Проева, Скулптурите пред владата се опасно загорени, Утрински весник, VIII/2344 od 27. III, 2007, str. 15.

¹³⁸ Б. Јосифовска-Драгојевић, Грчки натпис са архитрава једног храма из села Марвинаца, Жива антика, 15, Скопје, 1965, str. 137–147.

¹³⁹ Моите часовници го знаат местото на гробот на Александар Велики, Life Магазин год. IV, бр. 36, април 2009, dostupno i na www.lifemagazin.com.mk/36_patuvame_2.aspx

pronađen grob Aleksandra Makedonskog.¹⁴⁰ Nedavno, 22. aprila 2008, prilikom potpisivanja ugovora za saradnju u Istambul, zatražio je kopiju tzv. sarkofaga Aleksandra Makedonskog,¹⁴¹ a da pritom nije informirao javnost, ili pak ne zna, da to nije Aleksandrov sarkofag! Vrh ovoga je njegovo negiranje doseljavanja slovenskog elementa, jer po njemu do IX veka skoro da nema materijalnih tragova, iako bi kao arheolog trebalo da zna da je to slučaj kod velikih migracija (ista je situacija u Heladi posle indoevropske migracije u XII veku st. e., zbog čega je ovaj period u stručnoj literaturi nazvan tamni vek *Age sombre*; *Dark Age* ili *grčki srednji vek*) i da to takođe može biti rezultat nedovoljne istraženosti terena, odnosno kulturne politike kojom se dosada davala prednost lokalitetima pogodnim za turističku eksploataciju.

Gde su ovde istraživači koji se istinski bave naukom, i kako se tumači njihov rad? Podržava li se oživljavanje zaboravljenog i rasplnutog mita o antičkim Makedoncima iz vremena nacionalnog preporoda,¹⁴² objavljivanjem kritičkog izdanja istorije makedonskog naroda »Slavjanomakedonska opšta istorija«, napisane 1892 g. od Gjorgijije Pulevskog (1817/8–1895), koji na 1700 stranica prikazuje istoriju od mitskih predaka do njegovog vremena (kraj XIX veka)?¹⁴³ Ovaj *prosvetitelj-autodidakt*¹⁴⁴ prihvata tvrđenje Nemca L. F. Pasofa da su antički Makedonci Sloveni.¹⁴⁵ Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga kojoj političkoj opciji pripadate, ali činjenica je da u ovakvoj atmosferi, svaki rad povezan sa antičkom istorijom Makedonije, znači podržavanje nacionalnog mita.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Утрински весник, X/2963, od 15. 04, 2009, стр. 4 и Вечер, 14078, od 15. IV 2009, стр. 3.

¹⁴¹ Vidi Дневник XV/ 3950 od 23 IV 2009. Za to je dobio javnu podršku od penzioniranog profesora arheologije Iv. Mikulčića koji penzionerske dane ispunjava izradom portreta Aleksandra Makedonskog u mozaiku, vidi Фокус, бр. 710, 6. 02, 2009, стр. 12, 15 i 19.

¹⁴² Б. Ристовски, »Александар Македонски во историската свест на македонските писатели од XIX и XX век«, in Портрети од македонската литература и национална историја, стр. 220–222.

¹⁴³ Ѓорѓија М. Пулевски, Славјано-македонска општа историја, припремљена за штампу 1892/3, priredili B. Ristovski i B. Ristovska-Josifovska, I-XL predgovor, 1005–1060 pogovor, indeksi i bibliografija, Skopje, 2003, 1003 стр.

¹⁴⁴ Bio je pisac četvorjezičnog, ustvari petojezičnog rečnika (makedonski, srpski, albanski, turski i grčki, objavljenog u Beogradu 1873), pa trojezičnog rečnika, 1875 gde je izložena nacionalna ideologija, kao i prve štampane makedonske gramatike (Slognica rečovska, Sofija 1880).

¹⁴⁵ Slovenska pripadnost prastanovništva u nekim pokrajinama rimskog Ilirika, uključujući Makedonce, bila je omiljena teza pisaca iz tog regiona počevši od XVI veka. Najraniji i najslavniji su primeri Hvaranin Vinko Pribojević (1525) cf. O podrijetlu , i Dubrovčanin Mavro Orbini (1601), cf. M. Orbini, Kraljevstvo Slavena. Kod njih teza već prerasta u sveilirsku, jer izjednačuju ilirsko sa slovenskim imenom. Takva su gledanja u optičaju i u XVII i XVIII veku, pa i sve do danas. Cf. B. Kuntić-Makvić, «Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII st.», Živa antika 34, 1984, 155–164; Ead., «O povijesti upotrebe ilirskog nazivlja», Spomenica Ljube Bobana, Zagreb 1996, 133–143; Ead., «Hrvatska povijest i panonska povijest», Osječki zbornik, XXII-XXIII, 1997, 123–128. T. Czapik, O doświadczeniu przestrzeni kulturowej w iliryzmie, in Cywilizacja-przestrzen-tekst, str. 60–67.

¹⁴⁶ Tako U. Brunnbauer, koji makedonskim istoričarima prebacuje nedostatak metodologije, moje zalaganje za drugačiji metodološki pristup u izučavanju pitanja porekla antičkih Makedonaca kvalifikuje kao prezir, cf. Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski

Savremeni makedonski nacionalni mit je primer korišćenja starih istorijskih mitova, za očuvanje identiteta (kao reakcija na negiranje od strane suseda pomoću njihovih nacionalnih mitova) i države za koju se, posle skoro poluvekovnog postojanja u okviru jugoslavenske federacije, nažalost mora iznova boriti.

Skopje, juna 2009

P. S: Dok sam pripremala ovaj rad za štampu desila su se dva događaja za koje smatram da ih treba svakako pomenuti, jer pokazuju zaoštavanje nacionalne ideologije i politike u Grčkoj, spregu između grčke i bugarske politike, kao i skalndalozan odnos evropskih demokrata prema pravima manjina.

Tokom promocije grčko-makedonskog rečnika (promotori prof. R. Van Boeschoten, Holandija, prof. V. Friedman, USA) 2. juna 2009 god., članovi neofašističke organizacije Hrisi Avgi, upali su u prostoriju i verbalnim napadima pokušali su da spreče promociju.¹⁴⁷ I pored jasnih dokaza, jer se to odvijalo pred TV kamerama, ne samo da nije bilo osude od grčkih vlasti, što se još može i razumeti, već ni od evropskih političara, koji su se pozivali na pravo na protest i na iskazivanje različitog mišljenja i izjavljivali da nemaju dovoljno podataka da bi komentirali način protestiranja!¹⁴⁸ Ovo još jednom pokazuje duple standarde evropskih demokrata: da se kojim slučajem to desilo kod nas, ako nam ne bi nametnuli sankcije, svakako bi nam postavili dodatne uslove za članstvo u evropske (demokratske) institucije.

Drugi primer je grčko-bugarska sprega. Naime, na bugarsko-grčkoj granici, na graničnom prelazu Kula, 25 maja 2009 god. zaplenjeno je 15.000 DVD diskova propagandnog materijala za izbore za evropski parlament,¹⁴⁹ naručenih i rađenih u Bugarskoj za potrebe organizacije makedonske manjine u Grčkoj *Vinožito – Ouranio toxo – Rainbow*. Time je osiromašena predizborna kampanja Vinožita koja je od grčkih vlasti onemogućena odbijanjem da se emituju spotovi Vinožita zbog paralelnog korišćenja makedonskog jezika.

mitovi u Republici Makedoniji (BJRM) in Historijski mitovi na Balkanu, Sarajevo, I, 2003, str. 303, dok u njegovom članku, »Illyrer, Veneter, Iraner, Urserben, Makedonen Altbulgaren. Autochtonistische und nichtslawische herkunftsmythen unter den Sudslawen«, in Zeitschrift für Balkanologie, 42 (2), 2006, na str. 53 mišljenje urednika P. Kuzmana, izrečeno u predgovoru moje knjige Studii, pripisuje meni, iako ga u prethodnom članku citira tačno, što pokazuje da se ne radi o previdu već o namernom iskrivljavanju, što najblaže rečeno, nije kolegijalno.

¹⁴⁷ Promocija je bila u zgradi Udruženja stranskih novinara u Atini, a organizator i izdavač Evropska slobodna alijansa »Vinožito-Ouranio toxo-Rainbow«, organizacija makedonske manjine, Vidi Dnevnik XIV/3984, od 4/5. VI. 2009, str. 1–2; Nova Makedonija LXV/21704, od 4/5. VI. 2009, str. 1 i 4. Interview with Victor Friedman after the incident: <http://a1.com.mk/vesti/video.asp?Video=...tID=109540> Macedonian News Reports <http://www.youtube.com/watch?v=eLzL-dAMRfA>, <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestID=109535>; http://www.novinite.com/view_news.php?id=104346 vidi komentar Victor Friedman, Professor of Balkan and Slavic Linguistics, University of Chicago, Attack of the Xrissi Avgi (Golden Dawn) a Greek Neo-Nazi party during the presentation of the Greek – Macedonian dictionary, dostupno na http://www.youtube.com/watch?v=2hVZYz_gH5k.

¹⁴⁸ Vidi izjavu An Mari Ali, Шниц, од 6/7. V. 2009, str. 4.

¹⁴⁹ <http://www.allvoices.com/contributed-news/3369716-the-party-of-macedonians-in-greece-vinozito-rainbow-video-clips-rejected-by-greek-tv-stations>.

Literatura:

- Александар, *кралот на Македонците, непознат византиски автор*, Скопје: Зумпрес, 1994.
- Александрида, *Охрид: Македонија прима*, 2001.
- Abecedar*, en Athinais, 1925.
- Abecedar-Абецедар*, јубилејно издание, 1925–1985, Makedonska revija, Скопје.
- Aleksovski, Duško, »Recherches de l' Art Rupestre de la Republique Macédoine« *Bollettino del Centro Studi e Museo d' Arte Preistorica di Pinerolo*, V–VI no. 7–8, 1991–1992.
- Armstrong, John, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982.
- Benac, Alojz, »Prediliri, Protoiliri i Prailiri – Vorillyrier, Protoillyrier und Urillyrier«, in *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praiistorijsko doba*, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, pos. izd. CBI, I/IV, 1964, str. 59–94.
- Белчев, Ташко, *Македонија четири илјади години писменост, цивилизација и култура*, книга 1–2, Скопје: Штрк, 1993–1996.
- Белчев, Ташко, Македонија центар на венетската цивилизација, Скопје: Профа-компани, 1995.
- Bernal, Martin, *Black Athena*, New York: Vintage, vol. I, 1987.
- Бернал, Мартин, *Црна Атена: афроазиските корени на класичната цивилизација*, I, Скопје: Табернакул, 2009.
- Bissett, James, »War on terrorism skipped the KLA«, *National Post*, Don Mills, Ontario, 13 November 2001.
- Битовски, Крсте, Македонија во деветнаесетиот век до Балканските војни (1912–1913), in *Историја на македонскиот народ*, III, Скопје: Институт за национална Историја, 2003.
- Битовски, Крсте, Солунските атентати 1903, Скопје: Институт за национална историја, 2003.
- Бошевски Томе – Тентов Аристотел, *Tracing the script and the Language of the Ancient Macedonians / По трагите на писмото и на јазикот на античките Македонци, Прилози, odd. za matematičko-tehnički nauki XXVI/2, 2005*, МАНУ, dvojezično, стр. 7–50 eng.; 51–90 mak.
- Бошковски, Петар, *Александар на исток*, Скопје: Матица македонска, 1994.
- Vratož, Rajko, »Il mito dei Veneti presso gli Sloveni«, *Quaderni guilliani di storia*, XXVI/1, 2005, str. 17–54.
- Brunnbauer, Ulf, *Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Republici Makedoniji (BJRM)*, in *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo: Institut za istoriju, I, 2003, str. 290–327.
- Brunnbauer, Ulf, »Illyrer, Veneter, Iraner, Urserben, Makedonen Altbulgaren. Autochtonistische und nichtslawische herkunftsmymthen unter den Sudslawen«, in *Zeitschrift fur Balkanologie*, 42 (2), 2006, стр. 37–63.
- Буквар – *ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ*, Thessaloniki: Batavia, 2006.
- Bulletin of the European Communities*, no 6, 1992.
- Cabanes, Pierre– Cabanes, Bruno, *Passions albanaises, de Berisha au Kosovo*, Paris: Odile Jacobe, 1999.
- Czapik, Tomasz, *O doświadczeniu przestrzeni kulturowej w iliryzmie*, in *Cywilizacja-przestrzen-tekst*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005, str. 60–67.
- Čašule, Ilija, *Burushaski Etymologies. The Indo-European and Paleo-Balkan Affinities of Burushaski*, *Etymological Studies*, no 1, München: LINCOM Europe, 1998.

- Čašule, Ilija, »Burushaski-Phrygian Lexical Correspondences in Ritual, Burial, Myth and Onomastics«, *Central Asiatic Journal*, 48/1, 2004, str. 50–104.
- Чашуле, Илија, Основни бурушаски етимологии: индоевропските и палеобалканските афинитети на бурушаскиот, Скопје: Три, 2001.
- Чепреганов, Тодор, »Самостојна Република Македонија«, in *Историја на македонскиот народ*, Скопје: Институт за национална Историја, 2008, стр. 329–341.
- Danforth, Loring, *The Macedonian conflict, ethnic Nationalism in a transnational World*, Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Delacoulonche, Alfred, *Berceau de la puissance macédonienne des bords de l'Haliacmon et ceux de l'Axius*, Paris, 1859
- Делакулонш, Алфред, *Лулката на македонската државност*, Охрид: Македонија Прима, 2000.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава, том I, Скопје: Филозофски факултет, Унив. Кирил и Методиј. 1981.
- Донски, Александар, *Античко – македонското наследство во денешната македонска нација*, Штип: Центар за културна иницијатива, 2000.
- Донски, Александар, *Уделот на Македонците во светската цивилизација*, Штип: Центар за културна иницијатива, 2002.
- Донски, Александар, *The descendents of Alexander the Great of Macedon*, Štip, Sidney: Macedonian Literary Association »Grigor Prlichev«, 2004.
- Донски, Александар, *Јазикот на античките Македонци*, Сиднеј: »Григор Прличев«, 2007.
- Донски, Александар, *Тажната на бакарната книга*, Штип: Донски А., 2007.
- Донски, Александар, *Американскиот јасновидец во контакт со духот на Александар Македонски*, Штип: Емар, 2009.
- Донски, Александар, *Денешните потомци на античко-македонската царска династија*, Штип: Macedonian Literary Association »Grigor Prlichev«-Sidney, 2007.
- Драганов, Петр, Македонско -Славјанскій Сбрникъ, I, С. Петербургъ: Типографіея Е. Evdokimova, 1894.
- Duraković, Asaf. *Od Bleiburga do muslimanske nacije*, Toronto: Vedrina, 1974.
- Џами, *Книга на Искандарови мудрости*, Скопје: александар & александар, 2001.
- Elliniki foni*, 8 avgust 1959.
- Fol, Aleksandar (ed), *Българите/The Bulgarians*, Sofia: Tangra, 2000.
- Foni tis Kastorias*, 4 oktombri 1959.
- Friedman, Victor, Macedonian Language and Nationalism during the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, *Balkanistica*, II, 1975, str. 83–98.
- Ferjančić, Božidar, Invasions et installations des Slaves dans les Balkans, in: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12–14 mai 1982), Rome: École française de Rome, 1984, p. 85–109.
- Ѓоргиев, Драги, *Населението во македонско-албанскиот граничен појас (XV-XVI век)*, Скопје: Институт за национална Историја, 2009.
- Ѓоргиев, Драги, Македонија под османлиска власт (од крајот на XIV до крајот на XVIII век) in *Историја на македонскиот народ*, Скопје: Институт за национална Историја, 2008.
- Георгиевски С. – Додевски С., *Документи за Република Македонија 1990–2005*, кн. III, Скопје: Правен Факултет Јустинијан Први, 2008.
- Hastings, Adrian, *The construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

- Hechter, Michael, *Principles of Group Solidarity*, Berkley: University of California Press, 1987.
- Horvat, Katja, »Muzej kot vir mnogovrstnih glasov«, *Arheo* 24, Ljubljana 2007, str. 5–13.
- Human Rights Watch: *Denying Ethnic Identity: The Macedonians of Greece*, New York, 1994.
- Human Rights Watch/Helsinki, *Destroying Ethnic identity: selective persecution of Macedonians in Bulgaria*, News from Helsinki Watch, New York, 1991.
- Piev, Ilija »The Proper Use of Ancestors«, *Ethnologia Balkanica*, 2, 1998, стр. 7–18.
- Илиевски Петар, Два спротивни приода кон интерпретацијата на антички текстови со антропонимска содржина (со посебен осврт кон античко-македонската антропонимија), Прилози, одд. за лингвистика и литературна наука, XXXI, 1, МАНУ, Скопје, 2006, 2008.²
- Иљов, Васил, Нови сознанија за писменоста, јазикот и културата на древните Македонци, *Македонија*, 45/558, 1999, стр. 28–29.
- Иљов, Васил, Обелискот на зетот ил и на зетот ир'кле сп'зки околу 7.000–5000 г. п.н.е., *Македонија*, 48, бр. 592, 593 594, 2001, стр. 50–61.
- Имамовиќ, Enver, *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1995.
- Имамовиќ, Enver, *Bosna i Hercegovina: od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1998.
- Имамовиќ, Enver, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Art 7, 1998.
- Јосифовска-Драгојевић, Борка, Грчки натпис са архитрава једног храма из села Марвинаца, *Жива антика*, 15, Скопје, 1965, стр. 137–147.
- Kahl, Hans-Dietrich, »Slowenen und Karantanen. Ein europäisches Identitätsproblem«, in *Streifenzüge durch das Mittelalter des Ostalpenraumes*, Ljubljana: SAZU: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008.
- Камбуровски, Паскал, *Гробот на Александар Македонски*, Скопје: Камбуровски П., 2003³.
- Kaneff, Dema, *Negotiating the Past in Post-Socialist Bulgaria*, *Ethnologia Balkanica*, 2, 1998, стр. 31–46.
- Karakasidou, Anastasia, *Fields of Wheat, Hills of Blood*, Chicago: University Chicago Press 1997.
- Каракасиду Анастасија, *Полиња жито, ридишта крв*, Скопје: Мароп, 2002.
- Karakasidou, Anastasia, *Transformation of Identity*, in V. Roudometof (ed), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, New York: Columbia University Press 2000 = *Македонското прашање: култура, историографија, политика*, Скопје: Евро-Балкан, 2003.
- Карлие, Пјер Демостен, *Historia Antiqua Macedonica*, no 1, Скопје: Догер 1994. Carlier, Pierre, *Demosthenes*, Paris: Fayard, 1990.
- Kaser Karl – Halpern Joel, »Historical Myth and the Invention of Political Folklore in contemporary Serbia«, *Anthropology of Eastern Europe Review*, 1998/1.
- Катарциев, Иван, »Положбата на Македонците под Грција«, in *Историја на македонскиот народ*, Скопје: Институт за национална Историја, 2008.
- Киријазоски, Ристо, *Македонските национални институции во егејскиот дел на Македонија (1941–1961)*, Скопје: Институт за Национална Историја, 1987.
- Katičić, Radoslav, »Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija – Die neuesten Forschungen über die einheimische Sprachschicht un ilyrischen Provinzen«, in *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, pos. Izd. CBI, I/IV, 1964, стр. 9–58.

- Katičić, Radoslav, *Ancient Languages of the Balkans*, The Hague: Mouton, 1976. Меловски, Христо, *Москополски зборник*, Miscelanea byzantino-macedonica, I, Скопје: Догер, 1996.
- Киселиновски, Стојан, *Статусот на македонскиот јазик во Македонија (1913–1987)*, Скопје: Мисла, 1987.
- Киријазоски, Ристо, *Петте судбоносни години во Егејска Македонија, 1945–1949*, Скопје: Институт за национална Историја, 2009.
- Kofos, Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1964.
- Kolstø, Pål., »Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima«, in *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo: Institut za Istoriju, 2003, str. 10–36.
- Kosina, Gustav, *Die deutsche Vorgeschichte – eine hervorragende nationale Wissenschaft*, Leipzig: Kabitzsch, 1934⁶.
- Košćak, Vladimir, *Iranska teorija o podrijetlu Hrvata – Iranian theory of the croatian's origin*, in *Etnogeneza Hrvata – Ethnogeny of the Croats*, ur. N. Budak, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske: Zavod za hrvatsku povjest Filozofskog fakulteta, 1996, 110–116; 233–234.
- Kuntić-Makvić, Bruna, »Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII st.«, *Živa antika* 34, Skopje, 1984, str. 155–164.
- Kuntić-Makvić, Bruna, »O povijesti upotrebe ilirskog nazivlja«, *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povjest Filozofskog fakulteta 1996, str. 133–143.
- Kuntić-Makvić, Bruna, »Hrvatska povijest i panonska povijest«, *Osječki zbornik*, XXII–XXIII, 1997, str. 123–128.
- Кушевски, Воислав, За појавата на »Абецедарот«, *Историја*, XIX/2, 1983, стр. 179–188.
- Кушевски, Воислав, *Македонското прашање во Друштвото на народите*, Скопје: Филозофски факултет, 2001.
- Laffan, Robert George Dalrumple, *The Serbs: the Guardians of the Gate*, New York: Dorset Press, 1999
- Ламб, Харолд, *Александар Македонски*, Скопје: Култура, 1989.
- Lemerle, Paul, *Invasions et migrations dans le Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusq'au VIII siècle*, *Revue Historique*, 1954, str. 265–308.
- Lilčić, Victor, »An attempt at reconnaissance of the town of Pelagonia« in *Hommage to M. Garašanin*, Beograd: Sanu – Manu, 2006, str. 593–606.
- Lithoxoou, Dimitris, *Dhio anekdhota dokumenta yia tin istoria ke ti sindhisi tis slavomakedonikis minoititas kata tin prometaksiki periodho*, *Ejtos Orion*, 6. jun 1992, str. 36–42.
- Luković-Rjanović, Olga, *Srbi ... narod najstariji*, Beograd: Miroslav 2003²
- Манфреди, Валерио Масимо, *Александар*, I–III, Скопје: АЕА:Мисла, 2004.
- Маркус, Ангелина, *Македонски древни вредности*, Скопје: Културен центар »Скрб и утеха«, 2001.
- Маркус, Ангелина, *Македонски древни театри*, Скопје: Маркус А., 2005.
- Маркус, Ангелина, *Македонска древна медицина*, Скопје: Културен центар »Скрб и утеха«, 2005.
- Маркус, Ангелина, *Филип II Македонецот*, Скопје: Инвест трејд, 2005, 2008 (koautor R. Popovski).
- Маркус, Ангелина, *Аристотел Македонецот*, Скопје: Маркус А., 2007.
- Маркус, Ангелина, *Алкомена, древен град во Пелагонија*, Скопје: Маркус А., 2007.
- Маркус, Ангелина, *Македонски древни ковани пари*, Скопје: Маркус А., 2009.
- Mazower, Mark (ed.), *After the War was over; reconstructing the Family, Nation and State in Greece 1943–1960*, Princeton 2000= Мазовер, Марк, *Откако војната заврши*, Скопје: Евро Балкан Pres, 2007.
- Мицковиќ, А., *Александар и смртта*, Скопје: Култура, 1992.

- Milosavljevski Slavko – Tomovski, Mirče, *Albanians in the Republic of Macedonia, 1945–1995*, Skopje : NIP »Studentski zbor«, 1997.
- Милетич, Любомир, Нова латинска писменост за македонските българи под Гърция, *Abecedar, Македонски преглед*, София, 5–6. 1925, str. 229–232.
- Мојсов, Лазар, *Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција, еден поглед врз опсежната документација*, Скопје: Институт за национална историја, 1954.
- Moroz-Grzelak, Lila, *Aleksander Wielki, a macedonska idea narodowa*, Warszawa: Institut Slawisticy polskiej Akademii nauk, 2004.
- Muzić, Ivan, *Hrvati i autohtonost na teritoriji rimske provincije Dalmacije*, Split: Knjigotisak, 2001.
- Niedermuller, Peter, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit, Zur kulturellen logik des Nationalismus im Postsocialismus«, *Historische Anthropologie*, 5 (2), 1997, str. 245–267.
- Николов, Стефан, Сфаќања на етницитетот во бугарската политичка култура: неразбирања и искривоколкучувања, in Рудометоф, Виктор, *Македонското прашање*, Скопје: Евро Балкан Прес, 2003, стр. 299–300 = Roudometof, Victor, *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, New York: Columbia University Press, 2000.
- Novaković, Predrag, Use of past, ancestors and historical myths in the Yugoslav wars in 1990s, *Archaeology and the Changing Identity in the Former Yugoslavia, Portolano Adriatico*, III/3, 2007, str. 47- 64.
- Orbini, Mavro, *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb: Golden marketing : Narodne novine, 1999.
- Osmanagić, Semir, *Bosanske piramide sunca*, Sarajevo: Klepsidra, 2005.
- Osmanagić, Semir, *The Bosnian Valley of Pyramids*, Sarajevo: Mauna-Fe, 2006.
- Пановска, Лиљана, Крајот на една илузија. *Граѓанската војна во Грција и Македонците 1946–1949*. Скопје: Институт за национална Историја, 2003.
- Папазоглу, Фанула, *Историја на хеленистичкиот период*, Скопје: Филозофски факултет, Скопје, 1995
- Pešić, Radivoje, *Vinčansko pismo i drugi gramatološki ogledi*, Beograd: Pešić i sinovi, 2001³.
- Панов, Митко, »Македонија и Словените (од средината на VI до средината на IX. век)« in *Историја на македонскиот народ*, Скопје: Институт за национална историја, 2008, стр. 79–90 = »Macedonia and the Slavs (the middle of the VI Century – the middle of the IX Century)« in *History of the Macedonian people*, Скопје: Insttut za nacionalna istorija, 2008, pp. 78–84.
- Поповски, Анте, Повелба на Александар Македонски in *Дрво што крвави*, Скопје: Детска радост, 1991.
- Pribojević Vinko, *O podrijetlu i slavi Slavena*, Zageb: Golden marketing : Narodne novine, 1997.
- Проева, Наде, Студии за античките Македонци, *Historia Antiqua Macedonica*, no 5, Скопје: Македонија Прима, 1997.
- Проева, Наде, Историја на Аргеадите, *Historia Antiqua Macedonica*, no 8, Скопје: Графотисок, 2004.
- Rouqueville, François, *Histoire de la régénération de la Grèce* (comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824), Paris: Firmin Didot père et fils, 1824.
- Пулевски, Ѓорѓија М. *Славјано-македонска општа историја*, 1892/3, приредувачи Ристовски Блаже – Ристовска-Јосифовска, Биљана, (ed) I–XL предговор, 1005–1060 поговор, индекси и библиографија, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2003.
- Пулевски, Ѓорѓија М., *Слогница речовска*, София: Народна печатница на Б. Прошекъ, 1880.

- Расин, Жан, *Александар Велики, Скопје: Детска радост*, 1995.
- Report of the Conference*, vol I, New York, 1979: Third United Nation conference of the standardization of Geographical Names, Athens, 17 August–7 September, 1977.
- Richter, Heinz, *British Intervention in Greece: from Varkiza to Civil War, February 1945 to August 1946*, London: Merlin, 1985.
- Ристовски Блаже и Ристовска-Јосифовска Билјана (ed), *Македонска Александрида*, Скопје: Институт за национална историја, 2005.
- Ристовски, Блаже, »Александар Македонски во историската свест на македонските писатели од XIX и XX век«, in *Портрети од македонската литература и национална историја*, I, Скопје: Култура, 1989, стр. 220–222.
- Rossos Andrew, *The Macedonians of Aegean Macedonia: A British Officer's Report 1944*, *Slavonic and East European Review*, 69, 1991, str. 293–294.
- Rossos, Andrew, *Macedonia and the Macedonians, a history*, Toronto: Hoover Institution Press, 2008.
- Ryder, Timothy Thomas Benett, *Koine Eirene*, Oxford: Oxford Univ. Press, 1965.
- Сараќински, Воислав, »Дискретната смрт на методологијата«, *Историја*, XLII/ 1–2, 2006, стр. 165–176.
- Sedaj, Ekrem, *Les tribus illyriennes dans les chansons homériques*, *Studia Albanica*, I, 1986, str. 157–172.
- Симовски Todor, *Атлас на населените места во Егејска Македонија / Atlas of the inhabited places of the Aegean Macedonia*, Скопје: Makedonska книга, 1997.
- Simovski, Todor, *Населените места во Егејска Македонија The inhabited places of the Aegean Macedonia*, Скопје: Združenie na decata begalci od egejskiot del na Makeodnija, Скопје, 1998, I–II.
- Славеска, Лидија, *Етногенезата на македонскиот народ, континуитет и традиција, некои аспекти*, Скопје: Магица македонска, 1992.
- Smith, Anthony, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Steppan, Hans, *Die mazedonische Knoten, Die Identität der Macedonier dargestellt am Beispiel des Balkaanbundes 1878–1814*, Frankfurt/M: Peter Lang, 2004.
- Stojčev, Vanče, *Macedonia – Cradle of Civilisation and Weapons*, *Odbрана*, br. 60, april 2001 = Стојчев, Ванче, Македонија, лулка на цивилизацијата и на оружјето, *Одбрана* 60, април 2001, стр. 47–49.
- Стојчевска- Антиќ, Вера, *Претскажувањата на голем Александар*, Скопје: Зумпрес, 1996.
- Stojković, Momir (ed.), *Balkanski ugovorni odnosi, 1876–1996*, t. I, Beograd: Službeni list SRJ, 1998.
- Шапкарев, Кузман, Народни пьсни и старини, *Марица*, V/377, Пловдив, 13.IV. 1882, str. 4–5.
- Šavli Jožko – Bor, Matej, *Unsere Vorfahren die Veneter*, Wien: I. Tomačić, 1988.
- Schöpflin, George, *Nations Identity Power*, New York: New York University Press, 2000.
- Шишманов, Иван, Д., *Абедарътъ, Българска мисълъ*, I, 3, София, 1926, str. 293–306.
- Šišmanov, Ivan, *L'Abécédaire à l'usage des minorités bulgares en Grèce*, Sofia: Imprimerie de la Cour, 1926. (20 p.)
- Шопов, Владимир, *Записи и сништа за Александар Магнум*, Скопје: АБ: Шопов, 1997.
- Шукарева, Анета, *Александар III Македонски, (336–323) Македонија – светска империја*, in *Историја на македонскиот народ*, Скопје: Институт за национална историја, 2008, стр. 41–50.
- Табов, Ёрдан, *Антична България*, София: <<Пи Си Ем –1>>, 2000.

- Tod, Marcus N., *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Oxford: Oxford Univ. Press, 1985.
- Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Trifunovska, Snežana, *Yugoslavia through documents from its creations*, Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1994.
- Vajral, Artur, *Aleksandar Makedonски*, Скопје: Мисла, 1992.
- Van Boeschoten, Riki, *Ethnicity and the Cultural Division of Labour: the Case of Macedonia, conference: Ethnicity and Anthropology*, Amsterdam, 1993.
- Велков, Владан, *Aleksandar Makedonски*, Скопје: Македонска искра, 2005.
- Вилкен, Улрих, *Aleksandar Makedonски*, Скопје: Мисла, 1988.
- White Book, Terrorism of the so-called NLA*, Скопје: Ministry of Internal Affairs of the Republic of Macedonia, 2001.

Izvori:

- Demosth., *Phil. III*.
- Thouk., I, 4

Elektronski izvori:

- N. Gruevski, *TV A1, 01. III 2009* <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestiID=105136>.
- Country Reports on Human Rights Practices, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor*, 2002 March 31, 2003 [http://209.85.129.132/search?q=cache:UgcIL-Irto8J:www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18379.htm+kidnapped+and+tortured+macedonians+mavrovo&cd=-+ICMP=+International+Commission+on+Missing+Persons,+GR.32.1.doc , Second and – Third Combined Periodic Reports of the Former Yugoslav Republic of Macedonia on the implementation of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Statement by the, <http://www.wpct.org/1997.htm> \(- Robin O'Neill, *The Macedonian Question*, The 21st Thomas Corbishley Memorial Lecture 1997, The Wyndham Place Charlemagne Trust\)](http://209.85.129.132/search?q=cache:UgcIL-Irto8J:www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18379.htm+kidnapped+and+tortured+macedonians+mavrovo&cd=-+ICMP=+International+Commission+on+Missing+Persons,+GR.32.1.doc,+Second+and+Third+Combined+Periodic+Reports+of+the+Former+Yugoslav+Republic+of+Macedonia+on+the+implementation+of+the+Convention+against+Torture+and+Other+Cruel,+Inhuman+or+Degrading+Treatment+or+Punishment:+Statement+by+the,+http://www.wpct.org/1997.htm+(-+Robin+O'Neill,+The+Macedonian+Question,+The+21st+Thomas+Corbishley+Memorial+Lecture+1997,+The+Wyndham+Place+Charlemagne+Trust))
- [http://www.ellislandrecords.org.search/mate ...](http://www.ellislandrecords.org.search/mate...)
- <http://www.globalresearch.ca/articles/BIS111A.html+lord+robertson%2Balbanian+terrorism+in+macedonia&cd=2&hl=de&ct=clnk&gl=de>: http://209.85.129.132/search?q=cache:iVKmaMfohoEJ:www.novinite.com/view_news.php%3Fid%3D91875+greece+vetoed+Macedonia&cd=5&hl=de&ct=clnk&gl=de
- <http://209.85.129.132/search?q=cache:t38op5scdzWJ:www.osservatoriobalcani.org/article/articleview/9365/1/216/+greece+vetoed+Macedonia&cd=21&hl=de&ct=clnk&gl=de>
- <http://macedoniadaily.blogspot.com/2008/03/earliest-macedonian-immigrant-in-us-in.html>
- http://www.burger.si/Ljubljana/Cerkve_Stolnica02.htm
- <http://www.ego.com.mk/star/arhiva/broj43/6.htm>
- <http://www.antickimakedonci.com.mk/VasilIlov.htm>
- <http://a1.com.mk/vesti/video.asp?Video=...tID=109540> *Macedonian News Reports*
- <http://www.youtube.com/watch?v=eLz1-dAMRfA>, <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestiID=109535>; http://www.novinite.com/view_news.php?id=104346
- http://www.youtube.com/watch?v=2hVZYz_gH5k.
- <http://www.allvoices.com/contributed-news/3369716-the-party-of-macedonians-in-greece-vinozito-rainbowvideo-clips-rejected-by-greek-tv-stations>.
- <http://tangra-bg.org/bul/zafondaciata.htm>
- www.morm.gov.mk/2001/odbrana/odb60e.htm

Štampa:

- Ахмети, Али, »Александар Македонски имал албанска крв«, Сега, бр. 3, 14. 5. 2009.
- Вест*, IX/2669, 11. V. 2009, стр. 12–14: Со Александар Македонски ми се оствари сонот.
- Вечер*, 14078, 15. IV. 2009, стр. 3: Пронајден гробот на Александар Македонски.
- дар-мар [Марковиќ Дарко], Пецко, *Време*, VI/1623, 25. III. 2009, стр. 32.
- Дневник*, XIV/3984, 4–5. VI. 2009, стр. 1–2: Фашисти го помрачија речникот.
- Дневник*, XIV/3995, 19. VI. 2009, стр. 1 и 3: Го губиме името ако не докажеме античко потекло.
- Дневник*, XIV/3950, 23. IV. 2009, стр. 1–2: Ќе го копираме саркофагот на Аслександар Македонски.
- Јаконов, Небојша, »Црни ние со Црната Атина«, *Глобус*, 103, 14. IV 2009, стр. 38–39.
- Кузман, Паско, »Моите часовници го знаат местото на гробот на Александар Велики«, *Life Magazin*, год. IV/36, април 2009.
- Кузман, Паско, »Археологија – најработодавна гранка«, *Нова Македонија*, LXV/21683, 9–10. V. 2009, стр. 28.
- Лилчиќ, Виктор, »Потребен ни е нов Алекандар Македонски«, *Дневник*, XI/3131, 5–6. VIII. 2006, стр. 15.
- Ивановска, Vesna, »Ренесансна година во македонската археологија«, *Дневник*, XIII/3560, од 03. I. 2008.
- Македонско Сонце*, бр. 587, 30. IX. 2005.
- Невзат Халили, »Редефинирање на Македонија во „Унија на Македонците и Албанците«, *Македонско сонце*, XV/750, 14. 11. 2008, стр. 22–23.
- Нова Македонија*, LXV/21704, 4–5. VI. 2009, стр. 1 и 4: Грчки националисти против грчко-македонскиот речник.
- Проева, Наде, »*Quo vadis, historia antiqua*«, *ЛИК*, бр. 57, 18. I. 1989, стр. 6–7.
- Проева, Наде, »*Quo vadis, historia antiqua (За преводот наш насушен)*«, «21», Скопје, 21. XII. 1990, стр. 32–33.
- Проева, Наде, »*Името Македонија и грчките бесмислици*«, Република, 7–8. I. 1992, стр. 17; Република, 9. I. 1992, стр. 17.
- Проева, Наде, »*Александар Македонски би се смел*«, *ПУЛС*, бр. 80, 30. VII. 1992, стр. 17–19.
- Проева, Наде *Qvo vadis, scientia nostra*, *ПУЛС*, бр. 106/III, 28. I. 1993, стр. 33.
- Проева, Наде *Qvo vadis, scientia nostra*, *ПУЛС*, бр. 107/III, 4. 02. 1993, стр. 33 (Л. Славеска, Етногенезата на македонскиот народ, континуитет и традиција, некои аспекти, Скопје, 1992).
- Проева, Наде, *Addenda за Разлеаната свест за компетенција*, *ПУЛС*, бр. 111/II, 4. 03. 1993, str. 6.
- Проева, Наде, »Странпатиците на историјата на античка Македонија« (В. Тупурковски, Историја на Македонија од древнина до смртта на Александар Македонски, Скопје 1993) *ПУЛС*, бр. 214, 24. 02. 1995, стр. 40–1; *ПУЛС*, бр. 215, 16. 03. 1995, стр. 40.
- Проева, Наде, »Игнорирање на добро познати факти«, *Македонско време* V/48, X. 1998, стр. 17–19 = »Neglecting well known facts«, *The Macedonian Times*, V/48, October 1998, pp. 17–19.
- Проева, Наде, »Славомакедонци, фантомска именка за негирање на македонскиот народ«, *Вест*, бр. 265, 26–27. V. 2001, стр. 10.
- Проева, Наде, »Античките Македонци имале свој јазик«, *Денес*, XI/444, 9. III. 2007, стр. 28–32.

- Проева, Наде, »Скулптурите пред владата се опасно загрозени«, *Утрински весник*, VIII/2344, 27. III. 2007, стр. 15.
- Проева, Наде, »Името не се брани со копање по минатото«, *ТЕА Модерна*, X/ 437, 4. 02. 2009, стр. 14–17.
- Славеска, Лидија, За македонската генеза., бр 27: Блискоста на македонскиот современ јазик со Хомеровиот, *Време*, V/1503, 25. 10. 2008, стр. 22.
- Утрински весник, IX/2701, 02. VI. 2008, стр. 3: »Во Арачиново пукотници како во војна, загина едно лице«; стр. 1 и 5: Окрвавени избори.
- Утрински весник*, IX/2830, 06. X. 2008, стр. 1 и 5: Македонија има напредок, но не е доволен за преговори со Европската унија.
- Утрински весник*, IX/2825, 31. X. 2008, стр. 19: Неолитското село Тумба Мацари е реконструкција на минатото.
- Утрински Весник*, X/2982, 11. V. 2009, стр. 4: Караманлис повторно ја нападна Македонија.
- Утрински весник*, X/2963, 15. 04. 2009, стр. 4: Сензација околу наводното откривање на гробот на Александар Македонски.
- Фокус*, бр. 707, 16. I. 2009, стр. 10–14: Огромна скулптура на Александар Македонски ќе го јавне скопскиот плоштад.
- Фокус*, бр. 730, 26. VI. 2009, стр. 28–29: Да ли Грците ја финансираат македонската антиквизација?.
- Шпиц*, 6/7. V. 2009, стр. 4 (изјава Ан Мари Али).

SUMMARY

Modern Macedonian myth as a response to the national myths of the neighbours (Albanian panillyrism, Greek panhellenism and Bulgarian panthracism)

Nade Proeva

History and archaeology² are especially 'popular' among politicians, because these disciplines are particularly suitable for attaining certain political and national objectives. However, these objectives have nothing in common with scholarly science. The aim of history is not to support and justify, let alone serve political purposes, but to study the past in an objective manner. The most blatant example of historical manipulation was when German national socialists used the theory of the German linguist and archaeologist G. Kosina³ who equated the material culture of a certain territory with the modern nation on that territory. They propagated the belief of the superiority of the German race, allegedly the oldest Indo-Europeans, which is supposed to promote and impose their culture throughout the world. The most evident example of national communism in the Balkans took place in Albania during the rule of Enver Hodxa.⁴

When nationalism is on the rise, historical myths are used to glorify emerging nations and states. Today, the most typical example is the ideology of the modern Greek state that appropriated and misused the oldest historical myths while, at the same time, negates all migrations that followed later on its territory, regardless of how well-known or how documented they may have been: the Slav migration¹⁰ and the gradual infiltration of Albanian nomads who since the 14/15th centuries had been slowly descending southward with their livestock herds across Epirus and Thessaly all the way to the Peloponnese. That ideology helped create the Modern Greek nation and a political state on a territory much larger than the ethnic territory of ancient Greece. This is

clearly evident from documents issued by the Greek state in which the territories of Macedonia and Thrace, annexed in 1913, were named “*New Lands*.”¹³ When it comes to Macedonia, this inclusion is done by placing the history of ancient Macedonia within the history of ancient Greece, even though the Hellenes since the 8th century BC lived in a polis-type state and despised the monarchic make-up of ancient Macedonia, considering it highly barbaric. Yet, contrary to the situation in ancient Greece, these barbarians¹⁸ are now no longer that, but true Hellenes! Even more ironic is the fact that the Greeks in northern Greece have started to call themselves Macedonians.¹⁹ By doing this, they are trying to prove that this, until very recently forbidden name (the part of Macedonia in Greece, and the corresponding State Ministry, had until 1982 been officially called *Voria Elada*, northern Greece), is of Greek origin. By presenting cultural achievements and artifacts from the area which in 1913 was annexed to Greece, as part of Greek culture, the Greeks are attempting to prove the rightful “ownership” of that territory. If created in such a way, this type of a state is known as a “historical state.” What is more, there have been arguments -that - there are no Antiquities on the territory of the Republic of Macedonia! As a response to this, in 2005 the Macedonian politicians decided to display original antique statues in front of the Government’s building. Although it was originally planned that they would remain for only two months, during which time copies would be made, this has not been done yet – another irresponsible misuse of history.²⁰ (fig. 1)

Apart from the Greek romanticism (the *Pan-Hellenic theory*) other national myths in the Balkans have been created: the Albanian National Communism, from the era of Enver Hodxa’s, which is based on the old Pan-Illyrian theory, now limited to the Balkans and known as Balkan Pan-Illyrism; the Bulgarian Pan-Thracism; and the most recent *Macedonian Macedonism*, which is a reaction to the repeated denials of Macedonian identity and statehood. Only the Serbian national myth did not affect the creation of the new Macedonian national myth, because in 1996 Serbia recognized not only the Macedonian state and nation but also the continuity of the Macedonian state since 1944. The sole exception is the Serbian Orthodox Church which does not recognize the Macedonian church, reflecting the stance of the Greek Orthodox Church and Greek nationalism, and another exception is occasional dissonant tones from certain Serbian politicians.

The Albanian Pan-Illyrian and National-Communist myth spilled over prominent in Macedonia after the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. It was welcomed by the Albanian population in the westernmost part of the country which has been affected by gradual but consistent migrations since 17th century from Albania, and later from Kosovo.²⁹ The change in the ethnic makeup of the area was heightened by the Islamization of the local Macedonian population by the Ottoman authority²⁸ as well as the irresponsible demographic policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (President’s Tito’s acting as a godfather to the eighth child in a family). The nationalists of this new Albanian “majority” who recognize neither the state symbols nor the name,^{36,38} and demand a federal system,³⁰ claiming part of the country (fig. 3) in which they already have more rights than any other minority anywhere in the world.

According to the Pan-Thracian myth, Bulgarians are the direct successors of the Thracians and the territories situated east of the river Vardar, settled by Paeonian tribes (whose Thracian origin has not been proved beyond doubt),⁴⁶ should be Bulgarian. The contemporary Bulgarian national myth deny the very existence of the Macedonian nation and language, using the argument that during the rule of Tsar Samuel the term Bulgaria referred to Macedonia as well, not attempting to explain this usage.⁴⁹ The fact is that Samuel usurped the title and the constitutional tradition of the Bulgarian state for his own state with a seat in Macedonia and not in Bulgaria. The political term was not based on ethnic structure, and had been used for all territories under his rule, from the Adriatic to the Black Sea and from the Sava and the Danube rivers in the north, to Larissa in the south. This is by no means the only example in Europe of appropriation of the state name for more than one nation.⁵¹ That the term is not linked to an ethnic entity is indicated by the fact that the language of Sts. Cyril and Methodius was not named Bulgarian but Slavonic. Furthermore, in old Byzantine chronicles Macedonia was called *Sklavinia* or *Sklavicia*. In fact, prior to the formation of the Balkan states in the 19th century, the terms Greek and Bulgarian had neither ethnic nor political connotations. The term Bulgarian was used for all Slavs in the

Ottoman Empire or as a common term for a peasant, because the Slavs lived mostly in villages,⁵⁰ while the expression Greek was used for the Orthodox Christians, up to the beginning of the 19th century. However, since the 18th century written sources start to differentiate between Macedonia/Macedonian and Bulgaria/Bulgarian – up until the emergence of the Bulgarian “concern” for the liberation of Macedonia and the Bulgarian so-called “brotherly aid.”⁵² The most typical example of this “aid” is the so-called Kresna Uprising of 1878, which Bulgarian historians named after its locality, because at that time the Macedonian nation did not yet have its own state and state institutions, hence no historians, However, the lead seal that remains from that time clearly bares the inscription “*makedonsko vostanie 1878*” (Macedonian uprising 1878) and the rules set by the Macedonian Uprising Committee constantly used the terms ‘Macedonian uprising,’ ‘Macedonian army’, and the ‘Liberation of the Macedonians’,⁵⁴ clearly indicating that the uprising, as well as other subsequent “Bulgarian” uprisings, were organized by Macedonians and not by Bulgarians! Another point worth mentioning is that on all of the American immigration lists from the beginning of the 20th century, the barely literate emigrants from all parts of Macedonia declared themselves as Macedonians,⁵⁵ not Bulgarian. This is another proof against the assertion that the Macedonian nation was created by a decree of Josip Broz Tito after the Second World War, or by a decree of the Comintern in 1934. In effect, the Comintern merely accepted the reality of the existence of the Macedonian nation

The Pan-Hellenic interpretation of human history teaches us that Greece is the cradle of the entire European civilization. From the Phoenician alphabet to the Macedonian phalanx and the defeat of their biggest enemy, the Macedonians, everything is apparently a Hellenic achievement, – even though ancient Greeks clearly separated the Macedonians from the Hellenes.

Wherever there were Hellenic traces of any kind, be they in the form of commerce, cultural influence, and the likes, is claimed as Greek territory regardless of the population that had been living there for centuries. Ultimately, the past of the other side is appropriated in order to create, and strengthen, a more unified identity. For example, the defeat of the Hellenes at Chaeronea (338 B.C.) by the Macedonians has been portrayed as the unifying of all of the Hellenes even though the treaty that brought peace is exclusively referred to as the *koine eirene* (mutual peace) in all Hellenic sources written by Greek historiographers. The terms of peace, dictated by the victor, Philip II,⁶² are cleverly camouflaged, but still clearly indicate that despite the proclaimed freedom and autonomy the true objective was subordination.

Assimilation, carried out by the more prosperous and stronger side, is being justified by national myths that use common elements and reducing differences to this end. Since the creation of the Modern Greek state, part of the Albanian, Macedonian and Turkish population in Greece had been repeatedly banished, either by violence or under the guise of voluntary population exchange.⁶³ Another part of this population has been assimilated using more drastic methods,⁶⁸ starting with the prohibition of the use of their native tongue, financial fines for each word spoken in the Macedonian language;⁶⁹ helenizations of Macedonian people’s names and replacement of the local toponyms⁷⁰ (this law, which was adopted on November 21, 1926, applies only to the part of Macedonia in Greece, but not to the Peloponnesus where Slav toponyms can be found to this day), and other abusive methods.⁷¹ Luckily, history cannot be obliterated by law. This is why the Greeks still call the wind that blows over the Vardar valley, *Vardariotis* (after the river Vardar which they call by its ancient name Axios). This process culminated during the Civil War (1946 – 1949),⁷³ when the British as the Greek allies napalmed villages in that part of Macedonia, causing the civilian population to flee. This was the first time that napalm bombs had been used in modern warfare. The legitimate Greek government and the not recognized provisional Democratic Government, formed by the Communist Party of Greece, the only one to recognize the Macedonians (living in Greece),⁷⁵ organized a humanitarian action to evacuate the women and children (twenty eight thousand children were removed from Greece). This was the largest humanitarian aid project undertaken by the International Red Cross and the Red Crescent after the Second World War. These refugee children known as Deca Begalci never returned to their homes,⁷⁶ and this exodus denotes the beginning of the end of the (ethnic) cleansing of the Macedonians in their ethnic territory in Greece. It was not too long before

the Macedonians became a minority in their own country.⁷⁷ Additionally, in 1982, the Greek government adopted a law prohibiting those who are not of Greek origin, ie. Macedonians born in Greece, to return to Greece, in order to maintain the Macedonians as minority, thus violating once more a basic human right. Therefore, it is clear why today the Greek state strives with all its might to seal its actions, to negate the Macedonian name and the existence of the Macedonian nation as a whole.⁷⁸ These policies of the Greek state was made possible by the already well-known philhellenism - Greece is undeniably Europe's darling who is allowed to do anything, starting with the denial of its minorities, the violation of International Organizations' laws and abuse of its membership in them. For example, even though Greece has signed the Schengen Agreement, it does not issue Schengen visas to citizens of Macedonia; what is more, it does not even recognize visas issued to Macedonians by other Schengen countries which have to specify on the visas they issue that they are not valid for entry in Greece (fig. 4). Although Greece has undertaken not to hamper Macedonia's membership in international organizations,⁸⁷ it nevertheless managed to deter the admittance of the Republic of Macedonia in these bodies. Greece has been successful in getting the 'democratic' Europeans to blackmail Macedonia, starting with the Lisbon Declaration, adopted on June 22, 1992, which stipulated that Macedonia will be recognized only after it drops the name Macedonia from its official state name.⁸¹ Sadly, it did not stop at that. Other demands were imposed on the Macedonians from the very same European states that teach preach us about what democracy is. The condition of eligibility for membership in the European Union and NATO, that requires Macedonia to come up with a name that will be a compromise for Macedonia as well as for Greece, imposed by them clearly illustrates how European democrats relate to myths.

As a reaction to this treatment of Macedonia, the public opinion in Macedonia regarding the name and identity issues imposed on the people, reached euphoric proportions, especially following Greece's veto of Macedonia's bid to join NATO. These issues became politicized in a very vulgar manner. Everyone became an overnight expert on Ancient Macedonia,¹¹⁷ especially journalists, politicians, pseudo intellectuals,^{90, 131} who have proclaimed themselves "historians" producing a new national myth that will allegedly protect Macedonia's national name, state and nation. It has to be mentioned that, unfortunately, some scholars have also been taking part in this process, particularly historians^{134,135} and archaeologists^{136,137} who have left no stone unturned in search of "proofs" from the most distant past.^{93,139} The Macedonian government has granted an unprecedented amounts of money for archaeological excavations⁹⁵ and original ancient monuments are being displayed loudly everywhere, especially in front of official government buildings. Modern buildings are being renamed after prominent figures from antiquity and monuments to celebrate them are being erected (figs. 5, 10-12). In this atmosphere of antiquity-mania, reactions from scholars have been few and far between and have mostly fallen on a deaf ear.

The modern Macedonian national myth is therefore an example of how historical myths can sometimes 'inspire' a new national myth as a response to the denial of national identity by the neighbors. Its aim is to preserve both, the national identity and the political state for which, having had it for almost half a Century, within the Yugoslav federation, the Macedonians have to defend all over again.

Kongresi in simpoziji

Posvet »Epidemične bolezni v Istri« med 19. in 20. stoletjem. Študijski dan o historični demografiji Istre Izola, 6. 10. 2009

V palači Manzioli v Izoli smo 6. oktobra 2009 prisostvovali znanstvenemu zgodovinskemu posvetu o epidemičnih boleznih v Istri med 19. in 20. stoletjem, ki ga je priredilo Humanistično društvo Histria iz Kopra. Zamisel sovpada z aktualnim povratkom strahu pred »kugo«, od okužbe »nore krave«, do ptičje bolezni in najnovejše planetarne gripe, ki pogojuje, kot lahko sami vidimo, ne samo zdravstvene posege, ampak tudi gospodarstvo, politiko, družbene odnose in vsakdanje življenjske navade ljudi. Podoben in še občutnejši vpliv pa so imele »velike bolezni« v preteklosti, kot so tifus, koze, kolera, tuberkuloza in mnoge druge, ki so zaznamovale dolga zgodovinska obdobja, pogojevale demografski razvoj in izkušnjo celih generacij tudi v našem prostoru. Elementov, preteklih in tekočih, je skratka dovolj, da se je v okviru obujajočega se zanimanja za zgodovinsko demografijo Istre porodila ideja o znanstvenem srečanju o zdravstveni zgodovini, točneje na temo epidemijskih boleznih, ki jim je bil v teku zadnjih dveh stoletij izposlavljen istrski polotok. Namen sestanka, poudarja njegov pobudnik in glavni organizator Dean Krmac v sporedu, je bil spoprijeti se s problematiko prek sodelovanja medicinskih strokovnjakov in zgodovinarjev, osvetliti patologije, vplive bolezni na prebivalstvo, odzive medicinske stroke in zdravstvenih ustanov ter same kulturne aspekte in obnašanja v odnosu do bolezni. Kot cilj so si organizatorji zastavili pregled študij o teh temah, spoznanje raziskovalcev različnih znanstvenih področij in njihovih preučevanj ter spodbuditev nadaljnjih prizadevanj pri osvetljevanju zdravstvene zgodovine Istre. Znanstveni pokrovitelji posveta so bili Inštitut za zgodovino medicine iz Ljubljane, Società Italiana di Storia della Medicina in Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture, finančno pa ga je podprla Italijanska samoupravna narodna skupnost iz Izole.

Jutranji del simpozija, ki ga je povezoval Salvator Žitko, se je začel z uvodnim predavanjem Zvonke Zupanič Slavec z Inštituta za zgodovino medicine na Medicinski fakulteti ljubljanske univerze, ki je postregla s pregledom razvojne poti epidemiologije in zdravstvenih ter drugih strategij za boj in preprečevanje širjenja kužnih boleznih. Rino Cigui z Zgodovinsko-raziskovalnega centra v Rovinju je predaval o letih 1815–1817, ko je Evropo prizadela pandemija lakote in bolezni, ki je sovpadala in bila vzročno pogojena z gospodarsko krizo, napoleonskimi vojnami, družbenimi konflikti in nenormalnimi klimatskimi razmerami. Prikazal je

katastrofalne učinke tega zgodovinskega momenta v Istri, kjer je razsajal pegasti tifus, ki so mu botrovale izredno slabe socialne razmere in okoljska degradacija, ki so favorizirale razmnoževanje uši in s tem prenos bolezni. Urška Železnik z Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem je predstavila referat o kolери v Kopru in istrskih obalnih mestih, ki je v 19. stoletju občutno zaznamovala demografski razvoj in prisilila oblasti k zdravstvenemu ukrepanju proti tej kot tudi drugim velikim boleznim tistega časa. Referentka je prikazala, kako je kolera zaradi značilnosti bakterije in načina širjenja prizadela zlasti urbana okolja, kjer so bili higijenske razmere slabše in imunski sistem prebivalstva šibkejši. O pustošenju kolere v 19. stoletju je predaval tudi Amir Muzur z medicinske fakultete Univerze v Reki, s poudarkom na kultu sv. Roka, ki so ga v stoletjih kuge častili kot zaščitnika proti tej bolezni, zdaj pa je prebivalstvo pri njem iskalo zatočišča pred kolero. Avtor je na podlagi hagiopogofske analize cerkva, posvečenih svetniku zaščitniku, hipotetično ugotavljal tudi obseg in razširjenost epidemij. Euro Ponte z Medicinske fakultete Univerze v Trstu je poročal o nalezljivih boleznih v severno-istrskem obmorskem mestecu Milje in orisal obolevnost ter umrljivost nekaterih infekcijskih ter epidemičnih patologij v luči trgovsko-pomorske značilnosti mesta in dejavnosti prebivalstva.

Popoldanski del posveta (povezovalc je bil Aleksej Kalc) se je začel z referatom Roberta Matijašiča z Oddelka za humanistične znanosti Univerze Juraj Dobrila v Pulju, ki je spregovoril o malariji v južni Istri, kot se kaže v objavljenih spisih zdravnika dr. Bernarda Schiavuzzija (1849–1929). Schiavuzzi je bil tudi arheološki raziskovalec in ravnatelj puljskega mestnega muzeja, kot zdravnik pa je sodeloval v boju zoper malarijo. V medicinski periodiki je objavil nekaj člankov, v katerih je opisal nekatere epidemične in endemične značilnosti malarične obolevnosti na obravnavanem istrskem območju. Iva Milovan, ravno tako sodelavka Oddelka za humanistične znanosti puljske Univerze Juraj Dobrila, je predavala o španski gripi, ki je leta 1918 zahtevala ogromen smrtni davek širom po Evropi in ni prizanesla niti istrskemu polotoku. Na osnovi bolnišničnih registrov in smrtnih matrik je avtorica prikazala pojav bolezni v južni Istri in posebej v Marčani, kjer je smrtnost zabeležila najvišjo stopnjo. Milan Radošević z reškega Zavoda za zgodovinske in družbene znanosti Hrvatske akademije znanosti in umetnosti je spregovoril o tuberkulozi v Istri v času med svetovnima vojnama, ko je Julijska krajina prednjačila znotraj Italije po razširjenosti te bolezni. V Istri je stopnja obolevnosti presežala 2 promila prebivalstva, k čemur so prispevali slaba higijena, pomanjkanje vodnih virov, neustrezna sanitarna služba in nezadostna preventivna osveščena prebivalstva. Razmere so se začele izboljševati po letu 1926 z ustanovitvijo Istrskega protituberkoloznega konzorcija in novim zdravstvenim pristopom do te bolezni. Deborah Rogoznica iz Pokrajinskega arhiva v Kopru in Dean Krmac iz Humanističnega društva Histria sta poročala o tuberkulozi na Koprskem po drugi svetovni vojni, ko je bila ta bolezen, kljub upadu smrtnosti v primerjavi s predvojnimi časovi, še vedno med najbolj razširjenimi epidemiološkimi problemi tega območja. Referenta sta ugotovila, da je bila razširjenost obolevnosti tesno povezana s priseljevanjem novega prebivalstva po znanih političnih in demografskih

spremembah, ki jih je območju prinesel čas po svetovni vojni. Zadnji referent na posvetu je bil Edi Terlevič z Oddelka za infektologijo in febrilna stanja Splošne bolnišnice v Pulju, ki je predaval o brucelozi, infekcijski bolezni, ki se prenaša iz živali na človeka in je znana tudi z imeni malteška vročina ali sredozemska vročina, ker so jo v 19. stoletju prvič opredelili na Malti. V Istri se je bolezen endemično vsidrala takoj po končani drugi svetovni vojni, in sicer s prihodom okužene živine iz zahoda med vojno. Ponovno se je pojavila v devetdesetih letih, tokrat v uvozu živine iz vzhodne Evrope.

V končnici posveta, ki je priklical lepo število poslušalcev, je bila beseda prepuščena prof. Antonu Škrobonji z Medicinske fakultete na Reki in uredniku revije *Acta medico-historica Adriatica*, ki je komentiral predstavljene vsebine in izpostavil iztočnice za razpravo. Posvet je razkril obsežnost zdravstvene problematike kot specifičnega, a nikakor sekundarnega področja družbene zgodovine Istre, ki pa je navadno res marginalizirano in prepuščeno ožjemu krogu specialistov ter interesentov. Referati so pokazali povezanost in obojestransko pogojenost zdravstvene problematike z vsakdanjim dogajanjem kot tudi s političnimi, gospodarskimi in kulturnimi vidiki. Prav pri ugotavljanju potrebe po valorizaciji zgodovine medicine in medicinske problematike znotraj zgodovinskega preučevanja Istre, ki pomeni med drugim tudi širjenje interdisciplinarnega sodelovanja med humanistiko in medicinsko znanostjo, se je ponudil spekter odprtih vprašanj in tem, ki bi jim veljalo nameniti bolj sistematično in organizirano raziskovalno pozornost. Posvet je skratka vzpostavil spodbudno vzdušje med strokovnjaki različnih področij in pokazal konkretna tematska izhodišča za bodoča preučevanja in posvetovanja.

Aleksej Kalc

Mednarodna konferenca »Intelligence & Democracies in Conflict and Peace« Tel Aviv, 18.–19. 10. 2009

Mednarodno konferenco, posvečeno vprašanju vloge obveščevalnih služb in demokracije v času konfliktov in v obdobju miru, so pripravile mednarodna zveza za zgodovino obveščevalnih služb (International Intelligence History Association – IIHA), fundacija Konrada Adenauerja ter Begin Sadatov center za strateške študije (BESA) Univerze Bar-Ilan v Tel Avivu, kjer je konferenca tudi potekala.

Po uvodnih pozdravnih nagovorih dr. Shlomo Shpira, predavatelja na tej univerzi in predsednika IIHA ter dr. Larsa Haensla, predstavnika fundacije Konrada Adenauerja v Izraelu, ki jima je bila skupna ugotovitev, da mora obveščevalna služba služiti demokraciji, torej ljudem in ne državi, se je začel delovni program konference.

Konferenca je bila razdeljena na nekaj tematskih sklopov. Prvega z naslovom Zgodnji začetki je uvedla polkovnica Rose Mary Sheldon z vojaškega inštituta v Virginiji s prispevkom Obveščevalna služba in demokracija v antični Grčiji. Sledil ji je Yoaz Hendel iz BESA centra, ki je govoril o obveščevalnih dejavnostih v obdobju Heroda. Zaključni prispevek je imel Joris Gijsbergh z univerze v Nijmegnu o nizozemski obveščevalni službi in sledenju »močni demokraciji« v obdobju 1919–1951.

Drugi sklop z naslovom Obveščevalna služba in demokratizacija je začel dr. Dustin Dehez z inštituta za zunanjo in varnostno politiko iz Duesseldorfa z referatom Vključevanje obveščevalne službe v reformiranje varnostnega sektorja. Kot primer je navedel Subsaharsko Afriko, kjer je bil svetovalec v devetdesetih letih. Po koncu vojaških spopadov je prišlo v vsaki državi do vprašanja, kako vzpostaviti civilne varnostne institucije. Na tem področju sta se kot prevladujoča soočila dva modela in sicer kolonializem v predelu anglofonskih držav na eni in socializem na drugi strani, saj je bilo precej afriških držav socialističnih. Iz obeh »matic« pa izvirajo tudi zgledi organiziranja obveščevalnih služb – MI5, MI6 ali »spec-službe«. Dr. David Snead z univerze Liberty je kot naslednji referent govoril o prizadevanjih ZDA, da vržejo z oblasti Fidela Castra v letih 1959-1963. Svoj zanimivi prispevek, v katerem je poudaril, da je v ZDA vsak načrt obveščevalnih služb – tudi načrt za državni udar v »sosednji državi« – odvisen od vsakokratnega predsednika, ki ga potrdi ali ovrže. Zaključil je z ugotovitvijo, da če obveščevalne službe že načrtujejo nedemokratično akcijo, s katero naj bi razvile demokracijo, naj se vsaj potrudijo, da jim to uspe. V primeru Kube, kot vemo, jim namreč ni uspelo. Dr. Ital Sneh z univerze CUNY, strokovnjak za bibličistiko in judovsko zgodovino je govoril o obveščevalnih službah, pomanjkanju demokracije in posledicah mučenja na pri-

meru režima iranskega šaha Reze Pahlavija. Zadnji v tem sklopu je bil dr. Michael Peterson z DIA Maryland, ki je razkril vlogo vojaške obveščevalne službe ZDA v obrambi El Salvadorja v letih 1985–1992. Poudaril je, da Reaganova doktrina, ki je hotela spraviti komunizem z zahodne hemisfere ter »smrtne ekipe«, ki so bile na delu v Salvadorju, niso bili nedolžni, saj so za financiranje uporabljali tudi trgovino z narkotiki. V diskusiji po tem prvem dnevu se je izoblikovalo več mnenj kot vprašanj – od vpletenosti bivših nacistov v trgovino z narkotiki v južni Ameriki in njihove vloge pri vzpostavljanju povojne zahodnonemške obveščevalne službe (organizacije Gehlen) do dejstva, da so obveščevalce iranske obveščevalne službe SAVAK urili komunistični (sovjetski) inštruktorji in se je torej tudi na tem področju vzpostavljali režim ekvivalence, značilen za čas hladne vojne.

Naslednji dan se je konferenca nadaljevala s tretjo temo, posvečeno obveščevalnim službam in regionalni in globalni varnosti. Dr. Gustavo Diaz Matey iz Španije je govoril o teoriji obveščevalnih služb, kjer naj bi nov izraz »inteligare« pomenil obveščevalno službo kot kazalec demokracije. Dr. Yigal Shefy z univerze v Tel Avivu je predstavil afero Rotem iz leta 1960 in presenečenje v vojni leta 1973. Na podlagi analize afere Rotem je ob egiptovski zasedbi Sinaja leta 1960 izraelska obveščevalna služba napačno ocenila oziroma podcenila nasprotnike. Temo je zaključil ameriški polkovnik James Dillard (National Defense Intelligence College) s prispevkom o ameriški obveščevalni agenciji OSS (Office of Strategic Services), Hošimihu in vietnamskem boju za svobodo. V njem je poudaril, da je bil Hošiminh sodelavec OSS v boju proti Japoncem, da pa se je potem odločil za samostojno pot, ki ni bila več v skladu z ameriško, predvsem pa s Trumanovo politiko na območju Indokine.

Naslednji sklop je bil posvečen obveščevalnim službam in medijem. Začel ga je upokojeni nemški mornariški admiral Sigurd Hess, ki je govoril o nemški mornarici, nemški obveščevalni službi in medijih med letoma 1956 in 2006. Nemška obveščevalna služba BND (Bundesnachrichtendienst) je imela med novinarji, ki so delali v tujini 242 agentov, zato o kakšnem nepristranskem poročanju tiska vse do sedemdesetih let ne moremo govoriti. Razni dogodki na obveščevalnem področju, predvsem afere in njihova razkritja v tisku, pa so pomenili tudi spremembo zakonodaje, tako da ima danes zvezna obveščevalna služba poseben urad za obveščanje, ki skrbi za stik z mediji. Tudi polkovnica Miri Eisel, bivša svetovalka izraelskega premiera za medije, ki je govorila o odnosu med obveščevalnimi službami in mediji v Izraelu, je navedla svoj primer. Najprej je bila obveščevalka, zdaj pa je na razpolago drugi strani, torej medijem in je kot takšna v očeh nekaterih prejšnjih kolegov najhujša izdajalka. Vse do poraza v vojni leta 1973 so mediji nekritično hvalili ves izraelski obveščevalni sistem. Nato pa so postali do njega izjemno kritični. Leta 2000 je prišlo do velikih sprememb, saj imata od druge intifade dalje obe obveščevalni službi Šabak in Mosad osebo za stike z javnostjo, danes pa ima vojaška obveščevalna služba celo urad za stike z javnostjo. V Izraelu uradno obstoji tudi cenzura, ki je zakonsko urejena in je cenzor podrejen ministrstvu za obrambo, zato so tudi novinarji kazensko odgovorni, da zadeve, ki so tajne, ne pridejo v javnost. Naslednji referent Hilmar-Detlef Brueckner je posegel v

zgodovino in prikazal, kako so francoski mediji vzpostavili javno podobo tajnega agenta s primerom časopisnega poročanja o vojni 1870, v kateri so francoski mediji poraz Francije pripisali tajnemu delovanju nemškega protiobveščevalnega oficirja. Medijsko poročanje o špijonaži je bilo tudi v Nemčiji tako uspešno, da so se v letih pred prvo svetovno vojno Nemci množično prijavljali za delo v obveščevalni službi. Kljub temu so Nemci to (kakor tudi drugo) svetovno vojno izgubili. Amir Rapaport iz BESA centra je s prispevkom Medijsko pokrivanje obveščevalnih operacij v Izraelu zaključil to temo konference.

Po kosilu se je nadaljevala konferenca s temo o parlamentarnem nadzoru in odgovornosti. Začel jo je dr. David Robarge, vodja zgodovinskega oddelka ameriške obveščevalne agencije, ki je predstavil referat CIA in javna odgovornost. Po njegovem mnenju je CIA najbrž najbolj odprta in javno prepoznavna tajna služba. Za to pa ima zasluge ameriška zakonodaja in ustroj oblasti ZDA. Dejstvo, da se mora za svoje dejavnosti CIA zagovarjati pred Kongresom in da so za ta postopek mnogokrat »zaslužni« mediji, potrjuje tezi, da so, vsaj v Ameriki, mediji četrta veja oblasti. Seveda se mora zagovarjati predvsem zaradi neuspešnih operacij, kot je bil recimo Prašičji zaliv. Poraz agencije sta pomenila poraz v Vietnamu in konec hladne vojne. Raziskovalno novinarstvo je z afero Watergate in Iran-contra povzročilo ne le slabo medijsko podobo agencije, ampak tudi odstop njenih direktorjev oziroma celo predsednika Nixona. Tudi dogodki po 11. septembru 2001 so predmet javne obravnave predvsem v smislu ali jih ne bi bilo možno preprečiti. Dr. Wolfgang Krieger z univerze v Marburgu je govoril o nemški obveščevalni službi in parlamentarnem nadzoru. Parlamentarni nadzor se je pričel z vstopom Nemčije v NATO. Pri obveščevalni službi BND pa je bilo ravno obratno, saj je organizacija Gehlen kot njena predhodnica nastala kadrovsko iz samih bivših nacistov – torej ljudi, ki so se jim v vojski hoteli in morali izogniti. Da so se izognili parlamentarnemu nadzoru, so obveščevalno službo podredili vladi, pri čemer je Richard Gehlen ostal na čelu nove službe (s starimi kadri, ki so ostali zaupniki ali informatorji, če že niso ostali zaposleni v njej) vse do leta 1968. Do spremembe je prišlo šele v osemdesetih letih po padcu berlinskega zidu, koncu hladne vojne in združitvi obeh Nemčij in šele po letu 2001 je bila zakonodaja ustrezno spremenjena. Dr. Sebastian Laurent z univerze v Bordeauxu je govoril o francoski obveščevalni službi v času Pete republike. Opozoril je, da v Franciji ni nobenega zakona o obveščanju in da izvršna oblast že dolgo ne dovoli nobenih objav o obveščevalni dejavnosti. Tudi padec Nemške demokratične republike ni pomenil nobenih sprememb na tem področju, pripravljajo pa se zakonodajne osnove za spremembo na tem področju. Zadnji v tem tematskem sklopu je govoril Stuart Farson z univerze Simona Fraserja o vplivu protiteroristične vojne na muslimane v Kanadi. Poudaril je odgovornost izvršne oblasti pri obravnavi posameznikov, saj imajo tudi tisti, ki so osumljeni najhujših dejanj v demokratičnih državah pravico do spoštovanja osebnosti, kar pa se v primeru obravnave proti muslimanom, osumljenim sodelovanja pri dogodkih 11. septembra ni spoštovalo.

Zadnja tema konference je bila posvečena obveščevalnim strukturam in kriznemu menedžmentu. Začel jo je dr. Philip Davies z univerze Brunel, ki je govoril o

nalogah in koordinacijah britanske in ameriške obveščevalne skupnosti. Upokojeni polkovnik Virendra Verma, predavatelj na univerzi Jawaharlaha Nehruja je govoril o vlogi obveščevalnih služb pri sprejemanju odločitev v Indiji. Poglavlje je zaključil Hillel Frisch z BESA centra, ki je govoril o palestinskih obveščevalnih službah.

Po posvetovanju je bila okrogla miza z naslovom Učimo se iz zgodovine obveščevalnih služb, ki jo je vodil Shlomio Shpiro, udeležili pa so se je poleg nekaterih refrentov tudi brigadni general Ephraim Lapid, bivši vodja izraelske vojaške obveščevalne službe in Jens Weneger, mladi raziskovalec, avtor knjige o organizaciji Gehlen. General Lapid je poudaril, da je Izrael zelo majhna država, obkrožena s sovražniki. V petdesetih letih, kar država obstoja, so imeli v petindvajsetih letih štiri vojne s sosedi. Največ, kar so se iz tega naučili pa je bilo, da z dobrimi obveščevalnimi informacijami preprečiš presenečenja, ki so bila sprva za Izrael zelo neprijetna, dokler se jih niso naučili predvideti. Tako so od yom-kipurske vojne leta 1973 njihovi naporu posvečeni preprečevanju terorizma, katerega cilj ni država ampak civilno prebivalstvo. Njegov cilj je prizadeti moralo ljudi, kar pa jim doslej, kot ocenjujejo, še ni uspelo.

Po večerji je bil redni letni sestanek članov IIHA, katerega sklep je bil, da bo naslednje mednarodno srečanje spet v Nemčiji in sicer v aprilu leta 2010.

V torek 20. oktobra je bila za tiste člane konference, ki so imeli referate in za člane IIHA, ki so to želeli, še strokovna ekskurzija v Jeruzalem pod vodstvom direktorja Malam, generala Dudu Tsura. Ekskurzija ni bila namenjena ogledu turističnih znamenitosti ampak strateškega ogleda stanja na terenu na Zahodnem bregu, zidu in drugih varnostnih posebnosti v tem delu države. Po delovnem kosilu, ki ga je ob zaključku priredil center Konrada Adenauerja, smo se odpravili še v Gillot, severno od Tel Aviva, kjer smo obiskali Malam – izraelski spominski center in muzej protiterorizma, ki se nahajata v centru, kjer urijo vojaške obveznike za opravljanje obveščevalnih nalog. V tem centru tudi zaznamujejo z napisom na spominskem kamnu vse padle in umrle člane obveščevalnih organizacij od leta 1948. Ob napisu Shaika Dana, obveščevalca z Edom Brajnikom sem na kratko predstavila njuno sodelovanje s povzetkom referata, pripravljenega za posvet. V samem protiterorističnem informativnem centru smo imeli nato v dodatni temi z naslovom Izraelska obveščevalna služba in njeni nauki iz zgodovine priložnost slišati obveščevalne izkušnje najvišjih obveščevalnih voditeljev iz Izraela. Govorili so Avi Dichter, bivši vodja Šabaka in trenutni minister za notranje zadeve, ambasador Efraim Halevy, bivši šef Mosada in Shlomi Gazi bivši šef vojaške obveščevalne službe. Pogovor je vodil in zaključil Shlomo Shpiro.

Ljuba Dornik Šubelj

Ocene in poročila

Zdravko Šundrica, **Tajna kutija dubrovačkog arhiva: II. dio**, Zagreb, Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2009. 432 strani.

Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku je v kratkem časovnem razmaku izdal v drugi knjigi preostale razprave in članke iz zapuščine arhivista dr. Zdravka Šundrice. Velike zasluge, da je prišlo do objave znanih in neznanih razprav in študij Zdravke Šundrice ima soproga prof. Pavica Šundrica. Iz zapuščine je izšlo v I. knjigi 10 razprav in študij, v II. knjigi pa kar 24 razprav in člankov. Vse te razprave in študije predstavljajo izredno bogastvo za poznavanje preteklosti Dubrovniške republike, ker so pisane preprosto in razumljivo ter so vpete v dogajanja v širši mediteranski in evropski prostor. Mnoge med njimi odlikuje njegovo željo in smisel, da prikaže dogajanja iz vsakdanjega življenja. Mnogo novih podatkov in novega gradiva je iz obdobja (17. in 18. stoletje), ki je bilo doslej slabo obdelano in poznano. Prav to gradivo zahteva od raziskovalca izjemno poznavanje in obvladanje individualne pisave notarjev. Dokumenti tega obdobja se izredno težko čitljivi. Zdravko Šundrica je obvladal tudi te pisave, zato se je verjetno usmeril v sodobnejša obdobja dubrovniške preteklosti.

V prvi kratki razpravi ugotavlja, da so Dubrovčani prvi na svetu uvedli karanteno. S tem so se zavarovali pred posledicami širjenja kuge. Čeprav so Dubrovčani tekom stoletij doživljali pogoste epidemije kuge, te niso pustile tako hudih posledic kot drugod. Tako zgodaj sprejeti strogi obrambni ukrepi so se obrestovali. To se je zgodilo 27. julija 1377, ko je Veliki svet sprejel sklep, da morajo ljudje, ki prihajajo iz okuženih krajev preživeti karanteno mesec dni na malem otočku Mrkanu. Ob tem je sprejel tudi drastične kazni za tiste, ki se ne bi držali predpisov. V isti razpravi se dotakne tudi ukrepa dubrovniške zdravstvene službe leta 1808 za omejitev širjenja koz. Takrat je bila uvedena obvezna vakcinacija.

V drugi razpravi, vezani na prvo, pa objavlja vse pomebnejše arhivske podatke o izgradnji lazareta na Pločah od 1580 dalje ter se posebej posveča preureditvi v 18. stoletju in to v latinski transkripciji in hrvaškem prevodu iz različnih arhivskih serij. Vsak objavljeni arhivski tekst pospremi z zanimivimi komentarji.

Ko so francoske okupacijske oblasti ukinile Dubrovniško republiko 31. januarja 1808 in istočasno prevzele oblast, je upravo prevzel Domenik Garanžina, ki je našel popolno dezorganizacijo v zdravstveni službi. Prav njemu in njegovim ukrepom posveča avtor posebno študijo. Garanžina zasluga je bila, da je zdravstvo ponovno začelo opravljati svoje naloge. V tem obdobju je bila zdravstvena služba dobro organizirana.

Zelo podrobno se Zdravko Šundrica zadržuje pri opisu delovanja gasilske službe v starem Dubrovniku, ki je bila že v začetku 14. stoletja na zavidljivi višini. Omejuje se na dva uničujoča požara, ki sta imela katastrofalne posledice. To sta bila požar leta 1296 in požar v času potresa 1667. Oba sta uničila velik del mesta. Že v VI. knjigi dubrovniškega statuta iz leta 1272 so tri poglavja posvečena preprečevanju požarov. Nato pa avtor sledi predpisom tudi v Knjigi vseh redormacij. Posebno poglavje posveti organizaciji gasilske službe in sankcijam proti požigalcem. V prevodu dodaja dve uredbi o gasilski službi.

Krajšo študijo je posvetil prodaji ledu v starem Dubrovniku. Prvič zasledimo podatke o uporabi leda oz. snega leta 1642, ko se je moral knez brigati, da bodo imeli senatorji na zasedanjih na razpolago določeno količino ledu. Pogosto se omenja led tudi kot darilo, ki ga je pošiljal knez raznim uglednim osebam, ki so poleti obiskovale Dubrovnik. Led so dobivali iz hercegovskih planin. Z ledom so v 18. stoletju oskrbovali Dubrovnik tudi Morlaki. Led pa so predvsem uporabljali za izdelavo osvežilnih napitkov v poletnih mesecih. Zanimiva je objava sodnega procesa, ki leta 1701 potekal v zvezi s prodajo ledu.

Obširnejša je študija o strupih, ki so jih uporabljali v Dubrovniški republiki. V uvodu navaja avtor primere zastrupitve, ki so jih v zgodovini uporabljali na dvorih v zahodni ter vzhodni deželah ter na Balkanu. Posebej se zadrži na metodah zastrupljanja pri Benečanih. Tudi v Dubrovniku so uporabljali strupe z namenom obrambe državnih interesov. Pri tem se Šundrica opre na najpomembnejšo serijo Dubrovniške arhiva, na serijo "Secreta rogatorum", ki pa je bila v glavnem namerno uničena v času prihoda Francozov. Ostanki fonda za 16. In 17. stoletje pa služijo za objavo zanimivih podatkov. Iz 15. stoletja avtor posebej obširno obdela primer poskusa zastrupitve velikaša Radoslava Pavlovića leta 1430, nato pa še obdela primere drugih osebnosti. Zanimajo ga tudi primeri zastrupljanja v privatnem življenju v Dubrovniku. Nadalje obdela vrste strupov in njihovo hranjenje ter poreklo strupov. Posebej ga zanima toksikološko znanje dubrovniških medicinskih strokovnjakov ter terapija razstrupljanja.

Sledi več krajših člankov. V prvem razpravlja o potresih v Dubrovniku, še posebej pa so zanimivi podatki, ki jih je beležil neznan Dubrovčan v obdobju od 1817 do 1857. Polnih 40 let je vodil evidenco potresov, zapisoval dan in uro potresa z oznako jakosti. Podrobnejše poročilo kako je izgledal potres 14. septembra 1843 pa objavlja v celoti v hrvaškem prevodu iz italijanščine.

V drugem prispevku nas seznanja z melioracijo konaveljskega polja. Prav ob koncu obstoja republike (1803), je bil izdelan podroben napajalni sistem, ki ga avtor objavlja v celoti. Posebej ga v posebnem članku zanima lov in obdelava koral. Ta obrt je bila razvita že od 14. stoletja dalje. Iz podatkov, ki jih Šundrica navaja pa izhaja, da je koraljstvo v Dubrovniku, kljub zastoju v nekaterih obdobjih, bilo v 18. stoletju zelo dobro razvito in da so mnoge družine od te obrti dobro živele. Šundrica je postal pozoren tudi na konzularne patente. To so uradni akti, s katerimi je dubrovniška vlada imenovala določeno število oseb za svojega konzula v nekem tujem mestu. To so neke vrste akreditivna pisma za tamkajšnje oblasti. V 18. stoletju je imela Dubrovniška republika v prekomorskih deželah 80 konzulatov.

Konzularni patenti so bili izdelani na okrašenih pergamentnih patentnih listinah. Šundrico zanima vsebina, jezik v katerem so bila pisma pisana ter likovni izgled in njihovi slikarski mojstri. Nekaj patentov objavlja v prevodu. V notarski seriji "Testamenta notariae" se je ohranilo veliko število oporok dubrovniških mornarjev. Avtor je izločil tiste registrirane oporoke dubrovniških mornarjev – 112 po številu, ki so bile sestavljene na odprtem morju ali v nekem tujem pristanišču in bile po njihovi smrti registrirane. Popis dubrovniški mornarjev umrlih v tujini se začneja z letom 1419 in konča z letnico 1806.

O cerkveni glasbi v Dubrovniku v drugi polovici 16. stoletja razpravlja v naslednjem prispevku. Podrobneje obravnava orgle in organiste. Navaja poročilo papeškega vizitatorja Giovannija Sormanija, v katerem je našel podatek, da se dubrovniški organisti niso pregrešili proti stališčem Tridentinskega koncila o cerkveni glasbi. V krajšem članku se dotakne tudi izvajanju viteške igre – alke v starem Dubrovniku. V prilogi objavlja dokumente o alki v originalnem besedilu in hrvaškem prevodu. Ugotavlja tudi, da so že od najstarejših časov bili prebivalci Dubrovnika naklonjeni igram na srečo. O tem govori podatek iz leta 1320, ko je bilo prodano okrog 7000 komadov kock uvoženih iz Ankone. Kot primer zasvojenostjo s kockanjem obravnava testament Pavla Stjepana Kukarevića. Pred odhodom na daljše potovanje leta 1527 je napravil oporoko, v kateri priznava goljufije pri igri na srečo in določa, da se vsem osebam, ki jih je prizadel, vrnejo denar. Kocke naj bi igrale posebno vlogo tudi pri volilnem škandalu v Velikem svetu leta 1450 in 1496. Pri volitvah za državne uslužbence naj bi pri preštevanju iz volilne skrinjice zletela kocka. Glasovali so namreč z svilenimi kroglicami. Ker je bila s tem dejanjem omadeževana čast in izražen prezir do države, je bil sprejet sklep o visoki nagradi za tistega, ki bi odkril povzročitelja te sramote, povzročitelja pa bi doletela visoka kazen. Leta 1639 so v senatu razpravljali o dolgih laseh, ki so krasile mladeniške glave. Ker so v baročnem Dubrovniku dubrovniški plemiči imeli na glavi kodraste lasilje, bi se navadni ljudje z dolgimi lasmi po zunanem izgledu približali videzu plemstva. Zato je Senat sprejel sklep o obveznem oblikovanju frizur in striženju dogih las. V zapuščini Zdravka Šundrice je najden tudi opis medenega meseca, ki sta ga doživljala mladoporočenca. Posebej nam opiše družinsko tragedijo, ki se je odvijala v noči med 23. in 24. julijem 1471. Mladega plemiča Frana Ranjino je ubil zidar Vlakuša, ki ga je zalotil pri svoji ženi. Vlakuša je pobegnil iz mesta iz strahu pred strogo dubrovniško pravico. Toda odločitev Senata je bila nepričakovana. Vlakuši daje zagotovilo, naj se vrne v mesto in ga ne obsodi. V obrazložitvi je bilo rečeno, da je bil ubiti plemič sam kriv za svojo smrt. Ker so se objestni dubrovniški vlasteličiči hoteli maščevati bogatemu plemiču Klimu Gučetiću, ki se je sukal okoli neke Jele, so v času karnevala leta 1462 peli neko pesem, ki je zasmehovala Klimu. Senat je sicer opravil več zaslišanj, ni pa sprejel nobene odločitve o kaznivem dejanju. Zdravko Šundrica vidi v tej pesmi vpliv narodne poezije. 10. januarja 1567 je Stjepan Radonić iz Gruža prijavil krajo limon na njegovem vrtu. Lopovi naj bi obrali 3 velika drevesa limon in pri tem zlomili eno vejo. Policija je kmalu odkrila enega od osumljencev, ki je bil podvržen torturi, da je odkril še ostala dva pajdaša. Vsi trije so bili obsojeni na steber sramote in dobili po 25 batin. Še hujši prekršek

je napravil pisar Fran Bogascini leta 1740, ki je pobegnil v Benetke, ko so v žitnici Rupe ugotovili velik primanjkljaj žita. Toda pred sodnike je moral stopiti njegov brat zdravnik Toma, ki naj bi bil soodgovoren za bratovo goljufljivo. Kako je potekal sodni proces ni razvidno iz dokumentov, kot ugotavlja Zdravko Šundrica.

Naslednje vprašanje, ki si ga je zastavil Zdravko Šundrica, je kako so stari Dubrovčani reševali finančne krize. Turkom so morali plačevati harač v višini 12.500 ducatov. Kadar ni bilo dovolj denarja, so razpisali obvezno državni posojilo. Toda pred skoraj nerešljivo nalogo pa so se znašli, ko je Mehmed II. povečal leta 1481 harač na 15.000 ducatov. Veliki svet se je lotil zelo obsežne akcije in pri tem vključil vse možnosti, da bi prišel do zelene vsote ducatov. Državnim uradnikom so cello znižali plačo za 50%. Na srečo tega povišanja harača Dubrovčani nikoli niso plačali, ker je sultan Mehmed II. medtem umrl, njegov naslednik pa tega ni več zahteval.

Da so imeli dubrovniški trgovci instikt čebel prikaže avtor na instrukciji, ki jo je dobil odposlanec Nikola Đurđević leta 1438, ko je bil poslan na dvor bosanskega kralja Tvrtka II., da bi mu izrazil sožalje ob smrti žene, kraljice Doroteje.

V zadnji obsežni študiji pa Zdravko Šundrica razpravlja o dubrovniških Judih in njihovi emancipaciji v letih od 1805 do 1815, to je v obdobju francoske in v začetku avstrijske oblasti. Ugotavlja, da je obstajala razlika med popisom prebivalstva, ki so ga opravili Francozi in tistega, ki so ga Dubrovčani izvedli 8 let prej (1799). Zanesljive podatke pa daje popis prebivalstva, ki se je vršil v času avstrijske oblasti leta 1815. Podrobno opisuje dejavnost Judov na splošno, posebej pa prikaže njihovo dejavnost na gospodarskem področju. V prilogi so objavljeni številni dokumenti v originalnem jeziku. Dodana je tudi tabela s popisom Judov iz leta 1815.

Knjigo zaključuje obsežen register osebnih in zemljepisnih imen skupaj za I. in II knjigo.

V objavljenih študijah je Zdravko Šundrica opozoril na mnoga odprta vprašanja in neraziskane probleme in pojave iz preteklosti srednjeveškega Dubrovnika, ki naj bi se jih lotile mlajše generacije raziskovalcev Dubrovniškega arhiva. Predvsem to velja za obdobja 17. in 18. stoletja. Tudi s tega vidika imata knjigi izjemen pomen za zgodovinopisje.

Ignacij Voje

Vom Nutzen des Edierens : Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien, 3.–5. Juni 2004. Ur. Brigitte Merta, Andrea Sommerlechner, Herwig Weigl. Wien, München : R. Oldenbourg Verlag, 2005. 398 strani s priloženim CD-ROM-om. (MIÖG Ergänzungsband ; 47)

Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie : Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien, 22.–25. September 2004. Ur. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer. Wien, München : R. Oldenbourg Verlag, 2005. 650 strani. (MIÖG Ergänzungsband ; 48)

Z ustanovitvijo Inštituta za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) v sicer tudi za irski akademski svet spomina vrednemu letu 1854 – direktor Inštituta Karl Brunner je s tem v zvezi spomnil na z 20. oktobrom 1854 datirano lastnoročno »najvišjo odločitev« cesarja Franca Jožefa – je nastala zunajuniverzitetna, četudi prek osebja z dunajsko Univerzo tesno povezana prvorazredna znanstvena izobraževalna ustanova. Dunaj je tako postal središče t. i. pomožnih zgodovinskih ved, torej uporabnih metod kritike zgodovinskih virov (prim. k temu tudi Georg Scheibelreiter, v: MIÖG Ergänzungsband 53, 2009, str. 311–322). Čeprav se dunajski Inštitut, ki je v 20. stoletju doživel nekaj preimenovanj, ni izognil političnim vplivom (kar je razvidno tudi iz monografije Manfreda Stoya: *Das Österreichische Institut für Geschichtsforschung 1929–1945*, MIÖG Ergänzungsband 50, 2007), je utrdil in izgradil svoj velik znanstveni ugled. Da je mogoče pričakovati to reputacijo tudi v prihodnje, je bilo pokazano leta 2004 ob praznovanju njegove 150-letnice. V okviru predavanj in simpozijev so predstavili gostje in člani Inštituta tako strokovnemu občinstvu kot tudi širšemu krogu zainteresiranih aktualne raziskovalne teme. Častni član Peter Johanek je imel 20. oktobra 2004 slavnostno predavanje (»Erudicija in njene posledice. O Inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje in njegovi zgodovini«), ki je natisnjeno v MIÖG 113 (2005, str. 259–268). Istega dne je o svojih izkušnjah na Inštitutu in z njim poročal tudi slovenski medievalist Peter Štih, prisluhniti pa je bilo mogoče tudi svetovni praznovedbi »zelo svečane«, Inštitutu posvečene fanfare Andreasa Zöttla (gl. notni zapis v MIÖG 113, str. 478–479). Kot nekakšen »jubilejni zbornik« vsebuje 112. zvezek MIÖG (2004) izključno prispevke članov oziroma na Inštitutu zaposlenih sodelavcev (gl. njegovo spletno stran: <http://www.univie.ac.at/>

Geschichtsforschung)/. Nasprotno pa so prišli v dveh kongresnih zbornikih, ki sta predstavljena v nadaljevanju, do besede večinoma domači in tuji »gostje«.

Zbornik z naslovom *O koristnosti objavljanja virov (Vom Nutzen des Edierens)* prinaša referate s simpozija, ki je potekal od 3. do 5. junija 2004. Posvečen je enemu od področji, za katera je Inštitut najbolj kompetenten. 34 prispevkov prihaja izpod peres priznanih strokovnjakov z dolgoletnimi izkušnjami na področju objavljanja virov. Med temi prispevki imata dva značaj poziva (*votum*) k okrogli mizi (Fritz Peter Knapp: str. 73–76 in Rudolf Schieffer: str. 297–299). Robert B. C. Huygens v svojem otvoritvenem predavanju obravnava odnos »besedil« do »besedila« (str. 17–24). Temeljne vidike osvetlita tudi Franz Römer, ki izhaja iz svoje prakse objavljanja virov na področju klasične filologije (str. 45–47), in Danuta Schanzer, ki piše s stališča izkušenj ameriške besedilne kritike (str. 355–368). Koristnost in metodiko objavljanja virov obravnava tudi Walter Pohl (str. 349–354). Vprašanje o originalu ali verzijah si na področju germanistične medievistike zastavlja Edith Wenzel (str. 65–72). Winfried Schulze poroča o dejavnosti objavljanja virov in usmerjenosti raziskovanja v novejši zgodovini (str. 339–348). Na drugi strani se tudi prispevki, katerih naslovi dajejo sprva slutiti ožje teme, izkažejo za metodološko zelo koristne; sem spadajo, denimo, raziskava Anne J. Duggan o avtorstvu in avtentičnosti v korespondenci Thomasa Becketa (str. 25–44), študija Pascala Bourgaina o izročilu rokopisov Gregorja iz Toursa (str. 49–64) in poročilo Wilfrieda Hartmanna o izkušnji z izdajo aktov poznokarolinških koncilov (str. 77–89). Predpostavke in posledice izdaje merovinških kraljevskih listin je osvetlil Theo Kölzer (str. 285–296), dosežke francoskih diplomatskih izdaj Olivier Guyotjeannin (str. 303–312), metodološka vprašanja izdaje virov iz italijanskega okolja pa Maria Pia Alberzoni (str. 313–328). Na težave z izdajami zgodnjenovoveških virov opozarjajo štirje avtorji: Maximilian Lanzinner na primeru državnozbornskih aktov s poudarkom na zasedanjih državnega zbora med letoma 1556 in 1662 (str. 101–107), Martin Steiner ob latinskih besedilih Jana Amosa Komenskega (str. 109–115), Karl Härter pri obdelavi »policijskih« redov (str. 131–144), Nora Gädeke pa na primeru zgodovinsko-kritične izdaje Gottfrieda Wilhelma Leibniza (str. 183–196). »Jožefinsko topografijo kot zgodovinski vir« zelo poznavalsko obravnava vodja Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju, Vincenc Rajšp (str. 277–284). Na široko področje priprave regestov vodi prispevek Ludwiga Schmutzgerja o *Reperitorium Germanicum* oz. *Reperitorium Poenitentiarie Germanicum* (str. 117–129). To, da pridejo do besede cerkvenozgodovinsko in cerkvenopravno relevantni prispevki – ob že omenjenih člankih npr. še v besedilu Rainerja Berndta o Hugu iz samostana Saint-Victor (str. 91–99), v kratkem prispevku Petra Landaua o načrtih za izdajo kanonskih besedil (str. 301–302) in v prispevku Stefana Samerskega o strukturnih težavah in novih pogledih v zvezi z nunciaturno korespondenco (str. 329–338) –, se dobro ujema z velikim projektom izdaje registra Inocenca III., ki poteka na Inštitutu in je trenutno prispel do 11. pontifikalnega leta 1208/09. Ta papež pride – v sliki in besedi – sicer zelo do izraza v prispevku Brende Bolton (str. 369–381). Omogočanje dostopa do zgodovinskih virov in njihovo objavo v »digitalnem svetu« obravnava Manfred Thaller na primerih od srednjega veka pa vse do najnovejšega časa (str. 205–227). Madžarske izkušnje na tem področju

je od zgodnjega 16. do poznega 20. stoletja predstavil Imre Ress (str. 145–155). Politiko arhivov glede omogočanja dostopa do novejših množičnih aktov problematizira Frank M. Bischoff (str. 157–169). Nove metode in oblike diplomatskih izdaj obravnavata Paul Bertrand (str. 171–175) in Annie Dufour (str. 177–182). Pogosto z bolečimi izkušnjami povezano temo javnega dostopa (Open Access) do digitalnih fondov načena Klaus Graf (str. 197–203, z napotitvijo na pomembne »linke« na str. 203). Vsevropsko polje epigrafskih edicij obravnava dobro razdelan in s številnimi, tudi barvnimi slikami ilustriran prispevek Walterja Kocha (str. 229–254). Prav tako lepo ilustrirana je diskusija Axla Bolviga o osnovnih načelih objav srednjeveških stenskih slikarij (str. 255–279, s priloženim CD-ROM-om). Skromnejše je izvajanje Rolfa Nagla o izdaji grbovni knjig (str. 271–275). Most med znanostjo in zainteresiranim občinstvom pa na koncu zbornika vzpostavlja Rita Voltmer v svojih »Mislih o izdaji deželno- in regionalnozgodovinskih virov za univerzitetno poučevanje, šolski pouk in kulturno dejavnost« (str. 383–396), s čimer meri na »popularizacijo« v najširšem smislu.

Nadvse »popularne« so sicer znanstveno obdelane teme obsežnega zbornika *Osmanska država in habsburška monarhija (Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie)*. V središču te zlasti za zgodovino mentalitet in komunikacije pomembne ter za socialnozgodovinska in antropološka vprašanja odprte publikacije sta kulturni transfer in interakcija velesil, ki sta od 16. do 20. stoletja zaznamovali jugovzhodnoevropski prostor. Simpozij, ki so ga septembra 2004 pripravili na Inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje, je – kakor uvodoma poudarijo trije uredniki in urednica zbornika – potekala ravno v času, ko je bilo razmerje Turčije do Evrope zaradi vprašanja njenega pristopa k Evropski uniji zopet aktualno. 34 prispevkov v tem zvezku – od tega štiri v angleščini – je razdeljenih v šest sekcij: (1) Stiki in konflikti (str. 35–164), (2) Podobe in propaganda o Turkih (str. 165–247), (3) Poslaniki in poslaništvo (str. 249–356), (4) Poročila s potovanj (str. 357–479), (5) Tolmači in dragomani (str. 471–535), (6) Jugovzhodna Evropa, Habsburžani in Osmani (str. 537–648). V zborniku niso natisnjene diskusije, ki so sledile posameznim referatom, pogrešamo pa tudi register (predvsem v besedilih omenjenih oseb). Prispevki prve sekcije obravnavajo položaj osmanske države v zgodnjenovoveškem evropskem sistemu držav (Holger Th. Graf: str. 37–51), pogled na Avstrijo v osmanskem zgodovinopisju (Marlene Kurz: str. 53–65), razmere okoli leta 1600 (Claire Norton: str. 67–81), »označevanje meja« po letu 1718 (Antal András Deák: str. 83–96), prikazovanje nasilja (kristjani proti pogonom) v turških vojnah (Andrea Pühringer: str. 97–119), bogočastni protektorat habsburške monarhije s poudarkom na Jeruzalemu (Barbara Haider-Wilson: str. 121–147) in odnos osmanske države do zgodnjenovoveškega evropskega sistema držav (Arno Strohmeyer: str. 149–164). V drugi sekciji gre za percepcijo Turkov oz. Osmanov s strani Zahoda. Članki osvetljujejo poglede velikega cesarskega kanclerja Gattinare (Franz Bosbach: str. 167–180), nemškega humanista Sebastiana Branta (Antje Niederberger: str. 181–204) in škofa Urbana Sagstetterja iz avstrijskokoroške Krke v njegovih »pridigah o Turkih« (Christine M. Gigler: str. 213–227). Poročila poslanikov so analizirana z vidika strategij argumentiranja zvez proti Osmanom (Jan Paul Niederkorn: str. 205–212). V širšem publicističnem in

propagandističnem kontekstu so obravnavane konfliktna razmere na Balkanu v drugi polovici 17. stoletja (Iskra Schwarcz: str. 229–247). Vidiki poslaništva pridejo na vrsto v tretji sekciji. Tu obdelane teme so: habsburška diplomacija pri Visoki porti med letoma 1493 in 1593 (Ralf C. Müller: str. 251–279), reprezentacija in samozavest habsburške diplomacije v 16. stoletju (Bart Severi: str. 281–294), turška poslaništva v Sveto rimsko cesarstvo v 16. stoletju (posebej v letu 1562) (Harriet Rudolph: str. 295–314), tatarska poslaništva na habsburškem cesarskem dvoru 17. stoletja (Christoph Augustynowicz: str. 315–340) in tunizijsko poslaništvo Jusufa Hodže na Dunaju v letih 1732/33 (Mounir Fendri: str. 341–356). Raznoliki vidiki »tujega« in izkušnje z Jugovzhodom se zrcalijo v poročilih s potovanj, obdelanih v četrti sekciji: življenje nemuslimanskega prebivalstva v osmanski državi (Hemma Stagl: str. 359–391), primerjava podobe Turkov s podobo Aztekov v 16. stoletju (Pervin Tongay: str. 393–411), poročilo s potovanja Hansa Dernschwama (Christof Jeggle: str. 413–426), vsakodnevniki stiki trgovskega pomočnika Martina Grunewega, ki je bil doma iz Gdanska in se je socializiral v poljski kulturni in trgovski srenji (Almut Bues: str. 427–447), potopis spodnjeavstrijskega plemiča Hansa Christoph von Teuffla iz poznega 16. stoletja (Michael Greil: str. 449–460) in prikaz razmer v osmanski državi izpod peresa pustertalskega pekovskega mojstra v sredini 19. stoletja (Hans-Peter Laqueur: str. 461–470). Institucionaliziranim oblikam prevajanja v multikulturni in poliglotski družbi osmanske države je posvečena peta sekcija. Pregled dragomanov med letoma 1700 in 1869 je osredotočen na široko razvejano dinastijo Testa (Alexander H. de Groot: str. 473–490). Z naslednjim prispevkom dobimo vpogled v pouk na Orientalni akademiji na Dunaju – leta 1754 (torej natanko stoletje pred Inštitutom za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje) ustanovljeni predhodnici današnje Diplomatske akademije (Ernst Dieter Petritsch: str. 491–501). Družbeno »polje tolmačenja« je rekonstruirano kot osnova odnosov med osmansko in habsburško državo (Michaela Wolf: str. 505–513). Osebnost velikega orientalista Josepha von Hammer-Purgstalla, ki je bil tudi sam absolvent Orientalne akademije in prvi predsednik Avstrijske akademije znanosti, je deležna priznanja s »političnega« vidika (Sybille Wentker: str. 515–523), ovrednotena pa je tudi njegova korespondenca z bibliotekarjema Pietrom Bettiom iz Benetk in Francescom Rossijem iz Milana (Thomas Wallnig: str. 525–535). Šesta sekcija pa zajema teme od velikih vojaško-diplomatskih dogodkov do študij posameznih primerov: habsburška politika v jugovzhodni Evropi od leta 1739 do leta 1878 (Ivan Parvev: str. 539–550), demografske spremembe na habsburško-osmanski meji v Slavoniji od okoli leta 1570 do leta 1640 (Nataša Štefanec: str. 551–578), izseljevanje iz osmanske države na Madžarsko na primeru družine Vuko-Branković (Stefan Spevak: str. 579–596), avstrijske strategije v osmanski Albaniji (Isa Blumi: str. 597–613), Dositej Obradović kot vodilna osebnost srbske kulturne in duhovne zgodovine okoli leta 1800 (Wladimir Fischer: str. 615–635). To panoramo zaokroža pogled na literaturo s predstavitvijo habsburške monarhije in Osmanov pri Ivu Andriću (Miranda Jakiša: str. 637–648).

Wilhelm Voss, **Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1754–1883)** – **Poskus zgodovine botanike na Kranjskem (1754–1883): znanstvenokritična izdaja**. Celje : Mohorjeva družba, 2008. 273 strani.

Zamisel o ponovni izdaji in prevodu v naslovu omenjene zgodovine botanike, je izšla iz Idrije, naših »botaničnih Aten«. Knjigo je napisal Wilhelm Voss, profesor naravoslovnih predmetov na višji realni gimnaziji v Ljubljani od šolskega leta 1874/75 do konca šolskega leta 1893/94, ko se je vrnil na Dunaj. Njegov oče je izviral iz Prusije, se je pa priselil na Dunaj, kjer je bil družabnik tedaj znanega knjigotrškega podjetja Pfautsch & Voss. Mati Natalija je izvirala iz družine Pfautsch. Wilhelm Voss se je rodil na Dunaju 31. decembra 1849. Leta 1867 je prav tam končal višjo realko in se vpisal na tamkajšnjo Tehniško visoko šolo (Politehniko). Iz Splošnega oddelka te visoke šole je prestopil na Kemično-tehniško strokovno šolo, udeleževal pa se je tudi naravoslovnih vaj na dunajski univerzi. Leta 1871 je postal asistent na katedri za zoologijo in botaniko na matični visoki šoli. Ker pa so tedaj bile asistentske službe zgoljčasne, je leta 1874 postal učitelj na ljubljanski višji realki. Po poskusnem triletju je njegovačasna nastavitev postala stalna, dobil je naziv profesorja. V Ljubljani je torej služboval dvajset let. Nekaj mesecev po vrnitvi na Dunaj, 30. marca 1895, je umrl, ko še ni bil star 46 let.

Že med študijem na Tehniški visoki šoli se je zanimal za naravoslovje, posebej za glive. Raziskoval je njihovo razširjenost in sistematiko posebej v okolici Dunaja. Po prihodu v Ljubljano je bilo seveda njegovo glavno delo poučevanje naravoslovnih predmetov na višji realki v na novo zgrajeni stavbi na Vegovi ulici. Nadaljeval pa je načrtno in temeljito s svojim že na Dunaju začetim delom – znanstvenim proučevanjem gliv. Tako se je uvrstil med nekaj uglednejših gimnazijskih profesorjev, ki so poleg svojega šolskega dela raziskovali tudi kako svoje področje. Med temi naj omenimo slovenske naravoslovce, znanega Frana Erjavca, Ivana Tuška, Ivana Šubica, Alfonza Pavlina in Poljaka Julija Glowackega. Voss je svojo drugo domovino – Kranjsko – v dvajsetih letih svojega bivanja, glede gliv raziskal po dolgem in počez. Prehodil je okolico Ljubljane, gozdna območja med Ljubljano, Postojno in Cerknico, dolino Save do Bele peči z dolinama vrat in Planice, Bohinj, svet med Ortnekom in Kočevjem do doline Kolpe. Nekaterere kraje je obhodil tudi večkrat. Raziskal je tudi glive na jamskem lesu v rudnikih v Idriji in v Zagorju. Pri svojih botaničnih pohodih se je z domačini, ki so govorili le slovensko, sporazumeval le za silo. Zato je imel težave ob vprašanjih, zakaj nabira grdo obarvane, pogosto povsem ovenele liste. Voss je namreč poleg gliv na

olesenelih delih rastlin, zbiral tudi parazitske glive, ki živijo na zelenih delih rastlin in jih pogosto grdo spremenijo. Kranjsko je glede razširjenosti in sistematike gliv izvrstno obdelal, tako temeljito, da je imela malo katera dežela, vsaj na območju Avstro-Ogrske, svojo mikofloro (floro gliv) preučeno tako temeljito. Svoje najdbe in opise gliv je objavljaval v prispevkih s skupnim naslovom *Mykologisches aus Krain I–12, Materialien zur Pilzkunde Krains I–V, Mycologia carniolica I–IV*. Zadnji niz je bil ponatisnjen v Berlinu pod istim naslovom v knjižni obliki in je še vedno najobsežnejši prispevek k poznavanju kranjskih, s tem pa tudi slovenskih gliv. To je hkrati tudi Vossovo življenjsko delo. Dosežkov Vossovega mikološkega dela tukaj ne moremo podrobneje prikazati.

Voss je prek gostiteljskih rastlin za glive moral nujno spoznavati tudi te, saj številnih parazitskih gliv brez poznavanja njihovega substrata, torej višjih rastlin, tedaj ni bilo mogoče določiti. Tako je preko gliv prešel tudi na študij višjih rastlin. Pri svojem mikološkem delu je javnost opozarjal tudi na škodljive parazitske glive. Tako je našel prvi na slovenskem ozemlju v vinogradu na južni strani Rožnika za nekaj desetletij uničujočo bolezen – peronosporo vinske trte, tedaj imenovano *Peronospora viticola*, zdaj *Plasmopara viticola* ter poročal o njenem širjenju. Pisal pa je tudi o Darwinu, boleznih in škodljivcih na jablani, o plesni in pršici na hmelju, o glivah v človekovem gospodarstvu in gospodinjstvu, o glivah na gojenih rastlinah itn. Njegova bibliografija je zelo obsežna, saj zajema 89 enot, večinoma so znanstveni prispevki. Skoraj vsi se nanašajo na kranjsko ozemlje.

Po tej uvodni predstavitvi Vossovega življenja in poglavitnega dela, preidimo na obravnavo njegove Zgodovino botanike na Kranjskem. Upam, da bo uredništvo Zgodovinskega časopisa blagohotno sprejelo njen nekoliko daljši prikaz, saj se na njegovih straneh o botaniki in njeni zgodovini še ni pisalo. Voss sam je to delo že v naslovu označil za poskus, kar je upravičeno, saj pred njim večjih zapisov o zgodovini botanike na Kranjskem še ni bilo. V njem pa je pravzaprav odstopil od izraza botanika in ga povsem utemeljeno nadomestil s floristiko. Botanika seveda zajema veliko več ožjih disciplin, za katerih študij pa v času, ki ga obravnava Vossov Poskus, na Kranjskem ni bilo nikakršnih možnosti. O pobudi za pisanje Poskusa je Voss zapisal: »Že dlje časa se ukvarjam z mislijo, da bi predstavil dejavnost kranjskih botanikov in tistih, ki so po deželi Kranjski potovali iz zanimanja za botaniko. Vedno mi je bilo v veselje, kar v oddih po poklicnih in drugih opravilih, zasledovati življenje in delo floristov, ki so nekoč delovali v deželi. Iz zapisanih drobcev se je zbralo gradivo, ki sem ga kronološko presejanega in urejenega, naslovil 'Poskus zgodovine botanike na Kranjskem'«. Gotovo pa je k temu pripomoglo poznavanje višjih rastlin, ki je bilo nujno za določanje parazitskih gliv.

Pričujoča knjiga zajema v prvem delu zapis Anice Božič *Knjigi na pot*. Nato sledi: Wilhelm Voss, *Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1754–1883) Faksimile*, Erste Hälfte (str. 9–69), nato isti naslov, le *Zweite Hälfte* (str. 71–112). Prva polovica je bila objavljena v *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach für das Schuljahr 1884*. Veröffentlicht durch die Direktion. Laibach 1884. Buchdruckerei von Ig. v. Kleinmayr & Ferd, Bamberg. Verlag der Staats-Ober-realschule (prevedeno in skrajšano Izvestja Državne višje realne šole v Ljubljani za

šolsko leto 1884). Druga polovica je bila objavljena v istih Izvestjih, le za šolsko leto 1885. Nato sledi slovenski prevod Wilhelm Voss, Poskus zgodovine botanike na Kranjskem (1754–1883), ki ga je opravil mag. Mirko Zorman (str 113–224), nato pa Redakcijsko poročilo in komentar s podpoglavji Uvod, Življenje in delovanje Wilhelma Vossa, Bibliografija in Komentar k Vossovi razpravi, ki ju je napisal upokojeni univerzitetni profesor botanike dr. Tone Wraber, tudi sam pisec številnih razprav iz zgodovine botanike. Pod tem skromnim naslovom pa se skriva veliko več. Pri obravnavanih botanikih so namreč poleg zelo strnjjenih povzetkov njihovih najpomembnejših dosežkov navedene tudi zgodovinske razprave o njih, ki so jih napisali večinoma slovenski botaniki v stopetindvajsetih letih po izidu Vossovega Poskusa. S tem je vednost o obravnavanih botanikih ažurirana prav na sedanje stanje. Precejšen del teh razprav je napisal prav prof. dr. Tone Wraber.

Svoj prikaz zgodovine botanike na Kranjskem začenja Voss kar s klasično dobo 1754–1800, kakor jo je poimenoval sam. Pred tem časom po Vossovem mnenju ni bilo ničesar, kar bi bilo botanično zanimivo. Poznal je seveda Valvasorjevo »Die Ehre des Hertzogthums Crain«, kjer so v 1. delu na straneh 346–372 prikazane žitne vrste, stročnice, sadno drevje, gomoljnice, razno divje drevje, razna zelišča in cvetlice. Vendar tu ni najti ničesar, kar bi imelo kako botanično vrednost. Izjema je zaglavje o številnih zeliščih, ki je pravi cvetober povedi o čarovniških zgodbah, o pripravi čarobnih maž, kar priča o Valvasorjevem najhujšem praznoverju. Pri vsakem obravnavanem botaniku so najprej navedeni biografski podatki iz biografskih leksikonov in enciklopedij, v katere so bili zajeti.

Prvi je opisan Janez Anton Scopoli, ki je upodobljen tudi z edinim portretom v knjigi. Zdaj vemo, da Scopoli ni bil prvi botanik na Kranjskem, toda Voss tega še ni mogel vedeti. Janez Anton Scopoli je bil rojen leta 1723 v mestu Cavalese v dolini Val di Fiemme tedanje grofije Tirolske. Študiral je medicino. Po raznih službah in zapletih je naposled dobil službo rudniškega zdravnika, vendar brez redne plače. Kot zdravnik je imel dohodke le od monopola na vino. V Idriji je služboval šestnajst nesrečnih let. V tolažbo je prepotoval različna območja na Kranjskem, kjer je zbiral rastline in jih opisal v knjigi »*Flora carniolica*«. Scopoli pa ni bil dejaven le na področju botanike, veliko pozornost je namenjal tudi mineralogiji in proučevanju žuželk. S svojimi deli si je v znanstvenem svetu pridobil velik sloves.

Drugi je bil baron Franc Ksaver Wulfen, po rodu iz plemiške družine iz otoka Rügen s Švedskega Pomorjanskega. Njegov oče je služboval v avstrijski armadi in je bil pozneje povišan v feldmaršal-poročnika. Franc Ksaver Wulfen je bil rojen 5. novembra 1728 v tedaj avstrijskem Beogradu, kjer je služboval njegov oče. Sedemnajstleten je stopil v jezuitski red. Nato je prešel vse stopnje v redu, med drugim z večletnim učiteljevanjem, tudi v Gorici. Ob razpustu jezuitskega reda 1773 je bil že dejaven v dušnem pastirstvu v Celovcu, hkrati pa se je ukvarjal z naravoslovjem, predvsem z botaniko. Wulfen je na Kranjskem bival le zelo kratko, v letih 1762 in 1763. Kljub temu so v njegovi »*Flora Norica Phanerogama*« pri več kot 200 redkih rastlinskih vrstah kot nahajališča navedeni kraji na Kranjskem, kjer je herbariziral. Krajev tukaj seveda ne moremo naštevati.

Ko se je Scopoli leta 1769 preselil na Slovaško, je prišel v Idrijo za državnega rudniškega kirurga Baltazar Hacquet. Rojen je bil leta 1739 v kraju La Conquet v Bretanji in umrl 10. januarja 1815 na Dunaju. O njegovi mladosti ne vemo ničesar. Med sedemletno vojno (1756–1763) je bil kot podzdravnik v avstrijski službi. Spoznal ga je znameniti Gerhard van Swieten, osebni zdravnik cesarice Marije Terezije in organizator avstrijskega zdravstva in znanstvenega dela. Po njegovem posredovanju je prišel za rudniškega zdravnika v Idrijo, najbrž leta 1767. Leta 1773 je bil v Ljubljani magister kirurgije in porodništva, kasneje je dobil stolico za anatomijo in kirurgijo na tukajšnjem liceju. Leta 1788 je postal profesor naravoslovja na Jožefovi univerzi v Lvovu (sedaj Lviv). Leta 1810 se je odpovedal tej službi, se preselil na Dunaj in živel le za znanost. Zaradi svoje svobodomiselnosti je imel v naših krajih velike težave. Imeli so ga za krivoverca in so osebe rudnika napeljevali k temu, da bi ga cesarica odpoklicala iz Idrije, kar zaradi zaslombe pri van Swietnu ni uspelo. Da na terenu ne bi imel težav, je moral pri svojih botaničnih in mineraloških pohodih potovati pod tujimi imeni. Novo odkrite rastline je opisal v »*Plantae alpinae carniolicae*«. S tem delom si je prislužil trajni sloves botanika. Hacquet pa je deloval tudi na raznih drugih področjih, tudi na etnografskem.

Prvi botanik z našega ozemlja in najbrž naš prvi privatni učenjak v naravoslovju, je bil baron Karel Zois von Edelstein. Družina Zoisov izvira iz Švice. V 18. stoletju so štirje bratje Zois prišli na Bergamaško v Italiji, ter pri Verbenu in Alzanu kupili manjše posestvo. Pisali so se Zoja za Gioja, t. j. dragulj (nemško Edelstein, po njem izvira plemiški predikat). Dva sta se kasneje ločila in eden od obeh, Michael Angelo, rojen okoli 1700, je odšel v Trst in kasneje v Ljubljano, kjer je stopil v službo pri bogatem veletrgovcu baronu Augustinu Codelliju von Fahrenfeldu. Z neutrudno vnemo, izjemno spretnostjo in zvestobo mu je uspelo, da je leta 1735 lahko prevzel celotno trgovsko hišo. Ta je imela tako rekoč monopol nad prometom železa in izdelkov iz železa med Koroško in Kranjsko. Michael Angelo Zois, ki ga je Marija Terezija povzdignila v baronski stan, je bil dokaj premožen in se je v drugem zakonu poročil z Johanno Kappus von Pichelstein iz Kamne gorice na Gorenjskem. Iz te zveze so se rodili trije sinovi: Sigmund Zois, znani mineralog, še bolj znan kot mecen in preporoditelj (rojen 23. novembra 1747, umrl 10. novembra 1819) Josef Zois (rojen 22. novembra 1748) in botanik Carl Philipp Eugen Zois, ki je bil rojen v Ljubljani 18. novembra 1756. O njegovem življenju vemo le malo. Med bratoma Žigo in Carlom so bila očitno velika nesoglasja in tako je bojda še za življenja uničil večino tega, iz česar bi Karlovi biografii lahko zajemali. Vzrok za nesoglasja je bilo gotovo premoženje. Žiga Zois je namreč kot najstarejši sin postal edini upravičenec do zemljiškega gospostva Brdo pri Kranju, ki ga je njun oče preobrazil v fidejkomis. To je pomenilo, da je moralo gospostvo ostati neokrnjeno in da se je dedovalo naprej vedno na najstarejšega sina. Ta je bil svojim bratom dolžan omogočiti le šolanje in sestram skromno doto. Carl Zois kot tretji sin ni imel torej do gospostva Brdo nikakršnih pravic. Tudi pri kakih drugih zemljiških in rudniških posestvih na Kranjskem, ki so jih imeli Zoisi kar precej, ni nikjer vpisan kot solastnik. Carl Zois ni, kolikor je znano doslej, bil nikoli v nobeni službi ali imel kako javno funkcijo. Živel na gospostvu Brdo pri Kranju kot privatni

učenjak in se je ukvarjal z botaniko. V tamkajšnjem grajskem vrtu so še dolgo bila lepa stara domača in tuja drevesa, ki jih je dal pripeljati naravnost iz Amerike. V tamkajšnjem botaničnem vrtu, urejenem v letih 1785–1790, je gojil številne alpske rastline. Na treh krajih v Alpah je dal postaviti planinske kočice, kjer se je pri zbiranju rastlin in herbariziranju sam zadrževal ali pa tudi njegovi sodelavci, ki so zanj zbirali bolj zanimive rastline. Bil je velik zbiratelj in je svoje najdbe pošiljal drugim botanikom. O svojem botaničnem delu ni objavil nič, sodeloval pa je z raznimi botaniki, posebej veliko z baronom Wulfenom. Z Žigovim dovoljenjem je živel na Brdu, vendar njegovo vzdrževanje ni bilo urejeno. Večina drugih v knjigi omenjenih znanstvenikov, se je z botaniko ukvarjalo zasebno poleg redne službe. Privatni učenjaki so navadno imeli rente, ki so jim jih zagotovili starši ali sorodniki. Te baron Carl Zois ni imel. V zadnjih letih življenja je s Kranjske kar poniknil. Voss ni mogel ugotoviti niti kdaj in kje je umrl. Bufon (1961) je ugotovil, da je bilo to 29. oktobra 1799 v Trstu. Pri omenjenem uničenju so verjetno propadli tudi vsi na Carla Zoisa nanašajoči se spisi, namreč njegovo dopisovanje z Wulfenom, ki so bili po mnenju muzejskega kustosa Karla Dežmana, pač najboljši dokaz za odlična opazovanja, ki jih je Zois opravil v Gorenjskih Alpah.

V obdobju 1801–1852 je na Kranjskem deloval Franc Pavla Hladnik, ki je bil rojen 29. marca 1773 v Idriji. Oče ga je namenil za praktično rudarstvo, vendar je sin kazal veselje za študij in po filozofskih in teoloških študijah postal duhovnik, nato skriptor v licejski knjižnici, ravnatelj normalke, nato zelo uspešen ravnatelj gimnazije. Kdaj natančno se je začel ukvarjati z botaniko ni znano, gotovo pa pred letom 1803, kakor izhaja iz nekega pisma. Sodeloval je s številnimi botaniki. Hladnik je oblikoval zajeten herbarij flore Kranjske, ki ga je leta 1836 podaril novoustanovljenemu muzeju v Ljubljani, kjer sodi med eskonate, na katere je ta ustanova najbolj ponosna.

Jožefina pl. Kviatkowska, roj. pl. Gerstorf, je nekaj časa (najbrž okrog leta 1820) živela pri svoji hčeri v Idriji. Napisala je delce z naslednjim naslovom: »*Erste Anfangsgründe der Botanik in Briefen, als Anleitung zum Selbststudium dieser Wissenschaft zu gebrauchen.*« Delce je bilo namenjeno njenemu najstarejšemu vnuku Jožefu Urbasu v Idriji. Tam je zasnovala tudi herbarij.

Andreas Fleischmann je bil vrtnar v ljubljanskem botaničnem vrtu. Rojen je bil leta 1805 v Beričevem pri Dolu blizu Ljubljane. Že v rani mladosti je bil pod Hladnikovim vodstvom dejaven v vrtu in tudi nadalje kot asistent prof. dr. Biatzóvskega. Po preemstitvi slednjega v Salzburg je leta 1850 v celoti prevzel skrb za vrt in nadaljeval tudi s predavanji o botaniki, ki sta jih vpeljala Hladnik in Biatzóvski. Ta predavanja so bila tedaj izbirni predmet v gimnazijskem predmetniku. Bil je član nekaj učenih družb.

Žiga Graf je bil rojen 28. julija 1801 v Ljubljani, postal je magister farmacije in doktor kemije. V Ljubljani je krajši čas vodil lekarno »Pri samorogu«. Umrl je 3. septembra 1838 za škrlatinko. Graf je bil Hladnikov gojenec. Na Dunaju je poleg farmacije in kemije študiral tudi botaniko. Po vrnitvi v domovino je spoznaval tukajšnje rastlinstvo in stopil v strokovne stike z znanimi, celo slavnimi botaniki. Njegovo za floro Kranjske tako pomemben herbarij so svojci v skladu z njegovo

željo, izraženo še za življenja, predali Deželnemu muzeju kot trajen spomin na prezgodaj umrlega.

Henrik Freyer je bil po družinskem izvoru iz nemške Češke. Njegov ded Ernest Freyer je bil v Idriji provizor obratne lekarne v času, ko je tam deloval Scopoli. Bil je vnet botanik, prav tako njegov sin, sicer farmacevt Karel Freyer. V tistem času so v Idriji delovali razni naravoslovni navdušenci in tako se je za botaniko navdušil tudi Henrik Freyer. Razvil je zelo bogato botanično dejavnost s številnimi ekskurzijami. Bil je zelo uspešen. Sodeloval je s številnimi zelo uglednimi botaniki. Žal pa je dolgo obljubljena *Flora Carnioliae et Carinthiae* ostala nedokončan rokopis.

Iz obdobja 1853–1883 je Voss zajel tele botanike. Jurija Dollinerja, ki je bil rojen v Radečah pri Zidanem mostu. Bil je zdravnik na Dunaju, v Postojni in v Idriji. Povsod se je zanimal za botaniko. Iz njegovih raziskav v okolici Dunaja je nastalo delo »*Enumeratio plantarum in Austria inferiore crescentium.*« Tudi na Kranjskem je našel nekaj novih vrst rastlin.

Valentin Plemel je bil rojen 7. januarja 1820 na Rečici pri Bledu in je postal duhovnik. Služboval je na Notranjskem, v Kočevju, v Škocjanu pri Krškem in naposled na Koroški Beli. Povsod je tudi v najtežjih razmerah botaniziral. Objavil je delo »*Beiträge zur Flora Krains*«, v katerem je abecedni seznam 664 redkih rastlin z natančno navedbo nahajališč. Tudi njegov brat, Franc Plemel, ki je umrl kot študent medicine, je bil zelo vnet botanik.

Nato je dokaj izčrpno predstavljen Karel Dežman, kustos v muzeju, ki je v slovenski zgodovini dobro znan kot ljubljanski in deželni politik ter zastopnik nemštva na Kranjskem. Dežman je v svojem času veljal za najtemeljitejšega poznavalca dežele Kranjske in njenih ljudi. Kmalu po nastopu službe kustosa v muzeju se je usmeril v raziskovanje kranjske flore. Izdal je zelo temeljito fitogeografsko študijo »*Beiträge zur Naturgeschichte des Laibacher Morastes*«. Objavil je še številna druga dela, ki jih ne kaže navajati.

Nato so navedeni botaniki, ki so se Kranjske botanično dotaknili na svojih potovanjih. Prvi je omenjen saški kralj Friedrich August II. (vladal od 1836 do 1854). Prvič je bil na Kranjskem 1836, ko si je ogledal nahajališče volčina *Daphne blagayana* v okolici Polhovega Gradca, o čemer se je pri nas že dosti poročalo. Drugič je bil na Kranjskem leta 1841.

Dr. David Heinrich Hoppe je bil izdajatelj botaničnega časnika »*Flora*«, ki je od leta 1818 izhajal v Regensburgu. Kranjsko je iz Koroške obiskal leta 1803 in drugič 1816.

Vitez Mutius Tommasini je bil tržaški rojak in sin premožnega trgovca. Deloval je kot upravni pravnik v Kotorju in Trstu. Kljub temu, da je dosegel na svojem upravnopravnem področju visok položaj in številna državna priznanja pa, je njegovo srce bilo za botaniko. Za cilj si je zastavil botanično raziskati območje od Julijskih Alp do kvarnerskih otokov. Sam in s svojimi sodelavci je zbral herbarij v 300 debelih fasciklih, ki vsebuje celotno floro Primorske in Istre v kakih 2400 vrstah in s številnimi primerki iz različnih nahajališč in razen tega še s 15000 vrstami iz drugih območij, v glavnem iz Evrope.

Dionys Stur, višji rudarski svetnik in od 1877 poddirektor c. k. Državnega geološkega zavoda na Dunaju, je v letih 1856 opravljajal geološka snemanja v Bohinju, na goriškem delu Primorja vzdolž Soče in na enem delu Krasa. Zajeto je bilo tudi območje Logatca, Planine, Postojne, Razdrtega in Vipave in naposled Bohinja. Na tej podlagi je nastala razprava »Über den Einfluss des Bodens auf die Verteilung der Pflanzen.«

Dr. Alois Pokorny, direktor leopoldstadtske višje realne gimnazije na Dunaju, je Kranjsko obiskal dvakrat. Prvič leta 1852, ko je raziskoval predvsem jamske glive v Postojni in drugič 1857, ko so Ljubljansko barje podvrgli poglobljeni raziskavi in je o njej objavil razpravo »Nachrichten über den Laibacher Morast.«

Dr. Anton Kerner vitez Marilaun je bil nazadnje profesor na univerzi v Innsbrucku in član Avstrijske akademije znanosti. Kerner je po Kranjskem potoval poleti 1864. Želel je določiti rastlinske formacije na območju kranjskega (in kasneje istrskega) Krasa in njihove višinske meje, posebej glede na vodilne rastline. Med strokovnjaki, ki so Kranjsko le obiskovali, pa Voss ni zajel tistih botanikov, ki so raziskovali le glive. Teh pa je bilo v njegovem času kar nekaj.

Med pospeševalnimi sredstvi botanike so opisani C. k. botanični vrt, Kranjski deželni muzej v Ljubljani, Seznam na floro Kranjske nanašajočih se spisov in različnih zbirk istega muzeja, Muzejsko društvo in C. k. Študijska oz. licejska knjižnica.

Jože Maček

Branko Marušič, **Mejačevi iz Komende** : slovenska družina v dogajanjih vojne in miru. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009. 220 strani. (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 37)

Znani britanski zgodovinar Eric Hobsbawm je pred nedavnim opozoril, da je bilo v središču pozornosti raziskovalcev preteklosti nekdanje predvsem vprašanje: »Kaj se je zgodilo, kdaj in kako?«, že nekaj časa pa zgodovinarje vse bolj zaposluje vprašanje: »Kako so ljudje nekdanje živeli in kako doživljali to, kar se je dogajalo, torej kako so čutili svet in čas, v katerem so se znašli«. Knjiga Branka Marušiča o Mejačevih iz Komende je naravnost zgled zgodovine, ki sega ob samo po sebi razumljivem upoštevanju zgodovinskega časa, prostora in dogodkov daleč pod politično dogodkovno površje in usmerja pogled h konkretnim ljudem, njihovim medsebojnim odnosom, včasih zelo protislovnim življenjskim zgodbam in nič manj raznolikim življenjskim usodam. Knjiga bi pravzaprav morala imeti naslov »Saga o Mejačevini in Mejačevih«, saj govori o vzponu in propadu velike, ugledne, politično angažirane kmečko-trgovske, pa tudi gostilničarske družine z razvejanim sorodstvom in zvezami, ki so med obema vojnoma segale v sam vrh slovenske katoliške politike.

To pa je tudi že tudi prvo vprašanje: kako Mejače sploh socialno opredeliti? Andrej Mejač mlajši, rojen v Kapli vasi pri Komendi leta 1866, ko so se pri Hradcu Kralovem na Češkem krvavo spopadli Avstrijci in Prusi, ki je Mejačevino v Komendi utemeljil in povzdignil do njene družbene in gospodarske veljave, je izhajal iz rokodelske, krojaške družine, družinsko premoženje pa je - kot sposoben trgovec - ustvaril predvsem s trgovino. Pri tem je bil, če upoštevamo dejstvo, da večina slovenskega prebivalstva ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja ni dokončala več kot štiri razrede osnovne šole, nadpovprečno izobražen in ambiciozen. Po osnovni šoli se je kratko šolal na ljubljanskem liceju, od svojega osemnajstega leta pa je pisal in objavljajal domoznanske prispevke, zbiral in zapisoval ljudske pripovedi in dopisoval v katoliške časopise. Na svojem domu v Komendi si je tako uredil (po pripovedovanju bližnjih sorodnikov) bogato knjižnico. Nadpovprečno izobražena je bila tudi njegova žena Franja, doma iz kmečke družine iz zgornje Šiške, ki je obiskovala šolo pri uršulinkah v Ljubljani in se je v pismih hčerki Vidi izkazala kot izvrstna pripovedovalka in opazovalka, čeprav se je doma v prvi vrsti posvečala družini, kmečkemu posestvu in trgovini. In nadpovprečno so bili izobraženi tudi vsi otroci, saj sta imela dva sinova poleg osnovne še trgovsko šolo, najstarejši Vitko je končal celo klasično gimnazijo in trgovsko akademijo na Dunaju, hčerki

pa sta se obe šolali pri uršulinkah in s poroko pomeščanili; starejša, ko je omogočila uglednega bančnega strokovnjaka Ivana Slokarja v Ljubljani in mlajša Vida z zakonsko zvezo z zdravnikom dr. Francem Marušičem iz Solkana. Mejači so bili torej, s posestjo in navezanostjo na Komendo še podeželani, toda v isti sapi so bili že tudi na deželi živeči meščani - tako zaradi svojih interesov in podjetnosti kot svojega prijateljevanja s slovenskimi katoliškimi prvaki, ki so jih sprejemali v svoji hiši, s čimer so bili marsikdaj bližje Ljubljani kot svojemu kmetsko-podeželskemu komendskemu okolju.

Po nazorski in politični plati sta bila utemeljitelja Mejačevine, družinski poglavar Andrej in njegova žena Franja, kot ju predstavlja Marušič, tradicionalno verna katoličana in zvesta privrženca Slovenske ljudske stranke. Oče Andrej je bil na listi Slovenske ljudske stranke še za Habsburžanov izvoljen v kranjski deželni zbor, v Kapli vasi je bil 29 let (od 1892 do 1931) župan, leta 1917 pa je bil celo v kranjski delegaciji, ki se je poklonila cesarju Karlu. Med obema vojnama so bili med rednimi obiskovalci Mejačeve domačije v Komendi najuglednejši slovenski katoliški prvaki z Antonom Koroščem in Markom Natlačenom na čelu, ki so v drugi polovici tridesetih let pripeljali na obisk celo predsednika vlade Milana Stojadinovića, družinski patriarh Andrej pa je bil zaradi svoje privrženosti SLS v času liberalno-centralističnega pritiska v prvi polovici tridesetih let celo kratko zaprt, medtem ko se je prvorojenec Vitko pregonu izognil z umikom k sestri Vidi v Italijo. Toda, če sta oče Andrej in mati Franja še složno delila politično prepričanje, so se njuni otroci delno že pred drugo svetovno vojno, posebej pa med njo, brezkompromisno razšli: sin Vitko, ki je po očetovi smrti prevzel domačijo v Komendi je v strahu pred izselitvijo in pred izgubo posestva in trgovine po okupaciji iskal modus vivendi z nemškimi okupatorji in nekatere najvidnejše med njimi, celo Rösenerja in Rosoumeka, gostil na Mejačevini, brat Franc je bil zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto zaprt v Begunjah, za partizansko stran sta se opredelila tudi zdravnik Franc Marušič in njegova žena Vida, medtem ko je mož sestre Milke Ivan Slokar v Ljubljani leta 1941 stopil v italijansko consulto. Vsi so sicer še naprej ostali čustveno močno navezani na Komendo in družinsko domačijo, toda v isti sapi se zdi njihova razdeljenost – z vidika slovenske razdeljenosti med drugo svetovno vojno – dobesedno pretresljivo simbolična. Pri tem tudi oba, ki sta zavestno pristala na sodelovanje z okupatorji – Vitko v Komendi in Ivan Slokar v Ljubljani – kot je razvidno iz knjige – za okupatorje nista imela posebnih simpatij, toda partizanstvu sta kot nasprotnika komunizma nasprotovala, v stikih z okupatorskimi oblastmi pa ravnala povsem premočrtno, v skladu s vsak svojimi kratkoročnimi premisleki in interesi. Ravnanje Vitka in Lojza, ki je prav tako ostal na domačiji v Komendi, razkriva celo skoraj neverjetno mero politične naivnosti. Kljub stikom z okupatorji sta namreč iskala tudi stike s partizani in ob tem izgubila življenje, saj so ju partizani oz. pripadniki VOŠa zaradi sodelovanja z okupatorji likvidirali. Z njuno smrtjo pa je v zadnjih dveh letih svetovne vojne doživela žalostni konec tudi Mejačeva domačija v Komendi.

Dobesedno zgodba za roman torej in hkrati zgodba, ki se bere kot roman. Tembolj, ker je Branku Marušiču uspelo s pomočjo izjemnega gradiva – dopiso-

vanja med materjo Franjo in hčerko Vido – slikovito orisati zelo raznolike značaje najpomembnejših in najtesneje povezanih članov Mejačevega sorodstva. Če sta si bila oče Andrej in mati Franja v svojem strogem, tradicionalnem razumevanju družinske hierarhije in odnosov – kljub Franjini večji odprtosti in čustveni neposrednosti – še precej blizu, so se njuni otroci tudi značajsko zelo razlikovali. Med njimi kot posebej zanimiva in protislovna osebnost izstopa čustveno neuravnovešeni, uživaški, po svoje dobrosrčni, a vendar hkrati na trenutke neskrupulozno pragmatični prvorojenec Vitko, ki se po značajskih potezah razlikuje od vseh – tako od matere in očeta kakor obeh bratov in obeh sestra. Vsi pa v tej družinski sagi nastopajo kot polni in živi posamezniki, vsak s svojim odnosom do sveta, do soljudi, do pripadnikov nasprotnega spola, do sorodnikov, do družine in zgodovinskega časa, v katerem živijo, kar je za zgodovinopisno delo vsekakor nekaj izjemnega.

Skratka: Marušičevo delo o Mejačevih iz Komende nazorno razkriva nesporne odlike in prednosti z domiselno uporabo virov napisane družinske zgodovine. Knjiga – kot že rečeno – temelji predvsem na korespondenci matere Franje in hčerke Vide, ki jo je Branko Marušič sugestivno in z občutljivim poslušom za posamezne življenjske zgodbe ter medsebojne družinske in človeške odnose dopolnil in nadgradil z drugim arhivskim in tiskanim gradivom in pri tem svojo pripoved z opozorili na razvejano širše sorodstvo in njihove potomce podaljšal v povojni čas. Marušičevi Mejačevi iz Komende pa tako niso več le pričevanje o slovenski družini v dogajanjih miru in vojne, kot knjigo označuje njen podnaslov, temveč živo in slikovito zrcalo slovenske zgodovine v prvi polovici 20. stoletja, ki zgodovinsko stvarnost ne osvetljuje le v zgodovinopisju običajni v smeri od zgoraj-navzdol, marveč v obrnjenem pogledu – od spodaj navzgor ter nazorno razkriva, da je bila življenjska resničnost – tako kot je danes – tudi v preteklosti mnogo bolj kompleksna in zapletena, kakor neredko sklepamo po njeni vsem vidni dogodkovno-politični površini.

Peter Vodopivec

Jurij Perovšek, »V zaželjeni deželi«: **Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941**. Ljubljana ; Inštitut za novejšo zgodovino, 2009. 314 strani. (Zbirka Razpoznavanja – Recognitiones ; 9).

Znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino dr. Jurij Perovšek je v predgovoru h knjigi »V zaželjeni deželi«, – naslov je povzel po obširnem članku (Slovenec, 15. 1. 1918) pomembnega slovenskega politika v avstrijski dobi Frana pl. Šukljeta, ki je z njim izrazil slovensko pričakovanje, da bo pomenila jugoslovanska država uresničitev »načel ljudske samoodločbe in svobode zlate!«, poudaril, da je zgodovinoisje problematiko vzrokov in usodnih posledic slovenskih idejnih in političnih delitev v 20. stoletju že precej razjasnilo. Pri tem je v dobrem zadnjem poldrugem desetletju »posvetilo opazno pozornost« tudi odločujočem obdobju od nastanka jugoslovanske države oktobra 1918 do njenega zloma aprila 1941, »v katerem so bila spočeta vsa ključna idejna in narodnopolitična vprašanja, s katerimi se je soočal in jih reševal kasnejši čas, zgodovinsko zaokrožen s slovensko osamosvojitvijo in prehodom Slovencev v nacijo leta 1991« (str. 9–10).

V tem času je izšlo več pomembnih monografij in razprav ter bilo tudi nekaj simpozijev o problemih idejne, politične, gospodarske, socialne in kulturne zgodovine Slovencev v okviru prve Jugoslavije. K poglobitvi idejnopolitične podobe tega obdobja pa je dal tehten delež Perovšek, ki je pred obravnavanim delom objavil že tri monografije in znanstveno-kritično zbirko virov, številne razprave in referate ter je tudi eden avtorjev Slovenske novejše zgodovine. Perovškovo delo o slovenskih izkušnjah s Kraljevino SHS-Jugoslavijo je izšla prav v dneh, ko je oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani z jubilejno razstavo počastil spomin na stoletnico rojstva prof. ddr. Metoda Mikuža, ki je leta 1965 z izdajo Orisa zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941 (556 strani) ustvaril temeljno delo za nadaljnje preučevanje in poglobljanje slovenske zgodovine med vojnama. Kot predstojnik prve katedre za novejšo narodno in občo zgodovino na jugoslovanskih univerzah pa je bil tudi mentor za prve doktorske disertacije o zgodovinski problematiki med leti 1918 in 1941. Pomembnost in aktualnost Mikuževega orisa in drugih njegovih razprav navedenega časa pa kažejo tudi njihovi številni citati v najnovejši Perovškovi knjigi.

Vanjo je smotrno izbral deset prispevkov z namenom »poglobiti spoznanje o temeljnih problemskih vsebinah, ki so odločilno opredelile zgodovino in ravnanje jugoslovanskih Slovencev v času med svetovnima vojnama« (str. 10). Objavljene razprave in referati so rezultat raziskovalnega dela v okviru projekta

Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga izvajajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino pod Perovškovim vodstvom. Vsi prispevki so posebej prirejani in dopolnjeni za objavo v knjigi, temeljijo pa na preučevanju arhivskega gradiva, časopisja, uradnih publikacij in edicij virov ter relevantne starejše in tudi najnovejše literature. Smotrno so razdeljeni v dva vsebinska sklopa in sicer v prvem delu Slovenci in Kraljevina SHS (str. 17–133) štiri razprave osvetljujejo temeljne probleme v prvem obdobju po nastanku jugoslovanske države, zlasti državnostvorna prizadevanja in reševanje mejnih vprašanj, v drugem delu V Kraljevini SHS/Jugoslaviji (str. 135–259) pa je avtor analitično prikazal značaj prve Jugoslavije in njen pomen za Slovence ter njihov odnos do ključnih problemov v obdobju 1918–1941, posebej do narodnega vprašanja ter poglede na idejni, politični in socialno-gospodarski razvoj.

V prikazu državnopravnega in upravnopolitičnega razvoja Slovenije v letih 1918–1921 je Perovšek posvetil največ pozornosti prizadevanjem za udejanjanje državnostvornosti prek prve slovenske nacionalne vlade v federativni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, v času njenega obstoja pa je potekala tudi akcija za oblikovanje slovenskega parlamenta. Po prvodecembrskem zedinjenju je usihanje avtonomnih pristojnosti Deželne vlade za Slovenijo kazalo stopnjevanje procesa centralizacije že pred sprejetjem prve jugoslovanske ustave. Narodna vlada za Slovenijo pa se je uveljavila tudi na zunanjepolitičnem in vojaškem področju. Slovenska vojaška samostojnost je formalno trajala od nastanka Države SHS do oblikovanja Dravske divizijske oblasti 1. februarja, v nekaterih pogledih pa še do aprila 1919. V tem obdobju so delovale slovenske oborožene sile, poglede političnih strank in oblasti nanje pa je Perovšek osvetlil v posebnem prispevku. V razpravi Iz diplomatskega in političnega boja za meje 1919–1920 je avtor predvsem prek vloge eksperta za Koroško, politika in diplomata prof. dr. Lambreta Erlicha in njegovega dela Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20 prikazal velika prizadevanja slovenskih izvedencev za narodno problematiko v slovenskih obmejnih pokrajinah na mirovni konferenci za ugodno rešitev meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Strokovni, politični in diplomatski napor slovenskih članov delegacije na mirovni konferenci kažejo zmotnost ocene, »da so tedanje slovenske elite le malo storile glede reševanja problematike mej« (str. 11). Prvi del knjige zaključuje razprava o priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS ter o odnosih slovenske politike do nje in o narodnopolitičnih težnjah prekmurskih Slovencev. Njeno posebnost je poudaril s sklepno ugotovitvijo, da sta bili združitev Prekmurcev z narodno matico in Maistrova akcija za zagotovitev meje na Štajerskem, edina slovenska oziroma jugoslovanska »vojaškopolitična in diplomatska uspeha« v poprevratnih bojih za meje. Z vključitvijo Prekmurja v Kraljevino SHS pa je bil po koncu prve svetovne vojne ustvarjen tudi »eden od zgodovinskih temeljev ozemeljske celovitosti Republike Slovenije« (str. 133).

Drugi del knjige začneja Perovšek z analizo unitarističnega in centralističnega značaja Vidovdanske ustave, ki je ustvarila pravne temelje za narodnopolitični razvoj in državno ureditev od sprejetja junija 1921 do šestojanuarske kraljeve diktature leta 1929, centralistični državni sistem povezan z nacionalnim jugoslovanstvom pa je

udejanila tudi Oktroirana septembrska ustava iz leta 1931 za obdobje vse do zloma prve Jugoslavije. Slovenci so bili postavljeni pred dejstvo, ali sprejeti utopitev v unitaristično-centralistični državi ali pa voditi boj za uveljavitev narodne individualnosti v avtonomistično-federalistični državni ureditvi. Po analizi značilnosti prve in druge jugoslovanske ustave je Perovšek prikazal v dveh razpravah polarizacijo slovenskih političnih strank, združenj in gibanj v pogledih na narodno vprašanje in z njimi povezano opredelitev do državne ureditve v dvajsetih in tridesetih letih. Ob predstavitvi narodnopolitičnih programov vodilnih subjektov avtonomistično-federalističnega nacionalnega tabora katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS) in unitaristično-centralističnega tabora liberalne Jugoslovanske demokratske stranke – Samostojne demokratske stranke in Jugoslovanske nacionalne stranke, ki sta v obdobjih sodelovanja v osrednji vladi imeli tudi možnosti za uveljavljanje svojih političnih ciljev, je Perovšek posvetil pozornost tudi številnim političnim narodnodemokracičnim in ljudskofrontnim gibanjem v liberalnem in socialističnem taboru z vidika njihovih prispevkov k obogatitvi nacionalnopolitičnih programov. Poudaril je, da je bila ob razglasitvi kraljeve diktature »na Slovenskem že izoblikovana povsem dozorena, v samolastnem narodnem razvoju utemeljena in z veliko narodno večino podprta avtonomistično-federalistična politična usmeritev« (str. 159), ki je imela svoje zagovornike v vseh treh političnih taborih ne glede na politične in ideološke razlike. Že tedaj se je pokazalo, da jugoslovanska država za v njej združene narode ni »zaželjena deželca«. V tridesetih letih se je med Slovenci še bolj utrdilo prepričanje, da je zanje Jugoslavija »resnično sprejemljiva le, če se njena notranja bit spremeni« in se v njej »uveljavi slovenski narodnoemancipacijski interes« (str. 179). Posebej je avtor osvetlil idejnopolitične in socialnogospodarske nazore katoliškega in liberalnega meščanskega tabora z vidika razlik in podobnosti. Tako je prikazal ostra kulturnobojna stališča in razlike v pogledih na socialnogospodarsko ureditev ter podobnosti katoliške in liberalne politike v odklanjanju komunizma, fašizma in nacizma, v protisemitskih stališčih in v tridesetih letih tudi njuno zavzemanje za stanovski korporativni sistem z načeli avtoritarne demokracije.

Zelo tehtna in zanimiva je Perovškova razprava o mitih in resničnosti bistva prve Jugoslavije z vidika, ali je nudila možnosti slovenskega narodnokulturnega in socialnogospodarskega napredka ter politične uveljavitve, ali pa so Slovenci zanjo »le delali in plačevali«, kot je v časih hudih notranjepolitičnih bojev razmere v njej ocenjeval vodilni slovenski politik med vojnoma dr. Anton Korošec. Skrajno negativno so »staro« Jugoslavijo ocenjevali tudi novi komunistični nosilci oblasti po drugi svetovni vojni. Avtor je, tudi na osnovi novih raziskav v zadnjih letih, opozoril na nekatere značilnosti položaja Slovencev v prvi Jugoslaviji, ki dopolnjujejo oziroma relativizirajo skrajne ocene. Tako je unitarističnocentralistični režim spodbudil utrjevanje narodne individualnosti in avtonomistična prizadevanja. Prek oblastnih skupščin konec dvajsetih let ter prek banske uprave in banskega sveta v drugi polovici tridesetih let, obakrat v času, ko je bila SLS vladna stranka, je vodila pot do slovenske delne »tihe avtonomije«. Slovenci so v prvi Jugoslaviji s slovenizacijo šolstva, ustanovitvijo Univerze in Akademije znanosti in umetnosti, razmahom kulturnih ustanov in društev ter literarne produkcije itd. »na

kulturno prosvetnem področju dosegli znaten napredek« (str. 228), s katerim so bistveno presegli dosežke pred letom 1918. S številnimi podatki je avtor ilustriral tudi pospešeni proces modernizacije slovenskega gospodarstva med vojnama, zlasti na področju industrializacije in s slovenskim ustvarjanjem več kot četrtnine jugoslovanske proizvodnje. Tudi kot politični dejavnik so bili Slovenci v jugoslovanski državi daleč močnejši kot v habsburški monarhiji, kar je pokazalo tudi sodelovanje predstavnikov slovenskih političnih strank v večini jugoslovanskih vlad. Te pridobitve in ugodne značilnosti so »ublažile... slabe slovenske izkušnje z Jugoslavijo« (str. 239).

V sklepni razpravi je Perovšek značaj prve Jugoslavije in položaj Slovencev v njej prikazal skozi poglede vodilne politične osebnosti SLS dr. Korošca. Razčlenil je njegova stališča do nacionalnih in socialnih problemov, do idejnopoličnih vprašanj in do zunanje politike jugoslovanske države, posebej z vidika njenih posledic za Slovence, pri čemer je treba poudariti, da so bila Koroščeva načela tudi temeljna za program in politično delovanje vodilne slovenske politične stranke. Njegov odnos do vseh bistvenih državnih in družbenih vprašanj »nam razkriva politika, ki se je zavezal ohraniti in uveljaviti slovenstva, za kar naj bi bila v tistem zgodovinskem obdobju najbolj primerna jugoslovanska državna skupnost« (str. 259).

Iz sintetičnega povzetka naj povzamemo, da je za Slovence ob velikih slabih izkušnjah (nedosežen avtonomistični državnopravni položaj, vpetost slovenskega narodno-jezikovnega in kulturnega razvoja v unitaristični sistem, soočenje z nižjo, t.i. balkansko kulturno civilizacijsko ravnjo, grožnje z ukinitvijo slovenske univerze, nepovratno trdno pravit in na jug naravnan davčni primež, na zunanjepolitičnem področju izguba Primorske itd) ter na drugi strani kulturni in gospodarski napredek ter uveljavljanje slovenskega političnega dejavnika, bila jugoslovanska državna skupnost »čvrsta narodnoemancipacijska podlaga«, ki jim je »obenem z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni, omogočila, da so samozavestno začeli živeti svojo naslednjo jugoslovansko izkušnjo« (str. 269).

Perovškovo delo je dragoceno tudi kot podroben pregled relevantnih monografij, edicij virov in razprav (str. 283–303), ki zrcalijo večjo ali manjšo raziskovalno intenzivnost in tematske poudarke o slovenski politični zgodovini med vojnama v posameznih obdobjih do sedanjega časa. Jurij Perovšek je dal s svojo najnovejšo knjigo, deveto v zbirki Razpoznavanja Inštituta za novejšo zgodovino, – to edicijo je tudi začel leta 2005 z delom o evropskem in slovenskem liberalizmu v 19. in 20. stoletju, nov pomemben prispevek k slovenskemu zgodovinopisju med vojnama. Z desetimi tematsko povezanimi razpravami je prikazal in bogato dokumentiral temeljne probleme položaja Slovencev v prvi Jugoslaviji in prek njih osvetlil tudi njene značilnosti v obdobju 1918–1941.

Miroslav Stiplovšek

Božo Repe, Jože Prinčič, **Pred časom: portret Staneta Kavčiča**. Ljubljana : Modrijan, 2009. 239 strani.

Dvajset let po prezgodnji smrti Staneta Kavčiča in skoraj štirideset let po »Kavčičevi eri«, se zdi dober trenutek za časovno oddaljeno ovrednotenje dela in življenja politika, ki je verjel v socializem in komunizem, vendar pod pogojem, da se sistem prilagodi času in tokovom, ki so veli zunaj Jugoslavije. Do zdaj se je o Stanetu Kavčiču pisalo razmeroma malo, še posebej potem, ko se je polegel prah po izdaji njegovega Dnevnika in spominov leta 1988 in potem, ko njegova dediščina ni bila več potrebna za zagovarjanje takih ali drugačnih političnih ciljev v času osamosvajanja. Z natančnim pregledom političnega delovanja ter do danes najtemeljitejšim biografskim prikazom predvsem Kavčičevega zgodnjega življenja, skušata avtorja predstaviti Kavčiča mlajšim generacijam, ki se ga le medlo spomnijo ali pa so se rodile šele po opisanih dogodkih, starejši pa prikazati ozadje celotnega dogajanja.

Že naslov knjige pove, da avtorja ponujata odgovore, zakaj je bil Kavčič »pred časom«. V prvi vrsti ga prikazujeta kot pragmatičnega politika, ki je preko mnogih pomembnih infrastrukturnih projektov v energetiki, prometu in turizmu ustvaril trdne temelje, ki dajejo življenjsko moč slovenskemu gospodarstvu še danes. Skozi prizmo pretresa izvirnih zgodovinskih virov ter pričevanj sodelavcev in družine Staneta Kavčiča, je avtorjema uspela zanimiva in podatkov polna monografija. Zbrani dokumenti prikazujejo Kavčiča kot neke vrste razvojnega politika, ki si je svoj »liberalizem« zamislil predvsem v političnem pluralizmu med obstoječimi političnimi organizacijami in znotraj njih. Njegov politični razvoj je Janez Kocijančič označil kot »evrokomunističen«, torej kot iskanje vmesne linije med liberalnim kapitalizmom in državnim socializmom, ki bi komunističnim strankam prinašala samostojnost in neodvisnost od Sovjetske zveze ter bi omogočala povezovanje s civilnimi družbenimi gibanji.

Skoraj vse njegove napredne ideje in dosežki so bili hkrati tudi pretežni razlogi za njegovo odstavitev. Teh razlogov je bilo več: od večje priljubljenosti v javnomnenjskih merjenjih v primerjavi z drugimi vidnejšimi politikami tistega časa, zavrnitve uradne kandidature za predsednika Zveznega izvršnega sveta in kmalu zatem zavrnitve članstva v Izvršnem biroju Predsedstva CK ZKJ, zahtev po doslednem izvrševanju gospodarske reforme, zahteve po podelitvi večje moči SZDL v primerjavi z Zvezo komunistov, pa vse do prenosa pristojnosti v gospodarski politiki iz zvezne ravni na republiško. Predvsem vloga slednje zahteve je

nadvse zanimiva. Sam je ves čas težil k večji samostojnosti SR Slovenije glede odločanja o lastnih gospodarskih zadevah, saj se je njena finančna akumulacija načrtno prelivala v druge republike in se s tem zapostavljala razvojna kapaciteta Slovenije. Tako je med pomembnejšimi pristojnostmi, ki naj bi se prenesle na republike, bila pravica do potrošnje lastnih denarnih prihodkov. Kmalu so ga začeli obtoževati teženj po odcepitvi Slovenije od Jugoslavije, Josip Broz – Tito pa naj bi zavrnitev ponujenih služb na nivoju federacije razumel predvsem kot »samopašnost republiškega politika, ki si je vzel preveč pravic« (str. 32). A ravno človek, ki je bil obtožen sektaštva, je v svoj Dnevnik leta 1976 zapisal, da bi bili »Slovenci zadnji, ki bi bili za razbitje Jugoslavije, in če bi do tega prišlo, potem bi bili zadnji, ki bi jo pokopali« (str. 204). Do odstitvitve Kavčiča je prišlo torej na podlagi dveh spopadov: prvi je bil znotrajpartijski, in sicer med starolinjskimi komunisti, katerih najvidnejši predstavniki so bili France Popit, Edvard Kardelj in Mitja Ribičič ter t.i. »liberalno« strujo, v kateri so bili med drugim Milan Kučan, Janez Kocjančič in Ernest Petrič. Drugi spopad pa je temeljil na konfliktu interesov republike in federacije, ko slednja ni želela prepustiti svojih pristojnosti republiškim vodstvom, ki bi v razmerju postali bolj samostojni.

Dr. Jože Prinčič, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki se v svojem znanstvenem raziskovanju ukvarja z razvojnimi procesi in prelomnicami v gospodarstvu 20. stoletja ter medrepubliškimi odnosi v povojni Jugoslaviji, je prevzel nalogo natančnega opisa gospodarskih reformističnih prizadevanj Kavčičevega »liberalizma«. Prinčič opisuje predvsem gospodarski okvir Kavčičeve »liberalne« misli, ki se je izoblikovala že zgodaj v njegovi politični karieri. Kot minister za industrijo leta 1951 je vodil prenos pristojnosti iz zveznih na republiška telesa in prehod na nov gospodarski sistem samoupravljanja. V nasprotju s tedanjim mišljenjem je ocenjeval, da je potrebno gospodarstvo usmeriti na zunanje trge in voditi konkurenčno produkcijo, usmerjati nekonkurenčna podjetja k ustrežnejšim proizvodnim programom ter predvsem voditi gospodarstvo v obsegu dejanskih zmožnosti in ne glede na nedosegljive cilje. Glede na njegovo stališče, da se mora gospodarstvo Jugoslavije in s tem Slovenije reformirati, je Kavčič podpiral Borisa Kraigherja pri njegovih reformnih prizadevanjih, ko pa je sam prišel na mesto mandatarja vlade je ta prizadevanja še nadgradil. Med drugim je želel usmeriti družbeni razvoj v kombinacijo družbene lastnine z delničarstvom, zavzemal pa se je tudi za policentričen razvoj slovenskega gospodarstva. Posledično so se v temu času razvile večje regionalne enote, ki so spodbudile prehod iz večinoma kmetijskih panog v industrijske na področju manj razvitih območij kot so Pomurje, Kozjansko in Bela krajina. Po odstitvitvi so s policentričnim razvojem v določeni meri nadaljevali, delničarstvu pa so se povsem odpovedali in prevladala je t.i. dogovorna ekonomija, nekonkurenčen in vase zaprt sistem, ki je pomenil ponovno oddaljevanje Slovenije od zahodnoevropskih držav. Ravno zapostavljanje zasebne in favoriziranje družbene lastnine pa je Kavčič v svojem dnevniku označil kot »usodna zmeta z neizmerljivimi posledicami« (str. 199).

Znanstveni opus dr. Boža Repeta, sicer rednega profesorja s področja sodobne slovenske zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, se pogosto dotika

Kavčičevega »liberalizma«, saj je leta 1992 tudi doktoriral iz pričujoče teme. Na podlagi dizertacije je bila nato izdana znanstvena monografija »Liberalizem« v Sloveniji, pa tudi številni članki in prispevki. V monografiji iz leta 1992 Repe poudarja, da v njej ni uspel zajeti vsega, kar bi si želel. V pričujoči knjigi pa izraža veselje, da je dobil priložnost za »celovitejši biografski opis Staneta Kavčiča«, saj je, kot je zapisal sam, to »čutil kot neizpolnjeno obvezo, moralni dolg« (str. 209). Repe je v prvem poglavju opisal Kavčičevo življenjsko ozadje, ki je bistveno za razumevanje, kako se je izoblikoval njegov politični karakter. Opisano je celotno življenje, še posebej natančno pa obdobje otroštva, ki je bilo zaznamovano z oznako nezakonskega sina, pa do časa, ko je zasedal mesto sekretarja okrajnega komiteja Partije za območje Vrhnike in Logatca s širšo okolico med drugo svetovno vojno. V kasnejšem obdobju Kavčičevega življenja se dr. Repe omeji le na redke vidike zasebnega življenja, saj je bolj pomembne Kavčič sam opisal v svojem Dnevniku in spominih, še posebej ko beseda nanese na njegovo družino. Odnose med Kavčičem in drugimi visokimi političnimi predstavniki avtorja povzemata predvsem s pomočjo izjav na magnetnih zapisih sej ali sestankov, kar pa podkrepita še s številnimi razgovori s pričevalci dogajanja. Ta pričevanja nam predstavljajo vrsto zanimivih podatkov, ki jih v arhivskih virih ni moč najti. Tako lahko med drugim preberemo, da je Kavčič nedokončano formalno izobrazbo vedno čutil kot veliko osebno pomanjkljivost, ki jo je skušal nadomestiti z neformalnim izobraževanjem. Kot praktičnemu politiku se mu je zdelo pomembno, da se približa širši javnosti. Postal je govorno vešč, kar je vedno dobro vnovčil v javnih nastopih. Komuniciranje preko televizije, ki je v temu času že postala množični medij, je dvignil na novo inovativno raven z razumljivim, pragmatičnim in jedrnatim načinom odgovarjanja. Do tedaj je bilo med politiki v slovenskem in jugoslovanskem prostoru namreč samoumevno, da so se pojavljali na televiziji z vnaprej pripravljenimi in mnogokrat branimi odgovori na zastavljena vprašanja novinarjev.

Monografijo zaključuje poglavje, ki prikazuje prizadevanja ali pa pomanjkanje le teh za rehabilitacijo »liberalistične« struje in zapuščino Staneta Kavčiča. Do popolne rehabilitacije Kavčiča ni prišlo kljub demokratizaciji v času t.i. slovenske pomladi ne znotraj ZKS, kot tudi ne v Demosu. Celo v strankah, ki so nasledile ZKS in Demos do konca 90. let 20. stoletja do rehabilitacije ni prišlo, kljub temu, da je čas pokazal nesmiselnost obtožb in razlogov za odstavitev.

Kornelija Ajlec

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon +386(1) 2411 200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj – Separans in slovensko zgodovinopisje.** Zbornik razprav. 1980, 44 str. – **1,00 €.**
2. Franc Šebjanič: **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **0,50 €.**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. 1987, 134 str. – **3,00 €.**
4. Dušan Kos: **Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **1,60 €.**
5. Janez Cvirn: **Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** 1988, 88 str. – **2,00 €.**
6. Predrag Belič: **Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1456–1569).** 1989, 40 str. – **0,80 €.**
7. Marta Verginella: **Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **0,80 €.**
8. Rajko Bratož: **Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + priloga – **1,60 €.**
9. Petra Svovljšak: **Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **1,20 €.**
10. Bogo Grafenauer: **Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **1,00 €.**
11. Peter Štih: **Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. – **6,00 €.**
12. Rajko Bratož: **Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **1,00 €.**
13. Miha Kosi: **Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **1,00 €.**
14. Marjeta Keršič Svetel: **Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** 1996, 88 str. – **2,00 €.**
15. Olga Janša-Zorn: **Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **12,00 €.**
16. Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: **Rožmanov proces.** 1996, 317 str. – **12,00 €.**
17. Andrej Pleterski: **Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **2,00 €.**
18. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – **razprodano.**
19. Rok Stergar: **»Vojski prijazen in zaželen garnizon« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. – **3,00 €.**
20. Peter Rustja: **Med Trstom in Dunajem.** Ivan Naberger v avstrijskem državnem zboru (1873–1897). 1999, 336 str. – **10,00 €.**
21. Herbert Grundmann: **Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti.** Prev. Janez Mlinar, 2000, 84 str. – **6,00 €.**
22. Ivan Vogrič: **Slovenski književniki in I. svetovna vojna.** 2001, 46 str. – **2,00 €.**
23. Božo Repe: **Slovenci v osemdesetih letih.** 2001, 86 str. – **6,00 €.**
24. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu, I. del.** 2001, 96 str. – **4,00 €.**
25. Erik Dolhar: **Boj za slovenstvo Kanalske doline. Od TIGR-a do volitev 1946.** 2002, 368 str. – **12,00 €.**
26. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** (Druga, dopolnjena izdaja) 2003, 304 str. – **20,00 €.**
27. Janko Pleterski: **Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu / Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«.** 2003, 64 str. – **3,00 €.**
28. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu, II. del.** 2003, 64 str. – **3,00 €.**
29. **Regionalni vidiki slovenske zgodovine.** 2004, 176 str. – **8,00 €.**
30. Janez Cvirn: **Boj za sveti zakon.** 2005, 111 str. – **10,00 €.**
31. **Zwittrov zbornik.** 2006, 95 str. – **10,00 €.**
32. **Mitsko in stereotipno v pogledu na slovensko zgodovino.** 2006, 369 str. – **12,50 €.**
33. Rajko Bratož: **Rimska zgodovina I.** 2007, 528 str. – **48,00 €.**
34. Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec: **Slowenische Geschichte : Gesellschaft – Politik – Kultur.** 2008, 559 str.
35. **Evropski vplivi na slovensko družbo.** 2008, 490 str. – **16,00 €.**
36. Hans-Dietrich Kahl: **Streifzüge durch das Mittelalter das Ostalpenraums ausgewählte Abhandlungen (1980–2007).** 2008, 502 str. – **45,00 €.**
37. Branko Marušič: **Mejačevi iz Komende : slovenska družina v dogajanjih miru in vojne.** 2009, 220 str. – **19,50 €.**
38. Borut Batagelj: **Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941.** 2010, 512 str. – **41,00 €.**

